

Jihočeská univerzita

Filozofická fakulta

Historický ústav

Ostrov v bouři
Českoslovenští legionáři a všednost let válečných
1918 - 1920

Dalibor Vácha

Vedoucí diplomové práce:

Doc. Robert Sak

České Budějovice 2006

Annotation

Dalibor Vácha

Ostrovky v bouři, Českoslovenští legionáři a všednost let válečných
1918 – 1920

Historický ústav, Filozofická fakulta
České Budějovice 2006

(pages 283, annexes 6)

This work describes “the everyday life” of the Czech legionnaires in Russia during the period 1918 – 1920. The work is divided into several semi-autonomic chapters. Each chapter describes different part of ordinary legionnaires’ lives. The work tries to answer questions like: How did they spend their free time? What did they eat? How were their feelings towards Russians and Russia?

The main sources were personal diaries, memoirs and novels.

In Annexes part can be found a list of sources and used literature, a brief chronological review, a dictionary of legionnaire’s speech etc. The work is concluded by several important photographs.

Anotace

Dalibor Vácha

Ostrovky v bouři, Českoslovenští legionáři a všednost let válečných
1918 – 1920

Historický ústav, Filozofická fakulta
České Budějovice 2006

Předkládaná práce se dotýká problematiky všednodennosti československých legionářů v Rusku v letech 1918 – 1920 a jejich návratu do vlasti. Jednotlivé kapitoly mluví o stravování, hygieně, volném čase, vztahu k Rusku, ke smrti atp. Práce se dělí na dvě části po pěti kapitolách. Hlavními prameny byly legionářské deníky, paměti a romány. V příloze nalezneme soupis pramenů a literatury, stručný chronologický přehled, slovníček legionářského slangu a další. Práci doplňuje také krátká obrazová příloha.

Rád bych poděkoval všem, kteří mi pomohli s realizací této práce a poskytli mi materiál. Jmenovitě děkuji doc. Robertu Sakovi za cennou odbornou pomoc, ochotu a čas. Děkuji Kláře.

Prohlašuji, že práci na téma „Ostrov v bouři, Českoslovenští legionáři a všednost let válečných 1918 - 1920“ jsem vypracoval samostatně, pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v závěrečném seznamu.

.....

V Českých Budějovicích, dne 20. června 2006.

Obsah

Úvod	8
Část první – Vojsko v pohybu	14
<i>Kapitola první – Těplušky a ešalony</i>	15
<i>Kapitola druhá – Jídlo a hlad</i>	35
<i>Kapitola třetí – Volný čas</i>	57
<i>Kapitola čtvrtá – Čistota půl zdraví</i>	87
<i>Kapitola pátá – Boj a smrt</i>	104
Část druhá – Klid před bouří	128
<i>Kapitola šestá – Informačně osvětový odbor</i>	129
<i>Kapitola sedmá – Všední dny na magistrále</i>	153
<i>Kapitola osmá – Loučení s těpluškami</i>	171
<i>Kapitola devátá – Legionáři a Rusko</i>	189
<i>Kapitola desátá – Cesta kolem světa dokonána</i>	223
Závěr	252
Přílohy	253
<i>Stručný chronologický přehled</i>	254
<i>Slovníček legionářského slangu</i>	265
<i>Štefánikův rozkaz číslo 588</i>	274
<i>Syrového rozkaz číslo 17</i>	276
<i>Skupiny legií na jaře a v létě 1918</i>	278
<i>Seznam použitých zkratk</i>	281

<i>Soupis pramenů a literatury</i>	283
<i>Obrazová příloha</i>	304

Úvod

Nelze zakrývat mou primární motivaci, která mne vedla k několika rokům intenzivního studia okolností pobytu československých legií na Rusi a jejímž částečným výsledkem je tato práce. Mým prvotním a hlavním cílem bylo popisovat dobrodružství, mluvit o hrdinství, válečnictví a vynikajících velitelích; napsat knihu o válce. Toto vycházelo z původní inspirace Rudolfem Medkem, který mi po lehké úpravě poskytl též titul mé knihy.

Tento náhled se však velmi záhy zcela proměnil. Při studiu pramenů a literatury jsem dospěl k závěru, že mnohem zajímavější kapitolou je všední život těchto vojáků, jejich myšlení a názory. Odstoupil jsem tedy od nápadu sestavit jakési vojenské dějiny a začal pracovat na dějinách každodennosti.

Při vytváření struktury práce jsem se soustředil na přípravu jednotlivých kapitol dodržujících určitý rámec a na pečlivou analýzu a kritiku pramenů (většinou vydaných) a literatury. Zatímco analýza a kritika postupovala poměrně uspokojivě, tak se strukturou knihy a následně kapitol bylo nutno svést několik náročných bitev.

Jako nejnáročnější se jevilo vystihnoutí polohy mezi dvěma protilehlými póly: 1) kombinace událostních dějin a dějin všednodennosti v textu, kdy obě složky by měly poměrně stejný prostor (tehdy by se však obě složky rozmělnily a výsledek by byl „neslaná nemastná směs“); 2) nebo byl možností čistý výzkum všednodennosti, kdy by byly událostní dějiny zcela odsunuty stranou (čímž by zase výslední tvar byl zřejmě vysoce nestabilní).

Nakonec jsem strukturu pozměnil tak, aby se blížila poloze druhé, ale vložil jsem do ní záchytné body v podobě vysvětlujících poznámek (zásadní data, krátké životopisy vybraných jednotlivců) a ještě ji podepřel stručným chronologickým přehledem umístěným v příloze.

Čímž snad došlo k jejím ukotvení v dějinném rámci. Jednotlivé kapitoly jsou tedy zaměřeny na všednodennost, ale událostní dějiny nebyly úplně opominuty.

Kniha samotná se dělí na dvě části – první se dotýká časového úseku jaro až konec roku 1918 a druhá následujících dvou let. V každé části se nalézají pět kapitol, z nichž dvě (pátá a devátá) časově nerespektují rozdělení a zabývají se obdobím 1918 – 1920 jako celkem.

Kapitoly řeší problematiku stravování, oblékání, hygieny, volného času a další. Primárním pohledem je pak pohled legionáře – pisatele deníku/autora románu porovnaný s řečí literatury a oficiálních pramenů, které jsou v celé práci spíše pramenem druhořadým. Kapitoly o každodennosti v první části knihy by měly sloužit jako uzavřené celky, na něž navazují v druhé části další podobně koncipované kapitoly snažící se „dotáhnout“ načrtnutou problematiku až do roku 1920.

V závěrečné příloze nalezneme nejen již stručný zmiňovaný chronologický přehled, ale také dva publikované rozkazy (které zapříčinily velké změny v legiích), seznam použitých pramenů a literatury a v neposlední řadě slovníček (nejen) rusismů užívaných legionáři, jenž je doslova klíčový k pochopení mnoha souvislostí včetně legionářského rusofilství.

Nyní se podíváme na použité prameny a literaturu; soustředíme se jen na vybrané skupiny a z jednotlivin vybereme pouze to nejzajímavější, neboť samotný seznam pramenů a literatury čítá 22 stran přílohy.

Novou věcí, kterou jsem se pokusil vnést do studia československých legií je masivní využití (po důkladné kritice) tzv. legionářských románů, specifického žánru, který balancuje na úzké hraně mezi autobiografií a krásnou literaturou. Otázku využitelnosti románů v seriózní historické práci lze zodpovědět právě tou autobiografičností většiny z nich. Autoři – legionáři většinou prezentují nepřesně či

subjektivně obecná data a události, leč v ohledu každodennosti se můžeme na jejich výpověď poměrně spolehnout. Je důležité nepodlehnout tlaku a tahu mnohdy velmi sugestivních románů a snažit se udržet si dostatečný odstup od matérie; pečlivá kritika je proto jasným východiskem podmiňujícím úspěšný výsledek.

Ještě se však podíváme, jaká kritéria máme pro zařazení literárního díla pod hlavičku ruský legionářský román. Za prvé, tato kniha musí být napsána ruským legionářem.¹ A za druhé, kniha se musí zabývat pobytem legií v Rusku v období 1914 – 1920, případně jejich návratem do vlasti či životem ve vlasti. Když budeme konkrétní; nejdůležitější trojicí autorů jsou Rudolf Medek,² František Langer³ a Josef Kopta, kteří se stále objevují v soupisech významnějších českých spisovatelů, snad ještě také v čítankách. Kromě této trojice můžeme zmínit Rudolfa Vlasáka, který nás bude zásobovat množstvím důležitých postřehů, ale také sprškou ironických pošklebků, poměrně konzervativního Adolfa Zemana a pro naši práci doslova klíčového Karla Fibicha. Tito tři jsou pro drtivou většinu veřejnosti (snad i odborné) nepřiliš známými veličinami, bez nichž by však obraz legií v této práci byl značně ochuzen a daleko méně barvitější.⁴

Legionářské romány byly klíčové hned pro poznání několika oblastí prožívání, pro dějiny stravování, oblékání, ubytování, kultury, vztahu k Rusku, ale hlavně jsou nezastupitelným pramenem při zkoumání ženské otázky v legiích, která je v denících velmi upozaděná.

¹ V soupisu literatury se objevuje několik románů, které si označení „legionářský román“ nezaslouží, např. P. Čermák, *K svobodě* (Brno, nedatováno) nebo levicově silně pomýlená záležitost Stanislava Šusty, *Ešalon smrti* (Praha 1974). Těchto drobností nebylo při konečné konstrukci práce využíváno prakticky vůbec.

² Rudolf Medek a jeho pentalogie *Československá epopej* nám příliš nepomáhá při studiu hygieny, oblékání či stravování, je však inspirativním pramenem týkajícím se nálad ve vojsku, psychologie legionářů a hlavně jejich vztahu k Rusku.

³ František Langer má jeden vrchol ve své tvorbě věnované legiím, je jím „*zlomek kroniky Za cizí město*“, který jak stylem, tak náplní přesně ukazuje náladu vojáků v období kritického střetnutí u Kazaně. Nesmíme však zapomínat ani na jeho divadelní hry.

Stejně tak se jedná o pramen nenahraditelný při výzkumu legionářského slangu a také nám přibližují, mnohdy velmi plasticky, náladu a pocity jednotlivých vojáků. Pro postavy románů byli předlohami skuteční lidé a někteří autoři se nebojí do svých textů zahrnout autentické dopisy, písně, básně. Kombinace autobiografických románů, což je nyní znovu objevený historický pramen, a deníků nebo pamětí nám dává možnost proniknout daleko za hranici standardních institucionálních pramenů, které byly majoritně využívány v předchozích vědeckých publikacích na téma československých legií na Rusi.

Spolu s legionářskými romány bylo nejvíce využito samotných deníků (většinou publikovaných) a pamětí. Postavení autorů těchto deníků a pamětí kolísalo od zcela obyčejného vojáka (např. Jan Falář,⁵ Jan Čížkovský,⁶ Josef Charvát⁷), přes důstojníky (František Vondráček⁸) až po ty nejvyšší činitele (Radola Gajda,⁹ pobočník generála Syrového Jindřich Skácel¹⁰), ke kterým můžeme přiřadit také Edvarda Beneše¹¹ a Tomáše G. Masaryka;¹² nebylo opomenuta ani mužů, kteří stáli mimo vojsko a vlastně i mimo Čechoslováky jako takové (viz dále). Každý z pisatelů viděl svůj úsek dějin a každý ho viděl trochu jinak, a právě v této různorodosti hledáme řešení našich otázek – jak žili legionáři, co jedli, jaký byl jejich vztah ke smrti, kde spali, měli Rusko rádi nebo ho nenáviděli? Každý z deníků či pamětí má svou cenu. Obzvláště bych vyzdvihl Čechoslováky příliš nemilujícího podplukovníka Johna Warda

⁴ Romány jsou velmi poplatné době svého vzniku a většinou u nich nelze hledat mnoho literárních kvalit. Jejich význam leží spíše v oblasti výzkumu historického než literárního.

⁵ Osobní deník Jana Faláře, in: Českoslovenští legionáři, Rodáci a občané okresu Prachatice (ed. J. Krejčová), Prachatice 2000.

⁶ Osobní deník Jana Čížkovského, in: Českoslovenští legionáři, Rodáci a občané okresu České Budějovice (ed. M. Ctiborová), České Budějovice 2000.

⁷ J. Charvát, Cestou ze Sibíře do vlasti (ed. L. Císařovská), Praha 2001.

⁸ F. Vondráček, Husité dvacátého století, Deník ruského legionáře (edd. Kučera, F., Tschorn, R., Wolf, R), Praha 1922.

⁹ R. Gajda, Moje paměti, Praha 1920.

¹⁰ J. Skácel, S generálem Syrovým v Sibíři, Praha 1923.

¹¹ E. Beneš, Světová válka a naše revoluce, Vzpomínky a úvahy z bojů za svobodu národa I – III., Praha 1935.

¹² T. G. Masaryk, Světová revoluce, Praha 1925.

z britské armády, jehož deník¹³ ukazuje obecnou inklinaci britské politiky na Sibiři k Alexandru Kolčakovi a jeho vládě. Příliš pozitivně naladěn není ani ruský sibiřský politik Pavel Dotsenko.¹⁴

Velkou část tvoří též prameny ikonografického charakteru, většinou tedy fotografie, právě jich je využito při rozboru všedních dnů legionářů. Kombinace deníkových záznamů a černobílých – mnohdy ne zcela kvalitních – fotografií nám sestavuje paradoxně (k černobílým snímkům) barvitý obraz života zvláštní armády. Snažil jsem se ikonografickou základnu maximálně využít, ať už jen z toho hlediska, že k tomuto využití dosud nedošlo, ale hlavně protože by se mělo vždy jednat o integrální součást výzkumu dotýkajícího se jakéhokoliv tématu nebo historického období.

K tomu přistupuje velký meziválečný počín Památníku národního odboje, monumentální čtyřsvazková obrázková kronika *Za svobodu*, jejíž cena je v publikaci ohromné porce materiálů všeho druhu – úryvků z novin, pamětí, deníků, vzpomínek, autentických dokumentů a stovkám kvalitních fotografií. Pokusil jsem se k dvěma dílům (III.¹⁵ a IV.¹⁶), které zahrnují relevantní období, přistoupit s plnou vážností (obohacenou o mnohdy tvrdou kritiku) a doslova z nich vytěžit maximum možného materiálu.

Velice bohatým pramenem, i když pro historika obecně značně nespolehlivým, je novinová produkce v čele s „vlajkovou lodí“ *Československým deníkem* a řada studií či drobností publikovaná ve vlasti po válce. Z hlediska faktografického nade vším dosud ční, podle mého názoru nepřekonaný, historik František Šteidler, náčelník

¹³ J. Ward, *With Die – Hards In Siberia*, nedatováno.

¹⁴ P. Dotsenko, *The Struggle for a Democracy in Siberia 1917-1920*, *Eyewitness Account of a Contemporary*, Stanford, California, USA 1983.

¹⁵ *Za Svobodu III.*, *Anabase, 1918-1920* (edd. O. Vaněk – V. Holeček – R. Medek), Praha 1926.

¹⁶ *Za Svobodu IV.*, *Od Volhy na Urál, Magistrála, Návrat do vlasti 1918 – 1920* (edd. O. Vaněk – V. Holeček – R. Medek), Praha 1929.

historického oddělení štábu československého vojska na Rusi,¹⁷ jehož výsledky zatím nikdo zásadně nezpochybnil.

Snaha o pohled z druhé strany se příliš nevydařila; knihy „komunistických“ autorů jsou zatíženy balastem tendenčních a době poplatných výmyslů, které nám nedovolují jejich konstruktivní použití. Lépe je na tom pohled ze strany ruské (viz zmiňované paměti Pavla Dotsenka¹⁸), britské (viz zmiňovaný plukovník John Ward nebo historik Richard Pipes¹⁹), francouzské (generál Maurice Janin²⁰) nebo americké (viz historičky Carol Wilcox Melton²¹ či Sheila Fitzpatrick²²).

Z modernějších prací české provenience nutno ocenit dlouholetou aktivitu Karla Pichlíka²³ a také knihu Roberta Saka „Anabáze“,²⁴ jenž byla spolu s romány Rudolfa Medka jednou z prvních inspirací pro mé studium. Svou cenu mají též publikace a články vojenského historika Jiřího Fidlera, který se zabývá drobnějšími událostmi a hlavně se soustřeďuje na jakési „kdo byl kdo“ v legiích; viz jeho „Zborov 1917“²⁵ nebo „Generálové legionáři“²⁶. Zapomenout nelze samozřejmě ani na Jana Galandauera.²⁷

¹⁷ Např. F. Šteidler, Naše vystoupení v Rusku v r. 1918, Praha 1923.

¹⁸ P. Dotsenko, The Struggle for a Democracy in Siberia 1917-1920, Eyewitness Account of a Contemporary, Stanford, California, USA 1983.

¹⁹ R. Pipes, Dějiny ruské revoluce, Praha 1998.

²⁰ M. Janin, Moje účast na československém boji za svobodu, nedatováno.

²¹ C. W. Melton, Between War and Peace, Woodrow Wilson and the Siberian Expeditionary Force in Siberia, 1918 – 1921, Macon, USA 2001.

²² S. Fitzpatrick, The Russian Revolution, New York, USA 2001.

²³ Např. K. Pichlík, Bez legend, Praha 1991.

²⁴ R. Sak, Anabáze, Drama československých legionářů v Rusku (1914-1920), Jinočany 1996.

²⁵ J. Fidler, Zborov 1917, Brno 2003.

²⁶ J. Fidler, Generálové legionáři, Brno 1999.

²⁷ Např. J. Galandauer, 2.7. 1917, Bitva u Zborova, Česká legenda, Praha 2002.

Nejsem milovníkem dlouhých úvodů, a proto ani takový nebude,
vše ostatní by mělo být řečeno v jednotlivých kapitolách.

13.6. 2006

České Budějovice

Část první

Vojsko v pohybu

Kapitola první

Těplušky a ešalony

Pokud se ponoříme do každodenního života československých dobrovolců na Rusi v období březen 1918 – konec roku 1920, velmi záhy narážíme na jeden rozměrný předmět, který byl pro vojáky i celé vojsko více než důležitý. Je jím železniční vagon v dobovém slangu nazývaný těpluška, jenž se paradoxně při své pohyblivosti stal pro vojáky pevným bodem v nestabilitě ruských revolucí a občanské války. Těplušky byly, stejně jako jejich obyvatelé, ostrovy uprostřed ohromné bouře měnící tvářnost nejen Ruska, ale celého světa.

Co však taková těpluška vlastně byla? Pro Čechoslováky zpočátku nic zvláštního – nepříliš upravený nákladní železniční vagon, který používala ruská armáda k transportu vojáků během války.²⁸ Těplušky a z nich sestavené vlaky zvané ešalony²⁹ měly legionáře dopravit z hořící Ukrajiny přes rozvrácené Rusko až do Vladivostoku, kde měli vojáci nasednout na lodi, aby splnili rozkaz svého vůdce Tomáše G. Masaryka a nakonec stanuli po boku spojeneckých vojsk na západní frontě.

Modifikace standardního nákladního železničního vagonu na těplušku byla jednoduchou záležitostí. Pokud se budeme zabývat prvotní úpravou, sestávala se modifikace ze dvou úkonů – instalace tzv. „nar“, tedy lůžek ve formě paland většinou o dvou až maximálně třech patrech

²⁸ Těplušek bylo samozřejmě využíváno též k přepravě zajatců a někdy dokonce civilistů. Transport vojenských osob byl však nejobvyklejší. O nepohodlnosti dlouhého transportu zajatců až na Sibiř mluví jeden z našich vypravěčů takto: „*Jsme jako opice v takových kastlíkách uloženi, ve třech etážích nad sebou. Tam pěkná měkká lůžka [ve II. třídě, D.V.], a zde holé desky nevládně šedivé, odřené.*“ B. Bouček, Prosím, aby zápisník byl odevzdán mé ženě jako pozůstalost, Praha 1998, s. 51.

a následně umístění kamínek. Ostatní úpravy jsou již striktně individuálního charakteru.

Stojí nyní před námi březen 1918, kdy se jednotky československého vojska na Rusi po těžkém ústupu od Kyjeva a tvrdé zkoušce ohněm bitvou u Bachmače dostaly do těplušek. A jako první věc můžeme konstatovat, že těplušky konfiskované, připravené, poskytnuté nebo ukradené mnohdy postrádaly oba rozlišující znaky – tedy palandy i kamna. Z bachmačského nádraží proto vyrazili vojáci na svou několikaletou anabazi často bez možnosti si přitopit – a že březen 1918 byl velmi chladný; byli nuceni spát na špinavé podlaze nezřídka velmi zaneřáděných vagonů. *„Již se stmívalo, když jsme se dostali k vagonům, které stály na trati asi čtyři kilometry od Česnokovky.³⁰ Bez řeči jsme si vlezli mezi bratry do vagonu, který ještě nebyl zařízen. Byl bez kamen a bez pryčů, takže jsme leželi jen na podlaze, a v každém vagoně nás bylo hodně přes třicet. Venku už zase mrzlo. Ale když se zavřelo a my si lehli navzájem na nohy, bláto se zapařilo a my spali jako v ráji. Příštího dne jsme se probouzeli již někde u Konotop. Byla to na nás podívaná! Tváře jako komináři, takže jsme se skoro ani nepoznali. Z plášťů se ještě kouřilo, a konce plášťů, které byly suché, byly jako prkna. Hodně jsme se nadřeli, než jsme se zase podobali vojákům.“³¹*

Vagonů byl relativní nedostatek, už jen z toho prostého důvodu, že k ústupu docházelo pod tlakem vnějších okolností a bylo nutno do vlakových souprav nacpat všechnu majetek vojska včetně těžkých zbraní, nejlepších koní, plukovních, divizních kancelářů, zásob, výstroje atp. Obecně kolísal počet osazenstva jedné těplušky mezi dvaceti a třiceti pasažéry (ideální počet byl okolo šestnácti), ale hlavně zpočátku se toto

²⁹ Tento rusismus – jeden z několika, které pronikly do obecné češtiny, stejně jako např. těpluška – měl hned několik podobných variant; kromě ešalon (či ešelon) ještě *šaloun, ešaloun, kšaloun*.

³⁰ Vesnice, která se nacházela nedaleko železničního uzlu Bachmač.

³¹ Vzpomínka Viléma Hojgra in: *Od Zborova k Bachmači, Památník o budování československého vojska pod vedením T.G. Masaryka* (edd. J. Kopta – F. Langer – R. Medek), Praha 1938, s. 196.

číslo vyšplhalo až na čtyřicet. Dobrovolci se v těpluškách tísnil³² a někdy na ně dokonce nevybylo místo, pak byli nuceni zahájit tisíce kilometrů dlouhou cestu na otevřených – plošinových vagonech; na relativní pohodlí těplušek si museli počkat až do Kurska.³³

Vybavení těplušky tedy zpočátku tvořila maximálně kamna a jednoduché, nepohodlné postele, vojáci si s sebou mnoho osobního majetku nepřinesli – mimo vojenských propriet spíše různé drobnosti. Spalo se na většinou neohoblovaných prknech paland a vojáci se přikrývali buď pláštěm nebo ti šťastnější nějakou tou dekou – o luxusu v podobě polštáře si mohli nechat jen zdát, tlumok pod hlavou je mnohem pravděpodobnější. Pokud bychom tedy vylezli do průměrné těplušky v druhé polovině března, čekal by nás tam nepořádek (rozházené věci, bahno na podlaze) a samozřejmě i zápach. O něco lépe na tom byl důstojnický sbor, který disponoval tzv. „*klasňáky*“, vozy II. či III. třídy. Jednou z mála důstojnických výhod byl menší počet ubytovaných na jeden vůz, zpočátku můžeme sice také mluvit o jisté stísněnosti, ale v pozdější době průměrně na jeden vůz připadala dvojice důstojníků, jejich osobní sluhové a nezřídka také nějaká ta žena.³⁴

Kvůli stále ještě panujícímu mrazivému počasí byla centrálním bodem každé těplušky již zmiňovaná kamna. Jednalo se o obyčejná nepřilíš kvalitní litinová kamínka, vyráběná ve velkém množství, s často improvizovaným komínkem vedoucím střechou vagonu ven. Topilo se

³² „.....*Naše dny v Pirjatíně jsou již sečteny. Stěhuju se do – vagonů! S různými pocity před nelákavou budoucností nastupujeme dny nového období. Ve vagoněch je nás tolik, kolik se tam vejde! Kde jaké místečko na dvojitéch pryčnách je obsazeno. Uprostřed vozu máme kamna...*“ Záznam ze dne 3. března 1918, Osobní deník Jana Faláře, in: Českoslovenští legionáři, Rodáci a občané okresu Prachatice (ed. J. Krejčová), Prachatice 2000, s. 64.

³³ „*Hřáli jsme se sice u ohně, který hořel na železném plátu uprostřed plošiny vagonu, ale druhá strana byla ztuhlá mrazem.*“ M. Němec, *Návraty ke svobodě*, Praha 1994, s. 94.

³⁴ S hygienickou úrovní ruských železničních vagonů (a kasáren) se setkali též příslušníci jiných spojeneckých vojsk; podplukovník John Ward z britské armády označuje těplušky za „*hopeless – looking Russian cattle – trucks*“ (tedy zoufale vyhlížející dobytčáky) a stěžuje si, že „*a dirty second – class car was provided for the Commanding Officer and his Staff*“ – pro velícího

prakticky celý den a zejména v noci, kdy teploty skutečně klesaly hluboko pod bod mrazu – vojáci si sami mezi sebou rozdělovali služby, z čehož mimo jiné vznikaly hádky a konflikty. Problém však nastával s topivem, neboť ve zmatku chaotického ústupu neexistovala žádná centrální rozdělovací služba³⁵ – každý vagon se musel o vlastní topivo starat sám. Palivo se shánělo všemi možnými způsoby – hlavně bezostyšnými krádežemi na nádražích a v jejich bezprostředním okolí. Před legionáři na výpravě za topivem nebyla v bezpečí žádná hromádka dřeva, uhlí a dokonce ani ploty; vše s průjezdem legionářských ešelonů mizelo doslova před očima. „*Vůz byl uprostřed volný. Stála zde malá kamínka, u kterých seděl starší chlapík s kapičkou u nosu a zvolna přikládal silná polena dříví, kusy všelijakých latí, občas hrudu černého uhlí a různé tříštiky zurážených železničních plotů.*“³⁶ Teplota a její udržování v těpluše bylo dalším z mnoha počátků nekonečných hádek a debat mezi vojáky – ti na horních palandách vztekle protestovali, protože se vedrem mohli zalknout a ti dole zase hromovali, že je jim zima.³⁷ Naštěstí se pomalu blížilo jaro a s přibývajícimi týdny už začala kamna po vagonech vyhasínat a vojáci vyráželi krást zase něco jiného než topivo, ale o tom ještě uslyšíme.³⁸

Vojáci si toho s sebou do těplušek mnoho nepřinesli – většinu věcí vyházeli během dlouhých pochodů po Ukrajině s Němci za zády. Nejdůležitější pro ně byly fotografie, dopisy od blízkých; pak trofeje,

důstojníka (J. Warda) a jeho štáb byl poskytnut jen špinavý vagon druhé třídy. Viz J. Ward, *With The Die – Hards In Siberia*, nedatováno, s. 8.

³⁵ Již v té době se ruské železnice začaly dostávat do těžkých problémů, zejména co se týkalo opotřebovanosti vybavení a přísunu uhlí nebo dalších paliv. Tato krize se postupně prohlubovala i v dalších letech až byla někdy železniční doprava v Rusku zcela ochromena.

³⁶ R. Medek, *Mohutný sen*, Praha 1930, s. 38.

³⁷ „*Jelikož dobrovolci spali po šesti i více nad sebou na každé straně, byla v obou patrech nestejná teplota: bylo-li horním příjemně teplo, tu krajním dole div nepřimrzly vlasy ke stěně vagonu – mrazem hřebíky a kov byly pokryty jíním – a bylo-li dole teplo, tu nahoře bylo již nesnesitelné vedro.*“ *Za Svobodu III.*, *Anabase*, 1918-1920 (edd. O. Vaněk – V. Holeček – R. Medek), Praha 1926, s. 29.

³⁸ Zdůrazňování loupežnických choutek legionářů je na jednu stranu úmyslné, leč nutno si uvědomit, že se nejedná o něco výjimečného. V době války je loupež a

vyznamenání či suvenýry z jejich předchozího pobytu v Rusku a v neposlední řadě bylo jejich pokladem jídelní náčiní sestávající se z univerzálního kotlíku („*kotělok*“) a lžíce. Někdy bychom mohli na palandě najít hudební nástroj – většinou harmoniku – „*garmošku*“ (tahací nebo foukací) nebo knihu. Zcela intimním majetkem byla dýmka – „*čibuk*“. Jinak byla těpluška zatím poměrně neútulným prostorem, která teprve čekala na úpravy, smích a hádky svých obyvatelů.

První úpravy se týkaly hlavně vytápění a místa na spaní. Vojáci se snažili, aby kamna příliš nekouřila, čehož se jim obecně podařilo dosáhnout. U kamen se objevily buď někde nalezené nebo vojáky sbité bedničky na topivo, k nim se také umístily „odpadkové koše“, případně za ně sloužily právě bedničky na topivo. Lůžka už začala být také upravenější a dobrovolci si vyráběli z celtoviny slamníky. Ucpávaly se nespočetné otvory, aby dovnitř netáhlo, opravovaly se dveře.

To však vojákům záhy nestačilo. Pustili se do výroby stojanů na pušky, truhliček na munici a košíků na ruční granáty, věšáků na kabáty a pláště. V těpluškách se objevily i stoly a stolky a nikomu nevadilo, že jako deska stolu byly použity třeba ukradené dveře od jakéhosi nádražního záchodu. Do stěny byl zatlučen hřebík, na němž visívalo vždy poslední číslo Československého deníku a ta stará se buď stávala materiálem na cigarety, na podpal nebo se schovávala v rodících se hrubých knihovničkách, kde jim dělala společnost nevelká, ale pestrá sbírka knih v češtině i ruštině, kalendáře a různé časopisy. Těpluška už nebyla tak temnou jeskyní, světlo do ní přinesly lampy; vojáci už nebyli při čtení, kartách, údržbě zbraně nebo drobných úpravách šatníku odkázáni jen na mihotavé světlo svépomocí vyrobené nekvalitní svíčky (místo knotů se používaly tkaničky do bot). Vojáci sháněli skleněné

drancování považováno většinou vojáků a důstojníků všech armád celé historie, nevyjímaje dějiny nejmodernější, za zcela normální chování.

tabulky do většinou zatlučených oken vagonů – těpluška se prosvětlovala a nabývala jiného charakteru.

Těplušky samozřejmě postrádaly jakékoliv hygienická zařízení, ale vojáci si dokázali poradit se vším. Buď jednoduchým otevřením dveří za jízdy nebo poodejitím od vagonu v případě zastávky; v nejen ruském kontextu nic zvláštního. Máme vzpomínky na to, že vojáci se ani v zastávkách příliš nesnažili: *„Přes to, že náš vagon stojí právě proti obydlému staničnímu baráku, z jehož oken každou chvíli vykukují dvě starší panny, vypouštějí kluci ‚vodotrysk‘ skulinou poodsunutých vrat, by se nechumelilo. Však prý to žádný nepozná, teče-li to se střechy nebo z ‚klinky‘.“*³⁹ Přesto bychom našli těplušky, které jejich činností obyvatelé obohatili o „záchod“: *„Než jsme dojeli do Rtiščeva, pokrývala vyřezaný otvor, jímž bylo možno pozorovati kolejnice pod vlakem destička, otáčející se kolem hřebíku. Na ní vybízel modrý nápis: ‚V případě nebezpečí račte odsunouti.‘ Na stěně těplušky stojí křídou napsáno: ‚Použití dovoleno jen za jízdy v nejkrajnějším případě. Zneužití se trestá vyhazovem z těplušky!‘“*⁴⁰

Jakmile se zlepšilo počasí, rozhodli se legionáři své pohyblivé příbytky vyčistit, vymýt a vyklidit. Začaly se shánět hadry, kbelíky, košťata, mycí prostředky všeho druhu a z těplušek pomalu mizely odpadky, nánosy bahna, sazí a obecně všeho nepořádku.⁴¹ Vojáci též „čistili“ sebe a své oblečení – mylo se a pralo jako o závod, vojáci totiž věděli, že další příležitost k vyprání oblečení by mohla přijít až kdo ví kdy. Těplušky se poté proměnily v dusné prádelny plné vlhkosti a rozvěšených částí napůl usušeného oblečení.

Ke všem uvedeným úpravám bylo třeba velké množství různých surovin, materiálu, pomůcek a nářadí. Prakticky nic z toho legionáři samozřejmě neměli, dále proto uvádím postřeh Adolfa Zemana, který

³⁹ K. Fibich, *Povstalci III.*, Povolžská fronta, Praha 1938, s. 292.

⁴⁰ K. Fibich, *Povstalci II.*, Mogila, Praha 1938, s. 230.

⁴¹ Těplušky byly zbaveny nečistot jen na chvíli a samozřejmě ne úplně. Prostor, na němž žije dvacet až třicet mužů, se uklizený a čistý udržet nedá.

osvětluje nejen otázku, kde se vojáci k věcem dostali: „... *potkával stále takové ‚široké‘ postavy bratří, vlekoucích cosi pod svými plášti. Ale dělal, jako když to nevidí. Těplušky, které s počátku byly holé, prázdné a neútulné, pomalu se zařizovaly. Vznikaly stoly a lavice, opatřovala se nejodvážnějším způsobem železná kamínka, svítilny a lampy všemožných tvarů, ‚baky‘ (plechové mísy) a ohromné čajníky. Žádná bouda u nádraží, opuštěný vagon nebo skladiště – nebyly si jisty, že jejich vnitřek nebude podroben bedlivé prohlídce dobrovolců, pátrajících po potřebných předmětech. Z těplušek stávaly se tak pomalu snesitelné ‚kvartýry‘.*“⁴²

Vizuální stránku těplušky si dovedeme poměrně snadno zdokumentovat na základě deníků, vzpomínek a ikonografických materiálů. Tím ale máme vyčerpán pouze jeden z našich pěti smyslů. Podíváme se ještě na pach těplušky, její zvuk a též na její povrch.

Při přemýšlení nad pachem těplušky si musíme uvědomit, kdo v ní žil. Žilo v ní v průměru okolo dvaceti pěti dospělých mužů – vojáků, kteří se nacházeli v situaci, kdy i základní osobní hygiena byla velkým problémem. Z tohoto by vycházel náš první dojem – pach čerstvého a starého potu. Druhým neodmyslitelným dojmem byl závan tělesných procesů,⁴³ kdy produkování těchto pachů mnohdy přivádělo legionáře do varu a jindy vyvolávalo salvy smíchu. Všechno již zmíněné ještě podpoří odér sušících se šatů (zvláště silný byl u ovinovaček). Praní prádla až na výjimky (viz výše) naráželo na podobný problém jako osobní hygiena, takže na provizorních sušících většinou neviselo prádlo mokré po vyprání, ale prádlo propocené nebo promočené z deště. Do toho všeho se mísila jemná vůně strojního oleje, výpary z doneseného jídla či čaje a jen

⁴² A. Zeman, *Osvoboditelé*, Praha 1931, s. 129.

⁴³ „...*Dohnal se ptal ještě jednou, ale mimo spáče, jenž – nevědomky dal průchod svým větrům nikdo se neozval. ‚Otevři trochu, ať to vyjde!‘ řekl svlečený již Končič.‘*“ R. Vlasák, *Houpačky na magistrále*, Praha 1927, s. 19.

málokdy zavoněl kalíšek vodky. Zcela typickým byl pach, pro někoho spíše zápach, ruského hrubého tabáku zvaného machorka, který nemohl chybět. Zpočátku bychom marně hledali parfémů ruských žen či kolínskou parádivých dobrovolců, na to ještě bude čas v budoucnu. Vzduch byl většinou těžký a vlhký a pokud se větralo, byl zase ostrý a studený. Nevítané „větrací škvíry“ mezi prkny byly cílem pečlivé péče celého vagonu.

Jak těpluška zněla? Vesele, smutně, hromově i tichounce. Pětadvacet chlapů na jednom místě snad ani nemůže být úplně potichu. Kdybychom šli okolo a přiložili ucho ke stěně, slyšeli bychom kakofonii hlasů vyprávějících, hádajících se, nadávajících, vysvětlujících a poučujících. Zazněl smích, hádka, vzpomínka na domov a velmi často též píseň, ať už ruská nebo česká. Slyšeli bychom housle, harmoniku, praskání dřeva v kamnech, mlaskání a lomození lžíce o „kotělok“. Cvakaly závěry zbraní, brousily se bodáky, kindžály, dýky. Dupaly boty. Vyprávěly se pohádky. Dřevo paland praštělo, někdo četl nahlas noviny, jiný se učil francouzsky, rusky nebo dokonce anglicky. Rozebírala se politika, válka, rodina. Vrzaly osy, popraskávalo dřevo stěn a pod podlahou pravidelně bouchala kola.

K pohmatu byla těpluška drsná, neohlazená, nebyl problém zarazit si třísku. Bylo třeba ještě hodně upravovat. Drsné bylo sukno pláštěů, nekvalitní papír novin, mastná hlaveň pušky a ohlazená její pažba. Kovová část dveří mohla být ledová a kamna zase většinou rozpálená do ruda.

Tichá a nevyhlášená soutěž o nejlépe vybavenou těplušku se záhy změnila v soutěž o nejlépe vyhlížejší „škatulku“. Vojáci obrátili svůj um na vnější stranu vagonu a zrodily se následovnice slavných zdobených zemljanek z let 1914 – 1917. Těplušky byly najednou výstavní skříní a

plakátovací plochou nejen svých obyvatel, ale hlavně dobrovoleckého vojska a hnutí za společnou samostatnost Čech a Slovenska.

Nejdříve však vojáci zhotovili schůdky, aby se jim lépe dostávalo do těplušek – někde to bylo jen pár obyčejných prken, jinde výborné schody skládací. Fotografie nám dokládají dokonce tak luxusní záležitosti, jako je madlo určené ke snadnějšímu se vyhoupnutí do těplušky vyrobené z vyprázdňené dutinky nevybuchlého šrapnelu.⁴⁴

Pak přišla na řadu „firma“ nebo soupis „nájemníků“. Většina těplušek měla své jméno, které mohlo být reklamováno i navenek – na příklad „Parlament“ atp. *„Na každém vagoně seznam měst a míst přítomných českých vojáků.“*⁴⁵

Za předky složitějších obrazů na těpluškách můžeme považovat nápisy ozdobené chvojí a různými praporky.⁴⁶ Pak nám však nastoupily plnokrevné obrazy, scénérie a dokonce plastiky – výtvary legionářů, které trápila dlouhá chvíle.

Velké množství ikonografického materiálu nám ukazuje nejobvyklejší schémata, obrazy a dekorace zcela jasně. V těchto se silně odrážejí nejen kořeny legií, ale samozřejmě jejich současnost. Většinou se jedná o hesla vlastenecká, národní a propagační, např.: *„Vlasti na*

⁴⁴ Viz fotografie in: Za svobodu III., s. 17; zde vidíme obojí – úchytka ze šrapnelové dutinky i prkenné schody do těplušky.

⁴⁵ Zápis ze dne 27. dubna 1918; Osobní deník Jana Čížkovského, in: Českoslovenští legionáři, Rodáci a občané okresu České Budějovice (ed. M. Ctiborová), České Budějovice 2000, s. 65; srov.: *„Vzpomene si, když jsme jeli z Ukrajiny. Jeden ešalon – vlastně jen jeden vagon – měl na stěnách napsáno, odkud ten který bratr, obyvatel vagonu, jest. Všetaty, Praha II., Karlín, Mělník, Uherské Hradiště, Olomouc, Strašnice, Žižkov, Beroun atd. bylo napsáno na vagoně – křídou. Bylo to jakési ‚Hledají se‘, neboť stanul-li kde tento ešalon, bylo kolem vagonu ihned spousta bratrů. ‚Kdo je to ze Všetat?‘ ptal se jeden. ‚Já!‘ ozvalo se z vagonu... Jakmile však onen vagon, lépe ešalon, odejel, začali pracovat bratři, kterým se nápad – napsati jména měst, míst, vesnic atd., z nichž pocházeli obyvatelé těplušky, líbil. Museli to mít také. Dali se do práce a za chvíli byly vagony popsány – jmény bratrů a míst, z nichž pocházeli, někde i místa, v nichž byli v zajetí.“* R. Vlasák, Houpačky na magistrále II., Praha 1929, s. 203. Viz také fotografie in: F. Písecký, Světem za svobodu, Praha 1920, s. 149.

⁴⁶ *„Na vozech zelená chvoj, národní praporky a nadpisy: ‚Čeští letci na cestě kolem světa‘ [jednalo se o ešalon čs. aviatického oddílu, D.V.] a ‚Kyjev – Vladivostok – Chicago – Paříž – Berlín – Praha‘.“* Zápis ze dne 27. dubna 1918; Osobní deník Jana Čížkovského, s. 65.

pomoc“; a obrazy podobného charakteru jako: slovenský bača s panoramatem Tater,⁴⁷ Slovanstvo,⁴⁸ Slovák ozbrojený valaškou,⁴⁹ umírající dobrovolc doprovázený nápisem v ruštině.⁵⁰

Představovaly se historické vzory „ze slavných dob“ české minulosti. Zejména Jan Žižka⁵¹ a Jan Hus; husitství, nebo spíše jeho idealizovaná forma, bylo v legiích velmi živé. Nezapomínalo se ani na Psohlavce, Jana Sladkého Kozinu či svatého Václava. Své místo měla města: Praha, Tábor; nebo hrad: Karlštejn. Stejně tak nám na těpluškách defilovaly postavy ze slavných literárních děl (Lešetínský kovář,⁵² Strakonický dudák) a postavy, případně místa, mýticko-historická (Přemysl Oráč, Libuše,⁵³ Blaník). Vlák tedy mohl být skutečnou přehlídkou českých dějin, mýtů a kultury.⁵⁴

Jako materiál bylo použito hlavně chvojí, dřeva, bílé březové kůry, zakoupených barev, plátna, různých stuh a vlastně čehokoliv, co se vojákům dostalo do rukou. Vypisovaly se též soutěže o nejzdařilejší výzdobu; ceny sice nepatřily k nijak obrovským (většinou menší finanční částka), ale byly příjemnou motivací a odměnou.

Svérázná byla též dílka „mechanická“ – většinou větrníky. Tyto větrníky nevypadají nijak primitivně, byly doplněny pomalovanými a oblečenými postavičkami (oblíbený byl František Josef I. a císař Vilém),

⁴⁷ „Nad Tatrou sa blýská, hromy divo bijú...“

⁴⁸ „Hoj, rodino milá, hodina odbila, žije matka Sláva!“

⁴⁹ „Kto sa Slovák cítí, nech sa šable chytí a medzi nás stane!“

⁵⁰ „Lučše smert', čem žizň raba“ (Lepší smrt, než život otroka).

⁵¹ „Bijte, zabijte, nikoho neživte“; „Kdo jste Boží bojovníci...“

⁵² Na jedné z těplušek byl dokonce do kostýmu Lešetínského kováře obléknut T.G. Masaryk.

⁵³ „Ó, moje město, sláva bude Tvá! Ty cizí chátro nohou rozšlápneš!“

⁵⁴ „Ráno započali jsme s okrašlováním vagonu zvenčí. Někteří donesli chvoj, vázali věnce a já maloval na stěně vagonu bohyni hudby (děvu s harfou). Na protější stěně úryvek z Dalibora: ‚Který pak Čech by neměl hudbu rád?‘ Pracuje se silně ve všech vagoncích a vidíš krásné umělecké obrazy našich dvou akademických malířů: Žižka s palcátem ve válečném voze (Kdož jste boží bojovníci), Sokol s rapírem na strážní (Kupředu, zpátky ni krok), v pozadí jeho silhoueta Prahy, Mistr Jan Hus na hranici. Blaničtí rytíři spící ve Blaníce (bohyně války odhaluje oponu Blaníku a vidíš odpočívající vojíny ve francouzských uniformách s bílo – červenou páskou. Raněný vojín a za ním v mlze Karlův most a Hradčany. I ze chvoje vidíš nádherné práce.“ Zápis ze dne 17. května 1918; Osobní deník Jana Čížkovského, s. 66.

keré se ve větru různě pohybovaly; někdy se nad střechou těplušky vznášel model letounu.⁵⁵

My teď s odstupem času můžeme poukázat ještě na jeden význam těchto dekorací, který nemusel být příliš zřejmý současníkům – je to význam identifikační. Dobrovolci ukazovali: tady jsme, jsme to my, tohle je naše historie, tohle je naše přítomnost, tohle je náš svět; prohlašovali to před okolím i sami před sebou. Vyhrazovali se tak proti světu okolnímu, který se pro ně stával hrozbou. Ve výzdobě těplušek je zřetelně viditelný myšlenkový svět legionářů (alespoň tady jeho část), který zahrnoval (minimálně pasivně) pokřivený obraz českých dějin. tento obraz se bezpochyby opíral o deformovanou „tradici“, jež svým způsobem vycházela z Palackého Dějin. Nejživějšími tématy jsou husité, za něž se legionáři sami považovali, a další slavné osobnosti ryze české historie; narážíme zde na celou řadu typických historických stereotypů. Tyto pak nalézáme i v dalších oblastech činnosti legionářů – propaganda, média, názvy vojenských těles, různé slavnosti.

Zatímco na počátku vnější výzdoby stály „firmy“ a jména těplušek, na jejím dočasném konci se objevovala kódovaná sdělení: „Bude třeba bílit“, „Štětky neodevzdávejte, budeme bílit!“ či jen „Budeme bílit!“. Tyto vzkazy byly primitivním kódem a všechny se vztahovaly k jedinému, k požadavku o pohybu na východ třeba navzdory sovětům.⁵⁶ Slovo „bílit“ je v legionářském slovníku časté a znamená – zaútočit, vyčistit od nepřítele; „štětky“ jsou samozřejmě zbraně.

Na koleje se však nestěhovali jen vojáci, ale skutečně celé československé vojsko – co nebylo možno naložit na vagony, to zůstalo na Ukrajině. Materiál byl buď rozdán, vyměněn za skladnější položky nebo před postupujícím nepřítelem přímo zničen. Kromě vojáků byla za

⁵⁵ Viz fotografie in: *Za svobodu III.*, s. 756.

⁵⁶ Záleželo na situaci, velmi často byly tyto „telegramy“ psány na stěny projíždějících civilních nebo nákladních vlaků, někdy na stěny těplušek legionářských.

nejdůležitější považována výzbroj, výstroj společně se zásobami všeho druhu a samozřejmě s penězi. Do vlaků se tedy přesunuly i všechny „služby“, dílny a většina skladů. Vznikaly pak „specializované“ těplušky různého určení.

Zpočátku bylo vybavení těchto „specializovaných“ těplušek značně primitivní, mnohdy byly tyto dílny spojeny s těpluškou obytnou. S postupem času a získáváním nových vagonů byly v ešalonech skutečně řazeny nejen těplušky obytné, vozy II. či III. třídy určené pro důstojníky, vozy zásob, nákladních s koňmi,⁵⁷ ale též množství dílenských vagonů rozmanitého určení.

Na jaké „specializované“ těplušky bychom mohli v takovém legionářském ešelonu narazit? První místo z hlediska důležitosti by asi obsadily dílny kovoobráběcí a opravárenské zabývající se úpravami a údržbou zbraní a dalšího zařízení.⁵⁸ Objevili bychom malé dílny truhlářské, jejichž nejdůležitějším artiklem byly mimo kousků nábytku určeného do těplušek hlavně rakve. Opomínat nemůžeme dílen kožedělných (zejména výroba a opravy řemení a též ševci) a oděvních – krejčovských (opravy a výroba uniforem)⁵⁹. Stejně tak se na koleje dostaly pekárny,⁶⁰ kuchyně⁶¹ a prodejny (tzv. „lávočky“⁶²). Štáby

⁵⁷ Živého inventáře u legií příliš mnoho nebylo, velké procento koní bylo zanecháno již na Ukrajině. Posléze byl velký problém i s živěním těch zbylých. Koně byli ponecháni zejména u oddílů dělostřeleckých.

⁵⁸ Fotografie in: Za svobodu III., s. 815.

⁵⁹ Viz fotografie krejčovské a obuvnické dílny in: K vítězné svobodě, 1914 – 1918 – 1928, Praha 1928, s. 118; krejčovská dílna též fotografie č. 2 přílohy in: D. Vácha, Kde domov můj?, Každodennost čs. legionáře na Rusi 1914 – 1920, diplomová práce, České Budějovice 2004 a in: Za svobodu III., s. 818; a obuvnická dílna fotografie in: Za svobodu III., s. 807.

⁶⁰ Viz fotografie vnější i vnitřní podoby pekáren na kolejích in: K vítězné svobodě, s. 119; též fotografie in: Za svobodu III., s. 811.

⁶¹ Viz fotografie kuchyně štábu armádního sboru (zrovna jsou škrábány brambory) a poddůstojnické kuchyně třetího pluku in: K vítězné svobodě, s. 118.

⁶² Nepříliš dobře zásobené, jednalo se spíše o doplňkový prodej. Sortiment takové „lávky“ závisel na obratnosti jejího „provozovatele“, většinou se zde prodávaly zápalky, svíčky, nitě, jehly, knoflíky a podobné drobnosti, též jídlo: cukr, salámy, klobásy. Důležitý byl rovněž prodej tabáku. „Lávočky“ měly za úkol nahrazovat špatné zásobování s těmito „drobnostmi“, prvotní finance vycházely z rot samotných, postupem času si prodejny vydělávaly samy na sebe. Viz fotografie „lávočky“ in: K vítězné svobodě, s. 119. Vystavena je hlavně klobása a též nápis na dveřích vagonu

jednotlivých jednotek s sebou přivedly menší či větší kanceláře všeho druhu,⁶³ k nimž patřily archivy písemností. Na improvizovaných „okolodcích“ - ošetřovnách⁶⁴ a v získaných nemocničních vagonch se převáželi nemocní a zranění. Mezi vyloženě nadstandardní a nepříliš obvyklé záležitosti pozdějšího období patřil holičský „salón“⁶⁵ nebo knihařská dílna.⁶⁶ Tato ohromná rozmanitost „armády na kolejích“ se časem ještě rozšiřovala. Po větší dobu roku 1918 se jednalo o nezvyklý obraz moderní armády, která byla stále v pohybu prakticky s veškerým svým majetkem.

A když jsme řekli, že se do vlaků musely stěhovat všechny součásti sboru, nesmíme opominout ani tiskárnu a novinářské redakce včetně té zastřešující – redakce Československého Deníku.⁶⁷ „... a 10. března jsme i s listem přešli do vlaku. Tehdy nám psal Florian Zapletal z Moskvy, že je to šílenství, chtít ve vlaku vydávat časopis, a to ještě denní list. A brzo posílal články do toho šíleného podniku, který vycházel ve vlaku do konce srpna, kdy teprve jsme se přestěhovali do všedních místností. A v té době kromě normálního vycházení Deníku vydali jsme

je jaksi „odbylý“; za to pohled do nitra lávočky in: Za svobodu III., s. 823 nám ukazuje plné police.

⁶³ Jednu takovou kancelář a její činnost nám přibližuje Karel Fibich: „Cestovní kancelář vojenského odboru má ovšem patřičnou ‚ránu‘, nadiktovanou těpluškovými poměry. Psací stroj je umístěn na palandě. Píše se na něm v sedu s roztaženými nohama. Rozviklaná bedna od sucharů naplněná náborovou poštou, slouží bratru Ježkovi za psací stůl. Jenda úřaduje na fošně v sedu jízdo. Tláskal se svým protokolem rozložil se na druhé polovině palandy a stojí na Jendově sedátku...“ K. Fibich, Povstalci II., s. 230. Fotografie jiné, avšak též těpluškové kanceláře in: Za svobodu III., s. 806.

⁶⁴ „A naše putování! Ležím na okolodku [ošetřovně, D.V.] ve voze kdysi III. třídy, jak svědčí ještě nápis na vnějšku vozu. Lékárna nemá ani těch nejpotřebnějších léků; těžce nemocní zápalem plic leží ve voze na tvrdých lavicích, kde zima fučí se všech stran. Pomoci není! Nemohu popsat, jaké vzpomínky tanou na mysli nám všem. – Před námi však vznáší se hlavně jedna myšlenka: co nám přinese budoucnost?“ Zápís ze dne 9. března 1918; F. Vondráček, Husité dvacátého století, Deník ruského legionáře (edd. Kučera, F., Tschorn, R., Wolf, R), Praha 1922, s. 34.

⁶⁵ Fotografie in: Za svobodu III., s. 810.

⁶⁶ Fotografie in: Za svobodu III., s. 814.

⁶⁷ Který začal vycházet v Kyjevě jako oficiální tiskový orgán československého zahraničního hnutí na Rusi počátkem ledna 1918.

*ještě jedno nebo dvě čísla odborného časopisu „Č.S. Vojáka“ a několik čísel „Slovenských Hlasů“....*⁶⁸

V souvislosti se zmínkou o novinářích ve vlaku můžeme zmínit, že velmi dobře se v těpluškách dařilo tzv. „*latrinám*“ nebo-li „*sluchám*“, což byly obyčejné fámy a „zaručené“ zprávy. Tyto děti velké fantazie nebo těpluškové politiky se šířily velmi rychle a dokázaly napáchat velké množství škod. Tyto informační kanály paralelní k těm oficiálním měly u legionářů dost často i větší vážnost – nejúspěšnější „fámy“ byly samozřejmě částečně založené na pravdě a rozrývaly ty největší bolesti v legionářských duších. K šíření fám přispívala též oficiální místa, která jim dávala svým mnohdy nejednoznačným chováním dost prostoru.⁶⁹ Probouzením nebezpečné hysterie za pomoci distribuce zkreslených informací mezi vojáky se zabývala též bolševická propaganda.

A o těch nejpalcivějších „*sluchách*“ z doby před koncem března mluvil Rudolf Medek ve svém zásadním článku „Historická cesta“ vydaném v Československém Vojáku: „*Jindy jsou však pochybnosti i kolébání, ba sklon uvěřit těm „strašným sluchům“, jež se tu a tam šíří. A sluchy jsou takové: Že jsme prodáni, že jsme zrazeni, že nás někdo někde zařeže, že všichni zdechneme hladem a morem, že jedeme jako „kanonenfutter“, že nás ten či onen prodal Němcům za půldruhého milionu, že na nás čekají německé ponorky, jež nás ihned utopí atd.*“⁷⁰

Skoro až klaustrofobické prostředí železničních vagonů bylo skutečnou sociologickou laboratoří malých skupinek lidí. Fámy, legendy a výmysly jsou jen jedním z výsledků složitých sociologických a psychologických pochodů jednotlivce i skupiny, které nebylo nyní

⁶⁸ J. Kudela, Informačně Osvětový, s. 51; in: V. Červinka, Naši na Sibiři, Kapitoly vlastní i cizí, Praha 1920. Pobyť Československého deníku na kolejích máme dokumentován i ikonograficky, viz K vítězné svobodě, s. 117.

⁶⁹ Viz Zemanova kritika Československého deníku ve třetí kapitole této práce.

⁷⁰ R. Medek, Historická cesta, in: Československý voják č. 9, ze dne 30. března 1918.

možno ventilovat do okolí, ale právě v rámci početně omezené skupiny jako takové.

Vznik fám vychází nejen z touhy z pokusů o předvídání budoucnosti, bájení – lhaní, nudy, paranoie, černého humoru, ale také z touhy po pochopení okolního světa, jeho vysvětlení a vlastní interpretace. Fámy a pověsti slouží mimo jiné jako ventil strachu nebo přebujelé fantazie. **Rak!!!!**

Úroveň nervozity v těpluškách stoupala, a nemohly za to jen fámy. V květnu stáli legionáři před těžkým rozhodováním. Bylo dohodnuto, že vojsko odevzdá většinu svých zbraní až na povolenou kvótu bolševické vládě. Vojáci měli za sebou nejen úpravy těplušek a jejich vyzdobování, ale též mnoho zklamání, hladu a hlavně nebylo možno umlčet jejich nedůvěru vůči bolševikům – ve zbraních viděli svou jistotu a nechtěli je odevzdávat.

Proto vojáci a mnozí důstojníci přikročili k poměrně svéráznému, nenásilnému a tichému protestu – pokoušeli se jednoduše obcházet dohodu ukrýváním zbraní v těpluškách. Těžké zbraně přicházely k odevzdání (včetně několika letadel), ale ručnice, součástky kulometů, ruční granáty a samozřejmě spousta munice, chladné a krátké palné zbraně, to vše zmizelo v nejrůznějších úkrytech v těpluškách. Vojáci využili každého prostoru, vznikaly schránky pod podlahou, falešné výdutě ve stěnách, ručnice byly maskovány jako výztuže lůžek a vojáci dokonce ukryvali pušky do komínků těpluškových kamen.⁷¹

V tomto procesu nacházíme stopy odvěkého blízkého vztahu bojovníka a jeho zbraně. Není divu, že vojáci, kteří si svou pušku pojmenovali a chovali se k ní jako k živé bytosti, se s ní nehodlali rozloučit. Zvláště veteráni se se svou ručnicí loučili velmi těžko a spíše

⁷¹ Například jeden ešelon 8. pluku (pořadové číslo 11, velitel štábní kapitán Lev Prchala), který dorazil až do Vladivostoku před vypuknutím nepřítelství s bolševiky, dokázal propašovat až zarážející množství zbraní: 13 kulometů vzor Maxim, 8 lehkých kulometů vzor Chauchat, 200 pušek, 250 granátů a 80.000 nábojů.

dohodu „sabotovali“.⁷² Zbraň pro ně znamenala pochopitelnou jistotu v nejistotě občanské války a rozvráceného Ruska.

Právě s odevzdáváním zbraní v Penze a odporu vůči němu je spojena další tématická část výzdoby těplušek, kterou jsme doposud opomněli. Jednalo se o velmi nápisy se snadno rozluštitelným, nekomplikovaným obsahem, jimiž reagoval na demobilizaci 5. pluk; vojáci své vagony vyzdobili provokativními hesly: „*Odzbrojená garda*“ a „*Bezbranní emigranti*“.

Propuknutí nepřátelství s bolševickými organizacemi z časného léta 1918 znamenalo pro těplušky a jejich obyvatele úplnou změnu životního rytmu, který do té doby byl spíše líný. Ešelony byly počátkem května 1918 roztroušeny daleko od sebe, uprostřed širé ruské krajiny – od Penzy přes Ural, obrovské dálavy Sibíře, Dálný východ až po vytoužený přímořský Vladivostok. Bez pořádného spojení mezi sebou,⁷³ bez valné koordinace, která je v moderním válečnictví zásadní. Základním stavebním kamenem jednotlivých improvizovaných uskupení nebyly kompaktní pluky a divize, ale roty a ešelony náležející k různým vyšším taktickým uskupením.

Ešelony byly náhle skutečnými ostrovy uprostřed bouře. Frenetická aktivita, která v předchozí době byla investována do hádek, debat, úklidu, sportování, muzicírování a výzdoby těplušek se obrátila vně legií.

Vypukla válka.

⁷² Bolševici neměli naštěstí pro legionáře v rukou žádné relevantní soupisy výzbroje armádního sboru. Tento soupis byl totiž věcí nemožnou, zmatená situace po zhroucení ruské fronty a při odchodu z Ukrajiny nic podobného totiž nedovolovala.

⁷³ Mezi jednotlivými ešelony samozřejmě neprobíhala skoro žádná komunikace v reálném čase, která by se mohla dotýkat skutečně důležitých záležitostí, neboť telegraf měli v rukou bolševici – kteří byli tou dobou již považováni za potencionálního nepřítele. V ohledu komunikačních linek došlo k jisté regresi, bylo totiž využíváno v drtivé většině případů služeb různých posílů.

Těplušky se začaly měnit. Už v prvních dnech Vystoupení ztrácely přívětivou tvář vlasteneckých obrazů, barev a vlajek. Těplušky byly zasaženy střelbou, některé ohořelé – jiné byly v bojích zničeny úplně. Tu a tam bylo dokonce nutno je opustit a nechat tam všechno, i vlastní zraněné.⁷⁴

Vnější výzdoba prakticky zmizela, pokud nebyla poškozena nebo zničena v boji, pak ji nikdo neobnovoval a neopravoval, což vyústilo v její postupné chátrání a nakonec zničení. Tento důsledek je jen logický, pokud se podíváme na materiál, z něhož byla výzdoba vyrobena – vítr, déšť i slunce svou práci dokonaly jak na obrazech, tak na jiných dekoracích včetně větrníků a plastik.

K zásadním změnám docházelo i ve vnitřním uspořádání vagonu. Nebyl čas na udržování ani té nejzákladnější úrovně čistoty a pořádku. Pokud se vojáci někdy předtím snažili o uspořádanost svého místa ke spaní, s vypuknutím válečných operací se toto všechno rozpadlo. Vojáci padali do postelí plně oblečení a někdy v botách; mnohdy špinaví a pokrytí bahnem nebo vrstvou prachu. Podlaha se ani nezametala a nacházel se na ní nános špíny všeho druhu. Po celém vagoně se povalovaly součástky zbraní, munice, granáty, bodáky a další věci bez ladu a skladu. Stejně tak jídelní náčiní bylo někde pohozeno mezi zmuchlanými kusy oblečení a částmi výstroje. Dále se již neprováděly žádné úpravy interiéru jako v předchozím období.

Těplušku stále zaplňoval štiplavý zápach čerstvého potu promíchaný s mnohem nepříjemnějším potem starým – zatuchlým. Oblečení se prakticky nepralo, nebylo kdy,⁷⁵ a též osobní hygiena se udržovala jen velmi sporadicky. Štěstí bylo v tom, že teplé počasí

⁷⁴ Po přepadení ešalonu u Zlatoustu 27. května byli vojáci donuceni ustupovat pěšky přes Ural. Tento náročný pochod by však nevydrželo několik zraněných, kteří byli ponecháni ve vlaku v péči dobrovolně se přihlásivších ošetřovatelů.

⁷⁵ Vojáci většinou vlastnili pouze jednu soupravu prádla a jedinou uniformu, což pro ně znamenalo v době praní „pobývat“ v nedbalkách. V době válečných operací a neustálé pohotovosti se nepralo též z důvodu, že voják by při poplachu vlastně neměl co na sebe.

dovolovalo většinou vagon vyvětrat, i když silný odér těplušky si vojáci s sebou nosili pořád.

Měnil se také počet vojáků v těplušce, některá místa na spaní byla najednou prázdná – jejich majitelé byli buď na nějakém výpadu, padli nebo byli v péči mediků kvůli zranění či nemoci. Atmosféra se jevila jako ponurá, smíchu bychom už tolik neslyšeli, nade vším pozvolna vítězila únava a později též nadávky vůči Rusům (spojeneckým i nepřátelským), Spojencům, vlastnímu velení a vlastně vůči všemu.

Na hřebíčku na stěně mnohdy visel Deník několik dnů či týdnů starý, neboť mezi jednotlivými ešelonu nebylo spojení a noviny se k nim nedostávaly dříve než s notným zpožděním stejně tak jako většina všech ostatních informací.

Tempo bojových operací bylo však u jednotlivých vlaků rozdílné a nikde nedocházelo k nepřetržitým bojům po celé léto. Proto se pozvolna situace stabilizovala a vojáci ve volných chvílích opět začali své škatulky zvelebovat. První zlom – Vystoupení proti bolševiků, tedy proběhl. Spojením čeljabinské a penzenské skupiny 6. července 1918 začala skutečná intervenční válka.

Těpluška, zpočátku zcela obyčejný předmět, měla v létě 1918 již v životě legionářů své neodmyslitelné místo. Stejně tak obyvatelé jedné těplušky (respektive celého ešelonu) byli propojeni jistým poutem, které nemuselo být vždy pozitivním, ale rozhodně existovalo. Jak se těpluška stávala pro legionáře domovem, tak se spolubydlící měnili v jakousi rodinu.

Pro naše uvažování nad místem těplušky v životě legionářů mají velkou důležitosti místně roztroušené, ale významově velmi úzce propojené události, jejichž bylo Rusko svědkem od září po prosinec 1918. Hlavním časovým těžištěm je pak konec října a body v prostoru nádraží Aksakovo a Belebej.

Co to bylo za události?

Po dlouhých časových úsecích, které vojáci trávili mimo těplušky v poli se zase do svých škatulek navrací. A my můžeme dokumentovat nemálo výkřiků radosti, které tyto návraty doprovázely: *„Ve 3 hodiny přijel ešelon. Ošklivou sněhovou vánicí zaburácel výskot kluků. Po měsíčním putování různými Tatar- a Mordva-Sullami, Urustamaky a Usman-Tašlemi, plnými tarakánů [švábů, D.V.] a podobné havěti zalézáme s jáсотem velikým velice velmi do milovaných těplušek, které nás snad konečně odvezou na dávno slíbený oddech. Roztápíme kamínka a už to jede. Ti, již mínili schrupnout šeredně se přepočítali. Psina, řev a veselost překračují všechny meze lidskosti.“*⁷⁶ A zde vidíme možná i hlavní příčinu blízkého vztahu legionářů k vagonům – naději, že *„nás snad konečně odvezou na dávno slíbený oddech“* případně až k moři k lodím, které pak vyplují do vlasti.

Radost z návratu do těplušek se poměrně záhy a též velmi často měnila v mnohem negativnější, někdy až zuřivou neochotu škatulky opět opustit. Odmítnutí vystoupit z těplušek mělo symbolizovat nevěli bojovat za cizí věc, vyslovit touhu jet domů a představit nesouhlas s vedením politickým či velením vojenským.

Právě neochota vystoupit z těplušek se skrývala (mimo jiné) za zřejmě nejznámější sebevraždou legionářského důstojníka – za smrtí plukovníka Josefa Jiřího Švece, který se svým činem stal jednou z ikon prvního československého zahraničního odboje. Vojáci tomuto jinak oblíbenému důstojníkovi vyjádřili nedůvěru tím, že odmítli vystoupit z těplušek na jeho rozkaz, aby se přesunuli do kasáren ve městě. Plukovník totiž nechtěl a ani nemohl dát vojákům záruku, že jich nebude použito v dalších bojích a že budou nedokladně přesunuti do zázemí.

Výsledek je moc dobře znám. O skutečných důvodech sebevraždy můžeme jen spekulovat, pravdě se však blíží tvrzení, že tento veterán byl již příliš citově vyčerpán, než aby snesl „zradu“ svých podřízených,

⁷⁶ K. Fibich, Povstalci III., s. 352.

nátlak nadřízených a své funkce. Pro nás je však důležitá jiná věc, dějiště obou událostí – tedy „odkázání poslušnosti“ a následné sebevraždy. V obou případech bylo kulisou nádraží. I Švec spáchal svůj poslední čin ve vagoně, sice ne v těplušce, ale v důstojnickém „*klasňáku*“, kde též těsně před smrtí nedokončil výzvu – provolání ke svým vojákům. Shodou náhod se Švecův pohřeb konal ve stejný den, kdy Praha slavila vznik samostatného státu.

Pokud se podíváme na těplušku a ešelon v dubnu 1918 a o necelého půl roku později, uvidíme ohromný posun. Těpluška byla už velmi dobře zařízená, některé již začínaly být trochu přecpané vším možným harampádím, kterému mnohdy vévodil ohromný ruský samovar. Oproti strohosti těplušek na jaře byly vagony nyní plné novin, polorozdaných pytlíků s ulepeným cukrem, různých suvenýrů a kořisti – pohledů, uschlých kytiček uralské flóry, dalekohledů, revolverů, šavlí, bajonetů, dýk, kindžálů, bodáků, čepic, pláštů a rubašek. Na zdech byly kalendáře, obrázky – tištěné nebo výtvary dobrovolců. Též počet obyvatel na jednu těplušku se oproti předchozímu stavu snížil - i když v některých vagoněch tento počet zvyšovala přítomnost dívek, dam či ženštin.

Těplušky rozhodně nebyly uklizenější nebo čistější. Nebyly ani tišší, slyšeli bychom z nich smích a stále více klení, nadávek. Jazyk vyprávěnek i hádek byl stále více prodchnut rusismy nebo legionářskými novotvory. Obyvatelé spíše zhrubli a jejich hygienické návyky nemůžeme považovat za lepší. Vagony se stále více podobaly „*cirkusům*“, v něž se postupem času změnil – bylo v nich stále více psů, ptáků, křiku a uralských nebo sibiřských medvídků a medvědů.

Jednotlivé vagony ešelonu se již řádně specializovaly. Mimo těplušek a důstojnických „*klasňáků*“⁷⁷ tu také byly již zmiňované dílny; tentokrát byly dílny striktně odděleny od těplušek, s vlastními vagony. Což však nezabraňovalo ševcům, zbrojařům, kuchařům či krejčím spát ve své dílně místo v těplušce.⁷⁸ Samostatné vagony byly určeny pro sklad (zvláště pečlivě hlídáný), který býval propojen s ešelonní prodejnou – „*lávkou*“. Též kuchyně měly samostatné vagony a objevujeme také prádelny, lázeňské vozy a jiné.

Změnilo se též osazenstvo těplušek, jeho počet a struktura. Množství těplušek dovozovalo umisťovat do vagonů v průměru méně vojáků a nezanedbatelné ztráty provázející válečné operace a náročné životní podmínky (bylo hodně nemocných), snižovaly průměrný počet vojáků na jednu těplušku.

Struktura osazenstva se změnila díky přílivu nováčků z řad zajatců. Veteráni byli „naředeňi“ nově příchozími, kteří obhajovali jiné názory a postoje a kteří se mnohdy nechtěli plně ztotožnit s tím, jak to v legiích chodí. Dobrovolný princip se změnil na princip povinnosti, též se pomalu rozevírala propast mezi důstojnickým sborem a mužstvem. Veteráni se dost často vyčleňovali oproti nováčkům, osočovali je přinejmenším z prospěchářství, že vstoupili do vojska jen kvůli tomu, aby se s ním dostali pryč z rozpadajícího Ruska.⁷⁹ Někteří veteráni se separovali od nově příchozích a dávali jim najevo svoji údajnou nadřazenost.

⁷⁷ V takovém klasňáku nejen, že žil a bydlel důstojník (popř. důstojníci), přebýval tu též jeho sluha nebo-li *fajfka* či *potinoha* a vyřizovaly se tady úřední záležitosti jednotky.

⁷⁸ Zvláště krejčí a ševci využívali svých dílenských těplušek a možnosti uplatit nějakou tu krásku vlastním výrobkem skoro až moc.

⁷⁹ Je snad zbytečné dodávat, že mnohým pozdě příchozím tyto názory křivdily. Ale nejen Rudolf Medek ve své knize *Anabase* (R. Medek, *Anabase*, Praha 1931) vzpomíná na bývalého zuřivého Rakušáka kadeta Macka, který nakonec do legií vstoupil po vzniku samostatného Československa. Za literární postavou kadeta Macka se zřejmě skrývá skutečný voják stejného jména, původním povoláním učitel, s nímž se Rudolf Medek seznámil během svého pobytu v rakouské vojenské uniformě na haličské frontě před dezercí na ruskou stranu.

Právě změna dobrovolnického principu vojska na princip povinnosti vzbuzovala velkou nevoli mezi veterány, jejichž postoj vyjádřený větou: „*Co platí pro mobilizované, nemůže platit pro dobrovolce...*“⁸⁰ samozřejmě vyvolával vztek nejen u mnohých důstojníků, ale právě u těch „mobilizovaných“.

Hádky mezi mužstvem byly stále tvrdší a destruktivnější. Oleje do ohně přilévala rostoucí únava,⁸¹ listopadový Kolčakovův převrat, ruské nepořádky, názorové různice ve vojsku, vznik Československa, neochota spojenců se pustit do boje, bolševická propaganda a prostá lidská závist, osobní antipatie.

⁸⁰ K. Fibich, *Povstalci III.*, s. 364.

⁸¹ Generál Jan Syrový 1. října napsal americkému generálu Williamu Sydney Gravesovi (veliteli US jednotek na Sibiři) následující: „*The men are at the end of their strength, the losses from disease and wounds reach a maximum of fifty percent. The units of our eastern detachment are insufficient to hold the front.*“ C.W. Melton, *Between War and Peace, Woodrow Wilson and the Siberian Expeditionary Force in Siberia, 1918 – 1921*, Macon, USA, 2001, s. 82.

Kapitola druhá

Jídlo a hlad

Vydatnost stravy a pravidelnost zásobování bez pochyby patří mezi nejdůležitější faktory ovlivňující sílu i morálku vojska a zároveň se řadí mezi nejsledovanější záležitosti z hlediska jednotlivých vojáků – mnohdy se zdá, že život vojáka (nejen) ve válce se doslova smrskává na touhu po jídle a spánku. Pokud se začteme do deníku nebo paměti jakéhokoliv vojáka prakticky jakékoliv války libovolného historického údobí, skutečně zjistíme, že jídlo bylo pro něj skoro to nejzásadnější.

Legionářské deníky, paměti a kroniky nám tento poznatek nijak nevyvracejí, spíše naopak – jsou jeho plným potvrzením.

Ač jsme začali mluvit o legionářských denících a pamětech, všimneme si nejprve obecnější souvislosti, abychom se pak mohli podívat i na jednotlivce a jeho stravu.

V okamžiku, kdy československý armádní sbor tvořený dvěma divizemi a dalšími pomocnými jednotkami překročil hranice mezi Ukrajinou a Ruskem, přestalo platit právo rekvizice za náhradu, kterým Čechoslováci na ukrajinské půdě oficiálně disponovali. Sbor sice s sebou vezl určité množství zásob, ale nešlo o žádná ohromná kvanta – rozhodně to nebylo dost na několik týdnů cesty a ještě pro všechny; další problémy nastávaly s převáženým živým inventářem.⁸² Vojáci se těsně před ústupem od Kyjeva a během něj zásobili ze skladů, které měly být před postupujícími Němci vyhozeny do vzduchu – ze „zachráněných“

⁸² Většina živého inventáře, koně apod., bylo zanecháno na Ukrajině z důvodů nedostatku přepravních kapacit, ale zvláště dělostřelecké jednotky si většinu svých koní vezly s sebou dál.

komodit stojí za zmínku zvláště cukr⁸³ a čaj, tedy dvě věci, bez kterých se správný Rus prakticky neobejde a které Rusko (a Sibiř) zoufale postrádalo. Ale rekvírovalo se všechno, například v Bachmači se tak vojáků dostalo do rukou kakao.⁸⁴

S přechodem ruských hranic se zásobování sboru na okamžik přesunulo na ruské bolševické „hostitele“, aby i toto krátké období skončilo s měsícem březnem. Tehdy padla celá tíha zásobování vojska potravinami a dalším materiálem na bedra československých intendantů, kteří i přes své nesporné schopnosti neměli s podobnou zátěží prakticky žádné zkušenosti. Tito zásobovači byli vybíráni z řad vojáků, kteří měli třeba i sebemenší zkušenosti s obchodováním – tedy obchodníci, majitelé firem, bankovní úředníci. Skutečných školených a studovaných vojenských intendantů mezi nimi nebylo.

Velení však nečekalo na konec měsíce, již v jeho průběhu probíhalo mnoho jednání o dalším zajištění poměrně velkého množství zásob, které rostoucí československé vojsko na Rusi potřebovalo. Objevila se nám tehdy (ani poprvé, ani naposled) na scéně postava Františka Šípa, jednoho z nejvýraznějších činitelů československé zásobovací a finanční politiky v Rusku a na Sibiři.

Jedna ze skupin vyjednávačů vedená právě Františkem Šípem odjela do Moskvy, aby navázala spolupráci se sítí sibiřských eserských⁸⁵

⁸³ „K večeru zde dostávali jsme spoustu cukru (sacharu) v Bachmači zrekvírovaného. Bratr Šimků má ho plnou „piklhaubnu“.... Aby se neřeklo, že vezem zásoby, rozdávají se tyto po jednotlivcích...“ Zápis ze dne 16. března 1918; Osobní deník Jana Faláče, s. 65.

⁸⁴ „Naši vojáci rozeběhli se po nádraží [v Bachmači, D.V.] a dostali se do nějakého vagonu, v němž byly pytle s kakaem. Rozebrali si je, aby se nedostaly do rukou Němců, a pak se pořád vařilo jen kakao, až z toho mnozí měli zácpu.“ B. Opletal, *Anabáze hanáckého medika 1914-1920*, Praha-Litomyšl 1998, s. 97.

⁸⁵ Eser rovná se: s.r. – tedy socialista-revolucionář. Na Sibiři se členové tohoto myšlenkového proudu – strany obrátili od politiky k hospodářským pokusům, z nichž právě vykrytalizoval velký počet zemědělských a potravinářských družstev s velmi stabilní základnou. A stabilita byla tím, co František Šíp a jeho spolupracovníci hledali.

družstev – kooperativ⁸⁶ (reprezentovaných např. V. Gurevičem), jejíž nesporné úspěchy v zemědělství a potravinářství přitahovaly pozornost pečlivých Čechoslováků. Po nedlouhých námluvách se ocitla ruka v rukávě; kooperativy viděly v legiích, za nimiž stála francouzská autorita podobnou (platební) jistotu jako legionáři v kooperativech a stačilo dořešit jen otázku finančního vyrovnání a další detailní podmínky připravovaných smluv. Finanční stránka byla vyřešena obratem ke spokojenosti obou stran. O peněžní převody se měla starat Moskevská lidová banka, jejíž ředitel patřil ke známým čechofilům. František Šíp tedy mohl spokojně ohlásit, že zásobování na Sibiři by mělo být zajištěno. Při úspěšných jednání svou roli dost možná hrály podobné politické názory.

Úkol zásobovačů⁸⁷ vypadal složitě, ale nezdál se být ani v těžkých podmínkách rozvráceného Ruska nemožným. Šlo o zajištění potravin pro tisíce lidí na několik týdnů cesty ze západního Ruska do Vladivostoku, když finance získávalo vojsko částečně z vlastních zdrojů a částečně z peněz od spojenců (Francouzů), a zejména zprávy ze Sibíře zněly opatrně optimisticky.

Zpočátku nebylo vytvořeno žádné centrální zásobovací oddělení ani nic podobného – centrální politiku znemožňovalo už jen rozprostření vlaků na příliš velké ploše daleko od sebe. Vzniklo cosi, co bychom mohli spíše moderně nazvat koordinačním výborem s množstvím autonomních podvýborů. Velení se snažilo zajišťovat zásoby, které pak byly rozdělovány jednotlivým ešalonům. Tyto nákupy byly doplňovány aktivitou ešelonních nákupčích, kteří se snažili sehnat zásoby přímo v oblasti, v níž se vlak nacházel.

Velmi záhy po vyřešení formálních záležitostí v Moskvě byla před ešalony vyslána celá řada vyjednaváčů a zmíněných nákupčích, kteří

⁸⁶ Ruské kooperativy můžeme rozdělit zhruba do tří typů: 1) kooperativy spotřebitelské (zřizování prodejen), 2) kooperativy úvěrové (půjčování peněz) a 3) kooperativy výrobní, které byly pro legionáře logicky nejdůležitější.

měli vše připravit ještě před příjezdem prvních vlaků. Zprávy, které byly posílány zpět k vojsku zněly velmi optimisticky; hovořily o relativním dostatku všech surovin (masa, mouky atp.) kromě cukru, čaje a tabáku. Již 7. dubna byl podán dvojicí praporčík Václav Houska a dr. Václav Girska nadějný telegram následujícího znění: „*Od Čeljabinska až do Irkutska na velkých stanicích budou zásobovací stanice, která vzaly na sebe povinnost zásobovati každý náš vlak chlebem na jeden den – tedy tak bychom podstatně zmenšili své zásoby... Chléb, mouka, máslo, mléko jsou zde ve velkém množství, i maso, zato úplný nedostatek čaje i tabáku.*“⁸⁷ Tento telegram otiskl o devět dní později Československý deník, měl totiž sloužit jako všeobecná instrukce pro všechny vlaky. Telegram nastiňuje optimismus, s nímž byla ujednání se sibiřskými družstvy přijata.

Optimismus však byl pouze vnějším nátěrem, skutečnou kamufláží, protože pod nadějným zevnějškem se skrývala jen prázdnota a kupa problémů. Kooperativy by sice smlouvy plnily, termínově i požadovanou kvantitou (za dojednané ceny), leč do cesty daným ujednáním se postavila třetí strana – bolševici. Bolševické orgány nelibě nesly nejen politicky podezřelé spojení eserské hospodářské sítě s Čechoslováky, ale též skutečnost, že legionáři by měli dostatek potravin, zatímco většinu Ruska a jeho obyvatelstva sužoval hlad a nedostatek.

Vlaky projíždějící Sibiří sice byly zásobeny lépe než vlaky stále setrvávající západně od Volhy, ale kooperativy rozhodně neplnily kvůli intervencím a obstrukcím ze strany bolševiků smlouvy dokonale. Zcela jiný tón než Houskův a Girsův telegram má pak tentokrát již důvěrná zpráva podaná o měsíc a dva dny později vysíleným a téměř již rezignovaným praporčíkem Josefem Petršem, který i přes svou nízkou

⁸⁷ „*Naši intendanti vykonali ohromný kus práce a nutno skutečně před nimi smeknout! Ale přece jsme zažili hladu víc, než dost.*“ R. Vlasák, Houpačky na magistrále, s. 200.

⁸⁸ Oficiální telegram dr. Václava Girsy a prap. Václava Housky podaný 7. dubna 1918; otištěno in: Československý Deník č. 53, ze dne 16. dubna 1918.

hodnost měl funkci „sborového hospodáře“ a jednal na nejvyšší úrovni s bolševiky v sibiřském Kurganu o dodržování smluv s kooperativy. Josef Petrš tedy 9. května napsal:⁸⁹ „*Pokládám za svou povinnost sdělit Odbočce Národní Rady toto: situace vzadu stojících ešelonů československého armádního sboru stala se kritickou. Denně mne docházejí zoufalé telegramy s prosbami vyslat zásoby. Bojím se toho okamžiku, kdy ešelony budou ode mne žádati cukr a tuky, produkty, jež za nynějších poměrů, kdy je obtížno sehnati mouku, jest téměř nemožno opatřiti.*

Já zásobuji ešelony, jak je to jen možno, používaje všech možných intrik, ale postavení moje je strašně obtížné chováním se zdejších sovětů. Pracuji podplácením, vypravuji vagony v noci, nyní jsme byl donucen za každý vagon platiti přes 200 rublů. Ale přes to všechno není mně možno zásobovati ešelony tak, jak jest zapotřebí.

Upozorňuji, že při mém příjezdu bylo mi povoleno 7 tisíc pudů⁹⁰ mouky, kteréžto množství však bylo škrtnuto na 1.000 pudů...⁹¹ Jednání sovětů mně především ztěžuje práci s kooperativy. Pokusím se zítřejším večírkem připraviti si poněkud půdu ku pochopení našich snah. Účinkovati slíbil virtuoze Šmíd⁹²...

... Dnes teprve po třech telegramech přijel příjemčík I. pluku, kterého zítra s plnými dvěma vagony vypravuji do Penzy, abych poněkud umenšil hlad tamějších ešelonů. Dnes byl jsem znovu v sovětu, který mi chtěl oněch 1.000 pudů mouky rekvirovat. Po dlouhém mluvení a tahání sovět konečně od toho upustil.

⁸⁹ Důvěrný telegram citujeme pro jeho zásadní důležitost prakticky celý.

⁹⁰ 1 pud je zhruba 16 kg.

⁹¹ Následující část telegramu obsahuje informace rázu zpravodajského, které sice nepatří do výkladu o zásobování a stravování, ale pro ilustraci jsou zde uvedeny: „*Při mojí dnešní návštěvě v sovětu bylo mně nadhozeno, že sovět zná, kolik je našich ešelonů, kolik má každý mužů, jak jsou ozbrojeni a kde stojí. Dále zajatec Čech mně sdělil, že zde pracuje radiotelegrafická stanice sověta, mající přímé spojení s Omskem a s Penzou...*“

⁹² Br. František Šmíd později pořádal své koncertní turné po Japonsku.

Prohlašuji, že za takových poměrů nemohu nijak vzít si odpovědnost za správné zásobování zadních ešalonů a za smutný stav, v němž se ocitly.

„Prosím znovu důtklivě, by se Národní Rada přičinila, aby nynější stav, v němž se ešalony ocitly, byl odstraněn a mně tím bylo postavení sborového hospodáře ulehčeno. Znovu opakuji, že neberu a nemohu brát nijaké odpovědnosti za nepravdělné zásobování vzadu stojících ešalonů a za smutný stav, v němž se ocitly...“⁹³

Tento telegram je zde uveden prakticky celý hned z několika důvodů; ukazuje nám relativitu a cenu smluv v postrevoluční situaci faktické občanské války, přibližuje nám těžkosti zásobovačů, předvádí možnost úplaty kulturou, ale hlavně nám dává nahlédnout do hlavy jednoho z nejdůležitějších mužů ještě nezrozené intendantní služby – Josefa Petrše. Petrš do zprávy dává všechnu svou hořkost, zklamání a text pak temně vyzařuje skepsi a beznaděj, v níž se v květnu 1918 nepotácel jen sborový hospodář v Kurganu, ale skoro všichni legionáři od Penzy až po Vladivostok.

Jelikož eserským kooperativům nebylo dovoleno dostát dohodnutým dodávkám, byli se jednotliví zásobovači nuceni poohlédnout po náhradních zdrojích, které však byly velmi skoupé. Sehnat větší množství mouky nebo masa za přijatelnou cenu bylo nemožné – nakupovalo se po jednotlivých pytlích, bednách; na kusy; nikoliv na vagony, jak by bylo potřeba.

Ešalony byly mnohdy nuceny zásobovat se samy. A též od této skutečnosti se vyvíjela situace v tom či onom vlaku. Situaci ovlivňovalo mnoho rozmanitých faktorů – podnikavost důstojníků a mužstva, stav financí nebo předmětů na výměnu a zejména kraj, v němž se ešalon v určitou dobu nalézal. V některých oblastech podél trati, kterými legionáři projížděli, nechtěli místní prodat ani pytlík mouky; buď sami neměli nebo se báli, že jim to ukradnou buď bolševici nebo ti neznámí

⁹³ Za svobodu III., s. 98.

vojáci s cizím přízvukem. Zlá situace byla zejména v nejzápadnějších vlacích, kde dvojice nebo trojice dobrovolníků vyrážely do širého okolí za nákupem a získaly si vše vyjadřující přezdívku „žebračí komandy“ – neboť škemránění o možnost odkupu potravin mnohdy zavánělo skutečnou žebrotou.⁹⁴ Podobné výpravy se mohly stát i smrtícím dobrodružstvím, kdy vojáky vysvobodilo jen štěstí či náhoda.⁹⁵

Jak již vyplývá ze zásadního Petršova telegramu, v ešalonech západně od Volhy vládla velmi nedobrá zásobovací situace, která ještě umocňovala napětí, které tehdy v ešalonech panovalo. „*Bojím se čehosi! Mužstvo ani důstojníci nedostali několik měsíců ani kopějky, chleba také není, a jen staré plesnivé suchary jsou nám potravou. Jídelní lístek nám všem společný jest: ráno čaj, k obědu rozvařená konzerva, potom nemastná kaše a zapíjí se zase čajem. Tak je každý den, snad pro změnu kaše dřívě než konzerva. Takový je obrázek české armády po bloudění Ruskem skoro třínedělním.*“⁹⁶ Napsal si František Vondráček ve svém deníku k 22. březnu 1918 – tehdy bylo vojsko ještě odkázáno na libovůli a benevolenci sovětských úřadů, které jak vidno příliš dobře své závazky neplnily.

Vojáci trpěli hladem a nedostatkem, který začal působit další zdravotní potíže. Nedostatek byl zejména čerstvých potravin včetně ovoce a zeleniny,⁹⁷ což značně oslabovalo organismus. Vojáci trpěli

⁹⁴ O zásobování a obecné situaci se velmi případně vyjadřuje jedna z literárních postav stvořená Adolfem Zemanem: „*Nejvíc máme toho žrádla. Žebračí komandy to je naše intendance...*“ A. Zeman, *Osvoboditelé*, s. 127.

⁹⁵ Že výpravy za moukou mohly být opravdovým dobrodružstvím svědčí příběh částí 8. (28 mužů) a 2. roty (13 mužů) 4. pluku, které na konci května 1918 vyrazily nakoupit mouku a maso do stanice Tamala (nedaleko Rtiščeva). Legionáři byli připraveni vynutit si povolení k nákupu zbraní a jen díky vzpouře ve vojenském oddílu tamalského sovětu nedošlo k ozbrojenému střetnutí. V napjaté atmosféře počínající války získali legionáři celé dva vagóny zásob a šťastně dorazili k pluku.

⁹⁶ Zápis ze dne 22. března 1918; F. Vondráček, *Husité*, s. 42.

⁹⁷ V březnu, dubnu atp. to však bylo způsobeno hlavně ročním obdobím, než čímkoliv jiným.

horečkami, úporným kašlem a malátností.⁹⁸ V prvním pluku dokonce MUDr. Ondřej Biebl nikoliv s překvapením konstatoval určité množství případů počínající podvýživy.

Největší rozhořčení vyvolával nedostatek chleba, případně jeho drahota či tragická kvalita. 1. rota 1. pluku se podle své pamětní knihy setkala v Jelci s mazanými podnikateli, kteří prodali kus chleba jen pokud si k němu dobrovolci přikoupili za 4,30 ruble kus salámu. A jaký ten chléb byl? „*Vypadá na první pohled velice pěkně, ale jísti se nedá, je pečen z ovsa a hrachu, žaludek se vzpouzí, když jen kladeš první soustý do úst. Ze střídy dělají hoši placky a pekou je na kamínkách; opečené nejsou tak protivné.*“⁹⁹

Oficiální přiděly chleba byly velmi nízké. Ke konci března dostávali vojáci 6. pluku jen čtvrt funtu chleba denně¹⁰⁰ (a jednu konzervu masa na tři muže a den)! 7. pluk pak měl díky transakcím s místním obyvatelstvem trochu větší zásoby, proto si mohl jeho velitel Radola Gajda dovolit stanovit na konci března denní dávku chleba na 1,3 funtu.¹⁰¹ Chléb byl pečen v mobilních, většinou divizních „chlebopekárnách“, též umístěných na kolejích.¹⁰²

Jinak základem největšího denního jídla byla polévka – tzv. „*zupa*“ (slepičí, hovězí nebo třeba čočková), hlavní jídlo a pak tzv. „*příkrmy*“, řekněme dezerty. Polévky bývaly na jaře 1918 často ošizené, nedostávalo se ani surovin ani koření. Hlavní jídlo tvořila většinou kaše (mnohdy nemaštěná), nebo nějaký pokrm doprovázený oblíbenými

⁹⁸ „19. května [1918, D.V.] koná se v celém vlaku lékařská prohlídka. Poslední dobou silně vzrůstá počet nemocných, trpících horečkou, kašlem a malátností – z nedostatečné výživy, zkažené stravy a naloženého masa...“ Za Svobodu III., s. 118.

⁹⁹ Za svobodu III., s. 29.

¹⁰⁰ Jedná se o zcela nedostačující množství pohybující se okolo 10 dkg chleba.

¹⁰¹ Zhruba přes půl kilogramu.

¹⁰² 5. května 1918 došlo 10 minut před osmou hodinou ranní k velkému železničnímu neštěstí ve stanici Nikulino. Zřejmě z důvodu nedbalosti ruských železničních pracovníků se srazil čs. vlak č. 54 vezoucí nejen divizní chlebopekárnu, ale též nové dobrovolníky do vojska s protijedoucí lokomotivou. Výsledkem byla demolice 11 vagonů a smrt 13 dobrovolců; dalších 51 bylo raněno (z toho 18 těžce). Záchrané práce ztížil požár, který v troskách vznikl od kamínek v těpluškách. Pohřeb se konal 7.

knedlíky – málokdy tolik milované vepřo-knedlo-zelo – objevují se též brambory.¹⁰³ Hlavní jídlo dne bylo z důvodu nedostatku šizeno využitím různých konzerv, stranou nezůstávaly ani luštěniny jako čočka a hrách. Kaše bývala většinou dvojího druhu, té světlé z jáhlů se říkalo „blondýnka“ a té tmavé – pohankové se říkalo buď „brunetka“ nebo „Černá Máry“. Kuchařům zvaným též „kaševary“ šlo spíše o kvantitu než o chuť. Příkrmy představovaly většinou buchty nebo jiné sladké pečivo, také kaše na sladký způsob.

Prakticky zcela stranou zůstávají pokrmy z ryb, v Rusku a ruské armádě jinak velmi rozšířené. Tato „díra“ v jídelníčku je způsobena právě rozšířeností rybích pokrmů v ruské armádě. Vojáci si totiž užili do sytosti rybích odpadků – hlav a vnitřností, kterých se jim dostávalo v období 1914 – 1917 jako menáže. Dobrovolci tuto pro ně nechutnou stravu odmítali a jak se zdá, ani v pozdější době rybímu masu příliš na chuť nepřišli.

Špatné zásobování a nemožnost nákupů se citelně dotklo i koní, které legionáři převáželi z Ukrajiny. Vojáci pak řešili tento problém dvojitým způsobem; buď koně prodali a za utržené peníze nakoupili jídlo (případně se jednalo o výměnný obchod), nebo se kuň prostě porazil a byl koňský guláš nebo sekaná.

Jídlo se vydávalo ve vlakových kuchyních, které byly samozřejmě umístěny též ve vagonech¹⁰⁴ a kterým vládli kuchaři rozdílných schopností i nátury, kteří to neměli lehké ani se svými strážníky a už vůbec ne s dodávanými surovinami. Poměrně idealistickou scénu před vlakovou kuchyní můžeme najít na fotografii v kronice Za svobodu III.

května odpoledne za velmi chmurné nálady. Viz Československý Deník č. 68 ze dne 7. května 1918.

¹⁰³ „Oběd výtečný: čočková polévka, vařený salám a brambory. Nikdo z nás porci nesnědl.“ Zápis ze dne 28. dubna 1918; Osobní deník Jana Čížkovského, s. 65.

¹⁰⁴ „Koreněvo. Stojíme zas! Přílišnými nepořádky na drahách nejde to dál. Původně jsme měli směr na Kursk. Některé naše části tam snad jeli. Jest trochu lepší nálada ve vagóně. Kuchyň máme ve vlaku, takže máme jíst pravidelně. Ráno a večer je čaj, v poledne žlutá kaše. Jestli je možno, chodí se dvakrát.“ Zápis ze dne 15. března 1918; Osobní deník Jana Faláře, s. 65.

na straně 757, kdy kuchař s pomocníky vydává stravu z vagonu, zatímco na obou stranách stojí fronty hladovců a před nimi posedávají ti, kteří zrovna hlad utišují nebo jej již utišili.¹⁰⁵ Vlakové kuchyně byly jedním z centrálních bodů každého vlaku, vojáci z různých těplušek se zde setkávali, vyměňovali si zkušenosti, nadávali na všechno možné a samozřejmě velmi hlasitě hodnotili (většinou nevybíravě) vydávané jídlo.

Souhrn všech materiálních požitků (zvláště pak jídlo), které voják od vojska dostával, se nazývalo ruským slovem „*pajok*“. V případě nemožnosti nákupu poživatin pro celou jednotku se přistupovalo k vyplácení náhrady, které se samozřejmě říkalo počesttělým rusismem „*žalování*“¹⁰⁶: „*K obědu byla obyčejná zupa, k svačině vyplaceno ,žalování‘, k večeři ,blbouni‘ s máslem.*“¹⁰⁷ Nákup jídla byl pak záležitostí jednotlivců nebo malých skupinek.

Nákupy u místního obyvatelstva byly mnohdy jedinou cestou, jak utišit věčný hlad. Ne vždy však legionáři narazili na vesničany, kteří byli ochotni nebo vůbec měli co prodat.¹⁰⁸ O nákupu chleba (popř. salámu) již byla řeč výše, někdy se vojáci složili na kus koňského nebo hovězího masa či dokonce na celé prase. Kupovala se též mouka, z níž byly vyráběny knedlíky nebo pečený různé vdolky či buchtý.

Neochota místních cokoliv prodat, případně vysoké ceny a neochota legionářů platit za zboží vyústila v časté případy krádeží, které zůstávaly většinou nepotrestány, ba co více, stávaly se „hrdinským“

¹⁰⁵ Další fotografii obědvajících vojáků a jejich kotýlků najdeme in: Za Svobodu IV., Od Volhy na Urál, Magistrála, Návrat do vlasti 1918 – 1920 (edd. O. Vaněk – V. Holeček – R. Medek), Praha 1929, s. 141.

¹⁰⁶ Zkomolenina ruského výrazu pro žold.

¹⁰⁷ K. Fibich, Povstalci III., s. 295.

¹⁰⁸ Nákupem byli většinou pověřeni dva vojáci, kteří vyráželi též do vsí ve větší vzdálenosti od trati a snažili se sehnat co nejvíce potravin za co nejnižší ceny, svým způsobem každá taková cesta byla dobrodružstvím.

činem,¹⁰⁹ občas si na nenechavce došláplo velení. Velmi silně odsuzuje chování vojáků ve svém deníku Bohuslav Bouček,¹¹⁰ kde však najdeme i takto rezignované zápisy: „8. února [1918, D.V.] *Vysoká Pec* [Ukrajina, nedaleko Žitomíra, D.V.]. *Dnešní pochod byl nádherný, zajímavá krajina, lesnatá, nádherné slunce. Mráz. Naši vojáci kradli a loupili koně, které patrně potom prodávali. Kradli u chudých sedláků.*“¹¹¹ S loupežením byla jen výjimečně spojena brutalita a násilí.

Většinou byla kradena drobná zvířata, která se „zatoulala“ příliš blízko nádraží, ešalonu nebo legionáři na procházce – krádeže drůbeže snad nemá ani cenu zmiňovat, ohrožena byla každá slepice, která se objevila v dohledu. Mezi větší krádeže patřily záležitosti týkající se na příklad prasátek a různých uzenin „vybraných“ rovnou z udíren.¹¹² Jisti životem si na nádražích nemohli být ani psi, ať už měli majitele nebo ne.¹¹³

Vojsko samozřejmě toto chování potlačovalo, ještě na Ukrajině byl vydán 9. března 1918 rozkaz číslo 9 o zřízení plukovních a polních divizních soudů, pod jejichž jurisdikci krádeže a loupežení spadaly.

¹⁰⁹ O jedné takové velmi sledované krádeži vypráví povídka „Induk (krocán)“ (in: R. Vlasák, Houpačky na magistrále I., s. 197 – 212), která je zasazena ještě na Ukrajinu před ústupem armádního sboru do Ruska. Cíl krádeže je zjevný již z názvu povídky.

¹¹⁰ Bohuslav Bouček (1886 – 1953), Vystudoval medicínu v Praze, v srpnu 1917 zajat na ruské frontě. Organizoval lékařské ošetření pro zajatce v Omsku. Později lékařem 5. čs. pluku. Do vlasti se vrátil 1920. Význačný poválečný farmakolog; zakladatel české deotologie (nauka o organizaci zdravotnictví). Působil jako profesor farmakologie na brněnské univerzitě, za druhé světové války vězněn v koncentračních táborech. Po válce profesorem na deontologie na UK Praha.

¹¹¹ B. Bouček, Prosím, s. 164. Pro srovnání a doplnění lakonických poznámek Bohuslava Boučka doporučuji vydané vzpomínky Josefa Dufka (J. Dufka, Přál jsem si mít křídla, Vzpomínky hluckého legionáře z let 1919-1920, Velehrad 2002), který považoval krádeže za zcela normální a hrdě se k nim přiznával, stejně jako k tomu, že se choval jako bolševik a nakonec sloužil v Rudé armádě.

¹¹² Například na stanici Latnaja zastřelili vojáci vepře, po zakročení vlastního důstojníka však museli prase jeho majiteli zaplatit; na jiné stanici zase ukradli z odstaveného vagónu neznámé množství slunečnicových semínek – oblíbené to pochoutky ruských mužiků, kteří dosahovali v jejich konzumaci skutečné virtuozity – tento případ byl řešen přísným pokáráním.

¹¹³ Pečínka ze psa byla sice mnohem obvyklejším pokrmem za pobytu České družiny na frontě, tedy v letech 1914 – 1916, ale ani v roce 1918 se na toto pro někoho nechutné maso nezapomínalo. O pečínce (resp. pečínkách) z „králíka“ mluví např. R. Vlasák, Houpačky na magistrále II., s. 83 a dále.

Nejtěžším trestem za loupež nebo přepadení bylo nemilosrdné vyloučení z vojska.

O něco lépe na tom skutečně byly vlaky nalézající se více západně, na příklad Jan Čížkovský, který přišel do vojska až koncem dubna 1918 po 21 měsících zajetí si do deníku pochvalně poznamenal: „Brzy jsme fasovali, opět po době 1 a 3/4 roku, cukr a chléb. Menage výborná. Nyní se nedivíme, že všichni vojáci tak dobře vypadají.“¹¹⁴ Čížkovský se připojil k ešelonu aviatiků ve stanici Išim nazvané po stejnojmenné řece, nedaleko města Barabinsk, které se nachází v Omské oblasti. Ešelony na Sibíři byly skutečně zásobovány mnohem lépe.¹¹⁵

Brzy však přišla zásadní změna. Nervové soustavy legionářů a jejich velitelů už nebyly schopny vydržet nápor všech negativních podnětů; v hlavách týraných vnitřními i vnějšími démony se zrodil plán „jízdy vlastním pořádkem“, do níž patřilo (ač to nebývá vždy uvedeno v pramenech a literatuře) též „zásobování vlastním pořádkem“. Po krvavých bojích se zásobovací situace začínala pozvolna vylepšovat, ne všude a ne pro všechny, ale jak dále uvidíme, hlad už nebyl tak dominantním nepřítelem.

Z obecného nedostatku se dostáváme k místnímu přebytku. Po úderech, které zbavily určité oblasti bolševické nadvlády bylo za prvé zajištěno lepší zásobování ze strany kooperativů a za druhé vylepšena možnost nakupovat od místních (kde nejsou kooperativy), kteří se předtím báli konfiskace a bolševiků. Naproti tomu však bylo nutno vytvořit zásobovací sítě pro menší jednotky – ešalony a utvořivší se skupiny vlaků, neboť mezi oddíly často ležely dlouhé kilometry trati ovládané bolševickým nepřítelem – jakákoliv snaha o centrální řízení byla opět hned od počátku odsouzena k zániku.

¹¹⁴ Zápís ze dne 27. dubna 1918; Osobní deník Jana Čížkovského, s. 65.

¹¹⁵ Obraz relativního dostatku je ještě umocněn pisatelovým téměř dvouletým pobytem v ruských zajateckých táborech, kde hlad byl každodenním průvodcem.

Úkolem „samozvaných“ hospodářů bylo mimo nákupu surovin též shromažďování darů od obyvatelstva a zejména rozdělování a schraňování kořisti. Velká kořist, která padala legionářům po bojích do klína měla být pečlivě roztříděna, uskladněna a měla být připravena k opětné distribuci. Je samozřejmě pravda, že hospodáři se nikdy nedostali ke vší kořisti, hodně jí doslova uvízlo za nehty vojáků kořisticích, kteří ji chápali jako svou odměnu, ale jinak kořist patřila k základním motorům bojů z května a června 1918.¹¹⁶

Některé skupiny žily hlavně z toho, co se jim podařilo ukořistit, protože okolní obyvatelstvo bylo natolik obráno bolševiky, že nemohlo nic odprodat. Již od počátku se hospodáři snažili zakládat sklady (třeba pohyblivé), které měly shromažďovat zásoby všeho druhu pro nejistou budoucnost.

Vojáci se setkávali v pozdním jaru s horami potravin všech možných druhů. Pokud byli místní poměry příznivé, mohli víceméně volně nakupovat (pokud měli za co) od vesničanů, kteří nabízeli to, co legionářské žaludky postrádaly nejvíce – čerstvé potraviny. *„Záhy přijíždějí celé karavany kirgizkých povozek s chlebem, máslem, sýrem, keфіrem, jakož i různými plodinami na tržiště a k našemu vlaku. Prostranství za nádražím jimi oživlo a překypuje jejich dobromyslným křikem i jekotem. Tržiště zpustlé a vyprázdněné bolševickým vladařením, se naplnilo. Stánky oplývají levnými zásobami potravin. Zakřiknutý a zdeptaný život probouzí se plnou silou z agonie, do níž ho uvrhlo řádění nezodpovědných živlů...“*¹¹⁷

¹¹⁶ Mezi nejdůležitější kořist vždy patřily zbraně, transporty (včetně lokomotiv a vagonů), oblečení, boty a samozřejmě jídlo.

¹¹⁷ K. Fibich, Povstalci II., s. 271.

Čechoslováci se skutečně stali hrdiny dne, které stálo za to bohatýrsky uctít a obdarovat.¹¹⁸ Vojáci i důstojníci byli zváni na honosné hostiny,¹¹⁹ obědy, večeře, ruské rodiny se doslova předháněly. Alespoň chvíli trvala tahle láska Rusů k cizím vojákům z vyzdobených těplušek. Vojákům motala hlavu nejen záplava jídla, oslavné řeči, koncerty, ale též ruské dívky a ženy. „... a nejpůvabnější děvčata. Hejna rozkošných dívek a paniček nás obletují a zahrnují pozornostmi. Brousíme s tou milou motýlčí havětí po parku...“¹²⁰

Předtím tak jednotvárný a šedý jídelníček najednou vylepšovalo čerstvé máslo, mléko, vejce, sýr. Náhle dostupným luxusem byla zmrzlina; ze sladkých pokrmů ještě můžeme jmenovat buchty nebo koblihy. Jídla se zdál být nadbytek: „... dovážejí nám obyvatelé stále čerstvý chléb, sýr a máslo, kteréžto produkty tvoří v chodbě školy [kde byli vojáci přechodně ubytováni, D.V.] celé hradby. Nic se neodměřuje. Každý si bere podle chuti a libosti... Máslo dodávají Baškýrci v deseti- až patnáctikilových hroudách. Je ho tolik, že si jím mažeme i boty a ještě ho množství přebývá neupotřebeno...“¹²¹

Vojáci, kteří se dostali do vesnic východního Ruska se nejen povrchně seznámili s tatarskou kulturou, ale též jejich pohostinností a ochutnali legendární kumys, tedy kvašené kobyly mléko. Jiní zase byli zváni do neméně zajímavých vesnic kozáckých, které je hostily bílým chlebem, máslem, čajem, uzeninami, sýrem a vejci.¹²²

¹¹⁸ Ze vsi Velkého Tomylova přinesla delegace vojákům mléko, máslo, vejce a dokonce dva živé voly. Viz R. Pitra, Z Penzy do Ufy, převzato z: Za svobodu III., s. 545.

¹¹⁹ „Řada povozů přivezla k našemu ešelonu chléb, máslo, pečivo a četné dary. Samou štědrostí by nás zasypali i s ešelonem. Odvedli nás do městských sadů a na naši počest pořádá se veliká slavnost s bohatou hostinou. Co kde chce, všeho se mu dostává v přehojné míře, od keříru, salámu, pečení až po nejrůznější dorty...“ K. Fibich, Povstalci II., s. 269.

¹²⁰ Tamtéž, s. 269.

¹²¹ K. Fibich, Povstalci III., s. 36.

¹²² Viz vzpomínka dobrovolce E. Dostála in: Za svobodu III., s. 411 a s. 419.

Nyní uděláme krátkou odbočku k legionářskému stolování, abychom se později vrátili k stravování během vojenských operací a v zázemí od července 1918 až do konce roku. Stranou nezůstane ani konečně vznikající intendantní služba československých legií na Rusi. Ale teď k tomu stolování.

Tak jsme se dostali ke „*kotětku*“ – kotýlku, základnímu a mnohdy jedinému kusu nádobí, jímž legionáři disponovali. Klasický ruský vojenský kotýlek sloužil jako nádoba na polévku, kaši i čaj; jeho univerzálnost je nepopíratelná. Mnoho legionářů se však nespokojilo jen s kotýlkem a těpluškové domácnosti mívaly slušné vybavení: hrníčky (většinou plecháčky), hrnce, pekáče, někde snad talíře; kvalitní nádobí chránili vojáci jako oko v hlavě.¹²³

Jako jediný příbor mnohdy sloužila stará dobrá ošoupaná lžíce, kterou mnozí po ruském vzoru nosili stále u sebe – v botě. Objevila se vidlička a samozřejmě je pořádný nůž, který však sloužil spíše jako univerzální nástroj než jen jako jídelní náčiní. Jednou z drobností, které někteří vojáci zdarma obdrželi od strýčků z Y.M.C.A. byl „patentovaný skládací jídelní příbor“, vidlička, lžíce a nůž. Na drtivou většinu všech jídel si ale legionáři vystačili s lžící. Stolovací návyky souvisí s hygienou a je nutno konstatovat, že ta nebyla vždy ideální. Ať už při přípravě jídla nebo při jeho konzumaci. Ubrusy, ubrousky a umyté ruce při obědě, to vše bylo pro vojáky nedostižným luxusem (nikoliv však vždy ideálem).

Pitný režim v legiích se opíral o dva základní nápoje – o vodu a čaj, který je na rozdíl od vžitého stereotypu typickým ruským nápojem, nikoliv proslavená vodka. Čaj byl buď vydáván již hotový – nejméně oblíbený způsob; nebo lisovaný v jakýchsi „cihličkách“ či byl fasován

¹²³ Způsob získání mohl být opět čtverý, jako u všeho ostatního: koupě, dar, kořist nebo krádež.

čaj lístkový.¹²⁴ Milovníci čaje byli nejšťastnější na Dálném východě, fanoušci pravé kávy však měli po většinu doby velkou smůlu – kávy byl neustálý nedostatek.

S čajem souvisí snad nejdůležitější předmět každé ruské domácnosti, tedy samovar; i některé legionářské těplušky se tímto skoro posvátným předmětem doslova pyšnily. Počet samovarů však stoupal až v dobách pozdějších (zejména v r. 1919 – 1920), kdy mnohý nebyl ani tak určen pro vaření čaje v těplušce jako spíše dar pro někoho ve vlasti či upomínka na Rusko. Pro všechny cestovatele na ruských železnicích byl samovar nahrazen institucí „*kypjatoku*“ (nalézáme také písemnou variantu „*kipjatok*“), tedy vroucí vodou, kterou si bylo možno natočit z kotle, jenž se nalézal prakticky na každé železniční zastávce. Tento kotel, o nějž se starali železniční zřízenci, byl místem přátelských pohovorů ve frontě a svérázným informačním centrem, které využívali nejen legionářští průzkumníci a „špioni“, ale i ti pracující v žoldu bolševiků nebo „bílých armád“.

Mnozí „bráškové“ posuzovali rozvrat Ruska podle toho, že se nikdo o kotle na nádražích nestaral, že zmizely stánky s jídlem, nádražní restaurace. Vyhaslé kotle „*kypjatoků*“ pro ně symbolizovaly umírající Rusko. A to, že se po jejich Vystoupení začínají kotle znovu roztápět má pro ně ohromný symbolický význam spojovaný s ideálem znovuzrození Ruska.

A na závěr části o pití a nápojích nemožno nemluvit o vodce a samohonce, o jejichž konzumaci v legiích bylo napsáno též dost a dost. K tomu přidáme ještě občas víno nebo pivo a máme tu obraz vojska, které si rádo přihne. Vojsko, které skutečně není složeno z abstinentů a které má před sebou časy, kdy se nadměrné pití alkoholických nápojů stane velkým problémem, i když je spíše symptomem potíží jiného rázu než nemocí samotnou. Z exotičtějších alkoholických nápojů možno

¹²⁴ O kvalitě všech třech „druhů“ čaje možno diskutovat, jisté však je, že většinou nebyla vysoká.

jmenovat například slavný kumys. Nyní uvádíme popis jednoho z večírků v těplušce, jak nám ho zanechal Karel Fibich: „*Fasujeme za peníze pivo. Je dobré a má ‚grády‘, pročež zavládá ve všech těpluškách povýšená nálada. Mezi ‚přitrknutejma‘ vynikají v naší partě zejména Kladeňáci ‚rytír‘ a ‚dochtor‘. ‚Rytír‘ si koupil pravou vršováckou opici a provádí indiánský tanec, jež nazývá ‚vršovákem‘. ‚Zrzek‘, jemuž se patrně vzňaly od ohnivých kaderí alkoholické výpary v hlavě, dělá mu partnera a řve jako pavián. Roztahuje tu svoji ‚přesládlou‘ pusu na celý čtvereční metr, že je mu vidět všechny tesáky až po poslední vykotlané stoličky. Náš vážný ‚dochtor‘ tajemným ‚šepotem‘ napomíná oba k tichu, aby prý to nikdo neslyšel. Zápolí při tom s rovnováhou a shazuje rouru od kamínek.*“¹²⁵

V červenci 1918 vzniklo armádní intendantní oddělení za spolupráce nevelkého množství lidí, jejichž práce byla založena spíše na praktických zkušenostech než na nějakém specializovaném vzdělání. Intendanci vedli přesně ti lidé, kteří do té doby improvizovaně řídili nákup a distribuci potravin u jednotlivých vlaků; objevila se samozřejmě nám známá jména jako Josef Petrš a František Šíp. Zpočátku se zásobovači potýkali s velkými problémy, které přinášelo rozdělení vojska na několik částí a válečný stav, v němž se legie ocitly. Nutno však říci, že obecně se jim dařilo kritická období zvládat s úspěchem.

V listopadu 1918 pak byl úřad rozdělen na dvě části (a byrokratizován); rozdělil se tehdy na týlové a armádní zásobování. Zatímco týlová část¹²⁶ měla za úkol nakupovat a shánět vše potřebné, armádní část měla za úkol distribuci těchto zásob mezi jednotky. Pod intendantstvo spadala ještě dvojice centrálních skladů (v dobové

¹²⁵ K. Fibich, *Povstalci III.*, s. 230.

¹²⁶ Týlové intendantstvo disponovalo krásnou, oku i uchu lahodící zkratkou Tylint. Slovo je mužského rodu, tedy – tylint bez tylinta. Týl je původem ruský termín, který obohatil český slovník, pro nějž je typičtější výraz „zázemí“.

terminologii centrosklady),¹²⁷ které pod sebou měly ještě řadu výdejových míst. Posléze vznikl ještě jeden centrosklad v Mikině. Brzy byla též ustanovena trojice hlavních divizních skladů, které se spojily s divizním intendantstvem. Ve Vladivostoku se nalézalo odloučené intendantstvo Dálného východu se svými mírně odlišnými a trochu jinak komplikovanými úkoly.¹²⁸

Zcela zvláštní situace byla například v Charbinu (mimořádně město s velkou čínskou menšinou), kde neexistoval stálý sklad, jen dva „zásobovací vlaky“ na slepých kolejích. Tyto vlaky měly stálou posádku, která dohlížela na vydávání materiálu.

Jak se zásoby opatrovaly? V první fázi můžeme mluvit především o „kořistním“ získávání; o němž jsme se již zmiňovali. V druhé fázi se hlavním prostředkem k získání potřebného množství jídla, zbraní atp. stával nákup. Zde byly velmi důležité již několikrát zmiňované sibiřské kooperativy, které dodávaly vojsku větší část surovin. Peněžní částky nutné na nákup se zčásti pokrývaly vlastním jměním armády, ale většinou se jednalo o půjčky. Získávání materiálu kořistí se odsunulo do pozadí.

A konečně ve třetí fázi ležel sice stále hlavní důraz na nákupu, ale menší část poptávky byla uspokojována též z mnoha vlastních výroben zakládaných již na podzim 1918. Nyní kořistění prakticky nepřicházelo k úvahu, v bojích od konce roku 1918 byla situace zcela jiná než půl roku předtím. Na tyto provozovny a výrobní podniky se krátce podíváme v druhé části této knihy.

Od léta do zimy (respektive února 1919) bylo československé vojsko jedním ze zainteresovaných činitelů intenzivních bojů kruté

¹²⁷ Jeden centrosklad (v Kurganu) byl určen pro proviant a druhý centrosklad (v Inokentěvské u Irkuttska) byl určen pro výstroj a výzbroj.

¹²⁸ Většinou se zde totiž nejedná o zásobování řadových jednotek (pouze garnizona vladivostocká), ale pro nemocné, invalidy, evakuované atd.

občanské války. Od této válečné skutečnosti se též odvíjí jistý kvalitativní i kvantitativní posun v zásobování a konzumaci potravin. Rovněž se nám opět velmi komplikuje pramenná základna, která je snad ještě roztržitější než kdy předtím.

Optimistický počátek bojů proti bolševiků plný česko – ruského přátelství, žhavých ruských objetí a polibků a stolů prohýbajících se pod dary či levnými nákupy se pomalu vytrácel a stával se blednoucí vzpomínkou. Čechoslováci byli po dlouhou dobu vlastně jedinou skutečnou kompaktní vojenskou silou vzdorující bolševismu, a proto jejich bojové vytížení bylo enormní.

Nastoupili nám dva staří známí a nezvaní hosté – nedostatek a hlad. Při dlouhotrvajících obchvatových operacích, které byly pro způsob boje na obrovském prostoru typické, nebylo možno jednotku zásobovat ze zázemí – vojáci jedli jen to, co si nesli na zádech nebo získali cestou. Při více pozičním způsobu války zase většinou před jídlem dostávala přednost doprava munice.¹²⁹ Intenzita bojů prostě nedovolovala zásobovačům, aby každou jednotku a každého jednotlivce zaopatřili tak, jak by bylo třeba.¹³⁰

Pro oddíly bylo bezpodmínečně nutné kvalitní spojení se zázemím, zejména udržení kontaktu se strategicky a životně důležitou železnicí. Pokud byla vydávána v poli teplá strava – většinou tak docházelo z těpluškových kuchyní; polních kuchyní (tažených koněm nebo koňmi) byl obecný nedostatek a prakticky bez výjimky to byly trofejní kusy. Polní kuchyně vojáky zvané příhodně „guláškanóny“¹³¹ byly vlastně dvojího druhu – jedny určeny pouze k dovozu již hotové stravy na dané místo a případně k jejímu ohřátí; v druhých se jednoduchá

¹²⁹ Zásoby se k vojákům dopravovaly za pomoci najatých nebo rekvírovaných „povozek“ tažených koňmi. Masové využití nákladních automobilů doložit nelze, i když automobilů používáno bylo.

¹³⁰ Z pamětí a deníků nutno při kritickém posuzování doslova odfiltrout skutečně „škarohlídké“ názory na jídlo a zásobování, které se objevují nezávisle na vnější situaci, spíše díky obecnému náhledu pisatele na celý svět.

¹³¹ Pokud se zde dotýkáme dobových termínů – nelze nezmínit legionáři též často používaný germanismus označující várnici – „kochkiska“.

jídla vařila na bojišti. Nemáme skutečné statistiky, jak bylo polních kuchyní využíváno legionáři, ale můžeme odhadovat, že prvního způsobu se využívalo mnohem častěji.¹³² „*Guláškanonů*“ se používalo hlavně k přepravě a přípravě různých polévek a kašovitých pokrmů; vynecháván nebyl ani čaj.

Zásobování i úpravu jídla si většinou Čechoslováci zajišťovali sami, výjimkou však bylo krátkodobé sloučení některých československých jednotek u Kazaně se srbským oddílem majora Blagotiče, kdy legionáři ochutnali též jídlo připravené srbskými vojenskými kuchaři. Fibichova „pochvala“ vyznívá však spíše jako ironie, neboť ač říká, že „...*chutná nám výtečně*“, okamžitě skoro až pomstychtivě dodává, že „*maso je tvrdé jako podešev*“ a fazole „*rozvařili na kaši*“.¹³³

Když se tedy dostaneme k samotnému jídelníčku při bojových operacích, musíme skutečně konstatovat, že jeho kvalita, forma i kvantita velmi kolísala; řekněme od jednoho extrému k druhému. Někdy se zdá být obchvatová operace skoro vycházkou, kdy procházíte pohostinnými tatarskými vesnicemi, jindy je pobyt v bojové zóně peklem po všech stránkách.

O tatarské téměř idyle mluví na příklad Jan Falář, který byl možná zvědavější na exotické krásky než na jídlo: „...*v jedné vesnici vynesli nám pečivo, mléko i koňský ‚kumis‘ a v jiné: ‚... mladá Tatarka...podala mi talíř orovnaný jemnými plackami a kulatými koblihami, aby prý jsme se rozdělili, ukazovala dohromady. Ach, to bylo něco vhod!*“¹³⁴ Děsivým protikladem k této „sladké vzpomínce“ se potom stává zápis Karla Fibicha: „*Cpeme se hltavě studeným masem. Šťáva se ztuhlým lojem teče mně po plášti a do rukávu. Ani si toho nevšimám, neboť jsme stejně doválení jako prasata a taková žranice po tmě v úzké jámě se*

¹³² Velmi zajímavé jsou různé modifikace „*guláškanonů*“, z nichž mezi typicky ruské patří jejich umístění na saně – viz fotografie in: *Za svobodu IV.*, s. 109 a s.111.

¹³³ K. Fibich, *Povstalci III.*, s. 114.

¹³⁴ Zápis ze dne 4. července 1918; *Osobní deník Jana Faláře*, s. 67.

přece nedá odbývat se servítkem po bradou. Je to vůbec nesmysl, že člověku napadnou podobné noblesy, když kulky piští nad hlavou.“¹³⁵

Jídelníček v první linii se opravdu skládal z celkem nevyhovující směsi studených masových konzerv, ztvrdlých sucharů a mnohdy závadné vody (viz dále). O jiné stejně „vhodné dietě“ pak mluví následující zpráva: „...od počátku své činnosti na této frontě vojáci nedostali teplého pokrmu a živili se jen ovocem, chlebem a syrovým mlékem; bylo mnoho nemocných a fyzická zdatnost dobrovolníků byla značně podlomena...“¹³⁶ Zásobování československých vojáků komentoval jako ubohé také například velitel 25. praporu z Middlesex Regiment podplukovník John Ward, který mluvil o vojácích 5. pluku na usurijské frontě sice s uznáním, leč byl skoro otřesen jejich zásobováním.¹³⁷

Jinak základní skladba jídelníčku zůstávala stejná – polévky, kaše, masné pokrmy. Mezi knedlíky a brambory se jako příloha dostávala rýže zvaná vojáky „myší zoubky“ a též těstoviny – makarony.

V legiích byla obecně velmi ceněna podnikavost, schopnost prorazit, zařídit věci, obejít či sehnat. Vojáci se snažili vylepšit si jídelníček doslova „vlastní silou“. Po celé dlouhé období června – prosince 1918 narážíme nejen na hlad a nedostatek na bojištích, ale též na „vykuky“, kteří dokážou pro sebe a své přátele zajistit slušnější stravu. Krádež se v této době nezdála být trestným činem, vybírání opuštěných obydlí bylo „zachraňováním před bolševiky“ nikoliv rabováním a snad jen vymáhání jídla (či peněz) od místních obyvatel silou, tedy „výpalné“ se považovalo zatím spíše za bolševický přístup k věci, než legionářský.

Své nezastupitelné místo při obohacení jídelního stolu si získal též lov (že se jednalo o čisté pytláctví raději nebudeme prozrazovat).

¹³⁵ K. Fibich, Povstalci III., s. 159.

¹³⁶ Za svobodu IV., s. 19.

V hlubokých uralských a sibiřských lesích žily a snad ještě žijí stovky druhů divokých „jedlých“ zvířat, jejichž stavy sice nebyly legionářským hladem a nimrofskou vášní nijak zásadně sníženy, ale tu a tam legionáři na talíři zvěřinu měli.

V bojových podmínkách se stával zásadním problémem též přísun dostatečného množství pitných tekutin, aby nedocházelo k nebezpečné dehydrataci již takto velmi zatěžovaného organismu. Základní nápoj nejen Rusů, ale též legionářů – tedy čaj, byl najednou nedostatkovým zbožím. Na jeho místo proto nastoupila obyčejná voda, se kterou však také byly problémy.

Letní válka s sebou nese logicky hrozbu úžehu a právě zmiňované dehydratace organismu. Vodní zdroje byly v sušších oblastech válčičtí doslova strategickými body¹³⁸ a sváděly se o ně tvrdé boje. Voda se většinou musela dovážet, ale nezdá se, že by vojákům nic jiného než zariskovat své zdraví pitím vodou z kalužin, potoků, jezírek a jezer, což mívало za následky velmi nepříjemné střevní potíže.¹³⁹

O důležitosti dostatku vody nás přesvědčuje nejen průběh bitvy u Buzuluk, která se odehrávala v těžkých podmínkách na bezvodné pláni za parného počasí. *„Žár se stává stále nesnesitelnějším. Jazyk kornatí v ústech, rozpukané rty dychtí po vodě. S velikou odvahou několik jednotlivců organisuje dopravu vody v hliněných džbáncích do linie od*

¹³⁷ Doslova o Čechoslovácích říká: „...the valiant, ill – fed and ill – equipped Czech Soldiers...“ – tedy: „chrabří, ale uboze krmení a uboze vybavení čeští vojáci...“ J. Ward, *With The Die – Hards*, s. 12.

¹³⁸ Voda se mimochodem používala též pro chlazení hlavní kulometů a bez vody by nefungovaly ani lokomotivy – máme ikonograficky zdokumentováno, že pokud byla zničena nádražní cisterna s vodou (nebo voda došla daleko od všech nádraží), bylo nutno doplnit zásoby z řeky či potoka s využitím každé volné ruky ve vlaku (Viz foto in: *Za svobodu III.*, s. 599). Právě tzv. „vodokačky“ na nádražích se stávaly vyhledávanými cíly obou stran, pokud šlo o to ztížit protivníkovi postup vpřed. Byly ničeny stejně intenzivně jako výhybky, koleje a další železniční zařízení.

¹³⁹ Vojáci následně trpěli velkým výskytem střevních a žaludečních nemocí. Zajímavé je, že podobná nemoc nebývala, zvláště v bojích u Kazaně, „propustkou“ do zázemí,

*studny u domku železničního hlídače. Nejvíce trpící bratři pokoušejí se stíniti rozpálené hlavy aspoň trsy trávy a obilních stébel.*¹⁴⁰

Neporovnatelně lepší situace byla v týlu, což jen podporovalo jistou nevraživost mezi „frontovíky“ a „kancelářskými krysami“. Závist „obyčejných vojáků“ ohledně jídla byla směřována též na důstojnický sbor, který byl údajně krmen a také stoloval neporovnatelně lépe než vojáci bez hodností.

Nuzná situace fronty se však velmi rychle měnila, pokud vojáci zavítali do týla bojiště. Zdá se, že mezi nejoblíbenější (ne však nejčastější) jídlo patřilo slavné české vepřo – knedlo – zelo; Karel Fibich ve své knize Povstalci III. zmiňuje tento pokrm a jeho oblibu mnohokrát. Jen mezi stranami 234 a 248 (což reprezentuje několik málo dní) na něj narazíme dvakrát: „*K večeři je dobrá vepřová s knedlíkem a zelím, zapíjená – bohužel – čistou vodou.*“ (s. 234); „*Za zvuku řízného pochodu tam docházíme, jsouce ,očekávání‘ parádním obědem: - sekaná, knedle, zelí.*“ (s. 248).¹⁴¹ Vojáci se v zázemí též setkávali s kuchyní ruskou a dále na východ s kuchyní exotickou – čínskou, případně korejskou, kterou sice nemůžeme považovat za pravidelnou záležitost, byl to spíše jakýsi kulinářský experiment.

Blíží se nám pomalu konec roku 1918, který uzavřel též působení legionářů na nejexponovanějších frontách občanské války. Unavené, vyčerpané a mnohdy vyhladovělé pluky byly stahovány do zázemí; brzy jim bude přidělen nový úkol.

do nemocnice. Vojáci mohli na podobné obtíže sotva nadávat, nebyl kdo by je na bitevních polích vystřídal.

¹⁴⁰ Za svobodu III., s. 558.

Kapitola třetí

Volný čas

Československé legie na Rusi byly vojskem natolik kypícím všemožnou aktivitou, že jen pouhý výpis všech volnočasových činností, kterým její vojáci propadali, by byl nekrátký. Rozpětí těchto činností bylo velmi široké a je až s podivem, kolik toho vojáci stihli v dobách, když kolem nich zuřila nejdříve válka světová a pak válka občanská.

Situace ve vojsku se velmi pronikavě změnila v období Vystoupení proti bolševikům, a změnila se i v ohledu trávení volného času – jednak bojové operace úplně obrátily rytmus života v těpluškách a jednak čeljabinský sjezd (s Vystoupením úzce spjatý) zasáhl do oboru kultury a trávení volného času. Čeljabinský sjezd se totiž pokusil vnést do kulturní a osvětové situace ve vojsku jakýsi systém. Vznikla celá řada odborů OČSNR, z nichž jsou pro nás nyní důležité dva: propagační (informační) a osvětový.

Zajímavé jsou pro nás též kulturní sekce spadající pod jednotlivá plukovní zastupitelstva. Taková plukovní kulturní sekce měla za úkol sestavovat vzdělávací program, starat se o knihovny, čítárny, přednášky, divadlo, hry, plukovní kroniku, fotografie (a jejich přístroje) a vydávání plukovních tiskovin.¹⁴² Dále bylo v její pravomoci povolování či zakazování kulturních podniků v rámci pluku, dohled na hospodařením jí zřizovaných organizací a shromažďování materiálů pro ústřední archiv československých vojsk.¹⁴³

Nyní se však podíváme přímo na jednotlivé aktivity volného času. Nenechme se unést jejich velkým počtem a rozmanitostí; československé

¹⁴¹ K. Fibich, Povstalci III.

¹⁴² Plukovní časopisy, pamětní spisy, almanachy, jazykové učebnice.

¹⁴³ Viz J. Kratochvíl, Cesta revoluce, Praha 1928, zejména bod 4 poznámky 8 na s. 166.

legie sice tvořily výjimku ve svém vlastním prostředí – tedy v Rusku, kde doslova svou chutí pobavit sebe i jiné vyčnívaly, ale v kontextu první světové války je nelze považovat za zásadní výjimku. Na příklad zákopové kabarety, časopisy, výuka cizích jazyků, zvířecí mazlíčci, to vše je známé nejen ze západní fronty, ale vlastně ze všech front Velké války.

„Den za dnem míjel v zapomnění... Dopoledne chvíli cvičila se prožná na prostranství u vojenského tábora a vykonávaly se práce na kuchyni, pralo se a spravovalo prádlo, řezalo dříví a podobně. Klapka, Kohout a Škopek obírali se svými koňmi a proháněli je po louce. Někteří bratři se učili jezdit. Odpoledne zkoušeli muzikanti, bratři Sokolové cvičili ‚devítky‘... a Boháč zavedl zpěváky do školy a studoval s nimi mužské sbory. Ostatní se učili francouzsky, četli několik knížek, které kolovaly z těplušky do těplušky a byly umouněné jako staleté kalendáře, psali si deníky nebo brouzdali okolo ešelonu...“¹⁴⁴

Potrava pro oči

Kabaret, divadlo a loutky

Začneme oborem, který má své kořeny hluboko ukotveny v již předválečném světě jednotlivců nakonec vstoupivších do legií; jedná se o divadelnictví, které z nesmělých pokusů ochotnického charakteru vyrostlo až do podoby profesionálního armádního divadla obdivovaného nejen legionářským obecnstvem.

Divadelnictví v legiích mělo svůj počátek již v České družině; v kulhajících začátcích, které byly podobny spíše krátkým scénkám, dnes bychom je označili amerikanismem „sketč“. V době, o které mluvíme (tedy od jara 1918 do konce roku 1920) tento oblíbený a nenáročný žánr

¹⁴⁴ A. Zeman, Osvoboditelé, s. 204.

stále přežíval a měl jak své nadšené obdivovatele, tak herce, zpěváky, kabaretiéry.

Tato kabaretní vystoupení, jak je budeme nadále označovat, byla velmi nenáročná; a to jednak z hlediska obsahového, ale také z hlediska materiálního. Krátká i delší kabaretní pásma měla mnoho společných jmenovatelů, včetně oblíbených programových prvků. Velice důležitou součástí byl hudební doprovod, velké procento výstupů bylo čistě hudebních – ať už se jednalo o hudbu instrumentální nebo vokální. Mluvené slovo zde hrálo nejen roli jakéhosi průvodce celým programem, ale uplatňovalo se zejména v již zmiňovaných scénkách a parodických výstupech. Cílem kabaretu bylo především uvolnění a smích, proto se mnohdy vojáci snažili o humor za každou cenu. Takové představení pak bylo velmi cenným ventilem v dobách těžkých a složitých, kdy vojáci alespoň na okamžik zapomněli na problémy nebo se jim naopak chvíli smáli.

Program samotný se skládal z krátkých čísel rozličného obsahu a také kvality. Většinou se začínalo hudebním číslem – oblíbená byla pochopitelně píseň „Kde domov můj“. Následovala pak série jednoduchých, možná až primitivních scének s aktuálním obsahem – parodovali se Spojenci, Rusové, bolševici, vlastní velitelé; vtipkovalo se na účet špatné stravy, ubytování; tropily se šašky z neoblíbených spolubojovníků nebo z používání rusismů v češtině. Využíváno bylo zejména situačního a slovního humoru. Úroveň vystoupení nemá smysl takto zpětně hodnotit, současníci byli někdy spokojeni, jindy zase ne, ale obecně pro ně každý kabaret znamenal příjemné vytržení z každodenní rutiny, z problémů, ze stereotypu a nudy. Nic nevadilo, že slovník a vystupování bavičů – „herců“ mnohdy hraničil s vulgaritou; ale právě naopak, čím peprnější či ostřejší vtip, tím více ovací sklídl. Nemá smysl si představovat legionářské kabarety jako slušné skautské sedánky, můžeme si být jisti, že padaly vtipy na ženy, točily se jistě i okolo sexu a

zapomínat nesmíme ani na dosti zjevnou antisemitskou notu, Ruskem ještě podpořenou.

Mezi o něco delší části programu patřily jednoaktové hry, které bylo nutno předem důkladně připravit a nastudovat – na rozdíl od jednoduchých, často primitivních a improvizovaných scének. Zatímco scénky vznikaly doslova na koleně, mezi jednoaktovkami najdeme nejen tituly vytvořené legionáři, ale též složitější „kusy“ známějších autorů. Kvalitnější jednoaktové hry většinou probíhaly pod taktovkou a v obsazení předválečnými ochotníky.¹⁴⁵ Jednoaktovky již kladly větší nároky na výpravu (kulisy, rekvizity, kostýmy), žánrově bychom je mohli opět řadit ke komedii nebo parodii.

Největší částí programu však vždy byla hudební vystoupení, stejně jako ta ostatní, různého obsahu a kvality. Mnohdy docházelo k tvůrčímu průniku mezi hudbou a mluveným slovem. Někdy si dokonce vojáci vzpomněli na před válkou poměrně oblíbený institut živých obrazů, případně byly předvedeny krátké ukázky ze „silových cvičení“ sokolské proveniencí – oblíbené bylo zejména jedno nazvané „Pád tyrana“.

Vojáci, kteří se odhodlali předstoupit před své kamarády s nějakou tou vtípnou záležitostí, zcela jistě trpěli trémou. Nejednalo se totiž o žádné studované nebo zkušené divadelní harcovníky; někteří měli možná nevelké zkušenosti z předválečného ochotničení. Herci „profesionálové“, třeba od kočovných společností nebo i z kamenných divadel se většinou stahovali do dlouhodobějších spolků. Kabaret byl většinou záležitostí jednorázovou, neopakovatelnou a velmi poplatnou době předvedení. Neopominutelná je skutečnost, že legionáři byli nuceni vnějšími okolnostmi brát na sebe role ženské – pravdou však zůstává, že někteří se těchto rolí údajně zhostili s neobyčejnou bravurou a přesvědčivostí.

¹⁴⁵ Dále uvádím názvy několika jednoaktovek, které měly úspěch: *Mýlka v poschodí*, *Kde jsou ty koláčky*, *V redakci*, *Ženich v almaře*, *Švec milionář*, *Strýček z Kamčatky*, *Rozbité zrcadlo*, *Doporučení*, *Kariéristka*, *Svědék*, *Medvěd námluvčí*, *Žorž, můj syn*, *Námluvy*, *Harryho případ* a mnohé jiné.

Období jaro – prosinec 1918, doba pohybu, hektičnosti a převratných změn se podepsala též na kabaretní produkci. Představení, zcela logicky organizovaná na nádražích – často jen na peronu, byla poměrně vzácná a většinou velmi krátká, organizovaná narychlo, značně neprofesionálně. Doba kabaretu ani velké činohře příliš nepřála. Přesto realizovaná představení přitahovala nejen pozornost legionářů, ale též místního obyvatelstva, pro něž to bylo něco nového, nevídaného. Ve své touze po vyžití (třeba i kulturním) českoslovenští vojáci velmi převyšovali své ruské protějšky v uniformě.¹⁴⁶

Mnohem horší situace byla s činohrou, můžeme říci, že v období březen – prosinec 1918 se legionáři do inscenací většího rozsahu vůbec nepouštěli, též armádní divadlo bylo teprve hudbou budoucnosti. Hrály se většinou jen zmiňované jednoaktovky. *„V poledne vrátili jsme ze služby do bejváků. Po odpoledním rozdělování buchet a vánoček odstěhovali jsme se do plukovního zátiší. Plukovní divadelní kroužek zahájil svou činnost a předvádí dnes veselohru ‚Prsten štěstí‘, složenou naším milým rotným Šešínem, jehož šlechetné srdce dotlouklo u Kazaně při útoku na Zelený Dol.¹⁴⁷ Ve hře, podané divadelním kroužkem dosti dobře, zrcadlí se pěkně povaha padlého bratra praporčíka, jemného kantora ze sedlčanské školy, kde před válkou působil. Vrátili jsme se*

¹⁴⁶ Jak již bylo řečeno, ve srovnání s anglickou nebo francouzskou armádou tolik rozdílů nenajdeme, jak Britové, tak Francouzi měli na frontě ochotnické kabarety, zákopová divadélka, kapely i orchestry, podobně tak Němci a národové v pestré c. a k. armádě. Američané a jejich pověstná vybavenost (a rozmařilost) jsou pak kapitolou sami pro sebe.

¹⁴⁷ Praporčík Šešín byl zabit 16. srpna 1918 během tak neblaze proslulé kazaňské operace při útoku u vesnic Illinskoje-Zelenyj Dol. Téměř ve stejný okamžik zahynul i major Blagotič, velitel srbských dobrovolců, kteří tehdy posílili čs. vojáky. Po smrti majora Blagotiče došlo k úplnému rozpadu srbské jednotky, jenž do té doby platila za spolehlivého a výkonného spojence. Ve velení 1. roty nahradil padlého Šešína praporčík Josef Došek. Ale vojáci na svého oblíbeného praporčíka nezapomněli a jeho hry se hrály dál.

z představení s hlavami zaplavenými vzpomínkami. Několika bratřím omrzly cestou nosy a prsty.“¹⁴⁸

Rozsáhlejší díla náročná na nastudování se nehrála prakticky vůbec, neboť hektická doba tomu nedovolila a navíc bylo těžko sehnat dohromady i malou hereckou družinu s alespoň průměrným talentem. Proto se činohrou budeme zabývat více až v druhé části knihy, v kapitole též věnované volnému času legionářů.

Snad nejlehčí úlohu měli v této době legionářští loutkáři. Sice se mezi nimi nevyskytoval žádný skutečný profesionál, ale jejich představení mívala velký úspěch.

Na rozdíl od hudebníků, kteří měli oficiální symfonický orchestr (bude o něm řeč) či od činoherců, kteří se pyšnili armádním divadlem a množstvím spolků mezi mužstvem, loutkoherci zůstávali trochu ve stínu této „velké kultury“. Italské legie sice disponovaly skoro profesionálním loutkovým divadlem, které vedla trojice slavného loutkářského jména Kopecký, ale v Rusku nic takového nebylo.

A přece mají ruské legie slavné loutkáře. Jedním již z Ukrajiny známých legionářských „principálů“ byl bratr Kolátor,¹⁴⁹ který své malé divadélko rozkládal při každé příležitosti a ukracoval dlouho chvíli nejen sobě a svým spolunocležníkům z těplušky. „*Občas po večerech obveseluje obyvatele vlaku, stojících na nádraží, bratr Kolátor od záložního pluku svým vlastnoručním loutkovým divadlem, pro něž pořídil si ‚fungl nové kusy‘, na př. ‚Princezna Fridolína a princ Hacafán‘.*

¹⁴⁸ K. Fibich, *Povstalci III.*, s. 394.

¹⁴⁹ Větší štěstí na „loutkářské hvězdy“ měla legie italská, zejména 2. rota brigádních kulometů, kde sloužil Antonín Kopecký, člen přeslavné české loutkářské rodiny Kopeckých. Počet jím sehraných her šel do desítek a vysloužil si i pozornost italských generálů Devita a Grazianiho. Z jimi sehraných her: *Žižkova smrt*, *Don Juan*, *Posvícení v Hudlicích*, *Faust nebo Čert a Káča*. Zajímavostí je, že „mecenášem“ loutkářské skupiny okolo Matěje Kopeckého byl poručík též slavného jména – Zeyer (synovec spisovatele J. Zeyera), v civilu malíř.

*V ostatních kusech hlavně z dob rytířských a nejnovějších, největší roli mívá Franc Josef Procházka....*¹⁵⁰

Jenže bratr Kolátor není sám; bratr Bradna ze 6. roty 1. pluku,¹⁵¹ nezůstával pozadu a byl dobrou konkurencí. Do víru dřevěného divadla se vrhl též nám již známý praporčík Šešín z 1. roty 1. pluku. I když zrovna u něho není dost dobře jasné, jak jeho loutkové představení vypadalo: „*Také o bratru praporčíku Šešínovi z 1. roty je známo, že dovedl své hochy poutavě zabavit celými divadelními kusy loutkovými, jež hrál z paměti a bez loutek [!, D.V] v přátelských večerních dýchancích...*“¹⁵²

Stejně jako veškerá umělecká činnost v dobrovolnickém vojsku, i loutkářství bylo odvislé od materiálového zajištění (nejistého a nutícího loutkáře vžít se do role samozásobitelů). Loutkářství nebylo nikdy zařazeno pod divadelní komandu, na rozdíl od činohry. Alespoň se tím jinak sdílný kapitán dr. Josef Kudela nikde nechlubí. Takže toto odvětví zábavy zůstávalo prakticky na stejné úrovni jako v dobách Družiny a střelecké brigády.

Stejně jako činohra, tak i „dřeváci“ (tedy loutko-vodiči) dávali své síly do služeb „propagandy“. Již jsem se zmínil o „pifce“ na starého Frantu Procházku, ale to není vše. Například slavný přechod části pluku

¹⁵⁰ Deník 5. roty, 1. pluku, převzato ze: Za Svobodu III., s. 110.

¹⁵¹ Tento loutkář a oblíbený „lidový vypravěč“ byl později přeřazen od 6. roty k týlním službám a zemřel při výkonu služby: „*V noci s 5. na 6. dubna [1919, D.V.] na stan. [-ici, D.V.] Kolčugině přepadeni byli tři naši bratři, nákupčíci týlového intendanstva, bandou lupičů, jež nejprve telegrafním oddělením vrhla se na br. Bradnu (býv. dobrovolníka, statečného vojáka 6. roty 1. čs. pluku). Ten, když v něho bylo střeleno, svalil se k zemi a simuloval mrtvého, a tak byl zanechán v místnosti až do rána, kdy směna povstaleckých stráží přišla na jeho lest a spolu s druhými bratry nákupčíky a inž. Černým, pracujícím zde na šachtě, odvedla ho k popravě. Když i po popravčích výstřelech zůstal br. Bradna živ, byl zvířecky ubodán a usmrčen. Mrtvoly byly oloupeny o oděv a peníze. Z papírů, jež zůstaly rozházeny, zjistila pak vyšetřující komise, že br. Bradna byl oloupen o 54 940,30 rublů. Po těchto činech povstalcí odjeli na Rozkotino. Povstání, k němuž se přidala kolčuginská posádka a kromě zajatců i část důlního dělnictva, bylo záhy likvidováno a tehdy 11. dubna, mrtvoly našich bratří s vojenskými počtami byly pohřbeny na místním hřbitově.*“ Za Svobodu IV., Od Volhy na Urál, Magistrála, Návrat do vlasti 1918 – 1920 (edd. O. Vaněk – V. Holeček – R. Medek), Praha 1929, s. 671.

¹⁵² Deník 5. roty, 1. pluku, převzato ze: Za Svobodu III., s. 110.

Pražských dětí k Rusům poskytl látku nejen k činohře, ale i k loutkovým eskapádám. Slavné boje v Karpatech inspirovaly bratra Václava Megera k sepsání hry „V Karpatech“, jejíž mutace se jistě hrála i na malých jevišťátkách.

Největší výhodou loutkového divadla byla jeho skladnost. Zatímco divadelníci „skuteční“ museli hledat dostatečně velké prostory, shánět daleko rozsáhlejší garderobu i vytvářet mnohem složitější kulisy, takové malé „národní loutkové divadélko“ se prostě před představením vytáhlo z bedničky, princezně Fridolíně se upravily šatičky z kapesníku, Franci Josefovi narovnal kabátek z látky na ruský šiněl,¹⁵³ všechno se to vystrčilo před těplušku nebo zemljanku a už se jenom chvilku čekalo než se sešlo obecnstvo, aby se mohlo začít hrát.

Vojáci se setkali také s kinematografem, tato setkání nebyla příliš častá, ale nějaké důkazy najdeme. „*Incident v Čeljabinsku mezi čsl. vojáky a bolševiky. Již máme omezené vycházky. Pouze jest dovolen biograf vedle stanice.*“¹⁵⁴ Předchozí záznam Jana Faláře je jedním důkazem a následuje důkaz druhý: „*K šesté hodině večerní náš ešelon oživuje – chlapci se strojí na procházku buď na nádraží, kde jest nyní korso celý den, či do města [Kansk, D.V.] do kina a pod. Obecnstvo (zvláště t.zv. krásné pohlaví) věnuje nám daleko větší pozornost...*“¹⁵⁵ Na návštěvníky kin narážíme mnohem častěji až v průběhu let 1919 – 1920, kdy je ustanoveno i vlastní československé kinematografické oddělení.

Mezi zvláštnosti zcela jistě patří „mluvené kinopředstavení“ nebo „kinodrama“, což je prosté převyprávění již viděného filmu v případě, že kino samotné bylo nedostupné;¹⁵⁶ jeho variantou bylo zřejmě i výše zmíněné „loutkoherectví“ praporčíka Šešína.

¹⁵³ Plášť.

¹⁵⁴ Zápis ze dne 14. května 1918; Osobní deník Jana Faláře, s. 66.

¹⁵⁵ Za svobodu III., s. 319.

¹⁵⁶ Viz K. Fibich, Povstalci III., s. 325.

Sportující legionáři

Prostná, fotbal, plavání i karty

Nyní se trochu odkloníme od divadelnických projektů, abychom se krátce podívali na legionáře sportující, cvičící, do míče kopající a své tělo tužící.

Již z samotného ideologického jádra legií vycházel nejen verbální příklon k sokolským ideám prosazujícím heslo „ve zdravém těle zdravý duch“, které se určití velitelé vojska na všech úrovních snažili velmi aktivně zapracovat do každodennosti všech vojáků. Tato idea měla opět své kořeny v předválečném období a byla podporována přítomností určitého množství sokolských cvičitelů i cvičenců ve vojsku.¹⁵⁷

Velitelské struktury v každé armádě mají za povinnost dohlížet na dobrou morálku, dobrou teoretickou přípravu a též alespoň dostačující fyzickou kondici svých podřízených. V legiích mělo být docíleno vynikající fyzické kondice právě na základě sokolských idejí. Proto již za dob České družiny byly každodenní rozcvičky důstojníky koncipovány podle vzoru Tyršovy organizace a jejich hlavní součástí byla klasická sokolská prostná.

Důstojníci velmi dobře chápali a viděli, že dlouhodobý pobyt v těpluškách může mít nepříznivý vliv na fyzickou a morální kondici jejich vojáků. Proto byla vydávána doporučení k provádění cvičení při každé větší zastávce – což se samozřejmě vždy nedodržovalo. Velení legií velmi moderně zahrnovalo tělesné cvičení do oboru hygieny: „...rovněž je nutno, aby všichni bratři na zastávkách prováděli sokolské

¹⁵⁷ Do České družiny vstoupili sokolští cvičitelé jako třeba Josef Švec, doslova fanatický sokol Antonín Číla a Matěj Němec, pozdější vysocí důstojníci a velitelé v legiích (Němec i Číla oba dosáhli generálské hodnosti a Švecovi by jistě též neunikla). Z celkového počtu cvičitelů v předválečném Rusku to však bylo mizivé procento, což právě tito tři vztekale kritizovali.

*prostocviky; zdraví toho vyžaduje... Nazdar!*¹⁵⁸ Tento rozkaz se týkal všech ešelonů mířících na Sibiř.

Zvláště vytížení byli vojáci vždy, když se okolo nich motal (a jim velel) pověstný, mnohdy až fanatický sokol Antonín Číla,¹⁵⁹ který jim nedal pokoj ani v mrazivém počasí a snažil se z nich mít skutečně „železné muže“. Vždyť o Čílovi a zvláště jeho drobné postavě, která však byla nabita vskutku neskutečnou energií, kolovalo ohromné množství většinou dobromyslných vtipů: „*Co to je? Je to maličký, staví se to na špičky a křičí to Nazdar!*“

Jakési miniaturní sokolské slety začaly již v České družině (a zajateckých táborech) a pokračovaly i v roce 1917 na Ukrajině, v roce 1918 je však situace úplně jiná – těmto podnikům nepřející. Přesto však nacházíme malé skupinky, které cvičily nejen sobě pro potěšení, ale též pro potěchu oka diváků, československých či ruských. Velmi efektní byla cvičení pro příklad s ručnicí nebo „silové balety“ kombinující fyzické výkony s jednoduchým příběhem většinou symbolického charakteru.

Jen těžko bychom hledali důkazy o cvičení na složitějším náradí. Ve stísněných těpluškách nebylo možno přepravovat rozměrného náčiní; ale hrazda se dala improvizovat velmi jednoduše. Vypadá to, že někteří

¹⁵⁸ Za Svobodu III., s. 40.

¹⁵⁹ Antonín Číla byl jako instruktor výcviku České družiny velmi kritizován aktivními důstojníky ze zajatců, neboť výcvik se většinou skutečně skládal ze sokolských „vopiček“ a podmínkou pro odeslání na frontu bylo perfektní zvládnutí prostné sestavy z posledního sokolského sletu. Na jeho obranu nutno říci, že Číla neměl žádného vojenského vzdělání a snažil se, co to šlo. A vždy se lépe kritizuje než něco řeší. Antonín Mikuláš Číla se narodil v roce 1883, střední školu vystudoval v jihočeské Bechyni a následně pak pokračoval na uměleckoprůmyslové škole v Praze (obor dekorativního malířství). V roce 1910 vyrazil jako tělocvikář (a sokolský cvičitel) do Ruska, kde učil v Oděse. Do České družiny se přihlásil již v srpnu 1914. od února 1915 byl cvičitelem nováčků a od května téhož roku velitelem čety. O rok později již velel náhradní rotě v Kyjevě a od října 1916 12. rotě 1. pluku, později pak ještě 7. rotě 3. pluku; byl postupně velitelem praporu, zástupcem velitele 3. pluku (tomu později velel); v červnu 1919 bychom ho našli ve funkci velitele 10. pluku. Až do roku 1928 působil v různých hodnostech a funkcích v posádkách po celých Čechách. Později působil např. jako předseda Odvolacího kárného výboru. Pensiován byl 1938. Angažoval se v květnovém povstání 1945 jako velitel v Dejvicích a posléze se velmi silně angažoval v poválečných aktivitách bývalých legionářů.

legionáři byli svou fyzickou kondicí doslova posedlí. Jiní si raději sedli do dveří těplušky, pokuřovali málo kvalitní tabák a smáli se svým spolubojovníkům, jak se „honí“ u trati.

Více prostoru i času měly jednotky dislokované ve Vladivostoku, které se do bojových operací zapojily až o něco později. *„Bratři cvičili ukázky šermu holí, což se zalíbilo zvláště Japoncům, mezisletová prostná, cvičení kladivy, šerm bodákem, devítice, cvičení kopím, ukázky cvičení na náradí. Poslední částí programu byla prostná cvičení 800 bratrů.“*¹⁶⁰

Masovější sportovní zábavou pro účastníky i diváky byl jednoznačně fotbal – tedy kopaná nebo „čutaná“. Nejoblíbenější československý kolektivní sport se prosazoval na každém alespoň trochu rovném plácku a žádná „mičuda“ moc dlouho nevydržela.

Pro kopanou bylo třeba jen toho míče, který se dá bez potíží vyrobit z hadrů; několika hráčů, kteří se vždycky našli; prostoru, který však nesměl být pokryt měkkým sněhem nebo bahnem; čtyř kamenů jako tyčí dvou branek a to bylo zhruba tak všechno. V zápalu hry docházelo ke zraněním, někdy vážným, jindy spíše úsměvným pro všechny ostatní než pro toho potrefeného: *„Pro změnu hraje se pilně kopaná, ale prvním ‚šutnutím‘ nabourávám nechtě Frantovi Svobodovi levé oko. ‚Gól!‘ vzkřikl ‚Kulas‘ a má z toho ohromnou psinu, jak mi František roztrpčeně ‚žehná‘.“*¹⁶¹

Většina rot nebo vlaků mívala svá vlastní fotbalová „reprezentační“ družstva, jejichž sestava často velmi kolísala. Pořádaly se turnaje mezi vlaky, rotami, prapory, pluky. Milovníky branek, bodů a vteřin však musíme zklamat, žádné pečlivé statistické údaje se nám nezachovaly. O „mezinárodních zápasech“ v této době mluvit nelze, na

¹⁶⁰ Zápis ze dne 18. června 1918; F. Vondráček, Husité, s. 71.

¹⁶¹ K. Fibich, Povstalci III., s. 262.

ty si musíme počkat až budou legionáři koncentrováni ve Vladivostoku nebo budou navštěvovat Singapur či Hong – Kong na cestě do vlasti. Armádní fotbalový tým též neexistoval, maximálně plukovní týmy, v nichž se již objevovali fotbalisté, kteří si před válkou třeba i „zakopali“ za ligový tým.

Mezi další zábavy, které můžeme s přimhouřením oka zahrnout do sportovního oddělení, patří plavání. Vojáci, kteří byli po dlouhou dobu zavřeni v těsných těpluškách uvítali po vypuknutí války s bolševiky možnost odejít dále od trati (v rámci průzkumných hlídek). Nejen, že poznávali krásu ruské krajiny, provětrali celý organismus, ale nezřídka se jim podařilo nalézt krásná zákoutí, kde se mohli vykoupat nebo si zaplavat. O něco lépe na tom samozřejmě byli vojáci ve Vladivostoku, kteří se dokonce mohli vykoupat a zaplavat si v oceánu, čehož s velkou chutí využívali. Leč ani legionáři ve vnitrozemí nebyli ochuzeni, Rusko přece nabízí ohromné množství větších či menších jezer: *„Při rozvědce objevili jsme veliké stepní jezero, vroubené hustým lesem. Pod celých četách tam putujeme na koupačky. Za lesem rozprostírá se nepřehledná stepní rovina, splývající v šedém proužku obzoru s jásavou a usměvavou oblohou. Nedaleko jezera pase se stádo velbloudů. Někteří hoši zkoušejí na nich své jezdecké umění k velikému gaudiu ostatních naháčů. Užíváme plnými doušky této rozkošné stepní riviery, provádíme klukoviny, mažeme se bahnem a stále na novo vrháme se v lahodnou náruč jezera.“*¹⁶² Při krásném počasí samozřejmě nebylo nevyužito možnosti se opalovat; absence krému na opalování byla vyvážena improvizací – vojáci se mazali máslem, kterého tehdy a tam měli nadbytek.¹⁶³

¹⁶² K. Fibich, Povstalci II., s. 271. Odehrává se počátkem června 1918 v okolí Čechoslávky obsazeného města Petropavlovka.

¹⁶³ „25. června [1918, D.V.] se opět koupeme až na druhém konci jezera [tentokrát nedaleko již zmiňovaných Miass, D.V.]. Na skalách, které zde lemují romantický

Fyzičku vojáků zlepšoval a jejich těla otužoval pobyt ve volné přírodě. Náročné pochody na obchvatných operacích by se těžko daly přirovnat k rekreační turistice, přesto však vojáci ve volných chvílích poznávali okolí trati a vydávali se na celodenní výlety.

Mezi sporty a hry málo fyzicky náročné, zato o to náročnější duševně, patřily šachy a dáma. Šachovnice bývaly nakresleny na dřevěnou desku a figurky byly prakticky bez výjimky vytvořeny vlastními silami – jejich „design“ sahal od primitivních hracích kamenů až po řezbářský kumšt.

Nezapomínalo se ani na karetní hry, kterých se hrálo mnoho druhů. Karty byly buď chovány jako oko v hlavě ještě z rakouské armády, nebo byly zakoupeny v Rusku, či snad se díla ujal graficky zdatný jedinec a vytvořil karty originální, vlastní. Karty byly většinou ohmatané, někdy i zohýbané, neboť se s nimi hrálo pořád a pořád. Někteří fanatičtí karbaníci dokonce ani nechodili spát. Hrálo se jak o sirky tak o finanční částky; někdy již o poměrně vysoké. Určité procento legionářů hazardu podlehl natolik, že jej začali vyhledávat i v ruských zábavních podnikcích a nejednou se takový hráč úplně zruinoval. Nejoblíbenější karetní hrou byl samozřejmě mariáš ve všech svých roztodivných variantách, hrálo se též „voko“ neboli jednadvacet a pozadu nezůstávaly další hospodské hry „bulka“, „durák“ a „ferbl“.¹⁶⁴

Potrava pro duši

Výuka jazyků, noviny, časopisy, knihy a přednášky

břeh, opalujeme si hřbety do ruda. Má to ovšem za následek hanebné připečení kůže u těch, kteří se dostatečně nenamazali máslem.“ K. Fibich, Povstalci III., s. 44.

¹⁶⁴ Viz např. K. Fibich, Povstalci III., s. 72.

Jelikož se legionáři po celou dobu pohybovali v jazykově cizím prostředí, bylo pro ně životní nutností se cizí jazyk naučit. Primárně samozřejmě rusky, což obecně nebýval problém, přece jenom je to příbuzný slovanský jazyk. Na druhou stranu to však způsobovalo těžkosti ohledně slovní zásoby, protože mnohdy si legionáři přizpůsobovali ruská slova po svém a často vkládali do svých promluv slova česká, slovenská nebo taková, o nichž se domnívali, že jsou to slova ruská, ale ve skutečnosti se jednalo o zkomoleniny. O vzájemném ovlivňování legionářské ruštiny a češtiny však na jiném místě. Zde nás bude zajímat především výuka francouzštiny a pak také angličtiny.

Proč se učit v ruských legiích francouzsky? Podle plánu, který narýsoval Tomáš Masaryk se měly legie přesunout po moři do západní Evropy a tam se postavit po bok Francouzů a dalších spojenců na západní frontě. Proto zcela logicky začala od jara 1918 probíhat výuka francouzského jazyka; nutno však říci, že velmi nesystematicky. Pořádání takových kurzů leželo jednak na osvětových kroužcích¹⁶⁵ a jednak na jednotlivcích znalých jazyka – absolventech klasických gymnázií apod. Potíže byly jak se skutečně kvalifikovanými lektory, tak s výukovým materiálem – učebnic mnoho nebylo,¹⁶⁶ a proto vypomáhal například Československý deník publikováním jednotlivých „lekcí“, které suplovaly nedostatek jiného učebního materiálu.

Angličtina získávala svou pozdější vážnost a popularitu až postupem času. Zpočátku byla rozšířena jen minimálně, její rozmach nastal s příchodem „amerických strýčků“ z Y.M.C.A.¹⁶⁷ k vojsku. Tito nejenže se snažili působit na vojáky mravně (v souladu s posláním této křesťanské organizace) a vypomáhali jim i hmotně, pracovali na poli kultury a vzdělávání. U angličtiny tedy byla situace mnohem příznivější;

¹⁶⁵ „Byly pořádány klubem [osvětový klub záložního pluku v Žitomiru, D.V.] kursy ruštiny..., angličtiny..., francouzštiny a ruské korespondence a obchodního vedení knih... Za Svobodu II., Pod vedením prof. T.G. Masaryka, Československý armádní sbor, 1917-1918 (edd. O. Vaněk – V. Holeček – R. Medek), Praha 1926, s. 748.

¹⁶⁶ Francouzština byla sice v Rusku tradičně oblíbeným a vyučovaným jazykem, leč potíže se sháněním knih byly stejné jako se sháněním učebnic.

lektory byli samotní „strýčkové“, kteří s sebou přinesli dostatek výukových materiálů; velmi pokrokové bylo též využití zvukových nahrávek ve výuce – tehdy samozřejmě na gramofonu. „...*Mr. Bunker...mnoho toho nenapovídá – nemůže ani – málokdo mu rozumíme. Učí nás Berlitzovou metodou anglickému jazyku.*¹⁶⁸ *Přižene se obyčejně se spoustou věcí, někdy přinese i gramofon a už to jde. A neslyšíme od něho než angličtinu, neboť ruština, jako každý slovanský jazyk, nejde mu k duhu. Nám působí největší obtíže [angličtina, D.V.]*“¹⁶⁹

Zcela na okraji našeho zájmu mohou stát další jazyky národů obývajících Rusko, z nichž legionáři tu a tam pochytili nějaké to slovíčko; stejně tak japonština, čínština, italština a mnohé další jazyky, s nimiž se naši dobrovolci dostávali do styku. Zde se jedná spíše o prosté obohacení slovní zásoby, kterou se zabýváme na jiném místě knihy.

K průběžnému vzdělávání, teď již ne jazykovému, patřily též přednášky pořádané buď osvětovým odborem samotným nebo plukovními zastupitelstvy. Témata těchto osvětových, vzdělávacích a poučných přednášek se pohybovala od záležitostí vnitřní ruské politiky Ruska, přes mezinárodní politiku a vojenskou organizaci, až po výňatky z historie, práva či finančnictví. Přednášející se rekrutovali z odborníků – vědců, učitelů, středoškolských profesorů, ale úroveň byla podle zanechaných vzpomínek velmi kolísavá.

Velmi oblíbeným způsobem, jak si ukrátit dlouhou chvíli byla četba. Četlo se prakticky všechno – od novin a časopisů (ruských i

¹⁶⁷ Young Men's Christian Association – Spolek křesťanských mladíků.

¹⁶⁸ Tzv. „Berlitzova metoda“ je výuka angličtiny (nebo jakéhokoliv jiného cizího jazyka) na bázi konverzace bez použití mateřského jazyka studenta. Během výuky se nic nepřekládá, gramatika se vysvětluje jen v cílovém jazyce (pouze na základě příkladů, z nichž student odvodí pravidlo). Celá výuka simuluje pobyt studenta v anglicky mluvícím prostředí a stimuluje především jeho konverzační schopnosti (rozvoj dovednosti psaní v cizím jazyce je prakticky odsunuta stranou). Jazyková škola a jí používaná metoda Berlitz má mnoho příznivců i mnoho odpůrců. Existuje do dnešní doby a otevřela své filiálky již i v Praze.

¹⁶⁹ Zápis ze dne 11. dubna 1918; F. Vondráček, Husité, s. 51.

českých) až po knihy a dokonce staré kalendáře. Z kapitoly o vnitřním vybavení těplušky již víme o knihovničkách ve vagonech, nyní nás tedy bude čekat krátká exkurse po jejich poličkách.

Mezi nejrozšířenější noviny určitě patřil Československý deník, oficiální tiskový orgán vojska, který byl vydáván též během přesunu na kolejích a dále pak specializovaný list Československý voják či Slovenské hlasy.¹⁷⁰ Tisková produkce však byla mnohem širší; jen je ještě třeba počkat pár měsíců či týdnů do roku 1919. Československý deník byl mnohdy jediným informačním spojením s okolním světem a též mezi jednotlivými částmi legií; dočkal se zpětně i od svých současníků mnoha výtek (které jsou někdy objektivní, jindy nespravedlivé) a pochval.

Výstižně charakterizoval nezřídka nešťastnou roli Československého deníku Adolf Zeman, který však současně konstruktivně hledal důvody neuspokojivého stavu: *„V těchto dnech nervového napětí a duševní nudy, četlo se každé tištěné slovo jako Písmo svaté, rozebíral se zjevný i tajný smysl každé věty a komentoval se tím, co tajemná fáma roznášela po vagonech, jakýmsi nevysvětlitelným způsobem. Běda každému slovu a každé větě, jež nebyla volena s rozmyslem a nedovedla počítat s touto náladou. A to ‚Čsl. deník‘ nedovedl. Tento list, tištěný za účely informačními pro vojsko také v jednom z ešalonů, byl nejpodivuhodnějším typem žurnalismu za světové války. Leč scházel mu stálý styk s vojensko-technickým vedením našeho vojska a vedením politickým. Přílišnou samostatností a neinformovaností pak se stávalo, že psal s podivuhodnou přímostí o událostech a věcech, jež z důvodů vojenských i politických měly spíše býti pomínuty mlčením. Jeho postavení ovšem bylo těžké. Nebylo žurnalisticky ani politicky vyspělých sil, nebylo kontaktu ani pomůcek...¹⁷¹*

¹⁷⁰ Zatímco Československý deník vycházel i na kolejích poměrně pravidelně, Československého vojáka a Slovenských hlasů vyšlo jen několik málo čísel v malém nákladu.

¹⁷¹ A. Zeman, Osvoboditelé, s. 142.

V těpluškách se mimo oficiálních tiskovin objevovaly též časopisy dělané doslova na koleně, které měly oproti tisícovému Deníčku mnohem skromnější „náklad“ – v rámci jednotlivých kusů. Tyto časopisy mohly být rotní, plukovní,¹⁷² ešelonní nebo byly jen výtvozem nějaké činorodost milující party. Jednotlivá čísla těchto občasníků¹⁷³ vojáci vyráběli ručně, zatímco Deníček měl vlastní tiskárnu (svého času též umístěnou ve vlaku), ale to jim neubíralo na zajímavosti a úpravě. Velký důraz se kladl na grafickou podobu obálky a na název, který měl vyjadřovat něco z pocitů svých autorů, jak uvidíme za okamžik. Papír byl většinou velmi nekvalitní a i ten se špatně sháněl; časopisy byly někdy jen „textového“ ražení, jindy měly bohatý výtvarný doprovod (i barevný); náklad se pohyboval převážně okolo jednoho až pěti kusů (mimo časopisů plukovních), neboť vše se dělalo ručně.

Obsahově se většina časopisů klonila k humoru, satíře, parodii a karikatuře. Humor byl spíše ostřejší než laskavý, spíše hořký než rozverný a autorům nebylo nic svatého – velení, Spojenci, Rusko, Slované, bolševici, strava, vodka – ze všeho si uměli udělat legraci. Někdy byl humor křečovitý, někdy vzteklý, někdy nakažlivý, někdy trapný, ale vždy říkal něco o svém autorovi a také o čtenářstvu dotčeného listu.

Velmi určující byly názvy, jichž zde určité množství předkládám: „Za svobodu“¹⁷⁴, „Tulák“,¹⁷⁵ „Vrtule“¹⁷⁶, „Kolem světa“,¹⁷⁷ „Maxim“,

¹⁷² Plukovní časopisy však měly neporovnatelnou výhodu v jejich profesionálnější zázemí; jejich vydáváním bylo pověřováno plukovní zastupitelstvo a vyhotovovala je víceméně stabilní skupina redaktorů, z nichž mnoho mělo alespoň minimální zkušenosti např. z regionálních předválečných plátků.

¹⁷³ Mnohdy se jednalo o jednorázovou záležitost a bohužel drtivá většina podobných výtvarů zmizela beze stopy a my nikdy nebudeme mít možnost je prozkoumat.

¹⁷⁴ Časopis byl původně vydáván jen pro 1. rotu 1. pluku, ale později „povýšil“ na časopis plukovní, vyráběný s větší mírou profesionality.

¹⁷⁵ Časopis 5. roty 1. pluku.

¹⁷⁶ Časopis aviatického oddílu.

¹⁷⁷ Časopis 5. pluku Pražského.

„Kulomet“¹⁷⁸ nebo „Slovan“¹⁷⁹ dokonce s přílohou suplující francouzskou cvičebnici.

S knihami byla situace mnohem slabší.¹⁸⁰ Vlastní zdroj neexistoval, takže náruživí vojáci byli buď odkázáni na těch několik převážených pokladů v češtině nebo se prostě museli naučit rusky. Některé knihy byly v majetku jednotlivců, ale největší dobro činily společné knihovny buď v péči roty nebo plukovních zastupitelstev. Pro ilustraci se můžeme probrat poměrně dobře zásobenou putovní knihovnou 3. roty 1. pluku, která obsahovala počátkem roku 1918 celkem 127 svazků, z toho 35 knih českých a 92 ruských. Poměr tři ruské knihy k jedné české je také celkem lichotivý, obecně byly české knihy v absolutní menšině. Oproti tomu 1. rota téhož pluku disponovala tou dobou pouze 20 knihami, nevíme ani kolik bylo českých nebo ruských.¹⁸¹ Některé knihovny nepůjčovaly knihy a noviny mimo své prostory a disponovaly pak čítárnou, jedna taková byla umístěna v domě pro rekonvalescenty v Jekatěrinburku, jinou si dokonce ve vagoně zařídil úderný prapor legií spolu se školou (mimo jiné pro výuku cizích jazyků). Čítárny byly též v podnicích Y.M.C.A. – byly zásobeny materiály hlavně v anglickém jazyce – americkými novinami, brožurami apod.

Z českých spisovatelů nacházíme v knihovnách například Jana Neruda (prózu i poezii), Karla Václava Raise („Zapadlí vlastenci“) nebo Aloise Jiráka („Temno“), ruské klasiky zastupovali na příklad Fjodor

¹⁷⁸ Oba předchozí časopisy vydávali vojáci kulometných oddílů, což je patrné již z uvedených názvů.

¹⁷⁹ Časopis 2. pluku Jiřího z Poděbrad.

¹⁸⁰ „Jen Kořínek seděl a četl ‚Zapadlé vlastence‘... ‚Zapadlí vlastenci‘ a šest ročníků jakéhosi kalendáře, to byla celá ‚knihovna‘, kterou četa vezla s sebou na druhý konec světa, to byla jediná ‚duševní potrava‘ pro šedesát sedm vojáků nastoupivších cestu ‚do Francie‘. každý s nich přečetl ten kalendář nejméně pětkrát. Znali už ty povídky z paměti. Všichni už si našli, jestli se narodili ve znamení rybiček, skopce nebo býka a podle toho jeden s druhým vtipkovali. Opět ale sáhali po těch kalendářích a ‚Zapadlých vlastencích‘, znovu a znovu je četli. Bylo to – české slovo. A v Rusku se člověk naučil číst v pravém slova smyslu, poznal, jakým dobrým přítelem jest – kniha.“ R. Vlasák, Houpačky na magistrále II., s. 67.

¹⁸¹ Viz Za Svobodu II., s. 728.

Michajlovič Dostojevskij („Zločin a trest“) a Lev Nikolajevič Tolstoj („Vojna a Mír“, „Anna Karenina“).

Zatímco vzdělanější část dobrovolců tíhla spíše k „náročnějším“ dílům včetně poezie a tu a tam nahlédla i do francouzských knih (též poezie),¹⁸² ti méně intelektuálně založení se spokojili s „pokleslou“ literaturou levných sešitových krváků. Ti nejfanatičtější čtenáři v nedostatku občanské války přečetli prakticky úplně všechno a knihy v osobním vlastnictvím nebo ty z knihoven rychle chátraly. Právě proto objevujeme v legiích improvizované knihařské dílny, které řídí vyučení knihaři a knihvazači.¹⁸³

Mezi vojáky se naštěstí našlo také dost nadšených pisatelů osobních deníků, udržovatelů rotních nebo plukovních kronik a skutečných literátů s většími ambicemi, pro něž byly určeny jakési literární revue vycházející buď pod hlavičkou armády nebo ve „vlastním nákladu“.

Potrava pro uši

Zpěv a muzicírování amatérské i profesionální

Snad nejbytostněji byla s legiemi a dobrovolci spjata hudba. Provázela je doslova od počátku až do konce jejich pobytu v Rusku a legiích. Hudba se provozovala jak zcela amatérsky, tak téměř profesionálně, kdy vznikaly instrumentální a vokální soubory s různou životností a uměleckou úrovní – od příležitostné sešlosti až po kapelu, která se později stala třeba plukovní hudbou nebo plnokrevným symfonickým orchestrem.

¹⁸² Francouzské klasiky čítával nejen legionářský bard Rudolf Medek, ale nahlížel do nich i plukovník Josef Švec.

¹⁸³ Fotografie knihařské dílny ve vagonu viz foto in: Za svobodu III., s. 814.

Počátky profesionálních produkcí v legiích ohraničuje vznik hudby České družiny,¹⁸⁴ jejímž pokračováním mohou při troše dobré vůle být ještě stále existující vojenské hudební soubory Armády České republiky.

V období jaro – zima 1918 ležel největší díl „oficiální“ hudební práce na již existujících nebo se ustavujících plukovních hudbách, do nichž byli sháněni hudebníci – dobrovolci ze všech podřízených jednotek. Toto soustřeďování hudebníků do kapel ubíralo kvalitě a též logicky kvantitě krátkodechých nebo příležitostných kapel „neoficiálních“. Plukovní hudby koncertovaly při mnoha rozličných příležitostech – nevyjímaje první máj 1918;¹⁸⁵ mnohdy byly využívány při pokusu o zlepšení morálky vojska¹⁸⁶ a též při „bratření“ s místním obyvatelstvem; případné výtěžky z podobných koncertů bývaly věnovány na humanitární účely.¹⁸⁷ Oblíbený dobový název veřejných produkcí zněl: „hudební akademie“.

K velmi specifickému účelu pak použil jeden z koncertů hudby 7. pluku jeho velitel Radola Gajda¹⁸⁸ – vlastně šlo o zástěrku před

¹⁸⁴ R. Houra, *Hudba České družiny* (ed. B. Pešek), in: *Historie a Vojenství* 3, 1999, s. 619 – 630.

¹⁸⁵ Osazenstvo aviačké ešalonu se zúčastnilo ruských oslav 1. máje v Barabinsku a to dokonce velmi aktivně: „*Dosud stojíme v Barabinsku. 1. máj – oslava. Z Kaňska přijel vlak ozdobený prapory červenými, opatřený revolucionářskými nápisy. V parku u zdejšího nádraží odbýval se tábor lidu, kde kromě ruských řečnil i náš bratr poručík Fiala [velitel ešalonu, D.V.]. Darovali nám prapor (rudý, hedvábný, se zlatým třepením) opatřený následujícím stříbrným nadpisem: ‚Da Zdrastvujet mir vsego mira na osnovami nadmoopredelenia naroda‘. Odpoledne koncertoval náš [smyčcový, D.V.] orkestr (14 členů) v parku do večera.‘ Zázpis ze dne 1. května 1918; Osobní deník Jana Čížkovského, s. 65. Viz též: *Československý Deník* č. 69.*

¹⁸⁶ „*Již příští neděli uspořádal místní československý spolek ‚Palacký‘ velikou zahradní slavnost pro naše vojsko v ‚Admirálském sadu‘ uprostřed města. Při obou těchto slavnostech účinkovaly obě naše hudby 5. a 8. pluku, hrající úryvky z Libuše, Dalibora a Prodané nevěsty.‘ Zázpis ze dne 18. května 1918; F. Vondráček, Husité, s. 71.*

¹⁸⁷ „*Odpoledne velký koncert naší plukovní kutálky v sále železničního klubu přilákal spousty městského občanstva. Sál i sousední místnosti jsou natřískány posluchačstvem. Krásné slunné zimní počasí zaplašilo vánice a zpřijemňuje denně se opakující výcvik. 4. prosince se koncert na přání městského obyvatelstva opakuje. Vynáší to na vstupném pěkný groš pro naše invalidy.‘ K. Fibich, *Povstalci III.*, s. 362.*

¹⁸⁸ Rudolf Geidl později známý jako Radola (popř. Radula) Gajda a po krátkou dobu též „Pán Sibíře“ se narodil v Kotoru 14. února 1892 jako syn drogisty. Jeho život mezi lety 1892 a 1915 je předmětem mnoha spekulací a protikladných informací, do nichž nevnesl pořádek ani sám Gajda. Na podzim 1915 vstoupil do černohorské armády jako

útokem na bolševiky v Novonikolajevsku.¹⁸⁹ Kapely samozřejmě hrály i na pohřbech a svatbách, jak vlastních příslušníků vojska tak někdy také spřátelených Rusů.

V řadách hudebníků a zejména vedoucích plukovních kapel se objevila známá jména, z nichž možno zmínit například dobrovolce Viléma Wachsmanna, který se v souladu s „protigermánskou módou“ přejmenoval na Voskovce.¹⁹⁰ „*K večeru hrála hudba našeho pluku* [6. Hanáckého, D.V.] *za vedení kapelníka Voskovce na nádraží. Poslouchali*

dobrovolník, a od března do konce roku 1916 sloužil v srbské armádě (jako lékař!), aby na konci ledna 1917 vstoupil v hodnosti štábního kapitána do čs. oddílů v Rusku. V čs. armádě na Rusi prošel posty velitele roty (12. rota 2. pluku), praporu (I. praporu 2. pluku), pluku (2. pluku, 7. pluku) a divize (2. divize) a dosáhl hodnosti generál-majora (2. září 1918) ve věku pouhých 26-ti let! Tuto oslnivou kariéru umocnil vstupem do kolčakovské sibiřské armády, jíž se stal velitelem a v únoru 1919 mu byla poskytnuta hodnost generál-poručíka ruské armády. 7. července je však z velitelského postu po konfliktu s admirálem Kolčakem odvolán a posléze zbaven hodnosti generál-poručíka. 17. listopadu 1919 se ještě stačí zúčastnit neúspěšného puče proti Kolčakovi a 28. 11. 1919 opouští nadobro Rusko. Po válce studoval v Paříži *École supérieure de guerre*, v čs. armádě získal hodnosti generála V. a posléze IV. stupně; velel 11. pěší divizi v Košicích a sloužil jako první zástupce náčelníka Hlavního štábu čs. branné moci a následně byl zastupujícím náčelníkem. V roce 1926 se však Gajdovy politické choutky dostaly do sporu s prezidentem Masarykem a vše skončilo Gajdovým potupným odchodem z armády; jeho blízkým příklonem k čs. fašismu, poslancováním za Národní obec fašistickou a několika tresty vězení. Po II. sv. válce byl Gajda souzen Národním soudem a odsouzen ke dvěma letům nepodmíněně, které si již předtím odseděl ve vazdě. Hrdina československých legií, Pán Sibiře a rozporuplná osoba meziválečného Československa zemřel 15. dubna 1948 ve věku pouhých 56 let.

¹⁸⁹ Hudba v podvečerních hodinách koncertovala na nádraží (jak bylo v posledních dnech zvykem), aby ukonejšila pozornost bolševických ozbrojených sil. Za noci po koncertu zaútočili dobrovolci na město a obsadili jej (viz R. Gajda, *Moje paměti*, Praha 1920, s. 25). Na druhou stranu, v Mariinsku útočí během koncertu čs. hudby zase bolševici: „*Přepadení ešelonu 6. pluku u Marianovky. Vystoupení ruské legie proti bolševikům. Náš štábní vlak byl přepaden na stanici Marianovka právě když hrála hudba na nádraží pro obveselení. Bolševici začali střílet. Naše ztráty byly 18 mužů* [dalších 15 mužů bylo zraněno, D.V.].“ Zápis ze dne 25. května 1918; *Osobní deník Jana Faláře*, s. 66.

¹⁹⁰ Vilém Voskovec byl kapelníkem hudby 6. pluku, která byla považována za velmi kvalitní soubor. Po návratu do vlasti byl roku 1921 ustanoven generálním inspektorem všech 48 plukovních hudeb (včetně hudeb 4 horských pluků) čs. armády ustanovených roku 1920. V roce 1915 působil u legií jako emisar, který objížděl zajatecké tábory a agitoval pro vstup do vojska; viz vzpomínka Karla Klapálka in: P. a Z. Hrabicovi, *Zapomenutý generál Karel Klapálek*, Praha 2006, s. 36.

zde společně naši i rudí vojáci, ženské i ,bagáni‘¹⁹¹. Nálada celkem dobrá...“¹⁹²

Velké potíže způsoboval prakticky absolutní nedostatek kvalitních hudebních nástrojů. Nástroje byly skutečným pokladem, který jejich vlastníci opatrovali třeba ještě z dob České družiny nebo zajetí. Nové nástroje bylo zatěžko sehnat a též s opravami těch stávajících byly problémy. Stejně obtížné bylo opatření jakýchkoliv partitur, k některým však pomohlo čiré štěstí, náhoda nebo nějaký velmi vynalézavý dobrovolec.¹⁹³

Plukovní hudebníci měli sice trochu odlišnou pozici ve vojsku než obyčejní dobrovolci, leč válka se nevyhnula ani jim. Při bitvě u Bachmače se museli zapojit do boje¹⁹⁴ a František Langer učinil svou povídkou nesmrtelným skladatele Jaroslava Novotného,¹⁹⁵ který padl v tvrdé bitce o Mechovou horu nedaleko města Miassy střelen přímo do čela.

Množství hudebních produkcí nelze ani přibližně určit – dokonce ani těch oficiálních. Nemluvě pak o vystoupení „těpluškových kvartet“, kapel nejen na vesnických tancovačkách¹⁹⁶ nebo jednotlivců, kterým stačila harmonika a vlastní hrdlo.

Tímto se dostáváme ke zpěvu, který byl v legiích neuvěřitelně oblíben. Přesto, na rozdíl od instrumentální hudby, neexistoval žádný stálý zpěvácký sbor – nemluvě o armádním, který by byl protikladem

¹⁹¹ Opovržlivé označení ruských civilistů, příp. vojáků.

¹⁹² Zápis ze dne 19. dubna 1918, Penza; Osobní deník Jana Faláře, s. 65.

¹⁹³ Sokolové z dělostřelecké brigády se k partiturám hudebního doprovodu k prostným a „devítkám“ z posledního všesokolského sletu dostali skutečně náhodou. Jeden z vojáků 7. pluku jim totiž věnoval umaštěné kartičky pohlednicového formátu, na nichž byly partitury vytištěny; ještě před vstupem u vojska si je vzal z jedné knihy, kterou měl půjčenou a vlastně sám nevěděl, proč je s sebou nosil. Viz A. Zeman, *Osvoboditelé*, s. 204 – 205.

¹⁹⁴ Tentokrát byla ozbrojena část kapely 7. pluku, byla umístěna pod „komando“ praporčíka Žáčka a tento oddíl dostal za úkol sloužit jako ariegard (zadní voj) útočné kolony pohybující se směrem na ves Bondarevku.

¹⁹⁵ Povídka „Muzikant Novotný“; in: F. Langer, *Železný vlk, Příběhy z naší anabase*, Praha 1933, s. 89 – 120.

¹⁹⁶ „Večer koncertuje naše plukovní kutálka u ‚strejdy z Ameriky‘, kde se také tančí.“ K. Fibich, *Povstalci III.*, s. 250.

armádního symfonického orchestru.¹⁹⁷ Větší pěvecké sbory se scházely spíše příležitostně a jejich obsazení značně alternovalo. Zato menších zpěváckých uskupení stojících mimo „oficiální armádní“ kulturu bylo více než dost – vážně i nevážně míněných.¹⁹⁸

Zpívalo se nejen o volných večerech v těpluškách či pod širým nebem, ale píseň provázela vojáky i při cestě na pozice, na cvičení i z něj, při denním zaměstnání, zkrátka pořád. Přichylnost k písním není pro Čechoslováky a zvláště ve zpěvumilovném Rusku ničím překvapivým.

Mezi oblíbené písně patřily nejen „Kde domov můj“, „Hej Slované“, „Moravo, Moravo“¹⁹⁹, „Spějme dál“ nebo „Marseillaisa“,²⁰⁰ ale též „Jede sedlák do mlejna...“; „Tancuj, tancuj...“; „Koupím já si koně vrané“, „Boleráz“, „Akú som si frajerenku...“, „Nešťastný šafářův dvoreček“, „Tajná láska, ta mne trápí“, „Už mou milou do kostela vedou“ a mnohé další. Slavné ruské písně „Volga, Volga...“ změnili legionáři pod dojmem svých vojenských úspěchů dokonce slova na: „Volga, Volga, mať rodnaja, Volga, češskaja rjeka...“.²⁰¹ Mezi dalšími ruskými písněmi můžeme jmenovat ještě: „Varjag“; „Soldatušky“ atd.²⁰²

O další hudební produkce se opět zasloužili „strýčkové“ z Y.M.C.A., kteří mívali ve svých vagoncích gramofony a hudební desky, které rádi vojákům pouštěli. Postupem času se zdá, že gramofony se vzácně objevily i v osobním vlastnictví legionářů nebo jejich osvětových kroužků. „A z vagonů dokořán otevřených linou se daleko tichou

¹⁹⁷ Tento orchestr vedený Rudolfem Karlem získal svou slávu zejména během své koncertní šňůry po Sibiři a bude o něm samozřejmě řeč později v této práci.

¹⁹⁸ „K večeru octl se náš zpěvácký spolek ‚Kráva‘ v plném počtu u ‚Strýce z Ameriky‘. Pro obveselení shromážděného bratrstva vyjednal Habeš se ‚strýčkem‘ naše veřejné vystoupení na podiu zátiší s nově nacvičeným programem...“ K. Fibich, Povstalci III., s. 388.

¹⁹⁹ Nápěv této písně používán jako trubačský signál.

²⁰⁰ Viz např. A. Zeman, Osvoboditelé, s. 197.

²⁰¹ Další předělanou písní bylo: „Spějme dál, za Urál...“

²⁰² „Vandroval malír“, „Čornyje gusary“, „Naši chlupci rybolovci“, „Ricum picum“, „Ach. Za čem etan oč...?“, „Pojechal iz jarmarky Uchar kupěc“, „Co sedláci, co děláte“, „Báryšno, kak tějba zvát“ a velice zajímavá byla píseň „Umírající paša“, jejíž text stojí za přečtení (viz K. Fibich, Povstalci III., s. 389).

krajinou při západu slunce zvuky dvou gramofonů. Tak jedou Češi do Francie.“²⁰³

Potrava pro všechny smysly

Ženy, dívky a slečny

Další oblíbenou činností ve volném čase byly tzv. „frajeřiny“, jinak též nazývané „honění vody“ nebo třeba „hledání ztraceného štěstí“. Čistě mužská sestava legií prahla po ženské společnosti a její touha byla umocněna probíhajícím konfliktem.

„Celý den stojíme na stanici Kuenga. Slunce hřeje a náš ešelon rozběhl se po stráních a kopcích. Pěstuje se sport, kopaná zase už se hraje vesele. Jinde zase ,naši Frantové‘ hledají ztracené štěstí u několika ženštin, trochu k světu podobných, bohužel – či snad lépe na štěstí – ženštiny neberou.“²⁰⁴

Vojáci měli ve zvyku se vyparádít a vyrazit na „korzo“ po peroně, kde se snažili zaujmout, oslovit a následně obloudit místní Rusky, které sem mnohdy chodily za velmi podobným účelem. Legionářům v tom pomáhal jejich jistým způsobem exotický původ, slušné chování, dobrá pověst a v neposlední řadě cukr. Cukr? ptáte se, ano, cukr! Právě cukr býval jak platidlem pro ženy povětrnější, tak lákadlem pro ty usedlejší.

Mnoho legionářských akcí (sokolských cvičení, kabaretů) pořádaných pro veřejnost bylo též dobrým místem pro „lov“ na ruské ženy, slečny a dívky. Ale to už byla stará obnošená vesta z dob pobytu na Ukrajině, kdy se mnoho kabaretů pořádalo jen za účelem přilákání ženského publika.

²⁰³ Zápis ze dne 26. dubna 1918; F. Vondráček, *Husité*, s. 59. Tou dobou ještě legionáři věřili, že skutečně do té Francie dojedou.

²⁰⁴ Zápis ze dne 21. dubna 1918; *Tamtéž*, s. 56.

Tento způsob trávení volného času nebyl vlastní všem dobrovolcům, ale můžeme směle tvrdit, že byl velmi rozšířený. Heslo „*zůstaneme, jak jsme bejvávali*“ mnohdy vyprahlým duším (a nejen duším) dlouho nevydrželo a zapomínalo se jak na snoubenky, dívky, ale i na manželky v dalekých Čechách nebo na Slovensku pro mnohem bližší Rusky.

Zdá se, že společný život v těpluškách zbavil legionáře určitého studu ohledně sexuálního života. Jedna prostitutka pro celý vagón nebyla výjimkou.²⁰⁵

Je pravda, že legionáři si ruských žen všímali (a to více než podrobně); pokoušeli se navazovat s tímto světem kontakty i za lásce nepříznivých okolností²⁰⁶ a někdy nám dokonce své myšlenky ohledně Rusek zanechali i v podobě písemných vzpomínek.²⁰⁷ Mnozí z nich „guljání“ – tedy vycházky z dívkami a ženami považovali za ten úplně nejlepší způsob trávení každé volné chvíle.

Další aktivity

Pohádky, hádky, domácí zvířata, letecký den, kutilství a malování

Není nic delšího než nudný večer v uzavřeném prostoru těplušky pohybující se po zdánlivě nekonečných kolejích. Vojáci tato období vyplňovali povídáním, nadáváním, vyprávěním, vzpomínáním a hádkami.

²⁰⁵ „*Hůře to dopadlo s ‚Plešounem‘, kterého slečna Emma připravila této noci o panictví – prodal je, mizera, za 30 rublů jako Jidáš Krista, referuje ráno Tonda ‚nosatej‘. Bratra X.Y. to tak našňuplo, že milou Emmu vydědil ze všech nároků na další ‚sacharnyje polučky‘ (cukrové dary).*“ K. Fibich, *Povstalci III.*, s. 373.

²⁰⁶ „*Služba v telegrafní centrále. Hlíдали jsme ženský personál, hezké telefonistky. Jedna byla menší, černooká. Někteří bratři byli pro známost, ale jest doba zlá.*“ Zápis ze dne 8. listopadu 1917; *Osobní deník Jana Faláče*, s. 63.

Témata sáhodlouhých rozhovorů nelze všechna dost dobře rekonstruovat, leč některá doložit můžeme. Jedním z nejčastějších byl domov – vzdálený sen a možná i obava. Vojáci nahlas přemýšleli nad svými blízkými, nad svou minulostí, budoucností, dělali si velké plány nebo se obávali, co všechno dlouhá válka v jejich domovech změnila. Rozhovory se často dotýkaly politických témat, což mnohdy (skoro až nevyhnutelně) vyústilo v hádky a pře – mluvilo se o uspořádání budoucího svobodného státu, o pomstě rakušákům, o „dělání pořádku“. Hádky bývaly mnohdy velmi hlasité, někdy dokonce násilné a pro ostré slovo se nešlo daleko – ne náhodou se mnohým těpluškám nebo jejich diskusním sedánkám říkalo posměšně „parlament“. Řešila se politická situace, velitelé, neoblíbení spolubojovníci nebo válka.

Výhodu měly těplušky, v jejichž středu se nacházel nadaný vypravěč, který dokázal její osazenstvo bavit dlouhé hodiny. Historky skutečné či smyšlené se dotýkaly nejen předválečného života, u některých velmi dobrodružného, ale třeba pobytu v České družině, v srbské divizi a oblíbeným tématem byla bitva u Zborova.

Zdá se, že důležitou roli hrály mýty, pověsti a zejména pohádky, které by možná většina lidí v okoralých, mnohdy vulgárních a nezdělaných ústech dobrovolců nečekala: „... *onde předčítá bratr národní pohádky a staří i mladí pozorně naslouchají. A když skončil, co je z toho smíchu, vtipů. A již zase kdos volá: ‚Tak ještě nějakou vyber, ale co je hodně začarovaná...‘*“²⁰⁸ Na druhou stranu není divu, neboť pohádky a pohádkové motivy byly velmi časté při divadelních a kabaretních představeních – o loutkových snad ani nemluvě.

Vojáci při dlouhých večerech v těpluškách a na nádražích probrali prakticky úplně všechno: rodinu, ženy, sport, nebeská tělesa, zbraně...

²⁰⁷ „*Pojedeme prý do – Francie. Nerado bude pro nás obyvatelstvo, neboť kdo ví, co bude zde, až se hned odsud? A což ty hezké holčiny a Židovečky! Někteří bratří se budou těžko loučit!*“ Zápis ze dne 27. února 1918; Tamtéž, s. 64.

²⁰⁸ Československý Deník č. 72.

Toto sdílení názorů, snů a obav je k sobě jen přibližovalo a utužovalo jejich již takto silný vzájemný vztah.

V prakticky čisté mužské společnosti (zvláště té složené z vojáků) však nelze nenarazit na vtípkování drsné až někdy kruté. A takovými kanadskými žertíky si ukračovali dlouhou chvíli i legionáři; Karel Fibich vzpomíná na výbušné cigarety: „*Voček vysypal z několika nábojů střelný prach, který v malých špetičkách zabalen do papírků a vecpán do horní třetiny dutinek. Tato vnadidla položena na stůl a Čermák pozval celou rotu ,na retky‘ ...První výbuch nastává u Hejduka...*“²⁰⁹

Již od nástupu do těplušek v březnu 1918 se mezi legionáři hemžila domácí zvířata nejrůznějších druhů a velikostí.²¹⁰ Nejčastěji to byli samozřejmě psi všech možných ras, barev a nároků. Vojáci pocítovali k opuštěným psům velké sympatie, snad v nich viděli svůj vlastní osud, a starali se o ně mnohdy s velkou něhou.²¹¹ Směle můžeme říci, že nejoblíbenější a nejrozšířenější rasou byla tzv. „pouliční směska“, v Rusku spíše „nádražní směska“, tedy rasa, které se obecnou češtinou říká „vořech“.²¹² Psí společníci byli učiněni nesmrtelnými též v legionářských románech, těžko zapomenout na Koptova „Žuka“ z jeho „Třetí rotý“ a nejslavnějším legionářským psím hrdinou je „Raf“, který je hlavní postavou Langrova románu „Pes 2. rotý“.²¹³

²⁰⁹ K. Fibich, *Povstalci III.*, s. 200.

²¹⁰ Zde nebudeme opakovat chybu jednoho kolegy, který považuje za domácí zvířata legionářů též koně. Kůň byl možná kamarád, přítel, zachránce, spolubojovník, miláček (zejména členů jezdeckých oddílů), ale nikdy ne domácí zvíře.

²¹¹ Úmrtí milovaného kamaráda bývala pro dobrovolce vždy velká rána, byla to jako smrt člena rodiny – bylo zvykem, že pokud si voják pořídil psa nového – pojmenoval ho stejně jako toho prvního.

²¹² Též jedna z Medkových „nepohádek“ (R. Medek, *O našich legiích, dětech a zvířátkách v Sibiři*, Praha 1933) vypráví o jednom psu neurčité rasy, který svůj nejasný původ nesl i ve svém jméně – „Voříšek“.

²¹³ F. Langer, *Pes 2. rotý*, Praha 1923.

Mezi další domácí zvířata patřila celá plejáda různých ptáků – zejména zpěvavých, kteří obývali svou klíčku zavěšenou nebo položenou někde v těpluše, aby obveselovali nebo otravovali celé osazenstvo.

Typicky legionářským „těpluškovým mazlíčkem“ se stal medvěd, klasický sibiřský medá, který je symbolem pobytu československých legií na Sibiři. Mnoho legionářů toužilo přivést huňáče až do vlasti, některým se to dokonce podařilo – dva sloužili jako dar pro prezidenta republiky. S těmito domácími mazlíčky byly snad největší problémy – malé medvídě sice bylo roztomilé a náročné spíše na péči, ale čím více huňáč rostl, tím náročnějším byl na množství jídla, kterého také nebylo vždy dostatek. A jaká jména medvědi nosili? Téměř vždy to byl „Míša“, jak jinak by se totiž měl ruský medvěd jmenovat?

O medvědech a jejich rozličných kouscích se zmiňuje nemálo legionářů a pramenů. Mezi zajímavější záznamy patří následující: „... *přihodila se plukovní hudbě nehoda, neboť koník, který tahal u hudby buben, se oběsil, byv přivázán ke stromu strčil hlavu do dvojáku a ráno našli jej mrtvého. V náhradu za něho vycvičili medvěda, který si potom pyšně vykračoval, vleka za sebou turecký buben. Ochočených medvědů nalézalo se u československého vojska několik.*“²¹⁴

Pokud jsme mluvili o psích románových hrdinech, nesmíme zapomenout ani na nějakého toho medvědího, Rudolf Medek vypráví ve svých pohádkách a nepohádkách ze Sibiře²¹⁵ o věrném medvědovi, který se samozřejmě jmenoval „Míša“ a byl zabit, když hájil svého milovaného pána. Jedním z koňských hrdinů je kozácký hřebeček „Baškir“, který se objevuje v povídce „Honza“ od Václava Valenty - Alfy.²¹⁶ Asi nejzvláštnějšího mazlíčka má pak jedna z postav Koptovy Třetí roty na Magistrále – laň!²¹⁷

²¹⁴ Vzpomínky Josefa Chuchla, in: Českoslovenští legionáři, Rodáci a občané okresu České Budějovice (ed. M. Ctiborová), České Budějovice 2000, s. 83.

²¹⁵ R. Medek, O našich legiích...

²¹⁶ V. Valenta – Alfa, Do legie, Povídky o našich na Sibiři, Praha 1924, s. 36 – 67.

²¹⁷ Viz J. Kopta, Třetí rota na magistrále I., s. 238.

Zvířata bývala nejen majetkem jednotlivce, ale často také majetkem, přítěží a maskotem celé těplušky nebo jednotky. Nutno podotknout, že většina ze zvířecích miláčků musela zůstat v Rusku, k čemuž se ještě vrátíme, stejně jako ke zvířatům.

Kladný vztah ke zvířatům byl způsoben jistou citovou vyprahlostí a touhou se o někoho starat, mít přítele, kamaráda nejbližšího. Někdy šlo jen o rozmar, o chybu, která vyústila ve vyhození zvířete, když omrzelo. Přístup legionářů k domácím mazlíčkům se vůbec nelišil od toho, které k nim máme dodnes.

Zvláštní, s výše uvedeným bezpochyby na jisté úrovni související, kapitolou je pak „adopce“ ruských sirotek legionáři. Ti se ujímali opuštěných dětí, většinou chlapců, a vozili je s sebou jako „syny“ či maskoty.

Mezi zcela výjimečné události patřil ojedinělý československý letecký den, který zažil v Barabinsku legionář Jan Čížkovský a nechal nám o tom zprávu: *„Ráno bratři namontovali dvojplošník a připravili ho k odletu. Brzo po poledni shromáždilo se téměř všechno obyvatelstvo Barabinska na stepi. O 1/2 2. hodině přišel bratr poručík Fiala, vsedl se šikovatelem Novákem do letadla, bratr Šelepa dal kontakt a již velebně se dvojplošník vznášel. Kroužil nad stepí a rychle zmizel v mracích směrem ke Kaňsku. Vrátil se za 1/2 hodiny. Markýroval slet, ale rychlým a krásným manévrem se opět vyhoupl do výše a uvedl v nadšení diváky...“*²¹⁸

²¹⁸ Dokončení: *„Po 1/4 hodině se vrátil. Dostihl rychlosti 120 verst za hodinu při maximální výšce 980 metrů (počet obrátek vrtule za minutu obnášel 1280). Oddychl málo a vzlétl znovu s bratrem podporučíkem Novákem. Po nádherném výstupu zanedlouho zmizel v oblacích a byl celých 45 minut neviditelný, čímž mnohé uvedl do rozpaků. Ale ostatní bratři nás konejšili a přesvědčovali, že bratr Fiala je velmi obratný a duchapřítomný prvý český letčik. A skutečně. Téměř po hodině přehlušil rachot motoru devítiválcového šum hrozného větru a v ohromné výšce objevil se černý bod, který se zvětšoval a uviděli jsme brzo dvojplošník, který překrásně kroužil nad nádražím a prováděl krkolomné smyčky ve vzduchu. Oblětěv Barabinsk, bratr Fiala velmi lehce a elegantně přistál. Oba letci vyskočili z aparátu celí zkrhlí (ve výšce 1.800*

Tato akce byla opět určena jak pro povyražení Čechoslováků, tak pro ruské obyvatelstvo, jež přivítalo pro ně nevídanou záležitost s velkým jásotem a nadšením.

Nezaháleli ani manuálně zruční legionáři – vyráběl se nábytek, nové příslušenství do těplušek, vyřezávalo se všechno možné. Výtvary skutečně okrášlily příbytek výrobců nebo byly rozdány – vojáci často vyřezávali hračky, které pak darovali bezprizorním dětem na nádražích spolu s nějakým tím jídlem nebo oblečením. Čas spotřebovávala též vnější výzdoba těplušek, o níž mluvíme na jiném místě práce.

Jen to, že okolo zuří válka nemohlo zastavit různé ilustrátory a malíře. Nedokázal je odradit ani prakticky absolutní nedostatek potřeb a materiálu – když nemohli více, tak ilustrovali alespoň časopisy nebo vlastní deníky. Ještě horší situace byla samozřejmě pro sochaře, kteří mohli zhotovovat maximálně drobné plastiky, ale žádné zásadnější práce.²¹⁹ Fotografické aparáty byly ve vojsku natolik vzácné, že nemůžeme mluvit o zásadnějším rozšíření vášně fotografické.²²⁰

K pozoruhodným způsobům trávení volného času patřil tzv. spiritismus, tedy vyvolávání duchů dávno zemřelých. Byli vyvoláváni zejména slavní předci, jejichž úkolem bylo vyjevit, co vojsko čeká a co jej nemine. Mnoho vojáků se též tímto způsobem chtělo dozvědět, jak to vypadá s jejich blízkými a milými v daleké vlasti.

Vojáci neodmítali ani návštěvy ruských zařízení všeho druhu. Od kabaretů pochybné pověsti přes různé slavnosti, hostiny, veselice až po návštěvu tradiční ruské bani – parní lázně, která měla funkci nejen

metrů zima –35 stupňů R). Bratři odpravili aparát na prostranství před ešalonem a postavili stráž.“ Zázpis ze dne 8. května 1918; Osobní deník Jana Čížkovského, s. 65.

²¹⁹ Jelikož v legiích fungovala později celkem dobře část sochařská pod osvětovým odborem, budeme jí v druhé části knihy též věnovat pozornost.

²²⁰ Fotografická laboratoř ve vojsku samozřejmě existovala – byla však spíše než pro umělecké účely určena pro účely dokumentární.

očist'ovací, ale též společenskou. Kontakt s ruským obyvatelstvem vojákům rozptyloval nejen chmury, ale též nudu.

Kapitola čtvrtá

Čistota pŭl zdraví

Armáda by se měla starat nejen o správné vyplnění volného času a žaludku svého vojáka, ale samozřejmě o jeho zdraví; jen zdravý voják totiž může odvádět plný výkon. A se zdravím souvisí také hygiena, tělesná i duševní. Předem musíme předeslat, že pro současného člověka někdy až šokující hygienické poměry, které panovaly v legiích nejsou pro tu dobu (a zvláště pro čas válečný) ničím výjimečným. Mnohem složitější situace byla například během zákopové války v Francii a nesrovnatelně více trpěli zajatci všech stran – pověstné byly v tomto ohledu zejména zajatecké tábory ruské. Hygienická situace v celém Rusku byla obecně velmi slabá, nevyhovující, a to jak před válkou tak i během ní.

Z kapitoly o těpluškách již víme, že vojáci se snažili své ubytovací prostory udržovat alespoň v relativním pořádku a čistotě; přesto je nutno podotknout, že tento relativní pořádek měl k našim dnešním standardům velmi daleko. Ovšem v době války nelze prosazovat hygienická pravidla prakticky vůbec.

První věcí, která by nás zcela jistě zarazila by byl způsob stolování a konzumace potravin. Většina vojáků nerespektovala ani základní hygienické návyky, tedy mytí rukou před jídlem. Nádoby – tedy již známé kotlíky (*kotělky*) – vojáci alespoň vyplachovali, stejně tak se snažili udržet v přibližné čistotě lžíce a další jídelní náčiní; zde je nutno si uvědomit, že tu lžíci nosili vojáci stále u sebe (někdy po ruském způsobu v botě) a před konzumací ji mnohdy jen zběžně otřeli do svých

svršků. Ideálním způsobem omytí kotlíku nebo lžice bylo prosté opláchnutí vodou, žádné saponátové přípravky.

Zvláště v průběhu bojových operací šla úroveň hygieny při konzumaci jídel strmě dolů; vojáci na ni ani neměli čas. Maso se pojídalo přímo z konzerv, které byly otevírány špinavými bodáky nebo noži a pro kus hlíny, který mohl do jídla spadnout, se svět nezbořil. Rozhodně na frontě a jistě nezřídka i v zázemí se k vojákům dostávaly potraviny zkažené nebo plesnivé; plesnivá část se prostě odkrojila a zbytek se snědl.²²¹

Nedostatečná osobní hygiena byla zapříčiněna nedostatkem vody, mýdla a v neposlední řadě v jistých případech absencí podobných návyků.

Pokud začneme od hlavy; vlasy si vojáci příliš často nemyli – a pokud ano, je zcela zbytečné uvažovat o nějakém šamponu, lépe přemýšlet o surovém mýdle. Tato situace ústila při dlouhém pobytu v poli v objevení se vší,²²² jejichž rozšíření se legionáři bránili úplným zkrácením „účesu“, případně dostupnými chemickými prostředky. Výskyt vší v legiích je neoddiskutovatelný, ač nebyl brán jako zásadní problém – spíše jako každodenní nepříjemnost.

O svůj obličej se vojáci starali možná lépe; snažili se mýt, aby nevypadali jako „kominíci“, jak sami říkali. Opět jim většinou nepomáhalo nic jiného než voda a mýdlo. Holení bylo zanedbáváno v údobích horečné aktivity, jinak si Čechoslováci zakládali na pečlivě oholené tváři, která je měla jasně odlišovat od zarostlých Rusů – oblíbený býval knírek, ale jinak skutečně „holá tvář Angličana“. Čechoslováci, kteří si zvykli nosit plnovous byli svými spolubojovníky

²²¹ Na okraj musíme opět poznamenat, že toto bylo v té době běžnou praxí, ničím zvláštním.

²²² K jejich likvidaci se využívalo jak žehliček, tak desinfekčních aparátů Hélios (viz fotografie in: K vítězné svobodě, s. 223).

nejen žertem obviňováni z toho, že se porušili, vousy tedy plnily mimo jiné funkci, kterou bychom mohli nazvat identifikační. Břitev byl nedostatek a holení probíhalo velmi často prostě nasucho, bez mýdla, někdy bez vody. Zajímavý je institut vojenských holičů, kteří se starali nejen o vousy, ale samozřejmě i o vlasy. Již víme, že ne jeden takový holič umístil svou „oficínu“ přímo ve vagoně a tam provozoval svou „živnost“. Vojáci nepohrdli ani službou místních, ruských holičů a lazebníků.

Starost o vojákovy zuby vedlo velení v patrnosti také. Legionáři fasovali stejně jako mýdlo i zubní prášek. Další zubní prášek a zubní kartáčky bylo možno dokoupit třeba v rotných prodejnách – „lávkách“.²²³ O zdraví vojáckých chrupů se starala též poměrně četná „zubní ambulátoria“, zubní ambulance spadající pod stomalogickou část legionářského zdravotnictva.

S hygienou těla byl problém mnohem větší. Těplušky samozřejmě nedisponovaly ani vanou a už vůbec ne sprchou. Nejvybavenější koupelnou²²⁴ byl kout s omláčenou nádobou, jejíž původním účelem a nyní stálým úkolem vůbec nemuselo být umyvadlo.²²⁵ V tomto koutě se mohla nacházet ještě konev na přinášení vody a na stěně připevněný

²²³ R. Vlasák s notnou dávkou nadsázky vypráví o jednom velmi podnikavém prodejci, který dokázal vojákovi, který zavítal do lávky s chutí na kus salámu, prodat nejen dopisní papír, čaj, ponožky, ale i zubní kartáček a zubní prášek, který je: „zvláštní směs, vyráběná pro náš armádní sbor v Japonksu. Jeden slavný učenec japonský zabýval se studiem našich kostí. A uznal, že proto, že ležíme na té rovnoběžce, máme měkčí kosti, zvláště zuby. Chemickým bádáním vynašel tento prášek a nám jej dodává. Máme s ním smlouvu na deset let. prášek stojí jeden rubl. Mám ti ho dát?“ R. Vlasák Houpačky na magistrále II., s. 16. Vlasák zde úspěšně paroduje nejen úsilí jednoho prodavače, ale též reklamy, které v trochu jiné podobě známe i my. Mimochodem, jeden takový zubní kartáček ve Vlasákově lávce stál tři rubly; o něm nám však žádný „reklamní příběh“ nezanechal.

²²⁴ O záchodech jsme se již krátce zmínili v první kapitole o těpluškách, na tomto místě pak můžeme dodat, že chronicky nedostatkový toaletní papír byl dalším polem pro improvizaci.

²²⁵ Karel Fibich zanechává vzpomínku (které můžeme nebo nemusíme věřit) na povedenou partičku, která ukradla porcelánovou „noční“ mísu dokonce s uchem manželce generála Šokorova („paní genérálše Šokorovej“) a používala ji jako umyvadlo. „Bednár ochotně nalil vody do vzácné nádoby. Umyli jsme se tedy velmi ,nóbl‘. K. Fibich, Povstalci IV., Bajkal – Vladivostok, Praha 1938, s. 15.

nějaký ten střep zrcadla. Vojáci se většinou otřeli vlhkým „ručníkem“,²²⁶ případně opláchli. Lepší situace vládla v blízkosti větších vodních toků nebo nádrží, kde šlo spojit příjemné s užitečným – očistu těla s plaváním nebo sluněním.

Legionáři však využívali též typicky ruské instituce – „bani“ – tedy ruské parní lázně, která se svou konstrukcí ani účelem zásadně neliší od finských saun. Lázně, které Čechoslováci navštívili se však od finských saun lišily v ohledech jiných než konstrukčních – řekněme spíše ve „společenských“ – čistota těla nebyla primární záležitostí návštěvy, alkohol byl přímou součástí procedury a lázně mnozí podnikavci propojovali s moderně řečeno „masážními“ službami, tedy obyčejnou prostitucí. Avšak celkový rozvrat Ruska zasáhl i veřejné lázně, jejich kvalita šla následně strmě dolů.

V souvislosti s téměř čistě mužskou společností nelze nezmínit jeden snad odvěký problém – zápach nohou. Dlouhodobý pobyt v botách ústil v problémy až nesnesitelné: „*Ve dne to bylo správné posezení. Ale jak večer přišel Večeřa domů, bylo zle. Všichni mysleli, že to páchne hnojením a zatím to byly Večeřovy pařáty, které nám stěžovaly dýchání!*“²²⁷

Provádění hygienických úkonů též komplikovalo počasí, neboť komu se chce mýt ve studené vodě, když teplota klesla hluboko pod bod mrazu!

Vojsko se samozřejmě snažilo nutit vojáky k udržování alespoň té nejzákladnější hygieny, nejen rozkazy, ale též přípravou podmínek: „*Na stanici Novonikolajevsku a Innokentěvské pro všechny naše ešelony bude připravena lázeň; všichni se mohou vykoupat.*“²²⁸ A nebylo by to československé vojsko na Rusi – někdy zvané „cirkus na kolečkách“,

²²⁶ „...zubil se Havel, utíraje si zmočený knír ručníkem, který kdysi sloužil za rukáv poctivé bratrské košile.“ K. Fibich, *Povstalci IV.*, s. 16.

²²⁷ R. Vlasák, *Houpačky na magistrále*, s. 326.

²²⁸ *Za Svobodu III.*, s. 40.

aby nedalo vojákům k dispozici také zcela mobilní velkokapacitní umývárnu, v dobové terminologii – pochodovou lázeň.

Z čeho se taková pochodová lázeň sestávala? Nutno uvést, že lázně se umísťovaly do nejkvalitnějších vagonů, které se daly v Rusku sehnat – do slavných Pullmannových vozů americké výroby. Předsíň za vstupními dveřmi fungovala jako šatna a převlékárna, z níž se vcházelo do samotné parní lázně. Tuto místnost bylo možno vytopit až do teploty 60 stupňů Celsia a zahrnovala tři nejzásadnější zařízení – velký kotel na vroucí vodu, menší kotel na studenou vodu a stupňovitou „plotnu“ na páru. Uvádí se, že každý takový vagon mohl denně „obsloužit“ až 500 lidí.²²⁹

Na jaře 1918 v legiích přetrvávala „mírně“ zmatená situace se standardizací uniforem, která se ani s postupujícím časem nijak zvlášť nevyjasnila. Vojáci i důstojníci byli oblečeni do kusů uniforem různého střihu, stáří a barvy – jednotná výstroj skutečně existovala pouze na papíře a v hlavách idealistických štábních důstojníků. My se zde podíváme na základní součástky uniformy ruského legionáře; nejdříve na letní, později na zimní. Neopomineme ani „změnu šatníku“, k níž došlo na podzim 1918 díky dodávkám velkého množství sukna z Japonska.

Letní uniforma se sestávala z bot, buď vysokých natahovacích zvaných „*sapogy*“ nebo nízkých šněrovacích. S botami byl obecný problém, který se řešil opět svépomocí – zásobovači se snažili sehnat co největší množství ucházejících bot, ale nemohli už hledět na sjednocenost „modelů“. Díky nedostatku bot mají hodně práce ševci ve vojsku, pokud to bylo alespoň trochu možné, boty se nechávaly opravit, nevyhazovaly se. Do bot se nosily ovinovačky, zvané též „*obmotky*“, o nichž jsme již mluvili v souvislosti s „pachovou stopou“ těplušky.

²²⁹ Viz Za svobodu IV., s. 327. Obrazově máme dokumentovánu bohužel jen vnější stránku těchto „pochodových lázní“, viz fotografie in: Za svobodu IV., s. 93.

Ponožky byly spíše raritou než pravidlem. Boty nízké – klasická perka, doplňovaly nejen ovinovačky, ale také rozličné kamaše, původně se jednalo o výstroj povolenou pouze důstojnickému sboru (prostí vojáci museli nosit boty standardní), ale móda nižších bot se velmi záhy rozšířila i mezi mužstvem.

Ještě větší rozmanitost nalezneme u kalhot. Standardní kalhoty pro všechny jednotky byly zvané „šarovary“, ale tyto původně jezdecké kalhoty určené do vysokých „sapog“ jsou jen jednou malou částí rozsáhlého sortimentu. Jinak se vojáci jakýchkoliv hodností a zbraňového zařazení pohybovali v kalhotách, jejichž střih kolísal od klasických jezdeckých „rajtek“ až po kalhoty s občanským rovným střihem. Nejrozšířenější barvou byla světlehrášková, tedy typická barva ruské uniformy. Původním doplňkem byl kožený opasek s mosaznou přezkou, který však byl později improvizovaně nahrazován.

Neméně pestrý by byl výběr různých blůz a košil. Standardní ruská vojenská blůza – „gymnast'orka“ navlékaná přes hlavu byla prototypem všech využívaných rubášek. Velkou oblibu si získal tzv. „frenč“,²³⁰ blůza s měkkým límcem a našitými uzavíratelnými skládanými kapsami. Barevná škála opět kolísá na všechny směry, zejména u „frenčů“, kde se pohybuje od velmi světlé po téměř černou. Nejrozšířenější byly samozřejmě barvy příbuzné ke khaki, světle či tmavě zelené a hnědé.

Typicky ruskou součástí uniformy byl dlouhý kabát zvaný „šiněl“, který se nosil též v podobě slavného bandalíru (většinou od levého ramene k pravému boku). Tento dvouřadový hrubý plášť šedozelené barvy se zapínal nikoliv na knoflíky, ale na háčky a sloužil často jako příkrývka.

Pokrývky hlavy se řadily k oboru, který můžeme nazvat „frajeřiny“. Vojáci jen tak něco na svých hlavách nesnesli, proto

²³⁰ „Frenč“ nosí své jméno po veliteli anglického expedičního vojska ve Francii. V Rusku byl velmi rozšířen i mezi civilisty.

v pokrývkách hlav můžeme mít systém na papíře, ale jinak ne. Nejznámější je čapka zvaná „*furažka*“, ²³¹ kterou postupem času střídala celá široká řada výtvorů. ²³²

Problém byl se spodním prádlem. Jeho funkci buď plnila dlouhá spodní košile nebo různé nepředpisové podvlékačky.

Zimní uniforma zanechávala mnoho součástí výstroje letní, některé vyměnila a též přidala nové. „*Sapogy*“, tedy vysoké boty, se zaměňovaly za typické ruské válenky – „*pimy*“ vyrobené z plsti. Kalhoty většinou zůstávaly stejné, jen ti šťastnější si sehnali místo tenkých soukenných silnější a hlavně teplejší vlněné. Nosily se většinou dvě blůzy na sobě (nebo spodní košile a blůza) a pokud bylo možno, v tvrdých mrazech nedostačující „*šiněl*“ nahrazovala „*šuba*“, tedy kožich. „*Furažka*“ v mrazivých měsících zmizela, aby ji vystřídala slavná „*papacha*“ (též „*papácha*“). Také se využívalo nepředpisových kusů oblečení včetně civilních svetrů. Nezapomínalo se ani na rukavice, většinou „*palčáky*“ s jedním prstem navíc, aby bylo možno střílet z pušky bez nutnosti rukavice sundávat. ²³³ Víme o tom, že jak na jaře tak na podzim 1918 bychom v mrazivém počasí našli jednotky, které byly pro nízké teploty a sníh vybaveny velmi chudě až vůbec.

Zatímco základním úkolem legionářských ševců bylo udržovat obutí svých spolubojovníků v použitelném stavu, krejčí měli již pozici jinou – a také z ní více vyzískávali. Parádnictví legionářů se může někdy zdát až dětinské, tito vojáci si však neobyčejným způsobem potrpěli na svůj zevnějšek. Toto skoro až hejskovství má zcela jistě své kořeny v předválečném zvláště pražském a žižkovském „*pepictví*“ a bývalo často terčem legionářského humoru. Krejčí pak byli zavaleni prací – nejen klasickými správkami rozpadajícího se oděvu, ale též „*přešíváním*“ – tedy úpravou stávající uniformy do elegantnější „*fazony*“.

²³¹ Do carské armády uvedena roku 1910.

²³² Další čapce dali jméno přímo legionáři, byla to čapka s rovným štítkem, které se přezdívalo „*bolševička*“. Jiné se zase říkalo „*čečenka*“ podle svého tvůrce (budoucího generála Stanislava Čečka).

Takové „přeštěknut“ uniformy většinou ještě spojené se zakomponováním mnoha ozdobných prvků má svůj vrchol u historicky nejparádivějších jednotek – jízdy. Nikdo nebyl tak hrdý na svoji uniformu, nikdo se o ni nestaral tolik a snad u jiné armádní zbraně nebylo tolik možných variací jako u jízdních oddílů. Těm se podle jízdního pluku Jana Jiskry z Brandýsa začalo přezdívat „Jiskráci“ a podle nich dostávali přezdívky i na svůj zevnějšek přespříliš dbající vojáci jiných jednotek.²³⁴ Jízdní uniforma se od pěšáckých lišila nejen vysokými botami se „špornami“ – ostruhami (snem většiny blátošlapů), ale též rudými kalhotami,²³⁵ šavlí u boku, krátkým kožíškem a hlavně pak pokrývkou hlavy. Slavnou jiskráckou čapkou „bohthankou“ s kožešinovou oháňkou, na niž si údajně někteří jízdní před odjezdem do vlasti kupovali nebo sami zhotovovali krabice podobné těm, v nichž se přepravují dámské klobouky.

Přešívání se dotýkalo drobností jako například kapes, výložek, límců, ale každá taková „drobnost“ je na standardizované vojenské uniformě vidět. Doslova mánií však byly šňůry označující hodnost, různé štítky s označením příslušnosti ke druhu zbraně a dokonce knoflíky.

Nesmíme zapomenout dodat, že tyto úpravy byly samozřejmě záležitostí klidnějších období, jinak vojáci na své oblečení příliš nehleděli, spíše naopak a uniforma se pak skládala z mnoha téměř neidentifikovatelných kusů, z nichž některé mohly klidně být původu ryze civilního.

K velké, doslova zásadní změně došlo v druhé polovině roku 1918. Právě tehdy se podařilo uskutečnit velkou dodávku „japonského sukna“, o jehož původu vypovídá právě sám název. Sukno bylo z větší části v odstínu „mechově zelené“ a bylo určeno pro nové obléknutí celé

²³³ Vojáci v zimní výstroji viz fotografie in: Za svobodu IV., s. 583.

²³⁴ Jednotky jízdy byly vždy považovány za jakousi aristokracii armády, což se odráželo i v jejich uniformách. Husaři, huláni – to všechno bylo ideálem mnohých chlapců před válkou i během ní; nejen díky koním, hrdosti, šavlím, ale také díky barevným a „luxusním“ uniformám.

armády; mělo konečně dojít ke sjednocení výstrojí. Do sbírky se nám dostává také další pokrývka hlavy – lodička, a hned v několika variantách.

S touto proměnou vizáže se spojuje další nové slovo, a to – „*kanada*“. Tímto se označovala uniforma a všechno s ní spojené. Od problesknutí prvních zpráv o nákupu sukna v Japonsku kolovala velká spousta fám – latrín ohledně barvy sukna, střihu příštích uniforem, pokrývkách hlavy; fantazie vojáků prostě pracovala na plné obrátky.²³⁶ Když konečně nové uniformy přišly, byl konec dohadům – nové „*kanady*“ se od těch starých lišily nejen materiálem, ale také střihem. Kalhoty pěchoty měly formu „pumpek“, vpředu zapínaná blůza – tedy už ne více přetahovaná přes hlavu – disponovala dvojicí náprsních a dvojicí bočních kapes.²³⁷ Kabát nebo-li plášť měl dvouřadové zapínání s celkem dvanácti knoflíky, stojacím límcem a s bočními kapsami.²³⁸

Nemůžeme se omezit pouze na krátký popis uniforem, je bezpochyby nutno se podívat též na údržbu „*kanad*“ všech druhů, vzorů, střihů a úprav.

²³⁵ Zpočátku jízdní jednotky nosily kalhoty modré, na klasické červené přešly až postupem času.

²³⁶ Jedna z nejtípnějších fám – výmyslů hovořila o tom, že velení na Ruský ostrov ve Vladivostoku stahuje nejlepší krejčí z vojska a také vojáky s nejsošnější a nejideálnější postavou. Účelem pobytu krejčích bylo vytvořit co nejelegantnější uniformu, kterou měli vyzkoušet na těch „sošných“ dobrovolcích. Ve skutečnosti byli na Ruský ostrov odesíláni vojáci nakažení pohlavními chorobami, na jejichž vyléčení nestačila péče ani ambulantní ani nemocniční; na Ruském ostrově se totiž nalézala specializovaná klinika pro tyto nemoci.

²³⁷ Důstojníci měli na blůze podle předpisů mít pět knoflíků, nižší šarže (střelci a poddůstojníci) pouze čtyři.

²³⁸ Detailními proměnami uniforem se zde nebudeme zabývat, pro naše účely by měl stačit svrchu nastíněný přehled. Toto téma bylo podrobně zpracováno trojicí článků Dagmar Kutílkové v časopisu *Historie a vojenství* (K problematice stejnokrojů československé jednotky v Rusku v letech 1914 – 1917, in: *Historie a Vojenství* 4, 2001, s. 796 – 815; K problematice stejnokrojů příslušníků československé jednotky v Rusku v roce 1918, in: *Historie a Vojenství* 4, 2002, s. 884 – 912; K problematice stejnokrojů Československého vojska na Rusi 1919 – 1920, in: *Historie a Vojenství* 2, 2003, s. 397 – 420). K získání vizuální představy možno použít obrazovou publikaci:

Až dlouho do roku 1918 neexistovalo v legiích nic takového jako centrální prádelny a krejčovské dílny, a i po svém vzniku nedokázaly pokrýt ani zlomek potřeb vojska. Vojáci byli zpočátku, opět, odkázáni zcela sami na sebe a teprve s postupem času se situace změnila k lepšímu.

Víme, že praní tvořilo poměrně velkou část legionářské každodennosti ve dnech mimo frontu. Většina vojáků se snažila udržovat se alespoň v relativní čistotě – pralo se zejména spodní prádlo a pak „*rubašky*“ nebo blůzy; kalhoty se tak často nepraly, kabáty se jen tu a tam vykartáčovaly, pokud bylo čím. Při praní bylo využíváno těch nejprimitivnějších technik – slavný je přístup „*potok a kameny*“. Saponátových přípravků prakticky nebylo – nejčastěji využívaným (ale ne vždy sehnatelným) bylo mýdlo. Deníky a prameny nás však ohledně praní nechávají prakticky na holičkách. Většinou se dovíme, že „*pere se prádlo*“²³⁹ nebo něco podobně nicneříkajícího a na nás je abychom se domýšleli.

Pralo se buď v potocích nebo si vojáci pořizovali různé nádoby včetně oblíbených necek, valchu sice díky nedsdílnosti pramenů přímo nedoložíme, ale můžeme ji předpokládat (alespoň improvizovanou). Pro sušení prádla byla buď používána samotná těpluška (už jsme o tom mluvili) nebo její blízké okolí. Po velkém prádle pak ešelon skutečně moc vojenský transport nepřipomínal.

Až koncem roku byla v Jekatěrinburku založena první oficiální československá vojenská prádelna. Toto zařízení bylo pod jurisdikcí zdravotnického odboru armády a vedli ho vojáci – invalidé, kteří nebyli schopni řadové služby v poli. Prádelna zaměstnávala mimo československých invalidů i na čtyři desítky zajatců, kteří obstarávali drtivou většinu manuální práce. V prádelně byl nepřetržitý trojsměnný provoz a během dvaceti čtyř hodin zvládli její zaměstnanci vyprat až

J. Vogeltanz – M. Polák, Československé legie 1914-1918, Československá armáda 1918-1939, Uniformy – symbolika – výstroj – výzbroj, Praha – Litomyšl 1998.

²³⁹ Zápis z května 1918; Osobní deník Jana Faláře, s. 66.

6.000 kusů prádla. K prádelně velení záhy zřídilo též správkárnu oděvů, jejíž personál byl opět z řad „*vojenoplenných*“ – tedy válečných zajatců československé armády.

V československém armádním sboru byla organizována zdravotní služba, která se měla starat o zdraví jedinců po všech stránkách. Při nedostatku skutečných lékařů se do řad zdravotnického sboru dostávali též nedostudovaní jedinci a zvláště pak lékaři ruští. Zdravotnický personál se rekrutoval z vojska – zejména různí zřízenci, ošetřovatelé; zdravotních sester národnosti české či slovenské mnoho nebylo – jejich počet opět doplňovaly Rusky. Též vojenští zubní lékaři byli většinou Rusové, mezi Čechoslováky byl vystudovaných zubařů zoufalý nedostatek.

Česká družina začínala se zcela ruským zdravotním personálem čítajícím pouhých sedm mužů (lékaře a šesti mediků²⁴⁰ – dobově zvaných felčari). Spolu s tím, jak rostla československá armáda na Rusi, rostlo její zdravotnické zázemí – personál byl však složen převážně z osob ruské národnosti.²⁴¹

Pro nás zajímavější situace nastává až se vznikem armádního sboru na Ukrajině, kdy se vojsku do rukou dostává značně neúplné vybavení dvou divisních lazaretů, tří obvazových oddílů a jednoho oddílu „epidemického“. V této době též českoslovenští lékaři a medicí začínají přebírat místa po „*udravších*“ – uprchnuvších ruských lékařích, kteří začali považovat službu u československého vojska za vlastnímu zdraví nebezpečnou.

²⁴⁰ Pro naše potřeby a jasnost sdělení se přidržíme terminologie: nedostudovaný lékař na straně jedné a medik na straně druhé, kdy medik znamená osobu pověřenou ošetřením zraněného na místě (vzdělání zůstává stranou). V češtině se totiž oběma osobám říká medik.

²⁴¹ V druhé polovině roku 1917 zařídily krajanské organizace na Kavkaze sanatorium pro vojáky s tuberkulosou.

Nedlouho poté se zdravotnická péče přemístila na koleje. Sanitní vlak číslo 1 vznikl pod velením dr. Vladimíra Haeringa (pamatujme si to jméno!) z obyčejných nákladních vagonů.²⁴² Sanitní vlak číslo 2 (velením pověřen dr. Mandaus) byl převzatým sanitním vlakem ruské armády, tedy lépe vybaveným a uzpůsobeným účelu. Další ruský sanitní vlak získali legionáři v Syzrani, jeho velitelem se stal dr. Pelikán. Nový zdravotní vlak vznikl po Vystoupení u penzenské skupiny, též z rekvírovaného ruského vlaku. Mimo klasických sanitních vlaků bylo možno nalézt tzv. „letučky“ nebo „létací vlaky“, tedy menší vlaky určené pro okamžitou ambulantní péči a rychlou dopravu zraněných nebo nemocných z fronty do týla.

Zdravotní vlak se obvykle skládal z vagonů skladu, kuchyně, těplušek pro nižší personál, z osobních vagonů pro lékaře a sestry; nejdůležitější částí byl pak pochopitelně vybavený operační sál, ambulance pro drobnější záležitosti, desinfekční vagon a poté několik vagonů lůžkových.²⁴³ Udržovat všechno zařízení v provozu bylo velmi náročné, jakákoliv údržba nebo opravy složité a nákladné. Hlavně zpočátku bylo cestování a léčení v částečně improvizovaných zdravotních vlacích napůl dobrodružství a napůl utrpení, jak dokládá František Vondráček: *„A naše putování! Ležím na okolodku [ošetřovně, D.V.] ve voze kdysi III. třídy, jak svědčí ještě nápis na vnějšku vozu. Lékárna nemá ani těch nejpotřebnějších léků; těžce nemocní západem plic leží ve voze na tvrdých lavicích, kde zima fučí se všech stran. Pomoci není! Nemohu popsati, jaké vzpomínky tanou na mysli nám všem. – Před námi však vznáší se hlavně jedna myšlenka: co nám přinese budoucnost?“*²⁴⁴

²⁴² V Tambově se však dr. Haering i s personálem, zraněnými a materiálem přesunuje do bývalého ruského sanitního vlaku, čímž i on má náhle příznivější podmínky pro léčení a uzdravování dobrovolců.

²⁴³ Jednu takovou těplušku „přestavěnou“ na lůžkové oddělení máme na fotografii in: Za svobodu III., s. 437.

²⁴⁴ Zápis ze dne 9. března 1918; F. Vondráček, Husité, s. 34.

Co se týká zdravotnického materiálu, nemůžeme být opět příliš optimističtí. Většinu ze zásob tvořily léky a obvazy ještě z Ukrajiny v nevelkém množství, které velmi rychle mizelo.²⁴⁵ Brzy po vypuknutí nepřátelství se materiál sháněl všemi různými způsoby – kořistění bylo pochopitelně jedním z nich, ale Rudolf Vlasák nám dokládá, že sami vojáci se ochotně a dobrovolně vzdali vlastního majetku pro dobro všech: „*Hůře to bylo se zařízením okolodků. Nebylo prádlo, nebyly přikrývky, léčiva, obvazy. A právě zde se ukázala pravá láska bratrská. Neboť na první vyzvání ‚pomozte‘, přinesli bratři vše, co mohli. Pláště na přikrytí nemocných a raněných, prádlo, přikrývky, čisté plátno..., ručníky, vše. Rádi složili i peníze a za ty skupili ve skladech, lékárnách a u drogistů vše, co bylo a nač prostředky stačily...*“²⁴⁶

Po první fázi Vystoupení proti bolševikům se začaly formovat „statické“ československé nemocnice, neumístěné na kolejích. První vznikla v Čeljabinsku²⁴⁷ pod velením našeho známého dr. Vladimíra Haeringa, který se později stal velitelem zdravotní služby celého vojska. Druhá nemocnice přibyla v Omsku hned po jeho dobytí,²⁴⁸ prvním velitelem byl dr. Reichel, pak dr. Gold a hned po něm nastupuje jeden z našich vypravěčů – dr. Bohuslav Bouček.²⁴⁹ Další nemocnice později vznikly v Irkutsku,²⁵⁰ v Jekatěrinburku je to nemocnice číslo 1;²⁵¹ dr.

²⁴⁵ Musíme si uvědomit, že několik zraněných a nemocných bylo vezeno ještě z Ukrajiny a mnoho dalších přibýlo po bitvě u Bachmače.

²⁴⁶ Dokončení: „...*Nikdy před tím a nikdy po tom, neukázala se bratrstvo v tak krásném světle, jako právě v ty doby, kdy byly zřizovány okolodky, ošetřovny, v nichž byla poskytována pomoc bratrům, raněným a onemocnělým ve společném boji.*“ R. Vlasák, Houpačky na magistrále II., s. 128.

²⁴⁷ Základ nemocnice tvořilo osazenstvo, vybavení a materiál bývalého sanitního vlaku č. 1 rozformovaného v Čeljabinsku.

²⁴⁸ Omsk byl dobyt dobrovolci pod velením Sergeje Nikolajeviče Vojcechovského 7. června 1918. Při nemocnici v Omsku bylo zřízeno samozřejmě též rekonvalescentní oddělení, jehož fotografii máme in: *Za svobodu III.*, s. 439.

²⁴⁹ Bohuslav Bouček do té doby velel zdravotnímu vlaku č. 4, do služby v Omsku nastoupil službu koncem roku 1918. V Omsku byl nejen velitelem nemocnice, ale též posádkovým lékařem.

²⁵⁰ Zde se jednalo spíše o české oddělení u velké ruské vojenské nemocnice; zakládal ho dr. Zwinger, velení později předal dr. Pintovi.

²⁵¹ Velitelem nemocnice byl dr. Suchánek. František Vondráček o něm říká: „*Duší naší nemocnice jest její neúnavný velitel. Pracuje za velice těžkých a snad*

Knapp stál v Ufě u zrodu karanténní nemocnice určené pro boj s nakažlivými chorobami, tato byla později přesunuta do Zlatoustu. Již v červnu 1918 byl v Čeljabinsku založen životně důležitý lékárenský sklad, jehož „sortiment“ zpočátku tvořil většinou ukořistěný materiál či rekvizice. Ke každé divizi a posléze pluku měl být přiřazen zubařský kabinet, nebo – li zubařské ambulatórium, z nichž některá byla opět umístěna ve vagonech.

Postupně se přistoupilo též k řešení mírně chaotické situace ohledně „úředního šimla“, začalo se systemizovat, byrokratizovat, zlepšovat. V listopadu 1918 se zahájila reorganizace zdravotní služby s cílem jejího zefektivnění a vylepšení po všech stránkách. Dr. Rudolf Raše udělal nevděčnou kariéru jako náčelník zdravotního odboru při OČSNR. Dalším zodpovědným opatřením bylo zřízení úřadu zdravotního inspektorátu Dálného východu.²⁵² Zapomenout nesmíme ani na nového zdravotního náčelníka fronty – dr. Vladimíra Haeringa²⁵³ a zdravotního náčelníka týlu – dr. Pánka.²⁵⁴

Zima 1918 – 1919 byla druhým obdobím horečné aktivity československých nemocnic a lékařů. V Jekatěrinburku se zrodila nemocnice číslo 2,²⁵⁵ nám neznámý dr. Reichel zřídil nemocnici v Tomsku, nemocnice vznikla i ve Vladivostoku.²⁵⁶ Narůstající potíže se zvyšujícím se počtem pohlavně nakažených vojáků se řešily založením zařízení pro léčení venerických chorob v Petropavlovsku²⁵⁷ a ve Vladivostoku.²⁵⁸ Záslužným činem bylo též zřízení hlavního skladu lékárenského ve Vladivostoku; nyní již nešlo o materiál kořistní či

nepochopitelných okolností, ve dne v noci.“ Zápis ze dne 23. října 1918; F. Vondráček, Husité, s. 108.

²⁵² Tento inspektorát byl skutečně důležitým úřadem, pod jeho pravomoc spadala starost o nákup léků a vybavení v Japonsku (spadal pod něj též lékárenský sklad ve Vladivostoku) a též se staral o zajištění zdravotní služby pro evakuované invalidy.

²⁵³ 4. března 1919 byl jmenován zdravotním náčelníkem vojska.

²⁵⁴ Dr. Haering předal velení „své“ nemocnice v Jekatěrinburku právě dr. Pánkovi, který předtím sloužil jako divizní lékař I. divize.

²⁵⁵ Velitelé prof. Růžička a poté dr. Jan Janda (1885 – 1967).

²⁵⁶ Velitel dr. Smetana.

²⁵⁷ Velitele dr. Vymětal.

rekviziční, leč o většinou japonský nebo americký (i vybavení) koupený přes Japonsko. Zřízen byl též bakteriologický ústav.

Jaká byla kvalita lékařů? Skutečně různá, ale obecně byla považována úroveň lékařské péče v československých nemocnicích za vysokou, a právě díky lékařům.²⁵⁹ „...což však naprosto nelze říci o ostatních zřízeních nemocničních. Jsou mezi nimi četní hloupí ‚frajeři‘, kterým uniforma československého dobrovolníka jest spíše vnadidlem na holky.“²⁶⁰ Místo v nemocnici bylo považováno za velice dobrou „ulejvku“, zvláště místa v kanceláři či ve skladech nebo u nelékařského personálu. Školeného personálu bylo skutečně málo; vojáci, kteří dělali sanitáře v c. a k. armádě odcházeli na žádost velení do větších nemocnic a na ošetrovny zůstával personál téměř bez vzdělání, jen se základním školením. Úroveň zásobování a vybavení pokulhávala: „Není potřebných přístrojů, není ani dostatek léků a nelze ani připravovati raněným a nemocným patřičné stravy. Strava jest opravdu velice ubohá.“²⁶¹

Samozřejmě, že jedinou činností lékařů nebylo jen léčit a uzdravovat – velmi důležitou roli hrála osvěta a prevence. Lékaři ve spolupráci s nadřízenými pořádali přednášky o nakažlivosti chorob (zvláště pohlavních²⁶²), o tom, jak se před nimi chránit; o nutnosti pravidelné hygieny – tělesné i duševní, a správné zdravé stravě.

Mezi nejčastějšími zdravotní problémy, které byli lékaři nuceni řešit patřilo množství střelných zranění z bojů, mnohdy velmi komplikovaných. Jakékoliv jiné než slunečné počasí s sebou přineslo

²⁵⁸ Velitel dr. Pelikán.

²⁵⁹ „Také ostatní lékaři činí se svědomitě...“ Zápis ze dne 23. října 1918; F. Vondráček, Husité, s. 108. „A lékaři? S tím málem, které měli k dispozici, vykonali divy.“ R. Vlasák, Houpačky na magistrále II., s. 128.

²⁶⁰ Zápis ze dne 23. října 1918; F. Vondráček, Husité, s. 108.

²⁶¹ Tamtéž, s. 109. František Vondráček mluví po celou dobu o nemocnici č. 1 v Jekatěrinburku.

²⁶² Mezi vojáky byly rozdělovány balíky „ochranných prostředků“ hlavně od jara 1919, kdy byly k dispozici zásilky ze Spojených států, do té doby byla situace mnohem složitější. Největší potíže však začaly venerické nemoci působit v roce 1919.

vlnu nachlazení²⁶³ nebo dokonce zápalů plic.²⁶⁴ Při propadu teploty pod nulu se okamžitě objevily omrzliny, z nichž nejtěžší skončily amputací postižené části těla – nejčastěji prstů.²⁶⁵ Rozmáhaly se pohlavní choroby (nejrozšířenější byla kapavka následovaná nebezpečnějším syfilidem), opominout nemůžeme ani rozličné, různě závažné nemoci kožní. Lékaři byli nuceni se vypořádat i s pěknou řádkou úrazů nesouvisejících přímo s bojovou službou (zlomeniny, popáleniny²⁶⁶ atp.). Vojáci trpěli revmatem (nebo jinými kloubními onemocněními),²⁶⁷ tuberkulózou a vojenské i lékařské špičky se snažily bojovat proti skvrnitému tyfu, choleře a dalším závažným nemocem (nejen u vojáků samotných, ale také u místního obyvatelstva), které řádily v bezprostředním okolí vojska.

Nemocnost byla obecně vysoká, ale mimo těžké případy vojáci dále nastupovali do služby a zůstávali na frontě z důvodu nemožnosti sehnat za ně náhradu. Míra nemocnosti se vždy úměrně zvyšovala se zhoršováním se počasí: „*Stojíme na slepé koleji a čumíme. Celý den ležím v horečce. Hlava, žaludek, prsa, klouby bolí k nesnesení, pohnout se nemohu. Nejsem ale sám, téměř 1/2 ešelonu marodí. Není divu, cestovat v takovém psím počasí.*“²⁶⁸

Ne s každou záděrou nebo drobnou nemocí šli vojáci k doktorovi. Mnohdy si sami naordinovali léčbu vypocením nebo pořádnou dávkou „*spirtu*“ – alkoholu a do druhého dne bylo po nachlazení nebo bolesti v zádech.

²⁶³ „*Mám horečku. Zašel jsem do sanitárního pojezdu [vagonu, D.V.] k felčarovi změřiti temperaturu. Naměřil mi toho 38,5, dal aspirin: ‚přikryj se, vyspat a bude dobře‘. Poslechl jsem, ale dobře nebylo.*“ Zápis ze dne 13. května 1918; Osobní deník Jana Čížkovského, s. 66.

²⁶⁴ Uvědomme si, že antibiotika byla v té době neznámá.

²⁶⁵ „*...několik bratří silně omrzlo, mezi nimi br. F. Šimků...*“ Zápis ze 14. ledna 1919; Osobní deník Jana Faláře, s. 70.

²⁶⁶ „*V jedné ze stanic při odjíždění strojvůdce tak trhnul, že jsme všichni upadli a já nešťastnou náhodou na rozžhavená kamna a spálil jsem si celou ruku.*“ Zápis ze dne 12. května 1918; Osobní deník Jana Čížkovského, s. 66.

²⁶⁷ „*Začíná mě trápit revma, div, že se někdy nesvalím!*“ Zápis ze srpna 1918; Osobní deník Jana Faláře, s. 68.

²⁶⁸ Zápis ze dne 14. května 1918; Osobní deník Jana Čížkovského, s. 66.

Mezi nejobávanější a zároveň velmi závažné patřily bolesti zubů; nesprávná strava a hygiena též velmi přispěla k procesu chátrání zubů u některých jedinců. Armádní zubaři byli schopni provést zákroky širokého záběru, od jednoduchého plombování po složitou a náročnou zubní operaci. K velmi obvyklým problémům patřily rozličné záněty dutiny ústní.²⁶⁹

Zdravotní odbor se staral i o ty vojáky, kteří byli sice vyléčeni, ale již se pro velký rozsah postižení nemohli vrátit do svých jednotek. Existoval Dům invalidů československého vojska (původně umístěn v Jekatěrinburku) a také Dům československých rekonvalescentů (též původně v Jekatěrinburku).²⁷⁰ Pro těžce postižené vojáky existovala teoretická možnost získat umělou náhradu ztracené končetiny buď v Japonsku, ale mnohem běžnější byl výrobek z československé orthopedické dílny na výrobu „prothes a umělých končetin“. Někteří z lehce zmrzačených vojáků pak zastávali různé funkce v organizacích vojskem provozovaných – v této kapitole uvedená prádelna je jen jedním z mnoha případů.

Legionáři měli ke svým lékařům velmi kladný vztah. Ač to nikde nevyslovují přímo, můžeme mezi řádky jejich deníků vyčíst, že mnohé muže (i ženy) v bílých pláštích obdivovali a cítili k nim úctu. Zatímco o ruských lékařích (většinou myšleni ruští lékaři v ruských nemocnicích) hovořili skoro až s pohrdáním, obavami a nebylo výjimkou, že pacienti z rukou takového raději utekli; lékaři (všech národností) v nemocnicích

²⁶⁹ „Bolela mne příšerně dáseň. Vypadalo to na zánět okostice. Mám jít s opuchající dásní do mrazu a ustavičných průvanů v těpluše?“ P. Fink, Voják, s. 189.

²⁷⁰ „Vzdušné a světlé, velkými okny opatřené komnaty slouží částečně za ložnic, částečně mohou sloužit za dílny dovedných rukou oněch hochů, kteří budou k lehké práci schopni...Společná jídelna, čítárna a rozsáhlá knihovna spisovatelů všech kulturních států doplňují soubor prostranných místností. Elektrické osvětlení, ústřední topení, koupelna, anglické splachovací záchody ..., železná lůžka s žíněnkami, prostěradly a přikrývkami, u každého lůžka nutný stoleček... Dům zařízen a restaurován byl odborem sociální péče OČSNR...“ P. Hodovský, in: Československý Deník č. 165 z 31. srpna 1918.

československých byli považováni za zachránce životů a jen velmi zřídka bychom na ně našli z hlediska obyčejného vojáka kritiku nebo nějaké výčitky.

Ač zdravotní péče ve vojsku byla po většinu doby improvizovaná a značně limitovaná nedostatkem i základního materiálu, její nesporná kvalita tvořila jeden z důležitých faktorů udržování morálky v armádě. Vojáci totiž cítili, že i pokud budou zraněni nebo onemocní, někdo se o ně postará. O lékařích se většinou mluví jako o úplných divotvůrcích, kteří konají „zázraky“ a též sestřičky požívali velké úcty, na rozdíl od těch, které pracovali v ruských nemocnicích – o těch mluvili legionáři spíše jako o prostitutkách.

Nelze si samozřejmě představovat, že vztah pacient – lékař byl v legiích jenom pozitivní a směrem k lékaři jen uctivý nebo obdivný. Konflikty vznikaly i mezi těmito skupinami. Pramenná základna nám ukazuje výše uvedené pozitivní poznatky o vztahu vojáků ke svým lékařům jako převažující, ale nikoliv všeobjímající. Nepochybujeme o tom, že mezi dobrovolci kolovali vtipy na vlastní lékaře, fámy a pomluvy; tomu se nelze vyhnout. A bezpochyby některé vtipy, fámy nebo pomluvy byly založeny na skutečnosti a pravdě.

Kapitola pátá

Boj a smrt

„Jo, milej Nyklíčku, vono se nám stane ještě častěji, že se budeme ohlížet a hledat bratra, kterej s námi před chvílí hrál maryláš [!]. Nechali jsme jich tam dost, těch dobrech brášků, ale ještě k nim přidáme... ty, kterejm támhle stelou, budeme nosit v paměti. Byl to boj, musely být oběti. Dnes padli oni, za pár dní to může potkat nás...“²⁷¹

Z předcházejících stran by se mohlo zdát, že legionáři na Rusi byli gurmáni, domácí kutilové a sokolové, samozřejmě tomu tak není. Pohybovali se středem ruské občanské války a aktivně se na ní podíleli. V první řadě byli vojáky. Záměrem této kapitoly je podívat se na legionáře ne na jako kuchaře, fotbalistu nebo zpěváka, ale na legionáře jako válečníka; toho, kdo zraňuje a zabíjí i je zraňován a zabíjen.

První střety mezi bolševickými silami a Čechoslováky v květnu 1918 se vyznačovaly velkou intenzitou a poměrně krátkým trváním. Tyto počáteční boje byly většinou otázkou maximálně několika desítek minut. Napadení nebo naopak útočící legionáři dokázali nepřítele velmi rychle přemoci silným a přesným úderem – údery. Často se stalo, že špatně ozbrojení dobrovolci ve velmi nevýhodné pozici dokázali porazit výborně vyzbrojeného protivníka ve skvělém postavení.

Tento fenomén jistě krátkodobé legionářské neporazitelnosti má svoje kořeny v boji o holý život. Záplava adrenalinu vojáky donutila jít přímo proti namířeným kulometům a ty kulometry nakonec obrátit proti

²⁷¹ R. Vlasák, Vojáci revoluce II., Praha 1934, s. 241.

jejich majitelům, což druhé straně způsobovalo pochopitelný šok. Můžeme zde hovořit o převzatí jakési relativní převahy, která je mimo jiné vlastní speciálním úderným jednotkám. Tato relativní převaha se dotýká momentu překvapení a přesily v centrálním bodě nepřátelské obrany. Nemůžeme uvažovat o tom, že by legionářští velitelé s tímto fenoménem počítali, jednalo se spíše o nevědomky využitou příležitost.

Pro legionáře byla z počátku typická kombinace nemilosrdnosti (někdy dokonce krutosti) v boji – ubíjení nepřátelských kulometčíků kameny, a jisté měkkosti po bitce, kdy jsou ochotni zajatce propustit na čestné slovo, to se však dotýká pouze Rusů.

Krutost z obou stran se ale začíná projevovat již od počátku konfliktu. Temným případem je pak obsazení Penzy, kde legionáři doslova uspořádali hon na československé komunisty, aby je pak zabili buď „v boji“ nebo popravili o několik dní později oběšením.²⁷² Předpokládat můžeme minimálně tři popravy oběšením; nejednalo se popravení po regulérním soudu, šlo spíše o samosoud – tedy lynč.²⁷³

Zpočátku byly podobné válečné zločiny, kterým jistě oběšení protivníka bez soudu je, poměrně řídké. Mnoho legionářů nadávalo na praxi, jež se ve vojsku ujala – zajatec, který slíbil, že už proti Čechoslovákům nebude bojovat, byl pouze odzbrojen a posléze propuštěn na svobodu. Jedním z důvodů bylo, že legionáři měli stále před očima pouze odchod z Ruska, neměli prostory pro zajatce a chtěli zanechat u místních dobrý dojem. Je však samozřejmé, že jen nemnoho zajatců svůj slib splnilo, už jen proto, že bylo k porušení daného slova donuceno.

Ale pozor! Toto se týká pouze zajatců – „*pleňasů*“ ruské národnosti. Jakmile padl legionářům do rukou Maďar, Němec, Rakušan,

²⁷² Zpětně můžeme motivaci k nelidským činům některých legionářů chápat; českoslovenští komunisté v jejich očích totiž velmi silně přispěli k vyhocení situace, svým přístupem a propagandou obraceli bolševiky a legionáře proti sobě. Ve skutečnosti nemůžeme československým komunistům uznat tak velké „zásluhy“. V tu chvíli se spíše stali obětními beránky rozzuřených vojáků.

Žid²⁷⁴ nebo dokonce Čechoslovák a nepodařilo se mu předstírat, že je „bagán“ tedy Rus, většinou to končilo třeskem pušek popravčí čety.²⁷⁵ Z typicky legionářského eufemismu „*poslat v zemelný komitét*“ jde po krátkém lexikologickém rozboru strach. Například v horečce po krvavé bitvě u městečka Pristaň Ilimskaja (16. září 1918) byly popraveny dokonce tři bolševické „milosrdné“ (zdravotní) sestry; k tomu a k popravě několika dalších Rusů, Maďarů, Čechů se skoro až mimochodem přiznává československý velitel ppor. Čejka.²⁷⁶

Zde vidíme, jak se situace změnila po několika měsících bojů. Obyčejní Rusové byli bráni do zajetí – většinou na práci nebo byli skutečně propouštěni na dobré slovo, protože legionáři neměli prostory, lidi ani zásoby k zadržování většího počtu válečných zajatců. Ale „internacionalisté“ a bolševičtí komisaři byli prakticky okamžitě po zajetí posíláni v „*zemelný komitét*“.

Toto chování nebylo přirozeně jednostranné. Jisté rytířství části legií zemřelo na krutosti, které páchal mnohdy neruský bolševik na legionářských zajatcích již od počátku bojů. Nemá ale smyslu uvažovat nad tím, kdo výměnu krutostí odstartoval; kdo první zastřelil zajatce, kdo první použil mučení; jisté však je, že k této praxi se ve větší míře

²⁷³ J. Kratochvíl mluví o komunistech Skotákovi, Pospíšilovi a Otčenáškově, kteří byli popraveni počátkem června; viz J. Kratochvíl, *Cesta revoluce*, s. 96 – 97.

²⁷⁴ „*Zajat i politický vůdce trojických bolševiků žid Apfelbaum a pro hrozný dynamitový atentát zastřelen.*“ *Za svobodu III.*, s. 418. Trojičtí obránci chtěli vyhodit část města do povětří a nebýt jednoho ruského studenta a jednoho čs. úderníka, tak by se jim to povedlo.

²⁷⁵ Chování k zajatcům se též odvíjelo od předchozích zkušeností těch, co dotyčné zajali, případně od stávající situace. Po těžkých bojích s množstvím mrtvých a zraněných se legionáři ke svým „*plenným*“ chovali jinak než po náhlém přepadu, kdy se celá sovětská jednotka vzdala.

²⁷⁶ „*Pristaň Ilimskaja dobytá v 6 hodin večer (16. září) po úporném čtyřhodinovém boji. Rudí se rozeběhli na všechny strany – u nás 2 zabití a 8 raněných. My zabrali 1 dělo úplné, 6 kulometů, municí, koně, telefonní příslušenosti. Chyceno několik Němců, Maďarů i Čechů, kteří byli posláni v „zemelný komitét“. Též tři milosrdné sestry. Prosím o ztřešší rozkazy. Nazdar!*“ *Za svobodu IV.*, s. 248.

snížovaly právě bolševické oddíly, zvláště nepravidelné – partyzánské bandy.²⁷⁷

Důvodů k mstám či nenávisti bylo z obou stran nepřeberně. Jako skoro typický příklad můžeme vzít událost z historie československého údernického praporu, jenž koncem června 1918 dorazil na bojiště u stanice Chudojelanskaja (v oblasti Nižněudinska), kde se týden předtím (20. června) srazila špatně vyzbrojená část druhého záložního pluku s bolševiky. Čechoslováci byli tehdy nuceni před přesilou vyklidit pole a ponechat své raněné nepříteli; zůstal s nimi ruský lékař. Úderníci následně exhumovali celkem třináct těl; z toho jedenáct zřejmě patřilo v bitvě zraněným a následně zajatým legionářům. Exhumací bylo zjištěno rozsáhlé zohavení mrtvol; vše ukazovalo na to, že vojáci byli před smrtí mučeni; došlo k odřezání různých částí těl, k pálení, k lámání končetin. A jak poznamenává sama Historie úderného praporu, pak „*mluvily pěsti*“.²⁷⁸

Legionáři nalézali stopy po brutálním chování svých protivníků čím dál tím častěji, 8. června našli u Barabinska „*mrtvoly 4 československých dobrovolníků, úžasně zohavených*“,²⁷⁹ jinde zase „*...pomstili se bolševici bestiálním činem. Odvezli s sebou do Ufaleje 3 československé dobrovolníky, kteří 26. května byli v Kyštymu sovětem zatčeni, a po trýznivém mučení je v Ufaleji popravili.*“²⁸⁰

Velmi výmluvně hovoří o následné legionářské krutosti v těchto bojích postava kapitána Perlingera (zřejmě se jedná o Zdeňka Fierlingera) v autobiografickém románu Ferdinanda Píseckého „Světlem

²⁷⁷ Trochu lepší situace byla u pravidelných jednotek Rudé armády, zejména na podzim 1918, které však spolupracovaly s nepřiliš ukázněnými polovojenskými oddíly, jež všechnu tu krutost vynahrazovaly.

²⁷⁸ Z Historie úderného praporu, in: Za svobodu III., s. 440.

²⁷⁹ Tamtéž, s. 306.

²⁸⁰ Tamtéž, s. 376. O mučených legionářích mluví i J. Ward, *With The Die-Hards...*, s. 9 a s. 30. Carol Wilcox Melton za mluví o „*four czech soldiers... shockingly mutilated*“ tedy čtyřech českých vojácích umučených „šokujícím způsobem“; C.W. Melton, *Between War and Peace, Woodrow Wilson and the Siberian Expeditionary Force in Siberia, 1918 – 1921*, Macon, USA, 2001, s. 25.

za svobodu“: „A to zabíjení... je nejtěžší oběť národu přinesená. Lidé, kteří nebyli schopni zabít ani kuře, stříleli a bodali do jiných lidí nemilosrdně, ukrutně, ba radostně. Není možno, aby tyto hrozné boje, to dlouhé, nekonečné zabíjení nezanechalo v duších těchto hochů hrozné stopy. Až vše skončí, až bude mír, jistě budou často ve snách vídati strašné rány, jež kdysi zasadili, a slyšati výkřiky i stenání raněných a umírajících.“²⁸¹

Za morální povinnost každého legionáře se považovalo postarat se o raněného kamaráda; pokusit se ho dostat do bezpečí. V případě, že odnos raněného nebyl možný, většina raněných volila dobrovolnou smrt; rukou vlastní nebo spolubojovníka;²⁸² strach z mučení byl příliš silný (a víme již, že oprávněný).²⁸³ Můžeme zmínit praporčíka Zanášku, který padl do rukou bolševiků nedaleko města Zlatoustu a kterému komisař údajně uťal šavlí ruce a nohy.²⁸⁴ Umučen k smrti byl též legendární ruský důstojník Boris Fjodorovič Ušakov,²⁸⁵ který do zajetí padl díky své

²⁸¹ F. Písecký, Světem, s. 157.

²⁸² „Zoufale snažil jsem se ho obvázat, ale co mně byl platný můj a jeho obvaz, který jsme mu vytáhli z kapsy. Nemohl jsem tu krev zastavit a on v hrozné bolesti se pozvedl a prosil přímo: ‚Nech toho, to nepomůže – uteč, ať tu nezůstaneš se mnou!‘ ... snad bych se byl v té chvíli nechal rozsekat, nemoh‘ jsem se hnout s místa, třásl jsem se... tu vztáhl Maksa svou slábnoucí ruku po vintovce, ležící na zemi, uchopil ji za bodlo, nasadil si ji na čelo a se slovy: ‚Zastřel mne, ať se netrápím a uteč!‘... přemohl jsem slabost i drtivou bolest... odvrátil hlavu a stiskl spoušť.“ K. Fibich, Povstalci III., s. 65. K této události došlo nedaleko stanice Dumka v Bugulmské oblasti. Důstojnický čekatel František Maksa (učitel, hudebník a výtvarník) byl zraněn granátem, který mu roztrhal nohu. Ránu z milosti mu uštědřil br. Svoboda, jehož vyprávění převzal K. Fibich do své „románové kroniky“.

²⁸³ Fotografie umučených vojáků 7. roty 8. pluku in: Za svobodu III., s. 551.

²⁸⁴ „... Jemu [Zanáškovi, D.V.], protože byl důstojníkem, usekl bolševický komisař vlastní šavlí ruce a nohy... Zohavené tělo hodili za hřbitovní zeď, kde leželo, dokud ho někdo potichu nezahrabal.“ Povídka „Muzikant Novotný“; F. Langer, Železný vlk, s. 108. K povaze Zanáškova zohavení musíme dodat, že K. Fibich (Povstalci II., s. 276) zmiňuje jen uťaté paže.

²⁸⁵ Boris Fjodorovič Ušakov si získal své místo v „panteonu“ legií stejně jako jiný padlý legionářský hrdina – poručík Jan Gajer, jenž podlehl těžkým zraněním utrpěným u Lipjag nebo „básnivá duše“ praporčík Šešín, který byl zabit při zoufalém útoku v Zeleném dolu u Kazaně spolu se srbským majorem Blagotičem.

naivní neopatrnosti.²⁸⁶ Za smrt tohoto vynikajícího ruského důstojníka, vlastence a osobního přítele se pozdější československý generál Radola Gajda v záchvatu hněvu krutě pomstil popravou několika bezbranných zajatců, kteří s Ušakovovou smrtí vlastně neměli nic společného.

Mezi legionáři vládl názor, který známe z novějších dějin (například od armády Spojených států) – nepříteli nesmí zůstat v rukou ani mrtvé tělo spolubojovníka, natož raněný.²⁸⁷ To se však někdy nepodařilo a ranění padli do rukou nepřítelů. Stalo se to při opouštění vlaku ve Zlatoustu v květnu a pak nedaleko Nižněudinska, kdy byl oddíl Čechoslováků pod velením poručíka Veselého nucen probíjet se z obklíčení a zanechat své raněné na místě.²⁸⁸ Mučení se stává brzy všednodenností, vojáci nastupují do útoku s vědomím, že v případě zajetí budou mučeni a popraveni.²⁸⁹ Než aby se nechali zajmout „...ranění si zkracovali život posledním granátem, druh druhovi prokazoval poslední službu heroické smrti...“²⁹⁰

²⁸⁶ Ušakov na zastávce č. 19, nedaleko stanice Posolská blízko Bajkalu špatně rozeznal vojáky na nádraží a vešel mezi ně, i když to nebyli jeho Barnaulci, ale bolševičtí vojáci. Nepovedlo se mu přesvědčit bolševické vojáky, že je vyjednaváč; do prázdna vyšla i snaha čs. poručíka Háška a jeho úderníků ruského důstojníka osvobodit. Plukovník Ušakov byl mučen a zabit i se svým průvodcem praporčíkem Stančičem.

²⁸⁷ 8. června se nedaleko Kyštyma ve vesnici Azakino – Nazarovo sestavila skupina pod velením ppor. Čejky, která měla za úkol získat zpět těžce raněné bratry, kteří zůstali v nedalekém lese po ústupu hlavní čs. jednotky. Průzkumná skupina zjistila, že nepřítel v panice uprchl, zajala těžce raněného velitele nepřítelů, ukořistila spoustu výzbroje, ale o osudu legionářských zraněných se bohužel nic nedovídáme; viz *Za svobodu III.*, s. 373.

²⁸⁸ „...teprve později bylo zjištěno, jak strašným způsobem všichni ranění byli bolševiky umučeni.“ Tamtéž, s. 436.

²⁸⁹ Nedaleko Nikolska na trati do Chabarovska: „...pro historii zůstane smutným dokumentem protokol mezinárodní komise lékařské, která ohledavši po boji 20 těl zabitých bratří konstatovala u 17 hygienické zohavení, o němž už nebylo lze zjistiti, zda bylo způsobeno za živa či po smrti, ale u 3 nade vši pochybnost shledala známky toho, že k hrozným zvířectvím (vyřezány jazyky, probodány tváře, přelámány ruce a nohy) došlo za živa.“ Tamtéž, s. 676.

²⁹⁰ Tamtéž, s. 698. Srov.: „V tom nějaký náš hoch, jménem Štěpán dostal do nohy. Chtěli jsme ho odtáhnout, ale nebylo možno hlavu zvednout. Tu on volá, zachraňte se bratři sami, mě byste těžko unesli. Vidíte jak to vypadá. Vytahuje zavěšený ruční granát, to ale bylo v momentě, volá s Bohem bratři, odejděte prosím vás kousek dál. Vylítl sloup prachu, hlíny a kamarád byl roztrhaný. Položil si granát pod hlavu...“ *Legionářská odyssea, Deník Františka Prudila z ruské fronty* (ed. O. Jurman), Praha 1990, s. 44.

Se stejným pocitem nastupují také bolševici do bojů proti čs. armádě. Legionáři se sice většinou nesnižují k mučení, jejich „spravedlnost“ je většinou velmi rychlá a neúprosná, zvláště pro dezertéry z vlastních řad nyní v uniformách bolševiků není slitování. „...bývalý příslušník 5. pluku, původem ze Žižkova, chycen a jako zrádce zastřelen.“²⁹¹ Takový zajatec však bezpochyby nějaké ty rány a ústrky schytl, většina legionářů totiž vyznávala heslo: škoda rány, která padne vedle. Skutečným mučením bychom toto hrubé zacházení mohli nazvat jen stěží. Bolševická propaganda však obviňovala legionáře z velmi široké škály válečných zločinů, z nichž některé byly reálné, jindy zase vymyšlené; československá propaganda se samozřejmě chovala stejným způsobem.

Setkáváme se také s ohromným počtem více či méně důmyslných válečných lstí. Jedním z „bolševických“ triků, který dokázal legionáře doslova rozžhavit doběla bylo, když českoslovenští bolševici voláním v češtině zmátli legionáře a pak je napadli.²⁹² Mnohdy se stávalo, že zase legionáři využili podobnosti své uniformy s tou nepřátelskou, odstranili jediný rozlišující předmět (červenobílou stužku) a vmísili se do davu bolševických vojákům, aby získali informace nebo si zachránili život.²⁹³

²⁹¹ Za svobodu III., s. 739.

²⁹² Snad poprvé byl tento trik použit v bojích okolo Mariinska hned 1. června 1918; popisuje ho R. Gajda: „Nejsilnější útoky podnikány ze západu, kde se bili bolševici anžerští a sudžanští. Boj tu byl zuřivý a po druhém útoku, zradou jednoho českého bolševika, který byl v řadách anžerských bolševiků a který výkřiky ‚Bratři, nestřílejte, my vám jdeme na pomoc‘ a máváním červenobílým praporkem v ruce popletl naše vojáky, že nechali bolševiky přijít až na několik kroků k posici, se nepříteli podařilo protrhnout naši obrannou linii na západě. Naši po krátkém boji ustoupili k městu a zanechali na místě 5 raněných bratří, kteří byli rudými dobiti.“ Následně došlo k protiútku Čechoslováků: „Bolševici byli krvavě odrazeni a jejich vůdce – Čech – padl nám raněný do rukou. Zrádce neušel spravedlivému trestu; na rozkaz kapitána Kadlce byl zastřelen ihned po boji, aby se vojáci na něm nedopustili samosoudu.“ R. Gajda, Moje Paměti, s. 28.

²⁹³ Podobně se chovali legionářští zvědové a „špioni“. V internacionálních gardách nebyla nápadná ani jejich ruština s cizím přízvukem.

Zatímco v roce 1918 se legionáři pohybovali na „frontách“, v „bitvách“ a mluvilo se o „obchvatech“; od února 1919 byla situace zcela odlišná. Legionáři se stali „policajty“ (sami se tak postupem času začali označovat) na transsibiřské magistrále a jejich základním úkolem bylo udržet tuto dopravní tepnu průjezdnou, čehož nelze dosáhnout jinak než „neutralizací“ většiny nepřátelských elementů v blízkém i vzdáleném okolí železnice. Vojáci, kteří bojovali „pravidelnou“ válku, stáli najednou před potížemi partyzánských bojů, kdy proti jejich rotám, praporům a plukům s dělostřelectvem, kulometry, štáby a polními kuchyněmi bojoval nepřítel dokonale obeznámený s terénem, odhodlaný ke všemu a neschopný díky své technickému handicapu postavit se legionářům v otevřené bitvě.

Právě na Sibíři poznali legionáři nové odstíny slova „krutost“. Zpočátku jí byli šokováni, protestovali například proti veskrze brutálním činům ruské kolčakovské armády – zvláště nemilosrdných kozáků, ale později to byli také oni, kdo přinášeli ohnivého kohouta do podezřelých vesnic a věšeli pro výstrahu muže i ženy – partyzány na sloupy podél kolejíšť.²⁹⁴ Za brutálnější než Čechoslováci byli ovšem považováni příslušníci polských dobrovolnických jednotek – polské divize. Dalších bestialit byli vojáci svědkem při setkání se semjonovskými vojsky, polovojenskými oddíly pod velením atamana Semjonova, který se oháněl japonskou záštitou a podporou. Tyto divoké jednotky se nerozpakovaly využití nejbrutálnějších postupů i proti civilistům a dokázaly se díky svému zvířeckému zacházení s kýmkoliv stát proslulými i v „ohromné konkurenci“ ruské občanské války.²⁹⁵

²⁹⁴ „U samé jedné stanice visí dva na přičce mezi dvěma sloupy: hlavy vyvrácené vzhůru, příšernou bradou s kostrbatými vousy, špinavé bosé nohy se vznášejí nad zemí.“ F.V. Krejčí, U sibiřské armády, Praha 1922, s. 128. Muži byli oběšeni za pokus o železniční sabotáž.

²⁹⁵ „Trest smrti bývá prováděn různě, na příklad prosté zastřelení nebo oběšení nad zapálenou hranicí; někdy, dříve než člověk zemře, bývá zakopán nebo polit petrolejem a zapálen, nebo také mu zatlukou hřebíky do lebky,...uštípování tváří kleštěmi ...“ Zápis ze dne 31. prosince 1919; M. Janin, Moje účast na československém boji za svobodu, nedatováno, s. 326.

Mnozí vojáci se stávali oběťmi vlastní důvěřivosti a vynalézavosti nepřítele. Rudolf Vlasák hovoří o trojici případů, jíž byl údajně svědkem; jeden voják vyrazil na radu místních na houby a našli „*bez hub, bez oděvu, a také bez pohlavního údu a bez známky života.*“ Druhý voják šel na „...čaj. *Ale takový, že došel až na verstu od nádraží, kde klesl, aby více nepovstal.*“ Třetí se rozhodl prodat kožich a „...*teprve za týden, náhodou, ho bratři našli ve strouze plné kalů.*“²⁹⁶ O jedné z dalších léček hovoří téměř klasické (dokonce zfilmované) divadelní drama Františka Langera „Jízdní hlídka“.

Když si v únoru a březnu začínaly legionářské pluky rozebírat jednotlivé rajóny na magistrále, vše vypadalo jako poměrně jednoduchá práce. Odpor nebyl nijak zvlášť silný, přepadení častá a ztráty způsobené diverzemi na trati se daly minimalizovat. Též obyvatelstvo vypadalo, že je potěšeno přítomností těch vojáků s červenobílou stužkou – „*lentočkou*“ na „*papachách*“.

Poklid netrval dlouho. Objevilo se množství polovojenských oddílů. V rukou partyzánů byly obzvláště nebezpečné lovecké pušky, které nepravidelné jednotky často používali; tyto způsobovaly velmi těžká zranění, v nichž se mohla velmi rychle vyvinout smrtící infekce; munice byla mnohdy velmi podobná střelám dum – dum (nyní mezinárodním právem zakázaným), které se při vstupu do těla rozdělí na několik kusů, což má pro zasaženou tkáň doslova devastační účinek. Obvyklé byly jednoranné ručnice bez zásobníku zvané obecně „berďanky“ s velkou ráží, pro něž byla výroba munice možná i ve zcela improvizovaných polních podmínkách.

Po několika málo týdnech incidentů přibylo, kritické bylo zejména léto 1919,²⁹⁷ brutalita na obou stranách se stupňovala.²⁹⁸ Kolčakovský

²⁹⁶ R. Vlasák, *Vojáci republiky II.*, Praha 1934, s. 139 – 140.

²⁹⁷ Viz fotografie trosk vlaku po přepadení in: *Za svobodu IV.*, s. 587.

režim se rozkládal a toho využívalo ohromné a stále rostoucí hnutí sympatizující s bolševiky nebo odmítající admirála Kolčaka a jeho autoritativní režim. Legionáři propadali pozvolna beznaději. Od března 1919, kdy měli v popisu práce jen víceméně staticky bránit železnici a nejdůležitější body – mosty, přejezdy, zastávky, telegrafní vedení – se situace zásadně proměnila. Nyní jim nezbývalo nic jiného než pořádat rozsáhlé výpady do tajgy, kde jim však nepřítel většinou mizel jako duch přímo pod rukama. Obrana železnice byla najednou velmi mobilní – závisela na rychlých přepadech, obrněných vlcích a své důležité místo si vydobyla též jízda.

Pokud se chceme podívat na rozsah teroristických útoků vůči magistrále na konci jara 1919 z hlediska statistických údajů, máme zde následující čísla: v období od 18. března 1919 do 28. května 1919 došlo na magistrále hájené Čechoslováky nejméně k šedesáti útokům, z nichž 21 se sestávalo z vykolejení vlaku, 3 byly připravené srážky vlaků a bylo přepadeno 7 stanic. Při neštěstích a přestřelkách bylo zabito minimálně 31 osob (z toho 9 Čechoslováků) a minimálně 68 zraněno (29 Čechoslováků).²⁹⁹ V létě 1919 nelze podobné statistické údaje vůbec získat, čísla však byla mnohem vyšší.

Mimo přímo bojových událostí se ztráty legií zvyšovaly též sériemi nešťastných nehod, včetně zmatečných bojů mezi legionáři samotnými. Nedaleko Syzraně se 10. července 1918 omylem srazily rojnice 9. a 10. roty 4. pluku s penzenským půlpraporem³⁰⁰ doplněným oddílem praporčíka Sadílka;³⁰¹ výsledkem krvavé přestřelky byli hned dva mrtví a několik zraněných.

²⁹⁸ Fotografie zohavených vojáků viz K vítězné svobodě, s. 133, s. 150, s. 215.

²⁹⁹ Viz. J. Saidl, Českoslovenští železničáři v sibiřské anabasi, Praha 1924, s. 43.

³⁰⁰ 150 novobranců z Penzy.

³⁰¹ Zhruba 80 mužů.

Máme zdokumentováno též velké množství nehod při neopatrném zacházení se zbraní,³⁰² objevila se celá řada železničních neštěstí³⁰³ a nehody při různých stavebních pracích. Nejsmutnější a většinou nejzbytečnější neštěstí se však stávala těsně před odjezdem do vlasti, mimo bojovou zónu. O jednom z takových incidentů mluví Jan Falář: „Kolem 12. hodiny polední jsme opustili navždy vagóny! Jak to bývá, nastal při tom spěch, hluk a chaos. Kdo dřív! Jen bratr Zikmund se opozdil a to se mu stalo osudným. Již jsme stáli v řadě, když se rozlehla rána z pušky a brzy na to umíral – bratr Zikmund! Ten Zikmund, který vedle mne spával ve vagóně.

Kulometčík Kroutil³⁰⁴ měl nabitou pušku a při spěchu chytil za spoušť, rána vyšla, kulka projela vagóny a zasáhla bratra Zikmunda zrovna do srdce právě když se chystal dát na sebe ruksak, aby vyšel z vagónu. Zrovna na tom místě, kde jsem stál před chvilkou já!

Bratr Zikmund byl člověk dobrý. Jeho osud byl krutý, neboť po tolika trapných dobách, když všechno přečkal, na cestě do Vlasti náhle zahynul pitomou neopatrností! Tak se těšil na domov a zvláště na svojí starou matku, kterou měl na světě jedinou a nejradši. Tak často o ní hovořil...

Tahle událost rozrušila a dost se o ní mluví! Bylo veliké horko! V nepořádku a zatížení jsme stoupali do kopce špatnou cestou. Potili jsme se s našimi věcmi, neboť jsme tomu již zas odvykli. Cesta byla dost dlouhá a táhla se pustinou...“³⁰⁵ Nešťastných nehod samozřejmě bylo velké množství, jakákoliv armáda ztrácí své vojáky nejen skrze válečné

³⁰² 24. června 1918, těsně před obchvatnou operací se záměrem obsadit Nižněudinsk, odjítel jeden z vojáků úderného praporu neopatrně granát v těpluše, ten mu vypadl a explodoval. Výsledkem byli čtyři zranění (předpokládáme, že těžce) a jeden mrtvý; viz Za svobodu III., s. 438.

³⁰³ Fotografie železničního neštěstí vlaku 6. pluku u stanice Šalja in: tamtéž, s. 606.

³⁰⁴ Josef Kroutil, v roce 1938 železniční zřízenec ve Stráži u Čopu. Album bývalých příslušníků a zakladatelů 6. stílečského Hanáckého pluku, Olomouc 1938, s. 154.

³⁰⁵ Zápis ze dne 3. října 1919; Osobní deník Jana Faláře, s. 74.

operace, ale též skrze nehody a incidenty s bojovou činností spojené jen nepřímo – včetně výcviku.

K velmi nešťastným událostem patří incident pro svou dobu až typický, který měl politickou dohru. Došlo k němu v Jekatěrinburku 19. února 1919. Na místním nádraží byl osobní stráží admirála Kolčaka probodnut kapitán Tichý, který na následky svého zranění záhy zemřel. Tou dobou již existují mapěti mezi tímto ruským diktátorem a československým vojskem jen narostlo.

Ostatně s veškerými spojenci byly vztahy tu a tam velmi napjaté, nejen s Rusy. O spojeneckých vojácích měli legionáři nepěkné mínění a nutno dodat, že ani spojenci nedávali legionářům všechny zásluhy, které by jim patřily. Nejagresivnějšími ze všech byli Japonci, na jejichž velmocenské chování si stěžují jak legionáři, tak Britové, Francouzi, Američané a o Rusech nemluvě. Spojencům také neprospívalo, že do Ruska většinou jejich velení vysílalo jednotky až druhého sledu (ne ale Japonci!); mnohdy koloniální, které neměly potřebnou úroveň technickou ani vojenskou.³⁰⁶

Zcela zásadním pro přiblížení toho, jak dobrovolci vnímali smrt je jejich reflexe pohřbů a pohřebních obřadů. Zde se pohybujeme na poměrně pevné půdě, ne tak nejisté jako v případě legionářských úvah o vlastní smrti, protože deníky nám zanechávají svědectví o celé řadě pohřbů.

Existuje celá řada svědectví (písemných a obrazových), která dokládají hromadné veřejné pohřby padlých legionářů z období května – června 1918, jichž se účastnilo ruské obyvatelstvo toho či onoho

³⁰⁶ „Ale batalion Francouzů, v jehož stavu jsou vojska všech možných druhů: Zuavové, koloniální vojáci, kteří prostě nevydrží zdejší zimy, dělostřelci, sapéři a tak dále, nenahradí ani dvě naše roty!“ R. Vlasák, *Vojáci Republiky I.*, Praha 1934, s. 205.

„osvobozeného“ města. Můžeme tedy rekonstruovat snad typický pohřební obraz „velkého heroického stylu“, s pravoslavným knězem, množstvím vojáků, ruských civilistů, pláčem, věnci, květinami a v neposlední řadě zpěvem. Takovými se zabývá většina legionářské literatury (a ikonografických pramenů); na těchto pohřbech se demonstrovala sounáležitost Rusů a Čechoslováků, slovanská láska, patos.³⁰⁷ Symbolický význam takového pohřbu je zcela jasný; padlí stvrdili svou krví bratrství mezi Čechoslováky a Rusy. Velká scéna s plačícími Rusy (nejen ženami), kozáky svírajícími pušky (které dostali od legionářů), náboženskými symboly, smutečním průvodem, emotivním proslovem a patetickými sliby nad rovem hrdinů byla velkým divadlem s propagandistickým potencionálem.

Na dochovaných fotografiích vidíme velké průvody, doslova davy lidí (a podle oblečení to jsou většinou civilisté), obklopující zdobná nosítka s rakvemi zemřelých, zahlédneme zmíněného pravoslavného popa, květiny, řečníky, ale fotografie nejsou tak pompézní a slavnostní jako písemný popis stejné události; přesto však navozují pocit důležitého okamžiku.³⁰⁸

Proti tomu však stál obraz „malého stylu“; krvavá, špinavá smrt někde v tajze nebo na Urale, daleko od lidí. Na téhle smrti už nebylo nic heroického a nádherného. Tady, zdá se, neumírali hrdinové, zde umírali obyčejní lidé. A také pohřeb byl jiný, tichý, bez patosu; hrob byl prostý a brzy zmizel.³⁰⁹ Některé padlé pohřbili místní, některým nebyl hrob dopřán nikdy.

³⁰⁷ „Pohřeb padlých bratří konal se v úterý 18. června r. 1918 v Kansku za ohromné účasti obyvatelstva. Rakve zasypány kvítím. Hroby tonuly v záplavě věnců a stuh. Z dalekého okolí davy lidu přeplnily město, aby vzdaly čest ‚bratřím Čechoslovákům‘. Takového pohřbu Kansk neviděl nikdy ve svých dějinách.“ Za svobodu III., s. 433.

³⁰⁸ Pohřeb v Petropavlovsku, viz foto in: Za svobodu III., s. 435; pohřeb dělostřelce poručíka Choljavina v Samaře viz foto in: tamtéž, s. 692; pohřeb v Nižním Tagilu viz foto in: tamtéž, s. 693; pohřeb v Jekatěrinburku (br. Snášel, 3. pluk) viz foto in: tamtéž, s. 703;

³⁰⁹ „Dnes byl společný pohřeb všech padlých bratří. Celkem 13 rakví z hrubých prken stálo tu u společného hrobu. Ruský pop vykropil jámu a vykonal obřady. Bratr poručík

Pohřby se tedy postupem času stávaly záležitostí spíše „komorní“ nebo snad lépe „rodinnou“, pokud tedy budeme legionářské bratrstvo považovat svým způsobem za rodinu (jak se oni sami považovali). Již se tak lehce nedopátráme pompézních pohřbů s ohromným zástupem Rusů, už vůbec nevidíme popa a jen málokdy byla z pohřbu učiněna velká událost, nevidíme ani záplavy květin na rakvích padlých nebo zemřelých.³¹⁰

Od pozdního léta se pohřbívalo převážně bez jakýchkoliv velkých okolů do jednoduchých hrobů, které většinou zdobil jen primitivní kříž se jménem zemřelého,³¹¹ někdy ozdoba z chvojí.³¹² Snad častěji bylo využíváno pohřbů hromadných (zvláště po bitvách většího rozsahu), kdy byla všechna těla uložena na jedno místo pod jeden pomník, na nějž bývala napsána jména všech pohřbených. Pokud to bylo možné, pohřbívalo se tělo v rakvi, pokud ne, bylo nutno si vystačit s pytlek nebo i bez něj.³¹³

Uctění padlých se na některých místech projevovalo ve vytváření skutečných kamenných pomníků, které měly symbolizovat jednotlivé hroby roztroušené po širokém okolí nebo právě hromadný hrob pod pomníkem. Pomníky byly velmi často pracně vyhotovené v legionářské kamenické dílně a stejně často po nedlouhé době padly za obět' vítězným bolševikům.

Bláha měl řeč na rozloučenou. Prostý březový kříž trůní nad čerstvou mohylou. S písni 'Kde domov můj?' skončen byl pohřeb. Spěte dobře, bratři navěky v asijské půdě!“ Zápis ze dne 17. července 1918; Osobní deník J. Faláře, s. 68.

³¹⁰ Viz fotografie pohřbu v Jekatěrinburku in: Za svobodu III., s. s 706; fotografie pohřbu u Šantunského závodu in: tamtéž, s. 718.

³¹¹ Viz hroby padlých u Buzuluk, fotografie in: tamtéž III., s. 701 a fotografie in: tamtéž, s. 719.

³¹² Viz vložená nestránkovaná fotografie in: tamtéž III., mezi s. 704 a s. 705.

³¹³ Truhlářskou dílnu na výrobu rakví najdeme na fotografii in: tamtéž, s. 711, tato dílna byla umístěna v Jekatěrinburku. Legionáři si rakve pro své padlé většinou vyráběli sami, nemáme doklady o jejich nákupu u místních dodavatelů.

Jak vlastně legionářské hroby vypadaly? Od primitivních rovů³¹⁴ a jednoduchých nápisů vytesaných na kusu pískovce se přes upravené hroby³¹⁵ dostáváme až ke skutečným uměleckým dílům, kdy desku se jmény padlých a případný nápis velebící jejich památku doplňovala socha vojáka na stráž, umírajícího vojáka, plastika husitského kalichu,³¹⁶ lva³¹⁷ nebo třeba dravého ptáka s rozepjatými křídly. Čechoslováci též měli „svá“ malá oddělení na ruských občanských nebo vojenských hřbitovech. Takováto oddělení byla minimálně ve všech ruských městech, kde se nalézaly československé vojenské nemocnice. Mezi největší pohřebiště Čechoslováků (mimo Vladivostok) patřil Čeljabinsk, kde byl na hřbitově vystaven též společný pomník pro všechny československé padlé.³¹⁸ Pro poznání legionářských pohřbů, hrobů a hřbitovů je důležitým pramenem František Václav Krejčí a jeho kniha „U sibiřské armády“. Tento muž totiž jako velitel delegace z vlasti, během svého pobytu v Rusku navštívil řadu hřbitovů a účastnil se mnoha nejen vzpomínkových akcí, a navíc pečlivě zaznamenával jak reálie, tak své osobní dojmy.

Vojsko mělo svoje vlastní sochařské a výtvarné oddělení spadající pod Informačně Osvětový Odbor; nás teď zajímá jeho oddělení sochařské, které mělo za hlavní úkol stavět, upravovat a starat se o pomníky na československých hřbitovech na různých místech a v různých městech. Sekundárním úkolem pak bylo vyhotovování menších plastik určených pro jednotlivé hroby, o nichž byla řeč výše a

³¹⁴ Viz fotografie in: tamtéž, s. 719; jedná se o hroby u železniční stanice Tajga. V publikaci K Vítězné svobodě nalezneme na s. 140 důkaz toho, že legionáři používali na výrobu křížů též snad nejznámější ruský strom – břízu. Stejněho materiálu bylo použito na dekoraci společného hrobu v Bogadinské (nedaleko města Tjumeň); viz fotografie in: K vítězné svobodě, s. 177.

³¹⁵ Viz fotografie in: Za Svobodu III., s. 708 a s. 709; hroby Čechoslováků v Jekatěrinburku.

³¹⁶ Fotografie in: tamtéž, s. 788 zachycuje pomník nad hromadným hrobem Čechoslováků ve stanici Ufalej.

³¹⁷ V Nižněudinsku se nacházel pomník padlým Čechoslovákům chráněný bdělým lvem; in: K vítězné svobodě, s. 161.

³¹⁸ Viz fotografie hřbitova, čs. hrobů a pomníku in: Za svobodu III., s. 695, s. 697, s. 699.

zapomínat nesmíme ani na zhotovování plánů a nákresů všech hřbitovů, kde byli českoslovenští padlí pohřbeni.

Sochařská dílna byla rozdělena na dvě části podle pole působnosti – na východní a západní. Východní části velel sochař podporučík Karel Babka³¹⁹ a funkci hospodáře zastával sochař František Bílek; k nim byli ještě přiřazeni architekt Vilém Kvasnička a sochař B. Zelený. Západní části vládl sochař podporučík Josef Šebor³²⁰ s hospodářem podporučíkem Josefem Hadravou (architektem), pod něž spadali ještě architekt Josef Rössler a sochař K. Josef. Je neoddiskutovatelné, že západní skupina pracovala v mnohem náročnějších podmínkách. Ač zahájila stavby v Jekatěrinburku a rozpracovala návrhy pro Zlatoust, Miassy a Marianovku, nástup bolševických sil jí nedovolil ani jednu ze jmenovaných staveb dokončit. Největším úspěchem západní dílny byl pomník na hřbitově v Čeljabinsku.³²¹ Dílna ještě využila jednoho již hotového pomníku, který převezla a osadila v Novonikolajensku.³²² Zato východní skupina zvládla dokončit pomníky např. v Irkutsku (hned několik „kusů“), v Kultuku a Nižněudinsku.

Zdá se nám, že nejdůležitějším padlým celé podzimní kampaně byl muž, který zahynul vlastní rukou, tedy plukovník Josef Švec. Jeho pohřeb měl být manifestací znovu-utučení legií, obnovení morálních sil rozkolísaného bratrstva. Pokud pohřeb takovou manifestací byl, byla to manifestace prázdná, bezúčelná; záhy se ukazuje, že bratrstvo kolísá pořád stejně, ne-li ještě více. Pokud se podíváme na fotografii Švecova hrobu v Čeljabinsku, spatříme prostě vyhlížející hrob s jednoduchým

³¹⁹ Karel Babka (1880 – 1953). V roce 1912 odjel do Ruska, kde se umělecky přibližoval tzv. ruské secesi. V září 1914 vstoupil do České družiny. 1917 – 1918 pracoval na pomnících čs. padlých. Od r. 1919 velitel východní části sochařského oddělení. Po válce pracoval v Památníku národního osvobození. Jeho portrétní fotografie in: *Za svobodu IV.*, s. 753.

³²⁰ Jeho portrétní fotografie in: *tamtéž*, s. 753.

³²¹ Máme k dispozici fotografie, které nám ukazují postup stavby pomníku (*tamtéž*, s. 755), odpočinek během stavby (*tamtéž*, s. 757) a na závěr slavnostní odhalení již hotového díla (*tamtéž*, s. 759).

³²² Viz fotografie in: *tamtéž*, s. 761.

křížem, jehož rov nebyl jen navršenou zeminou jako u jiných, ale byl kamenný.³²³

Mezi nejsmutnější pohřby patřily ty, které byly vykonány ve Vladivostoku těsně před odjezdem do vlasti, a též ty, k nimž bylo přistoupeno po úmrtí dobrovolce na lodi samotné. Popis průběhu jednoho z pohřbů ve Vladivostoku nám zanechal opět Jan Falář: „*Pohřeb bratra Zikmunda [viz výše v textu, D.V.]. Byli přítomni naši bratři důstojníci. Velká rakev byla naložena na jeden automobil a nastoupena byla pohřební cesta. Jelo se velmi obtížně, serpentinami místy náramně do vrchu, takže se zdálo, že rakev sjede z auta. Hřbitov jest na samém vrcholu. Odtud je nádherný výhled na širé moře. Spějí tu věčný sen naši bratři a spojenci (Angličané). Uprostřed hřbitova vztyčen jest vysoký jehlan... Nad hrobem promluvil bratr kapitán Flek. Obřad byl zakončen písní Kde domov můj? Spi tiše, bratře na Dálném Východě, země asijská budiž ti lehkou!*“³²⁴ O pohřbech na širém moři, cestou do vlasti, se něco dozvíme v závěrečné kapitole této práce.

Legie nesly své mrtvé s sebou. Byly vyhotovovány pečlivé seznamy padlých, oficiální³²⁵ i neoficiální – v denících jednotlivců, rot, či v jejich kronikách.³²⁶ Pořádaly se vzpomínkové akce, stavěly se a tesaly již zmiňované pomníky.³²⁷ Mnozí legionáři padlí v Rusku se stali nesmrtelnými díky vtělení do literárních postav. V legiích samotných neexistoval žádný kult mrtvých, ale na mrtvé se nezapomínalo, vojáci byli i po smrti stále nedílnou součástí vojska.

³²³ Viz fotografie in: Za svobodu III., s. 889.

³²⁴ Zápis ze dne 5. října 1919; Osobní deník Jana Faláře, s. 74. Bratr Zikmund zahynul při incidentu neopatrné manipulace se střelnou zbraní. Viz tato kapitola výše.

³²⁵ Což byla starost plukovních zastupitelstev.

³²⁶ „*S těžkým povzdechem se opět vzpřimuji a sahám po deníku. Smutným záznamem doplňuji dnešní stránku: „Bratr Franta Šmídrkal svému těžkému zranění do břicha podlehl. 1. rota ztratila v něm jednoho z nejlepších a nejpoctivějších hochů. Budiž mu věčná paměť!*““ K. Fibich, Povstalci III., s. 207.

³²⁷ Jejichž životnost se díky bolševickému režimu ukázala tragicky krátkou. Dnes z velkých pomníků nenajdeme na bývalém území Ruska snad ani jediný (mimo toho zborovovského a vladivostockého). Všechny padly za obět' času a lidem.

Když se posuneme blíže k současnosti, rok 2006 se stal přelomovým v péči o hroby československých legionářů v Rusku, zejména ve Vladivostoku. Média přinesla několik zpráv³²⁸ o obnově hrobů a několikametrového pomníku padlých na Mořském hřbitově, kam bylo uloženo k věčnému odpočinku na 120 našich vojáků, většinou zemřelých na následky zranění nebo nemoci. Ministerstvo obrany přispělo k rekonstrukci částkou 5 milionů korun.³²⁹

Na vladivostockém hřbitově a pomnících nepracovala ani výše uvedená východní ani západní sochařská dílna. Ve Vladivostoku se sestavila dílna jiná, která se tohoto úkolu ujala. O práci mluví článek z Československého deníku, jehož část zde uvádíme: „*Práce zahájil praporčík inž. Šabacký, který podal návrh celkové úpravy hrobu, načež bylo ihned započato se stavbou železobetonové ohrady na žulové podezdívce. Pomník sám byl stavěn podle návrhu sochaře Stránského. Je to 7,5 m vysoký šestiboký jehlanec, zakončený sokolem s rozpjatými křídly... Celá práce trvala od 15. října 1918 do 25. dubna 1919... Vzhledem k tomu, že prováděnou evakuací Západu úmrtnost zdejší posádky nad očekávání tak vzrostla, že upravené a ohrazené místo již nestačí, bude třeba hrob rozšířit...*“³³⁰

Po oficiálním státním pohřbu ruského i francouzského legionáře a pozdějšího protektorátního ministerského předsedy generála Aloise Eliáše³³¹ (8. května 2006) byla obnova legionářského hřbitova ve Vladivostoku ve velmi krátké době druhou význačnou událostí, jež

³²⁸ Např. hlavní zpravodajská relace stanice ČT1, která uveřejnila dne 11. května 2006 téměř až překvapivě rozsáhlou reportáž z obřadu otevření čs. sekce vladivostockého hřbitova, v níž byla velmi krátce shrnuta základní data o legionářích v Rusku a byla pozitivně zhodnocena jejich zásluha za vznik samostatného Československa.

³²⁹ Viz např. článek na www.radio.cz/cz/clanek/55083. Fotografie obnovených hrobů i pomníku byly zveřejněny na webových stránkách ministerstva obrany, což je krok více než chvalitebný.

³³⁰ Článek: Naši sochaři ve Vladivostoku, in: Československý deník, č. 419. Fotografie ze slavnostního odhalení pomníku in: Za svobodu IV., s. 792 a s. 793; fotografie hřbitova in: tamtéž, s. 795 a fotografie samotného pomníku in: tamtéž, s. 797.

³³¹ Který sice dosáhl hodnosti kapitána francouzských legií na západní frontě, ale do vojska vstoupil v Rusku a odjel s Husákovým transportem.

připomněla tuto komunistickým režimem pohřbívanou slavnou dobu našich dějin.³³²

Boj, smrt a utrpení se samozřejmě svým způsobem odráží ve všech legionářských denících a též legionářské beletrii; není divu, vždyť to vše bylo prakticky jejich denním chlebem. Na druhou stranu nicméně badatel velmi rychle zjišťuje, že dobrovolci píšou o smrti poměrně úsečně, jednoduše až stručně. Většina záznamů, v nichž se objevuje smrt vyjadřují podobné nálady – smutek, pocit ztráty, melancholii.

Zatímco pro deníky je při popisu bojů typická úsečnost, využití téměř neutrálních souvětí; vzpomínky a zejména romány nám nabízejí čtenářsky mnohem vděčnější stylizaci; následující vzpomínka se dotýká bojové činnosti úzce související s bojem ve vsi Pesky nedaleko Bachmače: „*Běžíme k vesnici, bodáky nasazené. Palba slábne. Řveme hurá! a už jsme ve vesnici. Za nízkým plotem vidím míhat se dvě německé přílby.*

Skočím přes plot a zařvu: Nieder! Dva chlapi se ihned natáhnou do louže u hnojiště.

Seberu jim pušky a ptám se zostra:

- *Wo sind die anderen?*
- *Dort! ukazují k domku.*

Rozběhnu se a bodákem přímo do dveří.

Bum!

Trhnou puškou zpět a zavelím:

- *Heraus!*

³³² K tomuto tématu můžeme vztáhnout i smutečních akt na pražských Olšanských hřbitovech ze dne 11. května 2006, kde se připomínal smutný osud ukrajinských, ruských a běloruských emigrantů, kteří po revoluci v Rusku našli v Československu nový domov, aby je Sověti po roce 1945 zavlekli zpátky do Ruska do gulagů. Aktu se účastnil i prezident České republiky Václav Klaus.

Dveře se otvírají a z chaty se sype sedm dalších Němců, všichni ruce vzhůru.

Ted' už mi bylo teplo.

Vtom běží kolem dva bratři. Zavolám na ně a už je po strachu.

- Links um Marsch!

*A už je vedeme!*³³³

Výjimkou jsou též deníky důstojníků, na příklad deník budoucího majora Františka Vondráčka nám nabízí hned několik poměrně detailních popisů bojových operací, včetně obsazení Vladivostoku ze dne 29. června 1918. Tyto popisy se objevují zvláště u deníků knižně vydaných, kdy autor ještě některé části dopisoval s pomocí dalších zdrojů.³³⁴

Velmi charakteristický byl přechod od úvahy nad smrtí kamaráda, spolubojovníka nebo i neznámého bratra – dobrovolce k úvaze nad vlastní smrtelností a konečností. Zde legionáři neuvažují přímo nad smrtí, spíše jde o zprostředkovaná témata, která lze velmi rychle rozkrýt. S úvahami nad vlastní smrtí byla jistě spojena obava, že pisatel již nikdy neuvidí svůj rodný kraj, nikdy nesevře v náruči své milé a drahé; však mnoho dobrovolců umíralo s tímto vědomím, což dávala najevo jejich poslední slova.³³⁵ Legionáři ve svých padlých viděli sami sebe, zcela logicky cítili, že i je může potkat stejný či podobný osud. Smutek nad rovem spolubojovníka byl smutkem nad sebou samým.

Myšlenky na smrt, umírání a boj jako kdyby jen pokradmu probleskovaly zpod řádků o obyčejných dnech, o vaření, hádkách s bratry a pravé ruské zimě. Mezi charakteristický výkřik myšlenkami na

³³³ Tento prostorově poměrně náročný úryvek byl zařazen pro svoji expresivitu a jistý, až filmový stříh. Jedná se o: Vzpomínka br. Jelínka, in: Od Zborova k Bachmači, s. 172.

³³⁴ Viz F. Vondráček, Husité, např. s. 74 – s. 77.

³³⁵ „Boj jsme sice vyhráli, ale neobešlo se to beze ztrát. Když jsem se vracel od řeky, byl jsem velmi překvapen. Na povozce ležel bratr Kurfirst umírající. Do strašné rány na prsou sanitáři mu dávali obvaz. Těžce vydechoval s pěnou v ústech a zanedlouho

smrt ztrápeného legionáře je Falářovo: „*Jak by bylo člověku úzko tady i ten věčný sen spát!*“³³⁶ Tato krátká větička vyjadřuje mnoho, nejen strach ze smrti, ale hlavně touhu po domově; pro Faláře by bylo zatěžko i být pohřben v bezútěšné krajině nedaleko sibiřské Pišmy.

Právě náš starý známý dobrovolc Jan Falář je pro nás velkým zdrojem úvah o smrti a umírání, i když většinou velmi krátkých a zakrytých. Mezi nejdelší úvahy nad válečnou situací, krutostí a koncem života patří následujících několik snad patetických řádků, které napsal zřejmě jako reakci na násilnou smrt posledního ruského cara Mikuláše II. a jeho nejbližší rodiny.³³⁷ „*Sibiřské slunce tak krásně hřeje! Jak by byl ten svět krásný, kdyby se lidé nepronásledovali. Jak jest člověk nízký, když hubí a ničí! Proč se navzájem zabíjíme... Leč není dnes čas na úvahy! Doba volá, doba nutí a voják se musí bít, neb zhyne sám, když se nebude bránit! Kdo by dnes plakal, vzdychal, jest zbabělec... Dnes se šílí, válka jest a válka!*“³³⁸

K válce zcela jistě patří strach ze smrti, jenž dokážeme velmi snadno vyčíst mezi řádky: „*Koho to chytne zítra? Mne, souseda, Tondu nebo Kašpara...? Hrom aby do všeho! Skoro bych si přál, aby mně to přerazilo ruku a aby mne odvezli...*“³³⁹

Ostatně úvahy nad vlastní smrtelností jsou skryty i v úvahách nad vstoupením či nevstoupením do vojska. Můžeme předpokládat, že velká část těch, kteří nevyslyšeli volání po dobrovolnících z let 1914 – 1918, to udělala z čistě „sebezáchovných“ důvodů. Vojákům, kteří již prošli peklem války v rakousko – uherské uniformě, se nechtělo znovu riskovat

skonal se slovy ‚Maminko‘!“Zápis ze dne 4. července 1918; Osobní deník Jana Faláře, s. 68.

³³⁶ Zápis ze dne 4. července 1918; tamtéž, s. 68.

³³⁷ Poslední Romanovec Mikuláš II. byl i se svou rodinou zavražděn v noci z 16. na 17. července 1918 v Jekatěrinburku. Jedním z důvodů této „popravy“ byly čs. jednotky blížící se k městu. Na jednu stranu pikantní a na druhou stranu morbidní je skutečnost, že Radola Gajda se po dobytí Jekatěrinburku ubytoval ve stejném domě, v němž ke zločinu došlo.

³³⁸ Zápis z července 1918; Osobní deník Jana Faláře, s. 68.

³³⁹ K. Fibich, *Povstalci III.*, s. 165.

vlastní život, navíc ještě pro ideu, která vypadala mnohdy příliš chiméricky na to, aby se mohla stát skutečností. Tento důvod byl skryt za často legionáři kritizovanými „dobrymi bydly“ bývalých zajatců; strach ze zranění, smrti a nejistota války je držel mimo vojsko minimálně stejně silně jako ženské sukně nebo výnosná živnost.³⁴⁰

V situaci, v níž vojáci na frontě od podzimu 1918 byli, nešlo uniknout myšlenkám na vlastní smrt, na zranění, nemoc. Na vojáky dopadala tíha předchozích let, odcházelo od nich nadšení, aby přišla zkušenost, opatrnost. Po měsících nejistot a těžkých bojů přicházelo strašlivé vyčerpání. Většina z nich bojovala již příliš dlouho a nervové vypětí pro ně bylo příliš neúnosné.³⁴¹ Byli daleko od domova, věděli, že doma je svoboda, a oni?³⁴² Přesto však se ještě nezapomněli radovat: „*Náš národ je již svoboden a česká samostatnost prohlášena 28. října!!! ,Hurrrááá!‘ vydralo se všem z hrdel, jako by šlo o útok na bolšány. Nepopsatelná radost nás naplňuje. Skáčeme a vyvádíme jako kluci a domácí obyvatelé si při nejmenším myslí, že jsme se zbláznili...*“³⁴³ Na druhou stranu Rudolf Vlasák vzpomíná na zoufalého radiotelegrafistu, který přinesl zprávu o vzniku samostatné ČSR, a kterému zpočátku nikdo

³⁴⁰ Je známo, že mnoho zajatců všech národností se v Rusku hodlalo svým způsobem usadit, z některých se stali „skuteční“ Rusové. Tito jedinci si po propuštění ze zajetí (po míru Brest-Litevském) založili dílnu nebo rodinu a Rusko se mělo stát jejich novým domovem.

³⁴¹ „*Na válku si nelze zvyknout,‘ uvádí armádní psychiatři v oficiální zprávě o bojové vyčerpání (Combat Exhaustion). Každý okamžik války vyžaduje od člověka takové úsilí, že to, jak rychle lidé selhávají, je přímo úměrné tomu, s jakou intenzitou a jak dlouho jsou těmto podmínkám vystaveni... psychologické ztráty jsou v boji stejně nevyhnutelné jako zranění střelnou zbraní či granátem... většina mužů ztrácí účinnost po sto osmdesáti, někdy již po sto čtyřiceti dnech. Podle obecného konsensu dosahuje člověk vrcholu své účinnosti v prvních devadesáti dnech boje, poté jeho výkonnost začne klesat a jeho přínos je stále menší, až je naprosto mizivý.*“ J. Keegan, *Face of Battle*, p. 335; převzato z: S.E. Ambrose, *Bratrstvo neohrožených*, Rota 506. pluku 101.vzdušné výsadkové divize z Normandie až do Hitlerova Orlího hnízda, Brno 2002.

³⁴² „*Nad nekonečnou magistrálou se táhnou chvíle nejistoty. Nápadní ticho přerušují výbuchy bomb a kulometry. Doba návratu jest nedohledná a kdo ví, kolik z nás ještě zůstane spát v pustinách Uralu neb Sibíře. A naše Vlast je svobodná!*“ Zápis ze dne 24. prosince 1918; *Osobní deník Jana Faláře*, s. 69.

³⁴³ K. Fibich, *Povstalci III.*, s. 326.

nevěřil, protože se všichni domnívali, že jde jen o další „houpání“, tedy fámu.³⁴⁴

Vojáci zcela jistě začali získávat vůči krutostem a utrpení jistý stupeň pochopitelné imunity. Josef Chuchel komentuje ohromné množství poprav, ke kterému docházelo v kolčakovském Omsku, kde on sloužil v československé posádce lakonickým: „*Popravy konaly se dosti zhusta*“.³⁴⁵ Docházelo k jistému zlhostejnění, otupení, které se pak odráželo i v mnohem obhroublejším chování a nezapomnělo se objevit ani při neblaze proslulých odvetných operacích podél magistrály.

Legie měly své hrdiny, své zbabělce. Vojáky, kteří odtrhli zápalné šňůry od bomby těsně před explozí;³⁴⁶ kteří zachránili s nasazením života svého zraněného spolubojovníka; kteří udržovali nepřítele pod kulometnou palbou dokud bratři neustoupili. Důstojníci, kteří vedli své muže do předem ztracených bojů a padli nebo byli těžce raněni (velitel 4. pluku poručík Jan Gajer a praporčík Šešín); kteří se obětovali za „duši“ vojska (plukovník Josef Švec).

Mezi mediálně nejviditelnější hrdiny zjevně patřil Radola Gajda, zvláštní postava legionářské anabase, ruské občanské války a víceméně i první a druhé československé republiky. „Osvoboditel Sibiře“ či „Pán Sibiře“ byla jen dvě z mnoha označení, která mu nejen značně lichotila, ale ještě více mu imponovala. Tento muž evidentního válečnického talentu trpící velmi závažnou „nemocí“ touhy po moci (obviňovaný z napoleonských choutek) chtěl dokázat vše a zapsat se do dějin. My pak s odstupem několika desetiletí můžeme posoudit, nakolik se mu to podařilo.

³⁴⁴ Viz R. Vlasák, *Vojáci republiky II.*, s. 309 – 311.

³⁴⁵ *Vzpomínky Josefa Chuchla*, s. 82.

³⁴⁶ Viz *Za svobodu IV.*, s. 491.

V legionářské literatuře nacházíme příběhy o hrdinech, které až hraničí se středověkým hagiografickým spisováním. Dokonce můžeme dát dohromady jakousi „správnou smrt“, tedy jak měl legionář hrdinsky zemřít; v čemž se jistě odráží značně zaprášená křesťanská rytířská tradice. Legionář vždy měl zemřít s hrdým čelem, tváří k nepříteli – v posledním zoufalém útoku; vždyť pokud dobrovolci nemohli nikam jinam, nasadili bodla a vyrazili do protiútoků. Někdy tímto pro nepřítel šokujícím manévrem dokázali zvrátit celou bitvu. Legionář měl zemřít tiše, mohl prohodit něco o své rodině, milých; po smrti by měl vypadat smířeně se vším, ač zmrzačen či zohaven – v doširoka otevřených očích měl mít klid a mír.

Popis jedné takové smrti můžeme nalézt ve Vlasákově kronice Vojáci Republiky, kdy jen těžko rozlišíme, zda se jedná o pisatelovu „licenci“ nebo jednu z mnoha legionářských legend: *„Nedaleko požáru ležel náš Koutný. Sedmadvacet bodných ran měl v sobě. Nebylo místečka, kde by nebyl probodnut. Zpíval prý si žalmy, klečel a křičel cosi k nebi. Smál se prý, když do něho bodali, ani slzičku neprolil. Bolševici prý žasli, chvěli se hrůzou a sami ustali od zvěrstva...“*³⁴⁷

Předchozí popis má v sobě hodně z klasických středověkých legend o smrti světců – zásadní tělesné zmrzačení (27 bodných ran), skoro až pohrdání mučiteli (smích), jakousi netečnost vůči bolesti a nacházíme zde i pro legionáře absolutně netypický zpěv žalmů, tedy aspekt zcela náboženského charakteru. Z předchozího popisu sice nemůžeme vyčíst dost dobře skutečnost – realitu, leč mnoho nám prozrazuje o mentalitě legionářů a jejich vnímání smrti.³⁴⁸

Zvláště zpočátku má „správná smrt“ větší hodnotu než špatný život, vojáci totiž cítí, že bojují za ideály, za něco bytostně svého. „*Naše*

³⁴⁷ R. Vlasák, Vojáci republiky I., s. 132.

³⁴⁸ Rudolf Vlasák sám v legiích sloužil a jeho kroniku můžeme považovat za částečně autobiografické dílo s podobnou informační důležitostí jako Fibichovy Povstalce. Vlasák sextalogii stvořil na základě množství vlastnoručních záznamů a poznámek.

*deputace se s námi radila a výsledek byl, že se nevzdáme a raději zemřeme. Ať přijdou, budem se bít! Ať všichni padnem, ale beze zbraně pobít se nedáme! Co by tomu řekl náš pluk, co národ? Když smrt, tedy čestná, tak bylo rozhodnuto.*³⁴⁹ Říká jeden z dobrovolců u Zlatoustu na jaře 1918. Zcela jinou náladu pak vyjadřuje poznámka jinak velmi samorostlého Jaroslava Prudila: „*Situace se začínala obracet, už nám nebylo tak veselo jak na počátku neb jsme už proti bolševikům bojovat nechtěli.*“³⁵⁰

O plukovníku Švecovi a jeho sebevraždě jsme již několikrát mluvili, podívejme se však na sebevraždu v legiích z pohledu též ostatních vojáků; nebudeme se zabývat přímou statistikou, ale spíše důvody a způsoby provedení. Na počátek však jedna skoro až statistická otázka: byla vůbec sebevražda častým jevem v legiích? Rozhodně nebyla jevem neznámým – určité množství sebevražd bylo dokonáno v náhlém pomatení smyslů, kdy na příklad během kruté bitvy u Lipjag (4. června 1918) zešlel jeden z vojáků z žízně a zabil se vlastním granátem.

V období od října 1918 pak nacházíme sebezabití jaksi melancholická, kdy vojáka či důstojníka k činu pomalu dohnal smutek a dlouhotrvající deprese, nebo jiné duševní nemoci. Když trochu předběhneme dobu, tak jedním z důstojníků, jehož deprese zcela přemohla, byl poručík Karel Mrkva z prvního pluku. Zabil se výstřelem do hlavy 15. prosince 1918. Zanechal za sebou dopis rodičům, v němž údajně napsal, že již nemá sil k takovému životu, jaký vede.³⁵¹

Důvodem k sebevraždě mohla být i nedobrá zpráva z domova. Karel Fibich mluví o jakémisi Čeňku Vobořilovi, který se setkal s Rusy

³⁴⁹ Vzpomínky legionáře Václava Jedličky, in: Českoslovenští legionáři, Rodáci a občané okresu Strakonice (ed. J. Olejník), Strakonice 2000. s. 66.

³⁵⁰ Legionářská odysea, s. 46.

³⁵¹ Viz K. Fibich, Povstalci III., s. 370.

vracejícími se ze zajetí z Čech. Jeden z Rusů se chlubil, že tam měl známost s nějakou dívkou a právě dobrovolc Vobořil mu nedal tak dlouho pokoje, dokud Rus nevytáhl fotografii té dívky, kterou řízením osudu byla právě Vobořilova „stará“, jak to komentuje jeden z Čechů. Vobořil vzápětí spáchal sebevraždu oběšením.³⁵²

Právě oběšení a zastřelení patřilo mezi nejobvyklejší způsoby sebevraždy v legiích. Při sebevraždě střelnou zbraní bylo používáno většinou pistolí nebo revolverů; využít se dalo též ručnice, kdy se hlaveň opřela o hlavu či prsa a spoušť se pak zmáčkla bosým prstem u nohy.³⁵³

V Janinově pamětech nalézáme záznam: „*Doktor Bouček mi poslal notu o tom, že od několika měsíců vzrůstá proporce sebevražd a duševních chorob ve vojsku v československých jednotkách, spravovaných špitálem v Omsku.*“³⁵⁴ To už je červen 1919; krize, v níž se československé vojsko i jednotliví vojáci potácí, je již velmi hluboká.

³⁵² Viz tamtéž, s. 168.

³⁵³ Viz A. Zeman, *Proklatci*, Praha 1933, s. 211.

³⁵⁴ M. Janin, *Moje účast*, s. 257.

Část druhá

Klid před bouří

Kapitola šestá

Informačně Osvětový Odbor

Způsoby trávení volného času se od sebe v obdobích 1918 a 1919 – 1920 lišily dvěma zásadními věcmi. Zatímco čas do konce roku 1918 byl plný pohybu, přesunů na velké vzdálenosti; roky 1919 – 1920 byly při své bouřlivosti méně „pohyblivé“; vojáci trávili více času na jednom místě. A právě z jisté „stálosti“ vyplývala mírně odlišná náplň volného času.

Druhou změnou nebo spíše posunem byl nepochybně přechod od amatérských podniků k profesionalismu. Razantním způsobem ubylo neprofesionálních divadélek, kapel a dalších spolků. Prakticky všechno bylo oficiálně zapsáno, patřilo do tabulek, mělo své velitele, hospodáře, více či méně sledovanou a dodržovanou strukturu. Jak z vojska odcházel původní dobrovolnický duch (vlastně i oficiálně³⁵⁵); do jisté míry vymizela také činnost; kulturní osvěta vedená zespoda a aktivní touha po vyžití. Tento úpadek byl ovlivněn složitými (většinou rozkladnými) procesy, v nichž se vojsko nacházelo a kterým čelilo; vojáci prostě na ochotničení neměli náladu.

Možnosti vyplnění volného času se lišily mezi jednotkami dislokoványými v menších hnízdech podél magistrály žijícími v těpluškách a mezi jednotkami umístěnými ve velkých sibiřských městech v kasárnách. Následující popis se týká Irkutsku, po dlouhou dobu hlavního města Čechoslováků na Sibiři: „*Služby je tam dost, volného času taky a ten se využije všelijak. Na koho se tam, v Irkutsku, podíváš, každej má nákej zájem.*“

³⁵⁵ K 1.1. 1919 již vojáci nově vstoupivší do legií neměli statut dobrovolníků a navíc od stejného data dochází k rušení prakticky všech „demokratických vymožeností“ politikou prosáklého vojska.

Mají tam divadlo, knihovnu, parádní čajčárnu strejčkovou,³⁵⁶ takový ‚soldátský sobrání‘,³⁵⁷ ale skvělý. Já tam byl třikrát a řeknu vám, že to, co máme u štábu pluku není proti tomu nic.

Hrajou se šachy, dáma, fotbal, co chcete, guljá se s báryšnama. Na kterou holku se v Irkutsku podíváte, každá je nejmíň ‚dočí polkovníka‘, a všechny hledají ‚zaštitníka‘,³⁵⁸ kterej by je dovezl k rodičům.³⁵⁹

Základním zdrojem osvětové a kulturní činnosti ve vojsku byl I.O.O., tedy Informačně Osvětový Odbor, který pod křídla svá a svých „komand“ stahoval nadané, zkušené nebo nadšené umělce (či pseudo-umělce) z celého vojska, čímž vlastně oslaboval základy pro vlastní aktivitu vojáků.

Na tento odbor, obdivovaný (cizinci) a kritizovaný (vlastními, jak jinak) se podíváme trochu podrobněji a načrtne si též jeho dějiny. Začneme za pomoci trochu širších historických okolností.

Koncem května 1918 bylo totiž v Čeljabinsku na I. sjezdu vojska ustanoveno (resp. potvrzeno) celkem dvanáct odborů,³⁶⁰ z nichž dva nás zajímají nejvíce – osvětový a informační. Tyto dva zprvu na sobě víceméně nezávislé (úřední agendou, ale ne obsahem činnosti) odbory se logicky spojily jinak (pro dobrovolce) velmi kontroverzním rozkazem generála Štefánika o reorganizaci úřadů rušené OČSNR v jeden jediný odbor, který získal jméno informačně – osvětový.

Pro odbor se velmi rychle ve zvláštním jazykovém prostředí legií uchytila zkratka I.O.O., kterou následně vojáci ještě přeměnili na „stovku“. Celému „cirkusu“ velel a vládl více než pilný přednosta dr.

³⁵⁶ Je řeč o čajovně provozované členem organizace Y.M.C.A., kteří byli jak již víme obecně nazýváni „americkými strýčky“.

³⁵⁷ Vojácká zábava.

³⁵⁸ Ochránce.

³⁵⁹ R. Vlasák, Vojáci republiky II., s. 222.

Josef Kudela,³⁶¹ který byl nejen častým přispěvatelem do všech možných tiskovin během pobytu na Rusi, ale neodmlčel se ani ve vlasti a jeho poválečné práce patří k těm pramenům, které sice nelze opomíjet, ale je nutno na ně pohlížet s kritickým odstupem.

Velmi stručně se nyní můžeme projít po jednotlivých částech odboru, o nichž bude řeč nejen dále v této kapitole. Centrem celého odboru byl sekretariát řízený básníkem a redaktorem revue „Československé Besedy“ Josefem Koptou. Odbor měl své vlastní účetní, hospodáře, sklady se zásobami a svým způsobem byl autonomním hospodářským celkem; všechny jeho záležitosti se řešily právě v sekretariátu, včetně otázek hospodářských.

Asi nejviditelnější ze všech podřízených částí byla ta zpravodajská - informační, která se starala nejen o Československý deník. Veškerá produkce informačního odboru byla vyráběna ve vlastní tiskárně, která byla po určitou dobu umístěna na kolejích, stejně jako sazárna, sklady barev, papíru a další.

Osvětová část se zabývala organizací divadelních her, přednášek, knihoven a hudebních představení; samozřejmě jim zajišťovala i veškeré nutné zázemí. O knihovnickém oddělení, hudební „komandě“, divadelní „komandě“ a symfonickém orchestru bude podrobněji řeč dále. K tomu

³⁶⁰ Odbory byly tyto: finanční, vojenský, náborový, zásobovací, právní, zdravotní, sociální péče, propagační, osvětový, národohospodářský, slovenský a krajanský.

³⁶¹ Fotografie in: Za svobodu IV., s. 728. Josef Kudela se narodil v roce 1886 v Horní Lhotě u Opavy. V Opavě vystudoval gymnázium a od roku 1905 studoval na filozofické fakultě v Praze, kde byl žákem mimo jiné také T.G. Masaryka. Mezi lety 1910 -1915 působil jako učitel a 1. února 1919 narukoval ke 3. zeměbranceckému pluku, později sloužil u 14. pěšího pluku, ale v řadách rakouské armády dlouho nevydržel – v září 1915 zběhl do ruského zajetí. Zpočátku byl jako zajatec na Sibiři (Kurgan), ale již v září 1916 byl povolán do Kyjeva ke Svazu českých spolků na Rusi. Velmi silně se angažoval pro Masaryka a odporoval monarchistickým tendencím jisté části Svazu. V roce 1917 se stal členem OČSNR, propagačního odboru. Při Masarykově návštěvě Ruska budoucího prezidenta doprovázel, činil záznamy atp. Od 1. ledna, kdy bylo rozhodnuto o založení Československého deníku, je J. Kudela v jeho čele; později Kudela převzal vedení nad nově vzniklým I.O.O. Po návratu do vlasti major ruských legií PhDr. Josef Kudela využil svých znalostí a zkušeností v přípravě řadě publikací o prvním oboji na Rusi; působil v Brně jako středoškolský učitel a ředitel gymnázia. Tragicky zahynul 23.3. 1942 v osvětimském koncentračním táboře.

lze připočíst oddělení malířské a sochařské, každé hned s několika dílnami a v neposlední řadě oddělení historicko – archivní, které má velkou zásluhu na zachování mnoha důležitých dokumentů, pramenů a archiválií různých druhů i zaměření.

Stvoření několika kvalitních uměleckých těles, jejich doslovné vydupání ze země, poměrně velká produkce tiskovin a celá řada více či méně úspěšných akcí různého zaměření jsou jen špičky ledovce ohromné každodenní práce, kterou nemůžeme podceňovat, ale nesmíme ji ani ve vleku některých pramenů (právě zmiňovaný dr. Josef Kudela) přeceňovat.

Hudba a muzika

Říká se, že hudba spojuje národy, že je jazykem, který nepotřebuje slov. Jedním z mužů, kteří platnost tohoto úsloví dokázali v těžkých podmínkách Ruska a jeho občanské války, byl později velmi uznávaný československý skladatel a dirigent Rudolf Karel.³⁶² Tento hudebník působil v Rusku již před válkou jako učitel hudby (v Rostově na Donu a v Taganrogu),³⁶³ aby do legií vstoupil (až) v roce 1918 po krátké mezihře v „bolševických službách“ a v únoru 1919 se stal úspěšným dirigentem velkého symfonického orchestru spadajícího pod I.O.O.³⁶⁴

³⁶² Rudolf Karel se narodil v Plzni 9. listopadu 1880. Zde též studoval gymnázium, středoškolská studia však dokončil v Praze, kde též nastoupil na právnickou fakultu Univerzity Karlovy. Současně však studoval konzervatoř – mezi jeho učitele patřil K. Knittl nebo K. Stecker; Rudolf Karel byl posledním studentem Antonína Dvořáka. Působil jako učitel hudby v Praze.

³⁶³ Rudolf Karel odešel do Ruska na zdravotní dovolenou spolu se svou ženou těsně před válkou. Po jejím vypuknutí byl považován za nepřítele a po mnoha peripetiích, kdy se živil zvláště výukou hry na klavír se dostal až do Irkutska. Zde kulturně pracoval pro místní bolševiky až do chvíle, kdy město bylo obsazeno legionáři a on se díky několika známým mezi nimi dostal do legií. S manželkou se rozešel ještě v Irkutsku.

³⁶⁴ Na Sibíři mělo tento těleso málo konkurentů, protože ruské soubory trpěly ohromnou dezorganizací a podobně na tom byly kapely postavené z rakousko –

Symfonický orchestr pod Karlovým vedením³⁶⁵ absolvoval na 92 koncertů po celé Sibiři a Dálném východě – v Jekatěrinburku, Omsku, Vladivostoku a mnoha jiných městech. Nejvíce koncertů se konalo na různých místech trati (také na nádražích) spojujících dva dopravní uzly Irkutsk a Omsk. Poslední dvě vystoupení mimo půdu vlasti se pořádala v Singapuru během návratu.³⁶⁶ Za první půlrok Karlova působení u tělesa bylo nastudováno minimálně 38 hudebních skladeb (alespoň 16 symfonií a větších symfonických básní, 22 kratších kousků), z toho 11 od českých autorů.

Rudolfa Karla v legionářské uniformě a „jeho“ sibiřský symfonický orchestr máme zdokumentován samozřejmě též obrazem. Jedna z nejznámějších fotografií nám ukazuje celé hudební těleso pod širým nebem a tím nám připomíná, že velká část koncertů se udála mimo jakýkoliv koncertní sál.³⁶⁷ Až na jednu výjimku bylo šedesát lidí orchestru zařazeno do vojska (byli to tedy vojáci), tou jedinou výjimkou byla Ruska Lydia Lvovna Albrechtová, kterou k tělesu vážala pouze umělecká smlouva.

Jednoho koncertu symfonického orchestru se zúčastnil také František Václav Krejčí, který nám začíná být velmi důležitým pomocníkem a snad už trochu i průvodcem: „...*následují jiná čísla orchestrální a program je zakončen symfonickou básní Rimského – Korsakova ‚Velikonoce‘. Zvedli jsme se, jak vidět, hodně vysoko ze svého spartánského života na sibiřských a mandžuských pustinách, můžeme se*

uherských zajatců. Zajateckých kapel využívaly též sibiřské oficiální kruhy; jednoho koncertu, který skončil ostudným sporem ohledně carské hymny se účastnil též podplukovník John Ward z britské armády v Krasnojarsku.

³⁶⁵ Tabulkovým velitelem orchestru byl sice praporčík Vladislav Skládal, ale Rudolf Karel byl skutečnou duší a mozkem souboru. Hospodářem „umělecké jednotky“ byl pak Václav Inneman.

³⁶⁶ Po příjezdu do Československa zůstal Rudolf Karel ještě jistou dobu v armádě a zároveň působil jako externista na konzervatoři, kde dostal řádné profesorské místo v roce 1927. R. Karel složil nejen symfonické básně „Démon“, „Jarní symfonie“ a mnohé jiné, ale též opery jako „Smrt kmotřička“ (premiéra 1933) a „Ilseino srdce“. Psal také smyčcové kvartety a své poslední dílo „Nonet“ napsal těsně před smrtí v koncentračním táboře Terezín v březnu 1945.

kochat ve vybraných hudebních požitcích. Dík ovšem tomu, že máme zde již ve Vladivostoku náš osvědčený sibiřský orchestr, řízený Rudolfem Karlem.“³⁶⁸ Toto vladivostocké setkání však nebylo prvním seznámením Františka Václava Krejčího s věhlasem sibiřského orchestru, poprvé se s Karlovou prací setkal nedaleko Bajkalského jezera a už tam ho koncert s hlavním číslem Beethoveny Páté symfonie velmi překvapil kvalitou provedení.³⁶⁹

Pravdou je, že Karlovo sibiřské „angažmá“ dalo jistý impuls jeho kariéře a učinilo ho obecně známějším, neboť zásluha o kvalitu hudebního tělesa patřila z velké části právě jemu. Správně to hodnotí také Krejčí, který říká: „*Sibiř mu teprve dala, čeho doma nenalezl: velet orchestru s taktovkou v ruce. A takováto jedna silná individualita hudební ovšem mohla vytvořiti tento zvláštní div českého hudebního umění, jímž byl symfonický orchestr našich sibiřských legií.*“³⁷⁰ Úspěch tohoto hudebního tělesa byl takový, že lístky na jeho koncerty byly vždy již dva až tři dny předem beznadějně vyprodány. Samotní legionáři, ač mnohdy nepřilíš hudebně vzdělaní, leč prakticky vždy velmi muzikální, symfonický orchestr a jeho dirigenta též oceňovali velmi vysoko.

Informačně osvětový odbor, jenž zaštiťoval i Karlův orchestr disponoval ještě „hudební komandou“, kterou před koncem roku 1919 tvořilo několik poměrně nadaných jedinců. K nim patřil houslový virtuos Josef Muzika (v pramenech a literatuře lze najít i chybnou variantu jména Muzyka),³⁷¹ pianista a skladatel Oldřich Blecha,³⁷² tenor Demkov,

³⁶⁷ Viz fotografie in: K vítězné svobodě, s. 226. Portrétní fotografii samotného Rudolfa Karla nalezneme in: Za svobodu IV., s. 751.

³⁶⁸ F.V. Krejčí, U sibiřské armády, s. 298.

³⁶⁹ Tamtéž, s. 68 – 69.

³⁷⁰ Tamtéž, s. 69.

³⁷¹ Josef Muzika (1894 – 1984); studoval hru na housle. Od r. 1913 působil jako hudebník v Rusku (mj. ve Svobodné opeře v Moskvě). V říjnu 1918 se stal koncertním mistrem hudební komandy OČSNR o rok později spolupracoval také se symfonickým orchestrem legií. Po válce se věnoval výuce houslové hry (mj. brněnská konzervatoř).

bas Holý a sopranistka Lavrová. Pod hudební komandu spadal také houslový virtuos František Šmíd, který nejprve pořádal koncerty pro vladivostockou posádku a následně se vydal na vlastní koncertní šňůru po Číně a Japonsku. Hudební komanda nedosáhla takového věhlasu jako symfonický orchestr, ale rozhodně nezhálela; jen za rok 1919 bylo uspořádáno 37 jejích samostatných koncertů a na dalších 22 se podílela alespoň částí programu. Velkou část repertoáru tvořily samozřejmě skladby české, což bylo také potěšeně kvitováno legionářským obecnstvem.

Mnoho koncertů pořádaly též kapely plukovní, které se účastnily různých veřejných událostí včetně těch mezinárodního významu jako vítání přípluvších spojeneckých hodnostářů nebo vojenských oddílů ve Vladivostoku. O plukovních hudbách se poměrně pochvalně zmiňuje mimo jiné také podplukovník John Ward, který však vzpomíná na jedno uklouznutí bohužel blížeji nespecifikované kapely, která jemu a jeho vojákům na uvítanou zahrála píseň „Rule Britannia“, již považovala za britskou národní hymnu,³⁷³ tou je ovšem „God Save The King“ respektive „God Save The Queen“.

Že se Čechoslováci nadrželi pouze starých zavedených hudebních metod, žánrů a stylů dokazuje zápis v deníku francouzského generála Maurice Janina, který nás přesvědčuje o tom, že experiment v hudbě nebyl našim vojákům na Sibiři ničím cizím. Bohužel Janinova nesdílnost nám nedovoluje přesně určit, které hudební těleso se experimentu chopilo, usuzujeme však na Karlův symfonický orchestr a zvláště pak na Rudolfa Karla samotného: *„Dne 6. [března 1920, D.V.] večer byl československý koncert. Nebyl zlý. Na programu byl čertovský kousek,*

³⁷² Oldřich Blecha (1892 – 1951); v červnu 1916 přeběhl na ruskou stranu. V Petropavlovsku spoluvytvářel místní zajatecké divadlo a později ho sám vedl (viz Václav Menger dále v textu). Od léta 1918 vede doprovodný orchestr legionářského divadla (spolupráce s J. Jeníčkem a Z. Štěpánkem). Později organizačně vede legionářský symfonický orchestr (viz Rudolf Karel). Po válce vyučuje hudbu, působí v hudební publicistice a po penzionování jako varhaník. Viz portrétní fotografie in: *Za svobodu IV.*, s. 751.

³⁷³ Viz J. Ward, *With The Die – Hards...*, s. 8.

složený kapelníkem a nazvaný ‚1914 – 1919, Válka v Rusku‘. Bylo asi třicet drobných údajů jako ‚Útok kozáků‘, ‚Dobytí Lvova‘, ‚Finský pluk útočí na levém křídle‘ atd. Aby nebylo omylu, stál u rampy voják, mající na tyči rámeček, do něhož v příslušné chvíli zastrčil papír s číslem, odpovídajícím podrobnému programu. Byl to pravý rekord deskriptivní hudby.³⁷⁴

Hudbu stále provozovaly spolky čistě neformální nebo jedinci. Stále větší oblibu si získával klasický ruský hudební nástroj tahací harmonika – „garmoška“, ale zanedbávány nebyly ani kytary nebo housle či nástroje dechové – trubky atp. Například Maurice Janin byl opětovně při příležitosti svátku sv. Josefa (19. března) r. 1920 udiven muzikálností vojáků armády, které rozkazoval jako vrchní spojenecký velitel: „Kde jen sehnali všechny ty nástroje? To je jedna z věcí, nad kterou žasnu, kolik mají houslistů.“³⁷⁵

Je samozřejmé, že hudba vojákům nesloužila jen k poslechu nebo k provozování. Velmi široké využití měly všechny kapely i hudební party při různých kulturních večerech, některé byly pojaty jako taneční.³⁷⁶ Zapomenout nemůžeme ani na hudbu mechanicky reprodukovanou – tedy gramofony, které s postupem času pomalu přestávaly být pro vojáky nedostupným luxusem, i když shánět desky stále nebylo nic jednoduchého.

³⁷⁴ Zápis ze dne 7. března 1920; M. Janin, *Moje účast*, s. 234.

³⁷⁵ Zápis ze dne 19. března 1920; tamtéž, s. 237.

³⁷⁶ „... sešli se úderníci našeho úderného praporu ve svém klubu ku tanečnímu večírku. Ten přivábil i mnoho hochů naší 9. a 12. roty [5. pluku, D.V.], mezi nimiž byl jsem i já. Večírek byl dosti zdařilý, svižní úderňáci nás překvapili velikou znalostí ruských tanců, kteréž jsou velice malebné. Bylo přítomno i dosti děvčat, ačkoliv městské nemohly se pro mimořádná opatření do večírku dostavit. Kde děvčat nestačilo, tančili hoši dva. Hudba byla dosti správná, kapela úderníků a mimo toho klavír s houslemi, sál též pěkný, a tak to kluci váleli jedna radost...“ Zápis ze dne 27. prosince 1919; J. Charvát, *Cestou ze Sibíře do vlasti* (ed. L. Císařovská), Praha 2001, s. 16.

Divadlo a zvláště činohra

V první knize jsme mluvili o tom, že vysoká intenzita frontových bojů s bolševiky nedovolovala větší rozmach kulturní činnosti a snad nejvíce trpěla činohra. Na jaře 1919 se situace radikálně změnila; po různých štacích po Sibíři a posléze též Dálném východě se pohybovalo oficiální československé armádní divadlo s kvalitativně poměrně slušným ansámblem a prakticky každý pluk disponoval svým vlastním ochotnickým souborem.

Armádní divadlo československého vojska na Rusi³⁷⁷ je dalším z „produktů“ propagačně – osvětového odboru; oficiálně spadalo pod část osvětovou, kterou vedl br. Kundera. Divadlu samotnému velel Josef Jeníček, muž s hereckými zkušenostmi předválečnými a neoslavnou hereckou kariérou poválečnou.³⁷⁸ V armádním divadle působil také později velmi úspěšný Zdeněk Štěpánek,³⁷⁹ po válce neznámý

³⁷⁷ Před reorganizací se armádní divadlo jmenovalo – „divadelní komanda při Informačně osvětovém odboru Odbočky Národní rady“.

³⁷⁸ 22. listopadu 1887 – 12. května 1956. S herectvím začínal u venkovských kočujících společností. Za první světové války narukoval 1915 a po přechodu k čs. legiím působil 1919-1920 v divadelním souboru pro legionáře v Rusku. Manžel známé zpěvačky ND Ady Nordenové. Po válce byl angažován 1920-1922 v divadle v Ostravě, následně v letech 1922-25 v Plzni a od počátku sezóny 1926-27 v souboru činohry ND, kde setrval do 1.7. 1933. Na rozdíl od svých bývalých působišť, především u společnosti Blažkovy a plzeňského oblastního divadla, kde ztělesňoval stěžejní charakterní postavy hrál v Národním Divadle pouze méně významné role. Jeho herectví vyhovovalo požadavkům divadelní praxe venkovských souborů, avšak v činoherním ansámblu ND, zformovaném režisérem Hilarem z výrazných individualit, se nemohlo prosadit. Významný člen venkovských divadel byl v ND odsouzen k malým rolím, někdy dokonce k téměř neviditelným. Neuspokojen svým uměleckým postavením opustil definitivně divadelní dráhu 1933. Nejvýznamnější role vytvořené v Národním Divadle: Pan Cecil Graham (Wilde: *Vějíř lady Winderme*, 1927), Filozof (Čapkové: *Adam Stvořitel*, 1927), Luza (Romains: *Diktátor*, 1927), Šavlička (Tyl: *Strakonický dudák*, 1930) atd.

³⁷⁹ 22. září 1896 – 20. června 1968. V Rakovníku začal studovat reálku, z níž přešel na hospodářskou školu. Po jejím ukončení byl na praxi v lihovaru a 1913 se stal hospodářským praktikantem na statku v Josefově. Divadelní kariéru nastoupil u společnosti A. Marka (pouze jediná sezóna 1913/14), poté působil u společnosti R. Morávka (1914) a K. Jičínského (1914/1915). Odvodu do rakouské armády přešel začátkem r. 1915 tím, že se přihlásil dobrovolně. Toho roku byl hned na podzim zajat na ruské frontě. Zajatcem v pravém slova smyslu však dlouho nebyl. V Kyjevě vykonával různé profese, byl nejen kuchařem, ale i pekařem, obchodním příručím, zpěvákem, vedoucím hotelu apod. Od roku 1916 byl zde vedoucím režisérem a

Benjamin Smola a soubor se od všech ostatních lišil také dvojicí až čtveřicí hereček – skutečných žen.³⁸⁰ V plukovních divadelních partách totiž ženské role museli hrát převlečení a namaskovaní muži. Celkový počet členů ansámblu byl koncem devatenáctého roku 18; vzrostl tak od února téhož roku dvakrát. Soubor byl samozřejmě oficiální součástí vojska, což jeho členům přinášelo všechny výhody a vymoženosti (oblečení, stravu, ubytování) jako jakémukoliv jinému vojákovvi. Z hlediska hospodářského také podléhal vojsku, disponoval vlastní kanceláří a skupinou zaměstnanců – neherců, kteří obstarávali nejen chod divadla (náповědy, kostýmy, kulisy, rekvizity atp.), ale pracovali jako kuchaři nebo úředníci.

Divadlo bylo založeno v únoru 1919 v Jekatěrinburku, jenž byl též zpočátku jeho domovskou štací. Ale hlavní náplní práce divadla byly nekonečné okružní jízdy po magistrále a návštěvy posádkových měst jednotlivých československých pluků. Jen za prvních devět měsíců působnosti bylo sehráno na 235 celovečerních představení různých žánrů, zaměření, obsazení i kvality v 17 městech. Nemá smysl dodávat,

hercem čs. krajanského ochotnického divadla, na jehož činnosti se v tu dobu podíleli někteří zajatci. Přihlásil se do České Družiny a 1918 se stal členem Divadla československé armády na Rusi. Když se vrátil, nastoupil v sezóně 1920-21 do kladenského divadla.. Již na příští sezónu však přechází do Prahy. Během let 1921-1934 se ve vinohradském divadle pracovává od malých, bezvýznamných rolí k těm nejtěžejnějším. Byl sice lákán do Národního Divadla, ale z důvodu platné smlouvy s Vinohrady mohl ve „zlaté kapliče“ hrát pouze pohostinsky. Po vypršení smlouvy s vinohradským divadlem přestupuje do Národního, kde nakonec hraje až do své smrti, tedy od 1934 až do 1968. Nejvýznamnější role v Národním Divadle : Raskolnikov – *Zločin a Trest*, Hamlet, Macbeth, Myškin – *Idiot*. Působil i jako dramatik a významný recitátor. Nelze opominout ani jeho filmové role – na příklad *Bílá Nemoc*, *Cech panen kutnohorských*, *Měsíc nad řekou*, *Všude žijí lidé*. Hrál také ve známé „husitské trilogii“ Otakara Vávry. K českým velikánům se ještě vrátil v jedné roli, ztělesnil Josefa Kajetána Tyla ve stejnojmenném filmu, k němuž napsal i scénář. Zdeněk Štěpánek hrál dokonce Sv. Václava ve stejnojmenném historickém velkofilmu němé éry. Pro nás je zajímavá Štěpánkova role četaře Matějky v jednom z paradoxně nemnoha legionářských filmů první republiky, v *Jízdní hlídce*; filmovém zpracování Langrovy divadelní hry. Film *Jízdní hlídka* byl natočen roku 1936 pod režijní taktovkou Václava Binovce; divadelní hru zadaptoval dr. J. Bor. Mimo četaře Matějky ztělesněného Zdeňkem Štěpánkem můžeme uvést ještě rozvážného Jaroslava Vojtu v roli starého zraněného vojáka-harmonikáře desátníka Kalaše.

³⁸⁰ Jednou z nich byla slečna Kustová, původně choristka vinohradského divadla, která před válkou odjela do Ruska s bratrem na prázdniny a nakonec po mnoha dobrodružstvím zakotvila v čs. armádním divadle, jež ji přece jenom domů odvezlo.

že prakticky každé představení se končilo obrovským úspěchem; ale takové proslulosti jako Karlově symfonickému orchestru se divadlu nikdy dosáhnout nepodařilo. Jedním z důvodů bylo, že zatímco orchestr sklízel velké ovace i od Rusů, divadelní hry byly většinou česky a ruského publika pochopitelně mnoho nechodilo. Poslední představení byla sehraána ještě v květnu 1920, poté se soubor nalodil k cestě do vlasti a jeho činnost tím fakticky skončila.

Z repertoáru možno jmenovat hry jako oblíbené maloměšťácké Štěchovo „Třetí zvonění“ a Šubrtovy „Žně“. Hrály se však další klasické kusy jako „Maryša“ bratří Mrštíků, „Jánošík“ a mnohé další. Divadelníci měli nastudováno nejméně 24 her, z toho 4 jednoaktovky (od autorů českých jich bylo celkem 12).

Jednotlivá plukovní divadla se snažila tomu armádnímu vyrovnat, ale až na výjimky k tomu neměla dost zdrojů, zejména lidských – chyběly především ženy – herečky. Leč známá jména se objevila i v plukovních divadlech – uměleckým šéfem divadla I. pluku byl do října 1919 již zavedený dramatik František Langer.

Poměrně proslavené bylo též divadlo na Ruském ostrově ve Vladivostoku, které umělecky zaštitoval předválečný herec bratr Václav Menger,³⁸¹ zásluhou jehož skvělé paměti disponoval soubor řadou scénářů klasických divadelních her, které nebylo možno v Rusku sehnat. Do repertoáru tohoto divadélka patřil Ernstův „Flachsmann vychovatel“, Tylova „Paličova dcera“ a další hry, z nichž třeba „U bílého koníčka“ máme zachycenu i na fotografiích.³⁸² Představení Mengerova divadla shlédla též delegace z vlasti, která nám o něm zanechala důležitá svědectví, zvláště redaktor Vincenc Červinka. Václav Menger se

³⁸¹ Václav Meger (1888 – 1947). Blízký přítel J. Haška – napsal o něm životopisný román; působil v kabaretu Červená sedma. V létě 1916 zajat na ruské frontě. V Petropavlovsku založil kabaretní (resp. divadelní) soubor, pro nějž se vžil název Sibiřská čtyřka. Organizačně vedl legionářské divadlo (režisér, herec a autor) a posléze i divadelní komandu OČSNR. Po návratu do vlasti působil mimo jiné v divadle V. Buriana. Natočil několik desítek filmů

³⁸² Viz fotografie in: Za svobodu IV., s. 634 (hlediště přírodního divadla); s. 635 (scéna ze hry u „Bílého koníčka“ a s. 637 (skupina herců z téže hry).

v žádném případě nebál experimentů, takže na Ruském ostrově se hrálo také v přírodě - právě zmiňovaná hra „U bílého koníčka“ – ač k dispozici byl celkem kvalitní sál v jedné z budov kasáren.³⁸³

Vojáci navštěvovali také divadla ruská, kde však většinou nenalezali to, co tam přišli hledat a byli úrovní předvedených kusů zklamáni. Kulturním šokem pak mohla být návštěva pravého čínského divadla, jehož popis nám zanechal Karel Fibich a z celého textu je vidět pisatelova chuť okomentovat prazvláštní scenérie do posledního detailu. My se omezíme na o něco zkrácený výsek vypravování, jenž však k předvedení atmosféry a přístupu dobrovolců snad dostačuje: *„U vchodu do hlediště stáli dva ruští strážníci, kteří nás přes odpor copatých uvaděčů všoupli dovnitř.*

Svámi nosy zakotvili jsme v atmosféře přímo těhotné rybí a česnekovou „vůni“. Dřevěná podlaha amfiteatrálně zvýšeného pozadí hlediště zavržala jak děravá harmonika.

Rychle přisedli jsme na lavici do poslední řady. Představení je v plném proudu. Kouzlo exotičnosti nás uchopilo a čuměli jsme na vše, jako bychom spadli na měsíc. Zážitky a požitky lze těžko naší mluvou vylíčiti. Byl to všechno pro nás přímo ohromující...

Soubor čínských herců v pitvorných maskách, dračích úborech a maškarních toaletách prováděl jakousi strojenou akrobacii a v prkenných pózách odzpěvovali jednotliví umělci své pasáže přímo srdcervoucími melodiemi. Nerozuměli jsme ovšem ani zbla, co všechno to křivení, vrískání, ječení a kejklení má znamenat a znázorňovat.

V pozadí jeviště bez kulis, nahrazených patrně četnými pestrobarevnými fábory a lampiony, sedělo na polštářích, rozmístěných na tlustém koberci, 6 hudebníků, tvořících operní orchestr, a po celou dobu trvání děje vykonávali divy divoucí ve vyluzování nejnemožnějších falešných akordů a chvílemi zrovna pekelného rámusu. Vrískavé

³⁸³ Viz fotografie in: Za svobodu IV., s. 630 (prázdný sál, pohled z hlediště) a s. 631 (scéna ze hry „Zmařené jubileum“).

disharmonie střídaly se šíleně s hřmotem plechů a bubnů, nervy drásající tuše a arie se střídaly s fistulkovým jekotem herců...

Hlavním hudebním nástrojem zdály se býti jakési čínské housle o dvou drátěných strunách, z nichž oduševněly copatý virtuos vyluzoval do nebe volající pískot a skřípot, pak hned zase ječivé naříkavé tóny, jejichž matným echem by snad mohl býti kočičí dialog za měsíčné tiché noci, jak jej slýcháme v době májové. Druhý kumštýř brnkal na nástroj o třech kovových strunách, podobný balalajce... Třetí copan třískal vášnivě mosaznou poklicí o veliký kovový kastrol, až v uších zaléhalo, a jeho soused bil dvěma koštěnými palicemi na ševcovský kámen, udržuje tak patrně herce v náležitém rytmu... Chvillemi upustil od tlukotu palicemi a stupňoval rámus dřevěnou hrkačkou neb zpracovával svými klacky vedle ležící buben, který musil být potažen nějakou zvláštní pancéřovou koží obrovské vzdorovitosti proti proražení. Pátý muzikant mlátil tvrdým dřevěným obuškem do kovové mísy, podobné většímu lavoru s jedním uchem, a šestý genius doprovázel tento ohlušující bengálský chaos tónů na jednostrunném violoncelu prapodivného tvaru... Dech se nám zarážel při každém narůstajícím fortisimu, vlasy se ježily při ariích a kvílivém zpěvu.

Divení naše střídalo se se záchvaty smíchu, jakmile jsme se na sebe s Jendou podívali, ale bylo nutno velmi se míti na pozoru a několikrát potlačit výbuch smíchu, vlezem pod lavici. Ještě štěstí, že v pološeru hlediště, zhuštěném pod dřevěným balkonem v polotmu, bylo dosti bezpečno a že Číňané byli tak vášnivě do toku děje zahryznutí všemi svými smysly a údy. Sluch i zrak dostávaly svůj požehnaný díl...

Asi po hodině, která se zdála věčností, proseděné na elektrické popravní stolici, nastala přece jen kratší přestávka s přeskupováním scénického inventáře...

Tanec vyvrchoval, všichni věrní bohatýra – dobra klesají, zalití krví, zdá se, že ohavná obluda zla zvítězí. Číňané – diváci povstávají, pokřikují na herce, jejichž tváře a pohledy se proměňují. Teď je strženo

celé publikum nezkontrolovanou vášní, ječí, řve, prská. Z očí šlehnou všem zelené plaménky, s nelidským říčením hrají s sebou a začínám mít obavu, že dojde k všeobecnému vraždění a podřezávání hrdel, tak je vše rozvášněno.

S balkonů a s galerie přímo viseli copané přes zábradlí pulemi těla do vzduchu a vyráželi hrozné skřeky, kolem nás dvou a před námi vše povstávalo, že jsme také musili vystoupit na lavici, abychom viděli jeviště...

Mnozí diváci ubírali se k odchodu, jen asi menší polovina zůstala v hledišti. Nevěděli jsme, je-li přestávka neb konec, a nerozhodně jsme vyčkávali...Divadlo hraje se skutečně skoro po celý den stále dokola s menšími přestávkami a zdá se, že mnozí návštěvníci ho vůbec neopouštějí. Docela klidně tam na balkoně pojídají i při představení smažené ryby a jiné pokrmy, takže není nic divného na tom, když někomu v přízemí spadne kus ryby i s papírem na hlavu neb za krk, jak jsme toho byli právě očividní svědky. Větrací zařízení není buď žádné nebo velmi nedostatečné, zrovna tak jako osvětlení hlediště.“³⁸⁴

Svátky, slávy a slavnosti

Laikovi, zvláště nevojákově nebo dokonce antimilitaristovi, se může zdát, že vojenské slavnosti jako veřejné přísahy nebo přehlídky jsou skoro samoúčelné a jsou určeny pouze pro část veřejnosti, kterou dokáží pochodující formace a valící se vojenská technika uvést do stavu neutuchajícího nadšení. To je do jisté míry pravda, ale taková přehlídka nebo slavnostní předávání plukovní zástavy má daleko větší význam pro vojáky samotné. Vojenské slavnosti podporují morálku vojska, dodávají jednotkám nezbytný pocit sounáležitosti a také hrdosti na vlastní uniformu. Taková slavnost je určena primárně pro vojáky, pro veřejnost

až v druhém plánu. U nás je význam podobných událostí značně zeslaben velmi nelichotivou pozicí armády a vojáků ve společnosti, jež se hlásí spíše k tradici Josefa Švejka a Jaroslava Haška než třeba Rudolfa Medka či československých vojáků druhé světové války.

Prvním slavnostním vojenským aktem pro legionáře, který stojí za to zaznamenat, je předávání praporu České družiny na den sv. Václava v roce 1914, které zahrnovalo i prvky evidentně náboženského charakteru. Mezi tímto datem a rokem 1919 je velmi dlouhá doba, která mnoho změnila.

Zatímco v průběhu těžkých bojů roku osmnáctého prakticky nebylo možné podobné slávy pořádat, od listopadu 1918, kdy na Rus dorazil první československý ministr vojenství Milan Rastislav Štefánik, se podobných akcí pořádala celá řada. Ale když o Štefánikovi budeme mluvit jako o muži, jemuž jeho velmi podlomené zdraví (a snad též podivná letora) nedovolilo přijímat mužně všechny tyto vojácké pocty – přehlídky, koncerty vojenské hudby atp. – úplně jiné to bylo v případě delegace z vlasti, která dorazila do Ruska až v srpnu 1918. Můžeme říci, že byla očekávána s minimálně stejně velkými nadějemi jako M.R. Štefánik.

Pobyt delegace u vojska je jedním velkým kolotočem přehlídek, poct, proslovů, oficiálních večerů a „audiencí“. Značný rozdíl (výhoda) oproti Štefánikovi byl, že když vůdce poselstva – František Václav Krejčí onemocněl a ztratil hlas, mohl ho zastoupit Jaroslav Hilbert nebo někdo další.³⁸⁵

Není problém si takovou záležitost rekonstruovat a vysledovat společné trendy jednotlivých událostí a slavností. Pokud si vezmeme jako příklad vojenskou přehlídku, máme široký výběr, my se však

³⁸⁴ K. Fibich, *Povstalci IV.*, s. 140.

³⁸⁵ V případě indispozice M.R. Štefánika se celá akce buď zrušila nebo jeho poselství přečetl nějaký důstojník nebo třeba politický plnomocník Bohdan Pavlů, což efekt velmi kazilo. Zatímco v Jaroslavu Hilbertovi viděli někoho z venku, cizího; Pavlů byl skoro nepřítel velké části vojáků. Také toto Štefánikovi v očích dobrovolců ublížilo.

nebudeme soustředit na jednu konkrétní, ale pokusíme se přiblížit tento děj obecně.

Vojenská přehlídka by jako každá záležitost pod správou vojska měla mít jistý řád. Zřejmě neexistují žádné zásadní směrnice pro pořádání přehlídek na Rusi, ale jednotlivé přehlídky se navzájem podobaly – strukturou i náplní.

Prvním krokem bylo rámcové určení programu, vybrání jednotek, vlastně vytýčení základního motivu přehlídky, případně veřejného cvičení. Jednodušší to bylo u slavností jiného charakteru – vítání delegace, tam byl program a cíl slavnosti dán jasně.

Druhým krokem bylo vybrat příhodné místo, kde by k přehlídce nebo ke slavnosti mohlo dojít. Přehlídky spojené s ukázkami bojové činnosti se obecně spíše pořádaly mimo město, zatímco klasické přehlídky a slavnostní předávání praporů zase na náměstích velkých ruských měst. Pokud budeme mluvit o přehlídce mimo město, vybíral se terén podle předpokládaných ukázek; když se jednalo o útok jízdy, bylo lépe plochou pláň, ženísté zase často vyžadovali řeku, přes kterou mohli stavět most atp. Někdy muselo dojít k jistým terénním úpravám, mezi ty náročnější patřilo kopání zákopů nebo připravování dělostřeleckých pozic.

Právě praktické ukázky vojenského umění a techniky byly nejoblíbenější.³⁸⁶ Velký úspěch u diváků – ať už profesionálů nebo civilistů – mívaly také přehlídky jednotek jízdy.³⁸⁷

³⁸⁶ „Jedna rota úderná a baterie Kulikovského provedly na zvlášť připraveném cvičišti s drátěnými překážkami a zákopy cvičení, znázorňující dobývání těchto polních opevnění. Bystrost a přesnost v provedení daného úkolu, jakož i přesná střelba dělostřelců Kuliovského, kteří stříleli ve vzdálenosti 4 verst na 30 kroků před nastupující údernické patruly, zasluhují plného uznání, které také tlumočil poslanec Krejčí veliteli praporu majoru Háskovi i všem úderníkům, kteří prováděli nebezpečné cvičení s ručními granáty...“ Za svobodu IV., s. 731. Cvičení proběhlo v Nižněudínsku u praporu úderníků 12. září 1919.

³⁸⁷ „...následoval za zvuků své hudby 2. jízdní pluk v čele se svým plukovníkem Červinkou. Dojem byl velkolepý...“ Za svobodu IV., s. 732. K přehlídce došlo 15. září blízko stanice Kluvenné.

Třetím krokem bylo secvičení požadovaného programu, které většinou probíhalo v rámci výuky a výcviku vybraných jednotek. Tehdy se program snesl od stolů velení až na nejnižší úroveň vojáka, který měl provádět připravené (alespoň rámcově) rozkazy. Z legionářských deníků na nás dýchá nadšená atmosféra vlastní šikovnosti, dovednosti a hrdosti na dokázané, přesto najdeme kritická slova mířící proti těmto veřejným událostem. Stačí jen uvést termíny jako: „šaškárna“ a „vopičky“, kterými někteří vojáci slavnosti označovali.

Čtvrtým krokem pak byla úprava okolí vzhledem k hostům a divákům. Centrálním bodem byla vždy tribuna,³⁸⁸ na níž stáli nebo seděli čestní hosté, vysocí důstojníci a sezvaná elita. Diváky byli buď přehlídky se neúčastníci legionáři nebo také ruské obyvatelstvo.

Přehlídky a slavnosti byla vděčná témata různých reportáží, ať už písemných nebo fotografických. Díky tomu máme k dispozici nejen velký výběr písemných pramenů, ale pramenná základna ikonografická je skoro nepřeborná. Mnoho snímků bylo dokonce vydáváno tiskem v podobě pohlednic (respektive dopisnic), využíváno propagandisticky a neexistuje žádná reprezentativní publikace o legiích, v níž by chyběla fotografie z vojenského cvičení, přehlídky nebo jiné slavnosti. Poměrně slušně máme zdokumentovanou na příklad slavnost z podzimu 1919 v Irkutsku, jejíž součástí bylo i vojenské cvičení.³⁸⁹

K těm civilnějším a rozhodně ne tolik veřejně - oficiálně prožívaným událostem patřila oslava Nového roku. Většinou spojena s bilancováním, vždy s alkoholem³⁹⁰ a někdy dokonce s bujarým veselím. Musíme si uvědomit, že mluvíme o přelomu let 1919/1920, kdy

³⁸⁸ Viz fotografie in: Za svobodu IV., s. 723.

³⁸⁹ Např. fotografie vyhotovená přes hlavy přihlízejících, která zachycuje úsek ze cvičení in: Za svobodu IV., s. 722.

³⁹⁰ „Vstupujeme v tento rok... Co přinese as nám tento? Přinese již konečně tak kýžený nám návrat do vlasti? Možná. Jsme přece na cestě. Oslavili jsme příchod tohoto roku tak, že mne z toho ještě hlava se točí. Měli jsme totiž ještě několik butylek vodky a ony udělaly svoje dílo. Sedíce v tepluše v přátelském kroužku, prázdnili jsme jednu láhev za druhou, pějíce jako o závod...“ Zápis ze dne 1. ledna 1920; J. Charvát, Cestou..., s. 18.

už legionáři pobývali v Rusku příliš dlouho a určité procento jednotek již odplulo domů, takže jakákoliv podobná oslava měla jistě hořkosladkou příchuť, stejně jako třeba vánoční svátky 1919. Velmi lakonicky a s všeobecnou výčitkou do celého světa Vánoce 1919 komentuje Josef Charvát: „*Dnes štědrý večer, v kterém jsme doufali býti doma v Čechách.*“³⁹¹

Četba – knihy a noviny vydávané I.O.O.

V kapitole o volném čase v prvním díle této knihy jsme se zmínili o Československém deníku a naznačili jsme, že nebyl jedinou tiskovinou oficiálně vydávanou naším starým známým Informačně Osvětovým odborem. Byl sice doslova vlajkovou lodí (oficiálně spadal pod informační část odboru), měl suverénně největší náklady, celkem ho vyšlo na 717 čísel (poslední 18. července 1920) s vysokým průměrným nákladem, který dosahoval až 11.000 výtisků,³⁹² byl nejpravidelněji vydávaný, má pro nás velkou cenu jako pramen, ale rozhodně nepatřil k těm nejzajímavějším.

Nejbliže z dalším periodik měl k Deníčku, jak Československý deník vojáci skoro až mazlivě nazývali, rusky psaný list „Tělegramy Československého deníku“, který přetiskoval některé zprávy, zvláště ty, které měly cenu jako prohlášení k Rusům a jejich oficiálním orgánům. „Československého vojáka“ zase s Deníkem pojila postava hlavního redaktora Vojtěcha Holečka. Vycházely též „Slovenské hlasy“; literární revue „Československé besedy“ řízené tehdy ještě mladičkým Josefem Koptou; občasníky „Úřední věstník“ a „Na stráž“.

³⁹¹ Zápís z 24. prosince 1919; tamtéž, s. 15.

³⁹² Deník byl zcela zdarma, byl rozeslán též na náklady vojska jednotlivým útvarům po celé magistrále a do všech posádek. Jen za prvních šest měsíců roku 1919 bylo vytištěno a rozesláno na 3.628.600 výtisků Československé deníku, což je jistě úctyhodný výkon.

Mezi ty slibované nejzajímavější záležitosti patřil „Československý válečný zpravodaj“ – ilustrovaný měsíčník, kde byly jednotlivé fotografie doprovázeny nápisy ve čtyřech jazycích (čeština, ruština, francouzština, angličtina).³⁹³ Svůj příběh má též satirický list „Houpačky“, který byl reakcí na nadávky legionářů vůči oficiálnímu Deníku. Vojáci totiž říkali Deníku „houpačky“, aby zdůraznili, že je tento list „houpá“, tedy jim lže. I.O.O. v čele s Josefem Kudelou však prokázalo nemalou porci humoru, když vznikl časopis skutečně „Houpačky“ nazvaný.

Též příslušníci vojska nečeskoslovenské národnosti měli své časopisy ve svých rodných jazycích; Němci čtrnáctideník „Heimat“ a Maďaři „Magyar Honfitárs“.

Situace pro náruživé čtenáře se v době 1919 – 1920 neporovnatelně vylepšila, i když do ideálního stavu měla stále daleko. Mimo periodik totiž I.O.O. zaštiťovalo vydávání knih (nebo spíše brožurek), které organizovalo do tzv. knižnic³⁹⁴ (tedy tématicky zaměřených edic) a pokoušelo se systematicky starat o získávání dalších knih a jejich zařazování do „pochodových knihoven“, které cirkulovaly po jednotkách. Také byly organizovány malé knihovničky do 200 svazků, které se poslaly jednotlivým plukům a ty si je mohly případně mezi sebou vyměnit.

Jak již víme, knih byl zoufalý nedostatek. Část zprávy I.O.O. za rok 1919 týkající se knihovního fondu zasláná do vlasti³⁹⁵ uvádí nízké číslo 14.035 knih (při více než 50.000 vojácích – potencionálních čtenářích!), z nichž 11.037 bylo zařazeno do mobilních nebo plukovních knihoven. Stížnosti jsou též směřovány na nahodilost knihovního fondu,

³⁹³ Tento list byl zajímavý též tím, že vždy vycházel s notným zpožděním a vždy o něco dražší než předchozí číslo.

³⁹⁴ Tyto knižnice byly fakticky tři: „Knihovna československého vojáka“, „Knižnica slovenských hlasov“ a ruská „Čechoslovackaja bibliotěka“.

kteřá byla zapřičiněna jeho zmatečným budováním. I.O.O. získával většinou knihy z darů (z vlasti, z USA), jen minimálně nákupy, což způsobilo nesoustavnost fondu. Velká část knih byla samozřejmě v jiném než českém nebo slovenském jazyce, své oddělení měli také němečtí legionáři. Knihy si mohli půjčovat nejen vojáci, ale také civilisté, ti však museli disponovat statutem československého občana.

Pod knihovny spadaly též lépe či hůře vybavené knihařské dílny nebo spíše dílničky, v nichž se knihy nejen spravovaly, ale také vůbec vázaly, protože dobovým zvykem bylo dodávat knihy nesvázané. K takové kompletaci svazků však chyběli nejen lidé, ale hlavně finance a materiál.

V knihovničkách jednotlivců v těpluškách velkých změn nevidíme. Vojáci s sebou většinou vozili jen málo skutečně vlastních knih; pokud jich vlastnili více, často je darovali ve prospěch knihoven. Nejvíce vytížené knihovny a půjčovny denního tisku byly v nemocnicích a zájem o cokoliv na čtení byl také ve Vladivostoku při čekání na odjezd do vlasti. Základním čtením zůstávala periodika a drobnosti brožurového charakteru.

Vojáci se neomezili jen na čtení, ale též sami psali – někteří deníky či kroniky, jiní spolupracovali na těpluškových nebo plukovních časopisech; určitá skupina přispívala do celoarmádních listů. Můžeme by si být jisti, že vznikala též básnická a prozaická dílka, z nichž velká část se nikdy nedočkala publikování.

Mezi aktivity, které nám chyběly v obdobích předcházejících patří čtení a psaní dopisů. Objevil se totiž sporadický kontakt s domovem, který postupem času sílil – dopisy přicházely buď loďmi z Evropy nebo také velkou oklikou přes Spojené Státy. Byly mnohdy zpožděné, přesto

³⁹⁵ Převezato z: Za svobodu IV., s. 750 a dále.

však znamenaly pro vojáky jediný pořádný zdroj informací o těch, které zanechali za sebou, když vstupovali do armády.

Nálada byla při příchodu dopisů spíše sklíčená, posmutnělá a melancholická. Vojáci v dopisech viděli připomínku svého příliš dlouhého pobytu mimo domov, i ty nejbanálnější zprávy jim vháněly slzy do očí. Z roviny melancholie často probleskovaly výbuchy zoufalství a plameny nevládnutelného vzteku. Vojáci se dovídali o smrtích svých blízkých, o změnách a spoušti, kterou válka udělala v jejich životech. Rodiče, přátelé, sourozenci, manželky, žádnou z těchto skupin smrt nešetřila. „*Z toho si nic nedělej, bratře, těšili bratra, jemuž po přečtení prvních řádek vyhrkly slzy do očí. Nejsi sám! Skoro na každý stanici jest některém, jenž něco oplakává...*“³⁹⁶

Zjišťovali nepříjemné věci o svém majetku a snad k těm nejhorším patřili dopisy od manželek a přítelkyň, které oznamovaly manželům a milencům rozchody, konce, nové známosti, nemanželské potomky...

Nás ale ani tak nezajímá obsah jednotlivých dopisů jako spíše reakce legionářů na ně, což je téma v pramenech poměrně těžce postižitelné. Jedním z mála, kteří se této oblasti dotkli byl Rudolf Vlasák, který nám ukazuje situaci po příchodu první zásilky pošty z vlasti. Jeden legionář oplakává svého mladšího bratra, jenž padl na italské frontě; další se ironicky podivuje nad tím, že jeho žena dělá zázraky, neboť mu porodila syna dva a půl roku po jeho odchodu do války.³⁹⁷ Nakonec však si nechává Vlasák dopisy o odpuštění, o touze po setkání a ukazuje nám, že ne všichni legionáři obdrželi dopisy veskrze katastrofického charakteru.

Mysl a city vojáků též jitřily stesky nad „nepořádky“ a chybami mladičké republiky. Z korespondence, a ne jen soukromé, se vzlíná

³⁹⁶ R. Vlasák, *Vojáci republiky II.*, s. 189.

³⁹⁷ „*Karnálie! Symfonie!*“ *láteřil bratr – chvíli. Nakonec si řekl: ‚Naplivat! Mát její...‘ vyplívl hořkou slinu a napsal dopis: ‚Milá mrcho...‘*“ R. Vlasák, *Vojáci republiky II.*, s. 191.

přání, aby legionáři už přišli a udělali v republice pořádek. „Čekáme na vás jako na spasitele“, znělo z dopisů a prohlášení; o to horší pak bylo tvrdé setkání s realitou, když vojáci nepřišli jako spasitelé, ale jako cizinci a nezřídka jako cizinci nezvaní.

Aktivity další

Nelze vynechat sport a sportovní vyžití, které jak již víme, tvořilo nedílnou součást života legionářů. Tento trend samozřejmě pokračoval také v roce 1919 a 1920. Pořád byl tím nejoblíbenějším sportem fotbal, kterému jen z povzdálí konkurovala jiná sportovní odvětví. Právě kopaná nejvíce reprezentovala Čechoslováky během „mezinárodních“ utkání ve Vladivostoku a podél magistrály proti mužstvům jednotek Spojenců.

Úpadek zjevně zažila sokolská idea. Nadšení sokolové buď padli, nebo přestali mít na svou zálibu čas či je omrzela; ti poslední zbylí nadšenci tvořili jen kapku v narostlém tělese legionářského vojska. O ne zase tak novém vztahu vojáků k sokolskému cvičení hovoří Jan Falář: *„Naši hoši se učí cvičit ‚prostná‘ (br. Pospíšil). Bude prý v červnu sokolský slet. V našem vagoně byli pro dobrovolné cvičení pouze dva stoupenčí...“*³⁹⁸

Trávení času mimo službu se stávalo stále pasivnějším, nebyl to jen úpadek sportování, ale nalézáme stále méně a méně amatérských hudebních kroužků, divadélek, bavičů. Vypadá to, že tomuto procesu obecně nahrávala nedobrá nálada v celém vojsku. Stále více na síle nabývají hazardní hry – zvláště karetní, pití alkoholu (ve stále větším množství), vyhledávání prostitutek, hádky a diskuze o ničem (nyní mnohem ještě vášnivější než kdykoliv předtím) nebo jen nicnedělání.

Neodumřel ani spiritismus, právě naopak, mezi nervově labilními jedinci v legiích si získal ještě větší obliby než kdykoliv předtím a toto

zaujetí záhrobním světem dokonce ústilo v odpírání poslušnosti velitelům. Někteří jedinci totiž nejen, že museli každý rozkaz důkladně prodiskutovat sami mezi sebou, oni se museli ještě zeptat spiritistického stolku. Vlasákova následující glosa je sice značně nadsazená, ale při pečlivém odstranění zjevného výsměchu se dostaneme k jádru věci: „*Kluci sice vylezli z těplušek a řekli si: ‚Jít, nebo nejt?‘ Pak spočítali ty, co měli ruce v kapsách a řeklo se: ‚Do bot!‘ A marná sláva něco dělat! V nejlepším případě to odklepal stoleček a to byla poslední odvolací instance. Zavolali si ducha sultána Mehmeda VII., ten řekl ne, a to bylo svaté...*“³⁹⁹

Trochu netypickou ilustrací k tématu volného času je dvojice fotografií, která má dokládat trávení volného času v legiích (viz Za svobodu IV., strany 667 a 671). Na první fotografii nalézáme interiér kasáren, kde v pozadí dvojice mužů hraje zřejmě nějakou deskovou hru, před nimi sedí další muž s novinami; centrem celé fotografie je hráč na tahací harmoniku a po jeho levé ruce další čtenář. Druhá fotografie je v podobné místnosti a má fakticky shodnou kompozici; v pozadí sedí voják, jehož činnost nemožno bohužel ani při nejlepší vůli odhadnout, v centru se nachází hudebník s kytarou a na stoličce od něj napravo sedí voják s fajfkou v ústech a knihou na kolenou. Vypovídací hodnotu tohoto pramene však silně poznamenává jeho strojenost, z póz a tváří legionářů poznáváme, že se jedná o předem připravené a naaranžované scény.

Významem těchto fotografií je ale touha samotných legionářů o pokus zachycení trávení volného času typickými způsoby, protože jak již víme, tak četba, hra na hudební nástroje a různé hry byly typickými aktivitami času mimo službu.

³⁹⁸ Zápís z května 1919; Osobní deník Jana Faláře, s. 71.

³⁹⁹ R. Vlasák, Houpačky na magistrále I., s. 91.

V prakticky ideálních sibiřských podmínkách nebyl zanedbáván ani lov. Zvěř vojáci lovíli nejen pro přilepšení k jídelníčku, ale také pro kožešiny nebo jen požitek z lovu – nemálo legionářů bylo již před válkou vášnivými nimrody. Oblíbeným terčem bylo ptactvo, zajíci, vysoká a černá zvěř, ale vojáci se nezalekli ani dravců – lišek, vlků a dokonce medvědů.⁴⁰⁰ S postupem času se taková soukromá lovecká výprava do tajgy mohla stát osudnou – povstalecké bandy stahující se blíže k trati se s oblibou zaměřovaly na takové samotáře, které pak přepadaly ze zálohy a zabíjely.

Opět také narážíme na domácí mazlíčky, na psy, zpěvné ptáky nebo dokonce medvíďata. V závěrečném období pobytu legionářů v Rusku bychom těžko našli vlak, v němž alespoň polovina těplušek s sebou nevezla nějakého toho zvířecího maskota nebo mazlíčka.

S příjezdem Američanů (nejen vojáků, ale i členů Y.M.C.A.) do Ruska se rozšířil též program ruských kin. Američané dokonce nemálo kinematografů sami provozovali; nejednalo se většinou o stálé scény, ale o mobilní vybavení, které mohlo být rozbaleno v každém příhodném sále. Co bylo na programu? „*Předvádějí tuctovou americkou divočinu, samou střelbu po Indiánech, honičky s lasy a škracení přepadených. Franta hlučně protestuje: „To švindl, samej humbuk, tak málo mrtvejch při tolika vypráskanejch patronách!*“⁴⁰¹ Z žánrů se určitě ještě objevovali veselohry a romantické filmy, vše většinou poměrně nízké umělecké úrovně – důležité bylo, že vojáci na nějakou tu hodinku zapomněli na své okolí. „Kinotyjatr“ byl velmi oblíbenou zábavou.

⁴⁰⁰ Viz R. Vlasák, *Vojáci republiky II.* s. 144.

⁴⁰¹ K. Fibich, *Povstalci IV.*, s. 23.

Někteří dotyční viděli kino poprvé v Rusku při představení, která se většinou pořádala zcela zdarma. Vincenc Červinka hovoří dokonce o kinu v železničním vagonu.⁴⁰²

Opominout nemůžeme ani rozšiřování a přijímání různých fám a „latrín“; znovu se objevuje celá řada výmyslů, která se násobí s jakýmkoliv kritickým momentem. Fámy jsou charakteru pozitivního – tedy, že už se blíží odjezd z Ruska, že lodi už jsou připraveny ve Vladivostoku; ale také charakteru negativního – tehdy hovoří o zničených vlacích, stovkách mrtvých, o nutnosti znovu nastoupit na frontu proti bolševikům, o zradě všech od vlastního velení až po Dohodu a československou vládu. Karel Fibich produkci a distribuci fám považuje přímo za způsob trávení volného času: *„Někteří si z toho rozšiřování zpráv udělali zvláštní sport pro ukrácení chvíle a ‚zaručenou‘ zprávu, kterou na jednom konci tábora pustili do oběhu, běží na druhý konec zase vyvracet ‚protizprávou‘.“*⁴⁰³

⁴⁰² Viz V. Červinka, *Naši na Sibiři*, s. 308.

Kapitola sedmá

Všední dny na magistrále

Ještě krátce ke stravování a zásobování

Ke konci druhé kapitoly prvního dílu knihy jsme slíbili, že se ještě stačíme podívat na „samozásobitelské“ projekty československých legionářů, které probíhaly zejména v letech 1919 – 1920. Důležité je zmínit, že tyto projekty samy sebe nazývaly kooperativy, čímž jako kdyby legionáři navazovali na podobné podniky sibiřských eserů. Splněním tohoto slibu též uvedeme kapitolu, která hovoří o jídle, stravování a zásobování právě v tomto období.

Mezi největší a nejnáročnější podniky zcela jistě patřilo získávání masa pro armádu. Velká část masa byla nakupována „živá“, tedy zvířata, která se zpracovávala na armádních jatkách a další část zmražená. Pro živá zvířata (hovězí dobytek) se pořádaly výpravy až do dalekého Mongolska a přes širé stepi je hnali českoslovenští „cowboys“. Další část potřebného množství masa byla získávána z usedlostí podél železničních tratí, jejichž správci se stali starší dobrovolci (většinou invalidé), kteří dohlíželi na zaměstnance – zajatce. Měsíční spotřeba masa u vojska byla přes 400 tun, jak hovězího tak vepřového, zapomínat nesmíme ani na maso drůbeží – tedy kachny, husy, kuřata.

O pro dnešního člověka šokující hygieně při převozu zmražených kusů masa máme doklad na straně 538 v kronice *Za svobodu IV.*, kde nalezneme fotografii československých vojáků nakládajících kusy zmrzlého masa do vagonu. Velké kusy zmrzlého masa leží bez

⁴⁰³ Tamtéž, s. 29.

jakéhokoliv obalu na holé zemi; v popředí celé scény ještě postává zřejmě toulavý pes k dokreslení celé situace.

Armádní jatka však nebyla posledním článkem řetězu vedoucího od pastviny až do legionářského žaludku. Svou proslulost si vybudovaly také československé uzenářské závody, které dokázaly vyprodukovat až 20 tun uzenin měsíčně. Kvalita těchto uzenin byla ve srovnání s místními výrobky poměrně vysoká; zvláště pokud se vzaly v potaz velmi náročné podmínky, v nichž celý proces probíhal.

Legie se snažily dosáhnout alespoň částečné samostatnosti prakticky ve všech potravinářských odvětvích. Samostatnost sice byla spíše přáním než skutečností, ale jisté je, že vojsko ušetřilo vlastní výrobou mnoho stále se nedostávajících peněz.⁴⁰⁴

Nejpotřebnější surovinou byla zcela jistě mouka, které vojsko spotřebovalo až 1000 tun měsíčně. Ani zde legionáři nezháleli a provozovali trojici mlýnů; ty však dodávaly jen okolo 80 tun mouky měsíčně, což pokrývalo pouhých 8 procent již předestřené množství, zbytek se musel dokupovat. S mlýny byla spojena ještě továrna na těstoviny (makarony).

V systému „provozoven“ pak nalezneme navíc sýrárny, které vyráběly nepříliš oblíbený „měkký sýr“, jenž byl mnohdy důvodem k hádkám a nevraživostem. Mezi již objemem okrajové záležitosti patří také nevelká pražírna kávy. A nebyli by to Češi, aby si nezaložili pivovar, ten kurgánský dokázal vyprodukovat až 3.600 věder údajně celkem slušného piva týdně i přes nedostatek surovin (dobrého chmele a kvasnic).

Ve Vladivostoku pak byla založena legionářská restaurace, o níž major JUDr. Čehovský vlastenecky referuje jako o „prvotřídní“.⁴⁰⁵

⁴⁰⁴ Právě „masný průmysl“ dosáhl asi největších úspěchů a rozmachu. V kombinaci s velmi sňazivými nákupčíky živého inventáře se mu povedlo pokrývat drtivou většinu potřeb, aniž by muselo být nakupováno již naporcované maso nebo hotové uzeniny.

⁴⁰⁵ Viz Československý deník č. 671 ze dne 6. května 1920.

Restaurace byla určena jak pro stravování vlastních vojáků, tak Rusů, spojenců atp.

Nyní je čas na dvě krátké exkurze; ta první nás zavede do dělostřelecké brigády a přiblíží nám strukturu zodpovědnosti za zásobování uvnitř tohoto taktického celku. V tomto jednoduchém načrtnutí se nachází i funkce, které souvisí se zásobováním materiálem jiným než jen potravinami; jsou uvedeny z důvodu celistvosti obrazu:

- 1) **Hlavní zodpovědnost:** velitel baterie (jednotky)
- 2) **Přenesená zodpovědnost:** jeden důstojník baterie pověřený velitelem
- 3) **Výkonní poddůstojníci** (označovaní rusismem „*kapternámus*“):⁴⁰⁶
 - a) dělostřelecký skladník⁴⁰⁷
 - b) oděvní skladník⁴⁰⁸
 - c) „*furažír*“⁴⁰⁹
 - d) proviantní skladník
 - e) „*artěľščik*“ – hospodářský poddůstojník
 - 1e) četový rozdíleč („*vzvodnyj razdatčik*“)
 - 2e) kuchaři („*kaševary*“)
 - 3e) pekaři

Pokud se podíváme blíže na náplň práce lidí, kteří nás z hlediska tématu stravování zajímají nejvíce, můžeme říci, že proviantní skladník se staral o nákup proviantu ve větším, případně jeho přejímání od

⁴⁰⁶ Též kaptinarius, obecně byli hospodáři roty, praporu či baterie označování mužstvem jako „ulejváci“ a házelo se na ně všechno, od nedostatku masa, mouky, sádla, bot až po vlasy v neslané polévce.

⁴⁰⁷ Samozřejmě, že tato funkce existovala jen u dělostřeleckých baterií, u ostatních rot byla nahrazena funkcí obyčejného zbrojíře.

⁴⁰⁸ Výdej výzbroje a výstroje, dohled nad opravárenskými dílnami – ševcovskou, krejčovskou apod.

⁴⁰⁹ Starost o zaopatření „živého inventáře“ oddílu, o koně apod. Nákup či fasování krmiva.

centrálních úřadů či skladů. Hospodářský poddůstojník měl v pravomoci tvorbu jídelníčku a výdej surovin kuchařům, kteří dokázali jak dodané suroviny „zkazit“, tak z nich vytvořit něco skutečně „jedlého“.⁴¹⁰ Četový rozdíleč vládl nad rozdělením zejména chleba, mouky, sucharů a dalších surovin či potravin v jednotlivých četách. Jednalo se většinou o funkci dobrovolnou (bez zásadních nároků na odměny) a byli jí pověřováni jen vojáci pro ostatní mužstvo důvěryhodní; musíme však současně předpokládat větší či menší krádeže nebo zpronevěry na všech daných úrovních žebříčku.

A druhá exkurze nám předvede, jakou spotřebu mělo takových šedesát tisíc lidí, o něž se intendanty museli starat v roce 1919 před odjezdem velkých transportů do vlasti.⁴¹¹ Objem jednotlivých surovin bude víceméně uveden v původní ruské váhové jednotce – pud, která představuje 40 funtů, což je asi 40 dkg; pud je tedy zhruba 16 kg.

Vojsko spotřebovalo 62.528 pudů mouky, 246 pudů čaje, 468 pudů kávy, 52 pudů cikorky, 8234 cukru, 26.250 pudů masa, 2625 pudů salámu a uzenin, 2.500 pudů rýže, 3.750 pudů krup, 4.125 pudů luštěnin, 1.875 pudů zelí, 750 pudů těstovin, 7.843 pudů másla, sýra 3.000 pudů, 3.875 pudů soli, 121 pudů octa, 1.937 pudů suché zeleniny, 382 pudů zeleniny, 3.390 pudů cibule, 968 pudů rajských jablíček, 1.062 pudů sušeného ovoce a 625 pudů marmelády a povidel.⁴¹² A to mluvíme jen o lidské části vojska, své vagony s krmivem si vyžádalo též na 12.000 koní.⁴¹³

⁴¹⁰ „Pošmákli byste si dnes, rošťárno! Udělal jsem vokurkovou vomáčku, jedna báseň! Knédle skvělý, maso jako dort, ‚píšča‘ [polévka, D.V.] samý voko. A jako volský, žádný kuří – žrádlo, že byste byli v ráji...“ R. Vlasák, *Vojáci republiky II.*, s. 126.

⁴¹¹ V tomto zaokrouhleném čísle jsou zahrnuti nejen čs. vojáci a část jejich rodinných příslušníků, ale též zajatci a občané Československé republiky. Čechoslováci také zásobovali jednotky zvané „národnostní vojska“, která se tvořila z dobrovolníků – Lotyšů, Poláků, Rumunů, Jihoslovanů a Karpatorusů.

⁴¹² Pro ilustraci lze ještě uvést 1.586 pudů tabáku, 1.812 pudů mýdla, 1.247 pudů petroleje, 18.000 krabiček zápalek a 300.000 „knížek“ cigaretového papíru. Převzato z: J. Vavroch, *Přehled činnosti armádního intendantstva od listopadu 1918 do konce září 1919*, in: V. Červinka, *Naši na Sibíři*, s. 129 – 133.

⁴¹³ 1.540 dělostřeleckých a 10.230 jízdních či tažných koní si vyžádalo na 145.860 pudů ovsa a zhruba stejného množství ovsa. Spotřeba ovsa a sena byla z vlastních

Nákup, uskladnění a distribuci tohoto všeho shora jmenovaného plus všeho dalšího vybavení technického, sanitního, výzbrojního i výstrojního obstarávalo na podzim 1919 pouhých 14 důstojníků, 120 vojáků, 8 civilistů s československým občanstvím a 145 zajatců; tedy relativně malý počet 287 lidí intendantní služby.

Jídelníček sám se příliš neměnil. Snad se jen trochu vylepšil tím, že vlaky se zastavily ve stanicích a mnoho jednotek se nastěhovalo do klasických kamenných kasáren s lépe vybavenými kuchyněmi. Na druhou stranu při operacích proti povstalcům podél trati byli stále vojáci odkázáni na to, co nesli na zádech nebo co jim připravila polní kuchyně, kterých nikdy nebyl dostatek. Lépe se vedlo jen oddílům umístěným jako posádky ve větších městech; vojáci, kteří náleželi k rotám a praporům určeným k ostraze opuštěných částí magistrály by s tvrzením o jistém vylepšení jídelníčku asi moc nesouhlasili. Pravdou ale zůstává, že obecně se situace posunula k lepšímu. Zvláště díky stále lépe a efektivněji fungujícímu intendantnímu oddělení, které získávalo nové a nové zkušenosti, jež se brzy promítly v další praxi.

Naše bližší pohledy nyní zaměříme na tak trochu výjimečné záležitosti v ohledu stravování. V letech 1919 – 1920 to již vypadalo, že dobrovolci ztratili nechuť, kterou chovali vůči rybám a jakýmkoliv pokrmům z nich. Snad za tím stála možnost okusit výborně upravené ryby mořské⁴¹⁴ nebo též vlastní kulinářské experimenty – v oficiálních jídelničkách se rybí maso příliš často neobjevovalo, nenalezneme ho ani v jinak obsáhlém soupisu Vavrochově (viz výše). Víme o vojácích dislokovaných na Ruském ostrově u Vladivostoku, kteří volné chvíle

zdrojů vojska pokryta jen z minimální části. Velké problémy nastaly v létě 1919, kdy se vesničané a sedláci neodvažovali pro intenzivní aktivitu povstalců dovážet oves a seno ke trati a cena obojího proto značně vzrostla; někdy byl nárůst způsoben též umělými spekulacemi.

⁴¹⁴ „Franta jede do Vladivostoku nakoupit uzené lososy, kteří nám včera náramně chutnali. Funt stojí pouze 2 ruble.“ K. Fibich, Povstalci IV., s. 170.

věnovali rybolovu – dokonce za pomoci klasického nejen ruského triku s ručním granátem; jejich kořist pak byla nemalá.⁴¹⁵ Někdy se však vlastním kuchařům přece jenom podařilo ty staré špatné časy připomenout: „*Obědváme v nemocnici jakési nechutné rybí karbanátky a pak jdu...*“⁴¹⁶

Vypadá to, že do jídelníčku se začínalo – hlavně díky nákupům – prosazovat také větší množství jiného než hovězího, případně vepřového, masa. Tato změna je jistě podmíněna orientální zálibou ve využívání různých druhů masa drůbežího – kuřat,⁴¹⁷ kachen a husí, ostatně o orientální kuchyni jsme se již zmiňovali.⁴¹⁸ Variace v masových pokrmech přináší též ohromné množství zvěře v sibiřských lesích a záliba některých legionářů v lovu; vojáci též mohli dostat zvěřinu darem od spřátelených „*sibirjaků*“.⁴¹⁹

Zcela jinak, a mnohem lépe, se měla legionářská generalita a politické špičky. Nelze zastírat, že zvláště při pobytu delegace z vlasti docházelo k tomu, že se všichni snažili situaci přibarvit. Ti „vládní“ na

⁴¹⁵ „*Ve chvílce máme 36 správných kousků [zhruba půlmetrových ryb bez udání druhu či bližšího popisu, D.V.] ,na palubě‘ a slavnostně se vracíme s bohatou loveckou kořistí do ,rodného přístavu‘. Celá 6. palata [skupina bydlící v jednom stanu; palata – stan; D.V.] i kuchařská posádka nemocnice, která nám ryby usmažila, má dnes levné a chutné rybí hody.*“ K. Fibich, *Povstalci IV.*, s. 213. Srov.: „*Náš vlak obsadil koncem února [1919, D.V.] železniční uzel Tajgu, odkud vedla odbočka na Tomsk, a kde konali jsme službu u vodních čerpadel na nádraží a výtopny strojů (lokomotiv). Vodní čerpadla (vodokačka) byla vzdálena 9 km od stanice, v pralese u řeky, kam chodili jsme vždy jedna četa na 7 dní jako stráž. V říčce jsme chytali ryby, a sice tím způsobem, že hodili jsme ruční granát do tůně a po výbuchu jsme omráčené ryby sebrali.*“ *Vzpomínky Josefa Chuchla*, s. 82.

⁴¹⁶ K. Fibich, *Povstalci IV.*, s. 190.

⁴¹⁷ „*Po prohlídce věcí brousíme po nádraží. Celé hejno copatých kšeftářů s potravinami vrhlo se k vlaku a nabízí s jektavým křikem své zboží. Potraviny jsou velmi levné. Kupujeme pečená kuřata po 2 rublech!*“ K. Fibich, *Povstalci IV.*, s. 95.

⁴¹⁸ „*Jen přejdu ulici a ocitám se na tržišti. Je tu jak náleží živo a hlučno, neboť Číňané jsou národ, jenž dovede na ulici projevovat temperament na rozdíl od delikátních a hladkých Japonců. Čínský či určitěji řečeno mandžurský živel tu převládá a horké ruské blíny se tu ztrácejí vedle množství čínských jídel, z nichž některá vypadají jako by to byla mrazem ztuhlá kaše z vápna nebo z kolomazi. Mimo to vidět mnoho ryb, bažantů a zeleniny.*“ F. V. Krejčí, *U sibiřské armády*, s. 262.

⁴¹⁹ „*Již podvkráte jsme měli k obědu zajíce, celá rota. Bagáni jich přivezli spoustu na saních.*“ *Zápis z března 1919; Osobní deník Jana Faláře*, s. 70.

růžovo a ti „nevládní“ na černo.⁴²⁰ Toto upravování reality pro oči delegátů se dělo samozřejmě i v kontextu stravování. Zvláště František Václav Krejčí nám zachoval mnoho působivých záznamů o hostinách, pohoštění, obědech a večerích, které jemu a jeho kolegům legionáři připravili: „*Obědváme v rozsáhlé místnosti nemocnice; hlavním chodem je ovšem zase vepřová s knedlíky a obrovské porce svědčí o blahobytu; za uspořádání oběda jest nám děkovati hospodáři nemocnice, jenž býval katolickým knězem.*“⁴²¹ Závist jistě vzbuzovalo i zásobování generála Janina, jehož suita, vybavení vagonu a jídelníček⁴²² způsoboval mezi vojáky vznik mnoha vtipů a uštěpačných poznámek. Opadla již dávno móda „mít svého Čechoslováka“, takže do ruských rodin bývali na večere a k různým příležitostem (domácím koncertům, tanečním večerům atp.) zváni pouze důstojníci.⁴²³

Nemůžeme však mluvit jen o kulinářských experimentech, hostinách, zvěřině, rybách a pečených kuřatech. Vojáky opět v určitých obdobích trápil hlad, kvůli rozbité trati tu a tam vážlo zásobování, a proto nemůžeme naše období označit za čas dostatku a plného břicha. Krásnou vzpomínku nejen na těžkosti se zásobováním, ale také na nestravitelné knedlíky nám zanechal náš starý známý František Vondráček: „*Náš praporeční zásobovatel, br. podporučík Tichý, povážlivě*

⁴²⁰ Obecně se však vojsko chtělo před vyslanci z vlasti ukázat v tom nejlepším možném světle.

⁴²¹ F. V. Krejčí, *U sibiřské armády*, s. 39. Srov: „*S chutí zasedáme pak k večeři, jejíž menu je se zřetelem k místu opravdu skvělé; polévka s játrovými knedlíky zvící ručních granátů, vepřová s knedlíky a se zelím, koblihy a káva.*“ Tamtéž, s. 89.

⁴²² „*A zde ve vlaku generálově [gen. Janin, D.V.] zase něco z příjemností života, jimiž oplývá krásná Francie: kuchyň, jemná vína, lehké úsměvy na tvářích, jiskřivé hry slov a vtipu. Tak vozí s sebou francouzský generál něco z vůně své vlasti všude s sebou po těchto nekonečných dálkách.*“ Tamtéž, s. 117.

⁴²³ S labužnickým, skoro až básnickým zaujetím popsal stůl jednoho večírku Adolf Zeman: „*Dámy nalévaly si sladký višňový likér. Na stolech na velkých mísách rdělo se nakrájené, oranžově růžové maso uzené semgy a jasně rudé selengy, nejskvostnější to ryby bajkalského kraje podivuhodné chuti, hnědl slaneček obložený bělostnou cibulkou a mísa hub naložených v octě, šťavnatou zelení usmívala se na nás nepostrádatelná okurka a červenaly se jemně nakrájené řízky rajských jablíček, bělal se ohromný kuse studené teletiny a růžověla svěží šunka a nakrájený salám. A mezi tím vším čněla do výše hora másla a krychle čerstvého sýra.*“ A. Zeman, *Bílý kapitán*, Praha 1932, s. 186.

*vykládá, že brzy bude hotov i se zásobami. Koupiti nemáme vůbec kde; i civilní obyvatelstvo, pokud tu ještě bydlilo, prchlo s bolševiky nebo ze strachu před nimi. Dostáváme černý chléb, o který si brousíš zuby jako králík o dřevo; jest tvrdý jako kámen, a i když jej přece rozmělníš, jakobys kousal do malty. Největší svízel bývá s knedlíky. Z mouky, kterou nedávno roty obdržely od zásobovatele, navařili velikých knedlíků, kterých však by byl nikdo nestrávil. Skončilo to s nimi tak, že dosyta se nalávše, ale s dostatečnou slávou všechny čtyři roty zakopaly celou várku knedlíku do písku nedaleko stanice.*⁴²⁴

Ale co jedli vojáci pokud byli zrovna na cestách mezi jednotkami, sami nebo v malých skupinkách bez vlastního kuchaře? Byli odkázáni na vlastní ušetřené peníze nebo dokonce na dobročinnost ostatních? To záviselo na okolnostech. Pokud voják cestoval oficiálně – tedy jako na příklad tzv. nákupčik nebo posel – vlastnil dokumenty, které ho opravňovaly vyhledat nejbližšího československého důstojníka, a ten mu umožnil stravování (nocleh, fasování výstroje) u místní legionářské jednotky. Podobně na tom samozřejmě byli též vojáci cestující k vlastní vojenské části na příklad z nemocnice – také ti měli dokumenty s omezenou platností, které jim dovolovaly se připojit k jiným oddílům na stravu a byt.

Trochu jiná situace panovala u „černých pasažérů“, tedy vojáků, kteří se po magistrále pohybovali bez platných dokumentů; bez jízdních rozkazů; případně s dávno prošlými propouštěcími papíry z nemocnic. Tito vojáci neměli právo žádat oficiální cestou, přes velitele, o „začíslení“ na stravu, fasování nebo byt; vlastně právem (a povinností) velitele jednotky bylo takového polo-dezertéra zadržet, vyslechnout a předat příslušným orgánům. Toto se však v masové podobě nedělo. Někteří „dezertéři“ měli podporu v mužstvu, zvláště ti, kteří tvrdili, že tak či onak patří k opozici a snaží se po magistrále mezi vojáky šířit pravdivé zprávy. Takové „opozičníky“ pak často někdo nakrmil ze

⁴²⁴ Zápis ze dne 10. září 1918; F. Vondráček, Husité, s. 92.

svého. Horší to však bylo, když dotyčný dobrodinec zjistil, že cestovatel bez dokumentů není tím, za koho se vydává – tedy pronásledovaným čestným socialistou, ale prachsprostým zbabělcem a ulejšákem. Jak již bylo nakousnuto, tito vojáci – nevojáci byli velice důležitými šířiteli polopravd, pololží, fám a dalších produktů informačních kanálů paralelních k těm oficiálním.

V roce 1919 narostly potíže s alkoholem a alkoholismem v řadách vojska. Tato potíž byla přímo spojena s rostoucí spotřebou alkoholu mezi Rusy. Legionáři nevidící jediné pozitivní východisko se chopili láhve, aby alespoň zapomněli; pilo se prakticky vše, co obsahovalo alkohol, což na zdraví nepřidávalo. Preventivní přednášky a tresty nijak nepomáhaly. Základní motivací ke konzumaci alkoholu v obrovských množstvích byla „...*nezdolná, stále rostoucí touha po domově a klidném životě občanském, beznadějnost či neurčitost ohledně doby tolik želaného návratu, z toho plynoucí rozháranost duševní a u mnohého skoro zoufalost, kterou ne jeden hleděl utápěti v alkoholu.*“⁴²⁵ V souvislosti s rostoucí drahotou všeho dostupného zboží, a tedy též alkoholu, se množily majetkové delikty ve vojsku, v rozpětí od drobných krádeží u spolubojovníků až po rozsáhlejší zpronevěry.

Vše se opět změnilo po rozpadu kolčakovské fronty, kdy se vítězné jednotky bolševiků doslova řítily po stopách legionářů a jako mimochodem pohltily dezorganizované Poláky z dobrovolnické divize a obsazovaly jedno město za druhým. Tehdy se otřásla vratká stavba československého zásobování až v základech. Zadní voje byly dokonce nuceny opustit vlastní vlaky (zejména 2. jezdecký pluk) a táhnout podél trati koňmo; tehdy byl jejich potravou opět pouze okoralý chléb, suchary a masné konzervy různého obsahu.

Za vojskem zůstal všechn materiál, který nešlo naložit do nemnoha vlaků, zůstávala tam ohromná kvanta potravin, polní kuchyně,

⁴²⁵ P. Fink, Policie a četnictvo v československém vojsku na Rusi, in: V. Červinka, Naši na Sibíři, s. 145.

kuchyně těpluškové. Vojáci nacpaní do zkrácených ešalonů opět pociťovali nouzi a hlad; zmatky v dosahu bleskově postupující fronty vše jen komplikovaly a ztěžovaly. Také ve Vladivostoku byl příval dalších vojáků následován jistou krizí v zásobování, kterou se však poměrně rychle povedlo zvládnout.

Hygiena a zdraví

Od stravování a zásobování se odpoutáme směrem k zdraví a jeho udržování. Nejdříve se zastavíme u zdravotní péče, která doznala přes zimu 1918 – 1919 značných změn, zvláště co se týče své organizace a také zásobování. Místa lékařů, nemocnice, lékárny, zubní ordinace, to vše bylo systemizováno a integrováno do struktury vojska. Mnohem lépe nyní fungoval přísun léků ze Spojených států a Japonska, i když do opravdového dostatku všeho materiálu měly sklady, lékárny i nemocnice stále daleko.

V polovině srpna 1919 můžeme mluvit o zhruba 150 lékařích a medicích, kteří se podíleli na udržování nejen tělesného zdraví vojáků. Z toho bylo 40 vystudovaných lékařů československé národnosti (26 dobrovolníků a 14 mobilizovaných), které doplňovalo 13 dalších vystudovaných lékařů jiné národnosti a 3 lékaři z řad mobilizovaných československých občanů národnosti německé či maďarské. Jedním z maďarských lékařů byl též expert na nemoci venerologické, docent Fürezs, který vedl specializovanou (samozřejmě na pohlavní choroby) ambulanci v Irkutsku. Mezi mediky bylo vedeno 82 Čechoslováků (59 dobrovolníků a 23 mobilizovaných) a po čtyřech československých občanech (Němci a Maďaři) a čtyřech Rusech. Nemocniční personál

ještě tvořili mimo jiné zdravotní sestry,⁴²⁶ zřízenci a celá řada kuchařů, hospodářských a administrativních pracovníků.

Ve stejné době už jsou též přesunuty československé nemocnice z několika měst do nových rajonů pod správou vojska. Můžeme v zásadě mluvit o sedmi nemocnicích: Irkutsku (číslo 1),⁴²⁷ Tomsku (číslo 2),⁴²⁸ Krasnojarsku (číslo 3),⁴²⁹ Jeniseji (číslo 4),⁴³⁰ a Vladivostoku, kde byly hned 3 ústavy (číslo 4 až 7).⁴³¹ Mimo nemocnice měli vojáci k dispozici divizní lazarety, zdravotnické a evakuační vlaky,⁴³² epidemickou „letučku“,⁴³³ ambulanci pro venerické nemoci⁴³⁴ a zubní kabinety.

Nemoci a důvody návštěv nemocničních zařízení a lékařů se nezměnily. Situace zůstávala velmi podobná konci roku 1918; snad jen bychom narazili na větší počet nakažených pohlavními chorobami,⁴³⁵ nervově nemocných a také se již věnovala daleko rozsáhlejší pozornost

⁴²⁶ Nacházíme i zdravotní sestry české národnosti – viz fotografie in: Za svobodu IV., s. 653 (zdravotní sestry Slavíková, Znojemská a Marie Klecandová); a zdravotní sestry původem Rusky, ale provdané za legionáře – viz fotografie in: tamtéž, s. 655 (sestra Marie Tretjaková – Dostálová).

⁴²⁷ V létě 1919 jí velí pplk. dr. Janda, nemocnice se sestává hlavně z oddělení chirurgického a terapeutického. Přítomen též specialista na venerické choroby a oftalmolog.

⁴²⁸ Velitel pplk. Mandaus; oddělení interní, chirurgické, venerických chorob a psychiatrické, přítomen oftalmolog.

⁴²⁹ Velitel pplk. Richter; oddělení interní, chirurgické, infekční. Přítomen venerolog a oftalmolog.

⁴³⁰ Velitel kpt. Dr. Reichel (dříve velitel nemocnice v Omsku a „zakladatel“ nemocnice v Tomsku); specializovaný ústav pro pohlavně nemocné doplněný bakteriologickým ústavem. Nemocnice později přesunuta na Ruský ostrov do Vladivostoku.

⁴³¹ Nemocnice č. 5 – velitel pplk. Dr. Bouček; nemocnice č. 6 – velitel pplk. Dr. Pelikán, nemocnice určena pro pohlavní choroby; nemocnice č. 7 – velitel mjr. Dr. Smetana.

⁴³² Vlak č. 1 v I. divizi (velitel mjr. Dr. Thaner), vlak č. 2 v II. divizi (mjr. Dr. Jancák), vlak č. 3 v III. divizi (mjr. Dr. Suchánek), vlak č. 4 – evakuační (kpt. Dr. Karas) a vlak č. 5 – evakuační (por. Dr. Vymětal).

⁴³³ Jednalo se o menší vlak s dobrým vybavením, který měl rychle zasahovat na místech případně zasažených epidemií nakažlivé choroby. „Letučka“ je odvozeno od slovesa „létat“. Velitelem „letučky“ byl por. Dr. Motejl.

⁴³⁴ O této jsme již mluvili, jejím velitelem byl doc. Fürezs.

⁴³⁵ Legionáři poté, co byl na Ruském ostrově zřízen ústav pro pohlavně nakažené, začali rozšiřovat zprávy, že ten či onen nemocný vlastně je poslán na „studijní dovolenou“ do Vladivostoku „studovat klimatické podmínky na Ruském ostrově“ a teprve až všechno vyzkoumá, tak se bude moci vrátit. Viz R. Vlasák, Houpačky na magistrále II., s. 202.

prevenci proti nakažlivým chorobám typu cholery a tyfu.⁴³⁶ Obě tyto nemoci se totiž objevily v alarmujícím rozsahu mezi běženci a uprchlíky před postupující rudou armádou, kteří snad ani nemohli udržovat dostatečnou hygienu; v přeplněných vlcích a odpadky pokrytých nádražích se nemoci šířily doslova bleskovou rychlostí. Velmi tvrdě ohroženy a nakonec i postiženy hrozbou nákazy byly zejména jednotky pohybující se v zadním sledu po pádu fronty, které okolnosti donutily procházet doslova zamořenými oblastmi, kam tyfus zavlekli lidé prchající z přifrontového pásma, a kde vládly katastrofické hygienické podmínky. Mezi základní hygienické postupy, kterých vojáci využívali bylo převařování vody – čaj jako nápoj tehdy prakticky úplně vytlačil obyčejnou vodu.

Ze všech výše jmenovaných nemocnic máme nejlépe ikonograficky zdokumentovanou tu na Ruském ostrově ve Vladivostoku (armádní nemocnici číslo 6).⁴³⁷ Bohužel všechny fotografie jsou rázu oficiálního, někdy až profesionálního, takže jsme ochuzeni o vše jiné mimo to, co bylo na nemocnici lichotivé. Zvenku nevypadá ústav nijak převratně, je to celkem standardní cihlová budova podlouhlého tvaru o dvou patrech. Zajímavější je již její umístění, a to v blízkosti jednoho z malých mořských zálivů na ostrově.⁴³⁸ Z vnitřního vybavení si můžeme prohlédnout chirurgickou ambulanci i s personálem a pacientem – figurantem;⁴³⁹ I. lůžkové oddělení;⁴⁴⁰ podle fotografie výborně vybavenou lékárnu⁴⁴¹ i se skladem⁴⁴² a nám bohužel neznámý fotograf si

⁴³⁶ „...dověděli jsme se o smutném konci bratra Jeklera, dobrého přítele Franty z učebné komandy. Právě před několika dny podlehl v nemocnici skvrnitému tyfu. Nemoc měla krátký průběh, po čtyřdenní horečce nastala smrt.“ K. Fibich, Povstalci IV., s. 30.

⁴³⁷ K dispozici jsou též fotografie význačnějších členů lékařského kolegia v čele s velitelem nemocnice podplukovníkem dr. Rudolfem Pelikánem; viz Za svobodu IV., s. 617. Pozadu nezůstává ani skupinová fotografie ošetřovatelů; viz Za svobodu IV., s. 623.

⁴³⁸ Viz fotografie in: Za svobodu IV., s. 614 a s. 615.

⁴³⁹ Tamtéž, s. 619.

⁴⁴⁰ Tamtéž, s. 622.

⁴⁴¹ Tamtéž, s. 627.

nechal naaranžovat též očkování proti choleře, kde ústředními postavami v davu ostatních jsou „očkující“ lékař a „očkováný“ pacient.⁴⁴³

Nevýhodou této zajímavé (ač nedlouhé) fotografické studie je její jistá schematičnost. Centrem většiny fotografií (těch z interiérů) není ani tak vybavení jako skupinky osob – lékařů, pacientů. Přesto mají tyto fotografie svou nepřehlédnutelnou cenu. Kritiku vzhledem k jistému druhu „neautentičnosti“ však můžeme vztáhnout na velkou část publikovaného ikonografického materiálu.⁴⁴⁴

Ohledně hygieny můžeme přidat ještě jednu poznámku; institut klasických koupelen byl samozřejmě všem legionářům mimo kamenná kasárna legionářům nedostupný, tak mimo různých nádob s vodou umístěných rovnou v těpluškách bylo využíváno také nejbližších vodních toků. Většinu rán bychom u takového potoka našli skupinu polonahých vojáků konajících ranní hygienu.⁴⁴⁵

Mluvili jsme již o československých podnicích, které podporovaly zásobování jídlem; výroben podobného charakteru bylo však mnohem více druhů – ne jen mlýny nebo uzenářské továrny. Mezi „závody“, které musíme spojit s hygienou patří výrobní zubního prášku a mýdla, které se snažily pokrýt částečnou spotřebu vojska; jen mýdla se spotřebovalo na 1.800 pudů, což československé mýdlárny opravdu vyrobit nezvládly. Nezapomeňme také, že pokud mluvíme o mýdlu, nemyslíme jen na

⁴⁴² K vítězné svobodě, s. 223; zde se však nejedná o fotografii ze stejné série jako ostatní snímky, pravděpodobně nejde ani o téhož fotografa; na všech snímcích je ale čs. nemocnice na Ruském ostrově, resp. její části.

⁴⁴³ Za svobodu IV., s. 626.

⁴⁴⁴ Proces vzniku takových fotografií nám v jisté hyperbole přibližuje povídka Rudolfa Vlasáka s příznačným názvem: Temná komora; in: R. Vlasák, Houpačky na magistrále, s. 169 – 196.

⁴⁴⁵ Viz fotografie in: Za svobodu IV., s. 577.

osobní hygienu vojáků, ale toto mýdlo se používalo též k praní uniforem a spodního prádla.

K tématu oblékání, které již bylo poměrně vyčerpáno v části první, můžeme ještě dodat, že v období „revolty“ proti politickému vedení vojska využívali někteří vojáci svého oblečení, aby ukázali protest. Chodili neupravení, v nepříliš čistých uniformách, kterým buď součásti chyběly nebo je naopak doplňovaly značně nepředpisové kusy. Svérázným protestem bylo též odmítání nošení červenobílé lenočky na pokrývce hlavy, případně využití rudé kokardy jako podkladu. Důstojníci se snažili proti těmto „móresům“ zasahovat, ale příliš se jim to nedařilo. Otrhané, špinavé oblečení a zanedbávání nošení rozlišovacích znaků – hodnotných štítků, označení příslušnosti k jednotce a zbrani – bylo skoro až výsadním právem polo – dezertérů, o nichž byla řeč několik stran zpátky v souvislosti se stravováním.

Nejrozšířenějším způsobem revolty však bylo tak zvané „odkázání“ – tedy odmítnutí rozkazu daného nadřízeným důstojníkem. Toto odmítnutí je prakticky dvojího charakteru, z nichž první „druh“ byl mnohem častější než ten druhý. První odmítnutí se sestávalo z nerespektování povšechných rozkazů, které upravovaly vycházky, držení služeb atp. Odmítnutí druhé bylo „odkázání“ přímého rozkazu daného přítomným důstojníkem jednotlivci nebo oddílu. Z čistě vojensko – právního hlediska se dá obojí v boji považovat za provinění zasluhující nejtěžší trest.

Ale proč mluvíme o odmítání rozkazů v souvislosti s všednodenností legionářů? Protože tento postup vůči autoritám se v roce 1919 a pak zvláště 1920 rozmáhal v míře, která začala poškozovat i jinak poměrně dobré jméno legií u světové veřejnosti. Držení stráže nebo jiná denní zaměstnání se buď nevykonávala vůbec, nebo jen těmi nejsvědomitějšími vojáky. Manuálně pracovat vojáci odmítali prakticky

úplně – zejména u řadových jednotek a jízdy – argumentovali tím, že na práci tu jsou zajatci.

Exkurs do netypického podniku - Školy pro nezletilé dobrovolce

V souvislosti se zvířaty v legiích jsme mluvili nejen o jejich funkci jako mazlíčků, ale také jako maskotů jednotlivců, těplušek nebo vagonů jednotek. Pokud bychom se však pečlivě podívali do československých ešalonů, nenalezli bychom v nich jen maskoty zvířecí, ale též lidské – opuštěné děti, kterých se legionáři ujali. Občanská válka a rozvrat systému i společnosti odsoudila velké množství dětí do rolí žebráků a obětí kriminální činnosti. Ruská nádraží se hemžila touto drobotinou, která se nezřídka spojovala do vysoce nebezpečných gangů; tyto pak měly spadeno na ženy, jiné děti nebo slabší cestující. Ač je dětská kriminalita během ruské občanské války neoddiskutovatelná, zřejmě neexistují podrobné specializované prameny nebo dokonce literatura, která by nám mohla pomoci v jejím rozkrývání.

Osamocené, hladové a zoufalé děti na nádražích vzbuzovaly lítost legionářů. Čechoslováci byli známi tím, že pokud k nim přišlo dítě a požádalo je o něco k jídlu, většinou skutečně dostalo alespoň krajíc chleba.⁴⁴⁶ Postupem času začali vojáci tu a tam přibírat různé chlapce do ešalonů, kde je nejen oblékli a nakrmili, ale tito s nimi dokonce chodili na rozvědky a fakticky se účastnili bojů, na příklad jako poslové. O nezletilých dívkách v legiích se nezmiňují ani prameny oficiální ani osobní, o románech a denících ani nemluvě.

⁴⁴⁶ „Ruské stanice se hemžily takovými nešťastníky. O poledni přicházely obyčejně tyto bludné duše k našim čechoslováckým vlakům – ešalonům, se sepiatýma rukama a na kolenou prosily o pár lžic zbylé polévky od oběda, o suchou a odhozenou kůrku. Dostal – li některý z nich pár lžic jídla nebo snad dokonce nějaký ten hadr na

Jaro 1919 se zdá být pro nás zlomovým obdobím, neboť v té době dostávaly úvahy o případném vzdělávání malých Čechoslováků (ti dokonce chodili ve zmenšených uniformách svých velkých vzorů) konkrétní tvar. Vojáci u útvarů neměli pro povinnosti na mladíky tolik času, jak by jejich výchova (a vzdělávání) potřebovala. Proto počátkem července 1919 byla z rozhodnutí vrchního velitele generála Syrového zřízena „Škola nezletilých dobrovolců československého vojska na Rusi“. A kde jinde by byla zřízena než doslova v srdci československé Sibiře, v Irkutsku. Škola se nastěhovala do bývalých kasáren; do poměrně rozsáhlé budovy, která sloužila zároveň jako noclehárna i jako místo pro výuku.

Do učeben se umístily jednoduché, dlouhé stoly (pro deset dětí každý), dvě lavice a množství různých obrázků (Tomáš G. Masaryk, Jan Syrový, Jan Žižka, Milan R. Štefánik), snad nějaká ta mapa a to bylo vlastně všechno.

Učitelů bylo od počátku angažováno deset, z toho osm Čechoslováků a pak ruský učitel jazyka a ruský tělocvikář.⁴⁴⁷ Nedostatek vybavení „školy“ sahající od postelí až po židle, stoly a tabuli byl odstraněn společným úsilím všech zúčastněných, včetně sto šedesáti devíti „přijatých nezletilých dobrovolců“ mnoha různých národností (pouze osm Čechů). Škola disponovala vlastní kuchyní (2 kuchaři) a dokonce dílnami – ševcovskou (3 ševci) a krejčovskou (3 krejčící). Posléze jí byl přidělen kočí k obhospodaření několika koní a na závěr se škola mohla pyšnit vlastním ešalonem.⁴⁴⁸

polonahé tělo, blahořečil nám a děkoval se slzami v očích...“ V. Valenta – Alfa, Do legie, s. 96.

⁴⁴⁷ Učitelé se samozřejmě starali o všechno, od udržování čistoty ve svěřených prostorách až po rozdělení jídla při obědě a večeři nebo vyřizování kázeňských přestupků.

⁴⁴⁸ Tabulkově velení školu vedlo jako samostatnou polní rotu, díky tomu získala vlastní vlak, dílny atp. V době, kdy Irkutskem otřásaly nepokoje drželi nejstarší mladíci, mnohdy veteráni mnoha přestřelek a bojů dokonce stráž (samozřejmě ozbrojeni). Ohledně zbraní vypuklo mezi žáky několik skoro vzpour, protože při nástupu do školy museli své pušky, bodla, revolvery, granáty a nože (!) odevzdat. Zbraně dostávali pouze ti určené pro strážní službu.

Učitelé žáky rozdělili podle jejich již absolvované docházky do tří skupin – tříd. V první třídě byli hoši školou prakticky nedotčení – a nemuseli to být nutně jen ti nejmladší. Druhou a třetí třídu naplnili ti pokročilejší a nejpokročilejší.⁴⁴⁹

Výuka byla vedena v jediném společném jazyce, tedy v češtině. Ruština zde stála paradoxně na místě jazyka cizího – druhého. Dopolední vyučování se dělo většinou v budově v učebnách (mimo praktických ukázek); mezi zavedené předměty patřilo čtení, psaní, počítání, zpěv, mravouka, zeměpis, dějepis a přírodopis. Odpoledne se vzdělávací program pohnul spíše k fyzické stránce – tělocvik, různé hry a vojenská cvičení (beze zbraní).

Zajímavé je, že výukové materiály se většinou vyráběly svépomocí nebo bylo (zvláště při četbě) využíváno produkce československých redakcí a tiskáren. Nedostatek psacích potřeb vyřešil až štědrý dar poslaný díky Vojtovi Benešovi (bratr Edvarda Beneše) z Ameriky.

24. září 1919 však nastává čas stěhování. Škola se přestěhovala do svého ešelonu a vyrazila směrem k Vladivostoku. Po dvanácti dnech dojel tento vlak plný malých Čechoslováků v uniformách k moři a osazenstvu se dostalo ubytovacích prostor na Ruském ostrově v poměrně nové velké budově blízko moře. Vybavení školy i ubytovny bylo na Ruském ostrově neporovnatelně lepší než v Irkutsku. Podnikavost školáků, jejich dohlížitelů a dalších „strýčků“ z nedalekých kasáren dodala škole potřebné lavice, tabule, mapy, obrazy, skládací železné postele, noční stolky, lampy, nástěnné hodiny atp. Malí vojáčci dostali také novou „kanadu“, aby se mohli chlubit jako jejich starší spolubojovníci.

⁴⁴⁹ Věkové rozpětí žáků bylo mezi 7 a 18 lety. Mezi žáky se nacházelo též několik národnostních Čechů, většinou nebožáků, kteří před válkou odjeli na Rus s rodiči a válka nebo revoluce je o ně připravila.

Organizace dne byla poměrně přísná; od osmi do dvanácti hodin probíhalo vyučování, od dvanácti byla pauza na oběd⁴⁵⁰ a od dvou do čtyřech další porce vyučování. Od čtyř hodin do sedmi měli kluci volno, které trávili zejména u moře. Nálezy z mořského pobřeží obohacovaly „školní sbírky“. Čas ubíhal rychle a na Vánoce 1919 vyrazila celá škola i s učiteli na dlouhou cestu do vlasti. Jeli na lodi Shunko – Maru, na které se plavil náš další vypravěč Jan Čížkovský.

Jaká byla kázeň nezletilých dobrovolců? Václav Valenta – Alfa, z jehož knížečky⁴⁵¹ je čerpána drtivá většina informací o škole, nezmiňuje problém kázně přímo, ale z narážek a polopřímých tvrzení můžeme odvodit, že nebyla zrovna nejvzornější. Není divu, chlapci vyrostli uprostřed chaosu, bez rodin, bez jistot a to se musí zákonitě projevit i na jejich chování a sociálních návycích. Valenta například mluví o jisté „mravní zpustlosti“, o rvačkách, o hádkách, dokonce o útěku ze školy. Klasickou lumpárnou bylo pak použití dveří od záchodu nebo velké školní tabule jako „korábu“ na moři. Václav Valenta sice nikde výslovně neuvádí používání tělesných trestů, ale můžeme je s klidným svědomím předpokládat. Autentická fotografie vyučování na Ruském ostrově nám ukazuje nejen vybavení učebny, ale též to, že žáci museli sedět s rovně s rukama za zády.⁴⁵²

Na Ruském ostrově se také nalézala škola spadající pod Osvětový kroužek, která zaměstnávala učitelky, a kde se učily též dívky. Jednalo se většinou o děti, které si legionáři vyženili v Rusku nebo děti krajanů, kteří vstoupili do vojska či s ním jen cestovali.⁴⁵³ O té nám zanechal svědectví František Václav Krejčí, který ji přímo na ostrově navštívil: *„Hoši a děvčata nás vítají uctivým povstáním a jedna z děvčátek podává mi kytici. Oslovuji je, vyprávím ji o národě, jehož členy se mají státí,*

⁴⁵⁰ Oběd v kuchyni dostal jenom ten, který se mohl prokázat potvrzením, že byl dopoledne přítomen ve škole.

⁴⁵¹ V. Valenta – Alfa, Do legie, Povídky o našich na Sibiři, Praha 1924.

⁴⁵² Viz fotografie in: K vítězné svobodě, s. 225.

⁴⁵³ Fotografie této školy in: Za svobodu IV., s. 639. Vidíme hlavní učebnu školy, která byla umístěna v bývalé kapli.

povzbuzují je k pilnosti a v duchu se bavím myšlenkou, jak i zde... opakují se scény, jež jsme zažívali jako děti, když do školy k nám přišel pan biskup nebo jiný hodnostář. Slečna učitelka vyvolává děti na podium, aby ukázaly, jak ovládají češtinu...“ se znalostmi žáků byl Krejčí celkem spokojen, bylo mu však nutno vyslechnout stesky učitelů, kteří měli vlastně stejné potíže jako jejich kolegové ve „škole nezletilých dobrovolců“: „...nedostatek pomůcek. Kde tu vzít české učebnice? Slabikář mají děti hektografovaný...“⁴⁵⁴

⁴⁵⁴ F.V. Krejčí, U sibiřské armády, s. 38.

Kapitola osmá

Loučení s těpluškami

Znovu se vracíme k našemu velkému, možná stěžejnímu tématu – k těpluškám. Vojáci neopustili své těplušky ani s příchodem nového roku 1919 a nových povinností na transsibiřské magistrále. Tyto upravené vagony byly stále v jejich blízkosti, připravené k vyražení na cesty. Opomineme nyní těplušky zaparkované na slepých kolejích velkých nádraží sibiřských velkoměst v Omsku, Irkutsku a jiných, které patřily jednotkám dislokovaných přímo v tom kterém městě. Tyto těplušky byly mnohdy odstrojeny a zbaveny všeho vybavení, které je odlišovalo od obyčejných těplušek ruských. My se ale budeme zabývat vagony, v nichž vojáci ještě žili.

Zdaleka ne na všech vymezených stanovištích bylo možno bez potíží přesunout vojáky z železničních vagonů do kamenných kasáren. Mnoho menších jednotek – zvláště rot – bylo totiž umístěno do malých městeček, kde pro ně nebyly dostačující ubytovací kapacity (rozsahem ani kvalitou). Situace se řešila prostě tak, že vagony byly zataženy na slepou kolej zvanou rusko-češtinou „*ťupik*“ a staly se jakýmsi pevnými domky, ke kterým stačilo jen připojit lokomotivu a mohly být přesunuty zase jinam. Čechoslováci si poradili i na místech, kde taková příhodná slepá kolej vůbec nebyla – prostě ji tam ženisté nebo vojáci z železničních útvarů vybudovali. Určité procento těplušek a vojáků však bylo v pohybu neustále – operace podél trati si toho vyžadovaly.

Zásadním rozdílem oproti roku 1918 je tedy praktické omezení frenetického pohybu po železnici. Vojáci se mohli na určitou dobu někde

usadit a když vyráželi na pochody či výjezdy proti nepříteli do tajgy, většinou se pak vraceli na stejné místo.

Z této jisté místopisné stability vychází další proměny těplušek, tentokrát zasahující spíše jejich okolí než interiéru. Rozhodně nejděčnější oblastí jsou pro nás těplušky zaparkované na slepých kolejích, kde stačilo jen pár dní a už to tam vypadalo jako na nějakém zvláštním československém předměstí – nebo v neobvykle malebné vesnici.

Poté, co ženisté postavili slepou kolej a lokomotiva na ni umístila ešalon, pustili se vojáci okamžitě do úprav jejich v posledních měsících velmi trpících obydlí. Víme z předchozí části knihy, že během bojů proti bolševikům úroveň těplušek značně upadala, zvláště co se čistoty a stavu vybavení týká. Proto se uklízelo, mylo, vymetalo a pralo. Opravovaly se poškozené části vnitřního vybavení těplušek i ostatních vagonů; pokud měly jednotky u sebe někoho, kdo tomu rozuměl, přistupovalo se k opravám samotných os a dalších namáhaných mechanických součástí vozů. Oživovaly se také již rozpadlé a většinou úplně zničené dekorace na vnějších stěnách – obrazy, plastiky a hesla.

Po uklizení vagonu přišlo tedy na řadu zvelebení okolí „ukotvených“ těplušek. Tehdy vojáci nechali vzpomenout na doby České družiny, kdy se snažili dodat okolí svých zemljank na Ukrajině malebný, zajímavý a „národní“ ráz.

Jelikož mluvíme většinou o počátku jara, musíme zmínit, že v legionářích se probudila také duše zahrádků. V blízkosti slepých kolejí vyrostly květinové zahrady s barevně různorodými záhony, které obklopovaly zajímavě řešené zahradní altány, na něž bylo využito hlavně březového dřeva. Z tohoto dřeva, na Sibíři více než dostatečného, byly vyráběny také různé lavice, stolky, křesílka atp. Legionáři rozličně koncipované záhony ještě doplňovali umělými skalkami a nezděnáka též „mozaikami“ z různobarevných kamenů nebo dalšího materiálu – mechu, a dřeva. Tyto výtvořiny představovaly další plakátovací plochu jednotlivců

i celého hnutí. V mozaikách se objevovala nejen jednoduchá hesla, ale také obrazy drahých scénérií dalekého domova nebo stylizované portréty mnohých „vynikajících mužů“ českých (resp. československých) dějin včetně neopominutelného Tomáše G. Masaryka.

Ale vojáci nestáli jen o to okopávat záhonky a večer si posedět v besídce s dýmku nebo cigaretou v ústech a sledovat západ slunce. Jejich touha po zahnání nudy je vedla ke zřízení pro český předválečný venkov tolik typických kuželníků: „*Br. Zikmund od 11. roty* [6. pluku, D.V.] *upravil nový kuželník pro ukrácení dlouhé chvíle...*“⁴⁵⁵ Ne zcela výjimečnou záležitostí je přírodní divadlo II. praporu 7. pluku zřízené u stanice Tomsk II. O něco neobvyklejší je biograf „*v lesíčku nedaleko ... ešelonu*“, který zřídil americký „strýček“ Mr. Riley.⁴⁵⁶ Program divadla ani kina bohužel neznáme.⁴⁵⁷

Je samozřejmé, že na výzdobě vagonů a jejich okolí se neúčastnili všichni; velké procento vojáků přišlo rovnou k hotovému, z čehož často vznikaly hádky, spory a malé či větší osobní nenávisti.

V průběhu roku 1919 se objevuje nové slovo označující těplušky – „vilky“. Úprava okolí těplušek tomuto novému názvu skutečně dala reálný podklad, ale nebyla jediným podkladem pro toto přejmenování. Vilky byly nazývány totiž zejména těplušky „rodinné“, kdy už jejich název rozkrývá skutečnost se za pojmenováním skrytou.

S postupem času pozvolna narůstalo u legií procento ženatých vojáků a důstojníků. Celkem obvyklým jevem bylo, že tito ženatí legionáři měli i děti, většinou se však nejednalo o jejich pokrevní potomky, ale o vyženěné – tedy děti jejich manželky. Vojsko pochopitelně tento rodinný život nijak zvlášť nepodporovalo, ale konec

⁴⁵⁵ Zápís ze dne 25. dubna 1919; Osobní deník Jana Faláře, s. 71.

⁴⁵⁶ Viz *Za svobodu IV.*, s. 672.

⁴⁵⁷ Ještě lépe byly vybaveny oddíly 7. pluku umístěné přímo v tomských kasárnách, těm byl k dispozici přednáškový sál, divadelní sál a klub s čítárnou.

konců mu také nekladlo nepřekonatelné překážky; dokonce mu vycházelo vstříc mimo jiné institucí těchto rodinných těplušek. V teoreticky klidnějším období s dostatkem volných vagonů bylo možno přestěhovat dobrovolce i s jeho ženou a případnými ratolestmi do prázdné těplušky, která se předělila na dvě části a tak se získal miniaturní byt pro dvě rodiny. Občas měla pro sebe rodina těplušku celou, ale takový luxus byl spíše výjimkou než pravidlem, takových výhod dosahovaly spíše rodiny důstojnické.

Mimo umožnění spokojenějšího života manželů pocítili ulehčení také spolunocležníci manžela, neboť přítomnost takového manželského páru mezi ostatními vojáky vyvolávala neovladatelné spory, někdy podnícené nevěrou ženy s některým ze „sousedů“ v těplušce, někdy planou žárlivostí manžela, jindy zase pánovitostí toho či onoho partnera k ostatním vojákům. U některých jednotek měli ženatí (i ti bez důstojnických hodností) výjimečně k dispozici vagony celé, ne jen půlené, teprve tehdy si mohli zařizovat pořádnou domácnost. Spolu se soudobými pozorovateli těchto nezřídka problematických vztahů můžeme škodolibě poznamenat, že pak ubylo hádek mezi jednotlivými manželkami – spolubydlícími, bohužel těžko však uvnitř jednotlivých manželských párů.

Není bez zajímavosti, že takové vilky vyvolávaly celé spršky vtípů u „svobodných“. Manželské páry byly po celou dobu pod skutečným drobnohledem širého okolí, které hledalo materiál na nové vtípy, klepy a jízlivosti. Nejvíce kritiky a vtípů se snášelo na hlavy „ženáčů“, o nichž se tvrdilo nebo přímo vědělo, že začali litovat svého skutku jakmile opustili „*cerkev*“ – kostel. Původní, značně nepoetický název rodinných těplušek: „*ženáci s bábama*“ se po nahlédnutí do tajů jednotlivých československo – ruských manželství změnil na pro někoho výstižnější „*očistec*“.⁴⁵⁸

⁴⁵⁸ R. Vlasák, Houpačky na magistrále II., s. 237.

Ale abychom se vrátili k ideji vlaku jako městečka; Rudolf Vlasák nám zanechal popis jednoho ešalonu jízdního pluku, který nám může pomoci v našem výkladu. Tento ešalon měl celkem dvacet sedm obytných vagonů, z toho sedm posledních se vyhradilo pro rodiny a bylo nazýváno „vilovou čtvrtí“. Každá jednotlivá vila nesla na vratech či vedle nich své vlastní jméno. Vlasák dokládá vilu „U šťastných“, „Malej, ale náš!“, „U krásný paní“, „Ráj“ a „U zlatý šavle“, jejichž popisné cedule byly vroubeny vkusnými rámečky z březových větvíček nebo chvojí.

Velmi sdílný a nezřídka silně parodizující (až posměšný) Rudolf Vlasák nezapomíná ani na interiéry: „...zařídil si to tam ,parádně‘. Široká postel, stůl, kufr, všelijaké nádoby z ruského žurnálu ,Ogoněk‘ a podobné věci, zdobily jeho – vilu, v níž jedna půlka tvořila salon přijímací, pokoj pro hosty, kuchyni, ložnici, vše...“⁴⁵⁹ K vybavení možno přičíst noční nádoby – tedy nočníky; někdy kolébky a mnohé další předměty, většinou domácí výroby.

O dětech jsme již mluvili. Tyto obývaly vagony spolu s rodiči, i když pokrevním rodičem byla většinou pouze matka. Vlastní děti legionářů až tak běžné nebyly. Ani děti nenechali „svobodní“ na pokoji; dali jim přezdívku „šťěstí“ nebo „šťěstíčka“, v těchto slovech člověk znalý legionářské mentality cítí větší než malé množství ironie, možná dokonce sprostého výsměchu.⁴⁶⁰

Rodinné těplušky ale nebyly jediným způsobem soužití legionářů s ruskými ženami. Na samostatnou těplušku, nebo alespoň na její polovinu, měly nárok pouze páry oficiálně posvěcené sňatkem. Mnohem komplikovanější situaci měly dvojice bez podobného „požehnání“.

⁴⁵⁹ R. Vlasák, Houpačky II., s. 238.

⁴⁶⁰ Toto dokládá škodolibým způsobem opět Rudolf Vlasák: „...dětí, které podle té paní, co napsala knihu ,Jak odpomoci nežádoucímu početí‘ – jsou ,šťěstím rodiny‘.“ Tamtéž s. 237.

Někdy tehdy se ešalony změnilly na později proslulé „pojízdné cirkusy“, které se přibližovaly obrazu armády třicetileté války, která táhne krajem s doprovodem nebojujícího personálu (v našem případě zajatců a občanů), markytánek (u nás prostitutek nebo „černých pasažérek“), rodinných příslušníků a zvířecích mazlíčků rozličných druhů, ras a velikostí.

Pokud budeme těplušky srovnávat s předchozím obdobím, narazíme na několik drobným změn, ale obecně můžeme říci, že z hlediska materiálního k zásadním odchylkám nedošlo. K drobným změnám můžeme připočítat větší počet různých suvenýrů a trofejí, kterých přibývalo skoro s každou novou zastávkou. Až do okamžiku rozpadu sibiřské fronty se také pomalu snižoval průměrný počet vojáků na jednu těplušku.

Zásadnější byla ale změna atmosféry, samozřejmě k horšímu. Bratrstvo, které ač rozhárané, drželo dříve blíže u sebe, bylo najednou rozčleněno na mnoho skupin s různými názory na všechno a všechny. Tento proces, kterého jsme si všimli již dříve, se zrychlil. Důvodem byla těžká strážní služba v týlu nepevné fronty, rozpory mužstva s vedením i velením, rostoucí zklamání a v neposlední řadě ta již neodmyslitelná touha po domově, která se přerodila v chronické onemocnění ovlivňující chování většiny legionářů.

Ohromná krize vojska přišla se zničením jeho dobrovolnického charakteru. Štefánikův rozkaz o zrušení samosprávy vnesl nejen do těplušek doslova uragán vášní, vzteku a nadávek. Tento rozkaz a faktické změny, k nimž došlo s sebou přinesly hned několik negativních aspektů – „staří“ dobrovolci – veteráni byli zklamáni, viděli v sobě vždycky občany více než vojáky, chtěli se podílet na rozhodování, nikdy neuměli dobře plnit rozkazy, kterým nevěřili. Vždyť mnoho z nich zahájilo svůj pobyt v československé armádě velezradou, ke které je přivedl mimo jiné odpor k bezmyšlenkovitému plnění rozkazů. Veteráni cítili, že jsou připravováni o svobodu rozhodování – o svobodu, které si nad míru

cenili. Nebudeme zde rozsáhle komentovat skutečný záměr Štefánkových rozkazů a reforem, stačí, když řekneme, že jemu šlo celkem logicky o přetvoření legií na pravidelné, můžeme říci vládní, vojsko plně podřízené pražské vládě. My se zde soustředíme na reakce obyčejných legionářů, kteří většinou tento aspekt ze své perspektivy vnímat prostě nemohli.

Jiný případ než u veteránů to byl pak u mužů, kteří byli do armády odvedeni rozkazem o mobilizaci a přicházeli vlastně již do standardního vojska, z něhož již dobrovolnické principy odcházely. Těmto novým vojákům chyběly ideály, viděli v legiích obyčejnou vojenskou službu a reptání zkroušených veteránů chápali jako chaotický způsob vyřizování věcí, který vládl v bolševických ozbrojených silách před Trockého reformou vojsk.⁴⁶¹

Roky 1919 a 1920 byla léta střetu mezi těmito dvěma principy; mezi principem dobrovolce, jenž vstoupil do vojska s ideály a nezděděnou stále živým nebo již překonaným rusofilstvím a principem mobilizovaného vojáka, pro něhož neměly většinou ty velké ideály a rusofilství žádnou hmatatelnou cenu.

Nesmíme však ještě odejít od Milana Rastislava Štefánika, který do Ruska přicestoval společně s novým vrchním velitelem spojeneckých vojsk generálem Mauricem Janinem v listopadu 1918. Tento vizionář, tělesně neduživý a mnoha nemocemi zmítaný aristokrat ducha, který přijížděl na Sibiř s ambiciózními plány na zřízení elitní armády z dobrovolnického – mírně chaotického – souboru hrdinů a vojenských nevzdělců narazil na něco, co nemůžeme nazvat jinak než „těplušková politika“, i když tato nebyla provozována jen ve vagonech.

⁴⁶¹ Lev Davidovič Trockij mimo jiné zrušil podobné revoluční „vymoženosti“ jako volbu důstojníků mužstva, hlasování o rozkazech (včetně toho zda jít do boje či ne) a vtiskl Rudé armádě profesionálnější tvář i za pomoci bývalých carských důstojníků všech hodností a funkcí.

Štefánik sice imponoval svou uniformou francouzského generála,⁴⁶² fascinující byly údajně jeho oči, leč pozici u legionářů posedlých tělesnou silou (vzpomeňme jen na ideu sokolství) mu zhoršovala jeho slabá tělesná konstituce a bledolící vzezření. Příliš často odříkal setkání, mítingy, projevy, vítání, svou nevybíravou kritikou možná ubližoval více než chtěl. Vojáků se velmi dotklo, když kritizoval jejich sepjetí armády a politiky,⁴⁶³ které pro ně bylo přirozené již od počátku boje.

Pro legionáře velmi kontroverzní tečku za svým pobytem v Rusku udělal M.R. Štefánik již 16. ledna 1919, kdy podepsal rozkaz číslo 588, jeden z nejdiskutovanějších rozkazů dějin legií.⁴⁶⁴ Tento rozkaz hovoří o zákazu Sněmu československé revoluce, zrušení plukovních zastupitelstev, rotných důvěrníků, plnomocníků OČSNR... Tento rozkaz byl z popudu Štefánika zveřejněn až 28. února 1919, tedy měsíc potom, co 30. ledna ministr války prakticky „uprchl“ z Ruska, mimo jiné také ze zdravotních důvodů. Tato reorganizační instrukce byla téhož dne doplněna a rozvedena rozkazem generála Jana Syrového číslo 17, který stanovil další podrobnosti. Týkal se na příklad financí zaniknuvších zastupitelstev a způsobu jejich budoucího spravování a také využití jejich archivů.⁴⁶⁵ Zrušením samosprávných orgánů se přilil olej do ohně v tu nejnesprávnější dobu.

Vraťme se ještě k těpluškové politice. Milan R. Štefánik cestoval po Rusku samozřejmě tím nejlogičtějšíм způsobem – vlakem. Tím se také ukazuje místo konání největšího počtu uvítání, řečí a setkání – samozřejmě klasické sibiřské nádraží. Štefánik při řešení zásadních problémů – odpírání poslušnosti atp. – narážel na tvrdou opozici většiny vojáků, která jako kdyby přímo vycházela ze zešeřených těplušek, kde

⁴⁶² Tato hodnota mu byla ostatně pouze propůjčena na dobu trvání sibiřské mise.

⁴⁶³ „Dále se o československém vojsku v Sibiři tvrdí, že je v rozkladu, že zapomíná na základní věci, že vojna je jedna a politika druhá věc.“ Rozprava s delegací ze dne 11. prosince 1918; převzato z: J. Kratochvíl, Cesta revoluce, s. 223.

⁴⁶⁴ Celé znění rozkazu viz příloha této práce – „Štefánikův“ rozkaz číslo 588.

⁴⁶⁵ Celé znění rozkazu viz příloha této práce – Rozkaz číslo 17 ze dne 28. února 1919.

bouřily vášně v nekonečných diskuzích a hádkách o politice a budoucnosti. Těplušky, ešalony a nádraží byly svědkem nejen řídkých promluv drobného Slováka s podlomeným zdravím a slabým hlasem, ale také uragánů negativních emocí, které vyvolaly jeho rozkazy na sklonku února 1919.

Nepřekonatelná zeď, na kterou z jedné strany narazil prostý legionář a z druhé strany ministr Štefánik byla vystavěna jak v těpluškách, tak v hlavě bledého ministra vojenství – hvězdáře. Ač zpočátku jeden na druhého se dívali s nadějí, se skoro radostným očekáváním, konečné účtování s realitou bylo šokem a zklamáním pro obě strany.

Pokud se podíváme na podzim roku 1919, uvidíme kolik nadějí se rozpadlo a kolik plánů bylo zmařeno. V té době bylo již Kolčakovo panství v rozkladu, generál Radola Gajda se nestal velkým mesiášem, kterým se chtěl stát a jeho krátké angažmá v sibiřské armádě skončilo v září neslavnou hádkou a odchodem ze služeb admirála bez lodí. 15. listopadu byl hladce obsazen Omsk, dosavadní hlava nebolševické Sibíře, vítězí Rudou armádou.

Čechoslováci opět stáli před hrozbou zničení. Všechny úrovně vojska chápaly, že nelze bleskurychle a brutálně nastupující bolševické síly zastavit, natož porazit.⁴⁶⁶ Generál Jan Syrový proto vydal rozkaz o evakuaci směrem k Vladivostoku – rámcové nařízení, které bylo brzy rozpracováno do posledního detailu; a které se v konečném důsledku dotklo samozřejmě i těplušek. 16. listopadu nechal svévolně zastavit veškerou ruskou železniční dopravu v rozsáhlé oblasti západně od města Krasnojarska, aby tudy mohly plynule projíždět československé ešalony,

⁴⁶⁶ Určité procento legionářů s bolševiky více či méně sympatizovalo natolik, že by se jim se zbraní v ruce na odpor nepostavilo.

za což si vysloužil nejen opovržení, mnoho výtek, ale zanedlouho také vskutku anachronické vyzvání k souboji, který se však nikdy nekonal.⁴⁶⁷

Rozvrat sibiřského železničního systému dostoupil už tehdy svého vrcholu a železnice se ocitly se ve stavu faktické paralýzy. Legionářské autority vstoupily do rozkladu železniční dráhy – jediné smysluplné spojnice se spásným Vladivostokem – velmi tvrdě.

Podél tratí se na slepých kolejích hromadily dlouhé vlaky plné zoufalých uprchlíků a evakuovaného majetku (od nábytku a peřin přes stříbrné přibory až po klece s papoušky), zatímco Čechoslováci nemilosrdně provázeli vlaky své. Napětí mezi legionáři a ruským obyvatelstvem bylo více než hmatatelné.⁴⁶⁸ Tento okamžik se stal zřejmě nejviditelnějším důkazem vystřízlivění z rusofilství – legie zcela v souladu s touhou po přežití nechávaly všechny ideály o pomoci ruskému bratru za sebou, nedbaly na přání, prosby ani na časté výhružky. Vojáky krize semkla do útvaru, jenž by sice nemohl čelit ohromné vojenské síle blížící se Rudé armády, ale dokázal se dostat přes Semjonovce u Bajkalu, přestat agresivní vystupování Japonců a hlavně překonat nástrahy sibiřského zmatku.

Vojsko bylo na podobné situace připraveno. Základy vlastních železničních oddílů včetně nutné administrativy byly položeny během Vystoupení proti sovětům v roce 1918. Od té doby existovala na částech ruských železnic paralelní struktura československých inženýrů, velitelů stanic, telegrafistů, úředníků a opravářů, kteří fakticky řídili dopravu a ovládali hlavní tahy důležité pro jejich vojsko.⁴⁶⁹

Při evakuaci nejzápadněji položených jednotek přistoupilo velení k jedinému možnému řešení; při zoufalém nedostatku pojízdných lokomotiv se musel snížit počet vlaků a tím pádem vagonů. Proto na

⁴⁶⁷ K tomuto souboji vyzval Jana Srového generál Vladimír Oskarovič Kappel 21. prosince 1919, neboť rozkaz o prioritním pohybu čs. ešalonů byl využit též proti vlaku, který přepravoval prchajícího Vrchního vladaře admirála Alexandra Kolčaka.

⁴⁶⁸ Rusové dávali Čechům za vinu, že v odstavených vlcích umírají zimou, hladem a na nemoci stovky a tisíce ruských civilistů.

⁴⁶⁹ O této problematice podrobněji viz dále tato kapitola.

nádražích západně od Bajkalu zůstaly stát desítky a stovky těplušek – opuštěných, prázdných. Legionáři se doslova nacpali do zkrácených vlaků a nechali za sebou části svého osobního majetku, několik let života, které v těch těpluškách teď zaparkovaných na slepých kolejích zanechali.

Zkracování ešalonů mnohdy až na třetinovou délku s sebou neslo mnoho problémů, potíží a samozřejmě hádek; šlo však spíše o pohodlí a majetek jednotlivce než o lásku k vlastní těplušce. V jazyce legií se díky tomuto citovému vypětí pevně uchytilo sousloví „uplotnění ešalonů“, (kdy první slovo bylo brzy modifikováno na charakteristicky legionářské „uplotnění“) ve smyslu zkrácení.

Velení a organizátoři odsunu na východ se snažili o co největší racionalizaci – některé velké zásilky důležitého a drahého materiálu byly tou dobou buď už v bezpečí nebo se ještě do poslední chvíle nakládaly pod dozorem nervózních, po zuby ozbrojených stráží. Vše ale zachránit nešlo, proto byla zřizována tzv. „likvidační družstva“, jejichž úkolem bylo se materiálu, který nemohl být evakuován, zbavit. Tato družstva milionové hodnoty ani neničila ani nerozdávala – za pomoci dražeb a dokonce výměnného obchodu se snažila získat buď peníze nebo suroviny ne tolik náročné na objem. Heslo, které bychom mohli vztáhnout na evakuaci uvádí Pavel Fink: „*V první řadě evakuace lidí, potom majetku!*“⁴⁷⁰

Do těplušek pro osobní dopravu bývalo nacpáno dvacet až třicet osob, včetně rodinných příslušníků a evakuovaných krajanů. Rusové a Rusky se snažili uplácet ve velkém, aby se do takového vagonu dostali, nebo aby jejich vagon byl připojen k ešalonu Čechoslováků. I ta nejelementárnější hygiena šla stranou, o kultuře bydlení už ani nemluvě. Lidé spali namačkání k sobě v těžko větratelných prostorách, které se pomalu posunovaly směrem ke spásnému východu. „*Naše těplušky*

⁴⁷⁰ P. Fink, Mezi mohylami, Knihy „Bílý admirál“ díl druhý, Glossy a materiály, Ze zápisníku válečného korespondenta, Praha 1922, s. 19.

tvořící dříve naše obydlí, celkem pohodlné na ‚sibiřské poměry‘ a hostící 14 – 16 bratří, stávaly se nyní pravým peklem, v němž tísnilo se až 24 bratří i se svým majetkem...“⁴⁷¹

O jakémkoliv pohodlí při cestě na východ tedy skutečně nemůžeme ani mluvit. Nepohodlí tělesné ještě umocňovala nejistá situace podél trati, kde se již dlouhou dobu mobilizovaly různé bandy nejen zbolševizovaných povstalců. Byla ideální doba pro fámy, „*latríny*“, které skutečně létaly od ešalonu k ešalonu, od těplušky k těplušce – opět děsivé zkazky o zničených plicích, o železničních neštěstích; optimistické pohádky o přicházejících spojencích, kterým už nikdo nevěřil.

O náladě ve vojsku těsně před evakuací vypovídá Adolf Zeman, který konkrétně hovoří o vojácích prožívající pohnuté doby irkutského povstání z vánočních dnů roku 1919: „*Byly to smutné večery, jež trávil jsme v hloučcích v rozlehlých kasárnách. Začalo býti nebezpečné bydlení v soukromých bytech, roztroušených po městech. Staly se případy i přepadení našich bratří, jichž srdce zavléklo je někam na periferii města. ze všech míst na trati hlášen byl vzrůst bolševismu a očekáván nový převrat, tentokráte sovětský. Nálada nás opouštěla a stávali jsme se zamklými, hašteřivými a zlostnými. Začalo se mezi námi vzmáhat politikaření a někteří bratři trochu rudli... Oživovaly staré spory osobní i stranické. Naše jednotnost z počátečních dob našeho hnutí...začala se tříštiti...*“⁴⁷²

Zmizela polská dobrovolnická divize,⁴⁷³ zadní voj ustupujících československých ešalonů. Poměrně početné polské oddíly (cestující v 19 vlcích) se vzdaly bolševickým pronásledovatelům v počtu tří

⁴⁷¹ A. Zeman, Bílý kapitán, s. 290.

⁴⁷² Tamtéž, s. 280.

⁴⁷³ Polské ozbrojené síly na Sibíři začaly vznikat po československém Vystoupení proti bolševikům na jaře 1918; nábor do nich „*prováděl se drakonicky*“ (P. Fink, Mezi mohylami, s. 71). Brzy byla postavena celá divize, která si však nikdy nezískala přílišné důvěry žádné ze stran pro své násilnické choutky a postupem času získala podobnou pověst jako nechvalně proslulé Divoké divize složené z banditů a lupičů.

jezdců prakticky bez jediného výstřelu,⁴⁷⁴ záhy podobně neslavně skončil také jihoslovanský pluk. Legionáři zase museli bojovat. Druhý jízdní pluk byl dokonce donucen opustit své ešalony a postupovat podél trati koňmo a bránit pomalu se sunoucí ešalony ostatních jednotek proti bočním útokům. Hýčkané těplušky končily v plamenech, svržené pod náspy, nahloučené ve srážkách. Ti stejní vojáci, kteří se snažili udržovat ještě před pár měsíci trať průjezdnou, ti teď vyhazovali do povětří mosty, ničili kolejiště, vodojemy, nádraží, výhybky a všechnen železniční materiál.

Vojáci během tohoto ústupu ztratili hodně osobních věcí, zůstal jim jen jejich holý život, přišli o všechny knihy, dopisy, fotografie, dary, cetky, upomínky, kořist, nákupy, hygienické potřeby, rezervní oblečení...

Nervozita ustupujícího vojska se projevovala také násilnostmi, buď dokonanými nebo zamýšlenými, ke kterým docházelo při získávání lokomotiv, vagonů a volného průjezdu. Nezřídka se Čechoslováci domáhali vlastní záchrany s výhrůžně napřaženými ručnicemi a téměř nikdy nedávali průchod altruismu, který po nich žádali Rusové. Všeobecný zmatek a krveprolití ještě navyšovaly zoufalé zbytky ruské sibiřské armády, které táhly pod velením těžce nemocného generála Vladimira Oskaroviče Kappela⁴⁷⁵ (posléze generála Sergeje Nikolajeviče Vojciechovského⁴⁷⁶) podél trati; jednotky pozvolna měnící se ve

⁴⁷⁴ Pavel Fink správně míní, že „*kapitulace Poláků*“ byla „*podmíněná naprostou demoralizací*“ (P. Fink, *Mezi mohylami*, s. 72).

⁴⁷⁵ Generál V.O. Kappel spadl při přechodu řeky do vody, těžce se nachladil, omrzly mu obě nohy a nakonec po dlouhém utrpení 26. ledna 1920 zemřel v bolestech na stanici Utaj. Již legendární je jeho odmítnutí nechat se evakuovat čs. ešalony – považoval Čechoslováky za zrádce a nakonec za nepřátele.

⁴⁷⁶ Sergej Nikolajevič Vojciechovskij se narodil 28. 10. 1883 ve Vitěbsku a zemřel jako politický vězeň zřejmě v Ozernom lagere v Tajsetu někdy koncem října 1951. 8. září 1917 se stal náčelníkem Husitské divize, čímž vstoupil do úzkých styků s Čechoslováky, 6. ledna 1918 pak byl jmenován velitelem 3. pluku a od 10. června 1918 velel tzv. Západní skupině legií. 8. prosince téhož roku se vrátil zpět do ruských služeb, aby se 1. května 1921 zase vrátil do československé armády. Po porážce sibiřských vojsk odjížděl v únoru 1920 na Krym, aby pokračoval v bojích proti bolševikům, ale „bílé“ síly se zhroutily i tam a jejich zbytky byly evakuovány do Turecka. V Československu se stal velitelem pěší brigády v Michalovicích (obdržel

vyhladovělé a promrzlé stíny své bývalé slávy. Náš průvodce tímto pohnutým časem, Pavel Fink, nám ukazuje v živých barvách tento průvod posledních kolčakovských vojáků: „*Otrhaní, zavšivení, hladoví jsou mrtvou Tajgou, oživenou výstřely pušek, jež přinášejí netušeně smrt. Kdesi, v mlhavé dáli, mizí jim pod obzorem cíl, jehož nutno za každou cenu dosíci.*

Nemajíce vlastních zásob, vraždí! Krev opíjí a dává zapomenouti...

Požáry vesnice svítí jim na cestu. Dým vyloupených chat plouží se jejich stopami. Šílenství bičuje mozek, vyssává duši... V závějích sněhu vyrůstají hromady mrtvých, které bylo nutno odhoditi jako nepohodlnou přítěž.

Skřek havranů kroužících pod nízkými olověnými mraky je truchlivou melodií strašného toho ústupu...⁴⁷⁷

Nyní se blíže podíváme na tu zmiňovanou paralelní železniční organizaci Čechoslováků. Vznikala již při odjezdu z Ukrajiny, ale většího rozmachu došla s počátkem Vystoupení 1918, kdy místně přejímala vedení nad dezorganizovanými nebo po rozprášených ruských železničních orgánech.

Při pádu povolžské fronty vznikl v Jekatěrinburku „Dopravní železniční odbor československých vojsk“, jenž se měl starat jak

hodnost generála V. třídy); posléze velel divizi v Trenčíně, byl ustanoven zemským velitelem v Brně (to již v hodnosti generála IV. třídy). Postupoval po hodnostním žebříčku – nejdříve divizní generál, pak armádní. V roce 1935 se stal zemským velitelem v Praze. Penzionován byl 1. dubna 1939 a osvobození Československa 1945 ohraničilo počátek jeho uvěznění; 12. května 1945 ho zadržela sovětská NKVD a jako mnoho dalších ruských emigrantů byl zavlčen do Sovětského svazu, kde jeho stopa mizí. Datum ani místo skonu muže, kterého fakticky zradila jeho nová vlast, o jejíž svobodu se také zasloužil, není zcela jisté; předpokládá se říjen 1951 a Ozený Lager (Tajšet).

⁴⁷⁷ P. Fink, *Mezi mohylami*, s. 78; srov.: „*Byl to bolestný pohled na vyhublé a vychrtlé postavy, vlekoucí se sněhem, na kulhající koně, zraněné a zkrvavělé na nohou, s hnisajícími ranami na kyčlích a bocích, táhnoucí saně, na nichž rudly celé čtvrtě*

o údržbu tratí (a dalšího příslušenství), tak o dopravu samotnou a v neposlední řadě o otázky strojního parku. Na větší stanice a posléze prakticky na všechny byli umísťováni českoslovenští důstojníci nebo poddůstojníci s funkcí československého velitele stanice. K těmto přibyli posléze další odborníci,⁴⁷⁸ kteří měli kontrolovat a podporovat záležitosti Rusy zanedbávané. Podobné to bylo také v otázce dělníků, kde legionáři využívali zajatců jako doplňky ke značně nespolehlivému ruskému dělnictvu.⁴⁷⁹

Původně se československá železniční organizace nestarala pouze o Čechoslováky samotné, přispívala také k plynulosti ruské dopravy osobní i nákladní. Narůstající problémy však legionáře přesvědčily, že problémy železnice na Sibiři jsou neřešitelné.

Vojsko mělo k dispozici nejen odborníky v topárnách a strojovnách, na nádražích nebo v kancelářích, ale hlavně od poloviny roku 1919 si vojsko začalo shromažďovat schopné strojvůdce, jejich pomocníky a topiče z vlastních řad. Tyto kroky byly nejen vyjádřením jisté předvídavosti, ale také pochopitelné nedůvěry vůči ruskému železničnímu personálu.⁴⁸⁰

„Železniční odbor“ úzce kooperoval s technickými rotami vojska, jejichž úkoly byly více spjaté s bojovými operacemi než s „mírovým“ provozem. Technické roty měly za úkol opravovat mosty a trať zničenou při bojích nebo diverzemi; každá rota měla k dispozici vlak, jenž ji dopravoval ze základny po celém určeném rajónu. Ze svrchu řečené věty by mohlo vyznívat, že technické roty měly pouze úkoly konstruktivní,

masa, bělaly se pytle s moukou, nebo sténali na polo zmrzlí nešťastníci, jimž smrt již zírала s horečkou planoucích zraků... “ A. Zeman, Bílý kapitán, s. 309.

⁴⁷⁸ Ne neodlišná situace existovala v některých dalších strategických odvětvích. Čechoslováci převzali řízení řady dolů a továren, čímž drželi část průmyslu (zvláště spjatého s armádou nebo železnic) stále v provozu.

⁴⁷⁹ Nespokojenost ruských dělníků, která ústila v jejich neochotu pracovat byla podmíněna nevyplácením mezd a požitků; čs. orgány nezřídko intervenovaly v jejich prospěch, což přivedlo železniční dělníky krátkodobě na jejich stranu.

⁴⁸⁰ Ruský železniční personál sice hlavně v období do konce jara 1919 sympatizoval s Čechy a Slováky, ale později se odchýlil ještě více nalevo a existovala celá řada odhalených bolševických buněk právě v řadách zaměstnanců železnice.

ale není tomu docela tak. Tato tělesa měla za úkol také ničit, likvidovat a vyházovat do povětří – právě železniční stavby, které předtím nákladně opravovala. K přechodu z konstruktivní na destruktivní práci samozřejmě došlo v okamžiku překotného ústupu před řítící se Rudou armádou.⁴⁸¹

Ne všechny těplušky padly za oběť překotnému ústupu za Bajkal, v oblasti od Bajkalu do Vladivostoku (včetně) se nalézaly ještě stovky těplušek i s jejich obyvateli. Ti neopouštěli své „škatulky“ nedobrovolně a pod tlakem nepřítele, ale radostně a s pocitem, že jedna noční můra je už snad za nimi. Mluvíme o balení do vlasti, o pokusu využít povoleného prostoru k přesunu maxima majetku.

Evakuační úřad pod velením Dr. Rudolfa Rašeho vydal pro cestu do vlasti celou řadu nařízení, rad a dokonce vyšla celá brožura.⁴⁸² Armádními rozkazy bylo stanoveno mimo jiné též množství osobních věcí, které si voják mohl s sebou vzít na loď. Veškerý vojákův majetek měl být umístěn v bytelné zamykatelné truhlici nejlépe s okovanými rohy, která bude uložena do nákladového prostoru lodi, a dalšího – řekněme příručního – zavazadla, většinou v podobě vaku nebo tlumoku s nejdůležitějšími věcmi.

Mimo rozčilení, fám (jak jinak) a údivu vyvolala nutnost bytelné bedny velkou poptávkou po alespoň trochu šikovných truhlářích, neboť bylo třeba, aby se bedna nerozpadla při prvním větším nárazu⁴⁸³ a dlouho nashromážděný majetek přišel vniveč.⁴⁸⁴ „Všechny koně byly zapřaženy

⁴⁸¹ Fotografie k činnosti 3. technické roty viz fotografie in: Za Svobodu IV., s. 696, s. 697, s. 699.

⁴⁸² R. Raše, Na cestu domů mořem, Několik rad a pokynů evakuovaným, Irkutsk 1919.

⁴⁸³ Bedny byly okované také kvůli lodním krysám, někteří vojáci měly plechem vyztužené nejen rohy, ale pokrytou většinu plochy kufru.

⁴⁸⁴ Samozřejmě zcela jiné problémy měli vojáci zadního voje, který se doslova serval (nešlo o klasické vojenské střetnutí, ale spíše o jakousi hospodskou rvačku) s bolševickým předvojem a většinu svého majetku pozbyl. Ti, kteří měli ještě peníze se snažil nakupovat, ti ostatní sbalili aspoň to málo, co jim ještě zbylo.

do povozek a uháněly do města. kde jaký plech, všechen byl skoupen. Hřebíky malé, velké, pily, kladívka, všechno ‚pravoslavný žid‘ Chudakov dobře zpeněžil... Jedni svázeli plech a hřebíky, druzí – prkna... a ráno, sotva vyšlo slunce, proměnil se prostor u semaforu v jednu velikou truhlářskou dílnu. A k večeru stálo již několik kusů u každého vagonu...“⁴⁸⁵

Poté, co byla hotova bedna – lodní kufr,⁴⁸⁶ mohli vojáci přistoupit k jejich popsání, někteří se toho zhostili kaligrafickým způsobem, jiní se moc nenamáhalo a šlo jim spíše o nesmazatelnost popisku a jeho jasnost než o umělecký dojem.

Když před vojáky stály sbité a popsané kufry, nastávala fáze nejtěžší – alespoň pro některé. Rozhodnout, co se do kufru dá a co se prostě vyhodí nebo zpeněží. Někteří vojáci totiž během pobytu v Rusku dokázali nashromáždit tolik majetku, že jeden kufr pro ně byl skoro až výsměchem; zvláště ti, co ustupovali ze Sibiře (Omska a Irkutska).

Každý voják považoval za svůj nejcennější majetek asi něco trochu jiného; jasno měli snad jen příslušníci jízdních oddílů – obecně přezdívaní Jiskráci, pro něž nade vším stála jejich uniforma, čapka, šavle a ostruhy. A tak uniformy zabíraly v jejich kufrech místa nejpřednější, „nejpohodlnější“ a byly zabaleny do různých papírů a látek, které měly zaručit, že ta paráda nedojde úhony.

Většina legionářů se snažila z dlouhého pobytu v Rusku něco přivést těm, kteří na ně čekali ve vlasti. Někteří dárky sháněli delší dobu, jiní to nechali až na poslední chvíli do Vladivostoku, mnozí nakupovali ještě v přístavech cestou do Evropy. Tyto dárky zaujímaly v bednách – kufrech čestná místa; občas šlo totiž o rozměrné předměty – třeba pravý ruský samovar; jindy o skutečné drobnosti – klasickou ruskou machorku, dýmku nebo nějakou vyřezávanou drobnost z čínského či korejského krámku.

⁴⁸⁵ R. Vlasák, Houpačky na magistrále II., s. 231.

⁴⁸⁶ Dokončovací práce na těchto kufrech vidíme na fotografiích in: Za svobodu IV., s. 819.

Výše jsme také hovořili o rodinných těpluškách. Ženatí vojáci neměli právo na mnoho zavazadel navíc, proto jejich balení bylo snad ještě bolestnější – většinu pracně vybudované domácnosti museli nechat v Rusku, ať chtěli nebo ne. Je zcela jisté, že balení společného majetku se neobešlo bez drobnějších či větších hádek a sporů mezi partnery.

Některé transporty dokonce potkalo to, že si vojáci museli svá zavazadla na loď naložit sami, což jinak s radostí přenechávali jak zajatcům, tak přístavním dělníkům. A právě stávky dělnictva ve vladivostockém přístavu způsobily, že se legionáři proměnili v nosiče. Nebudeme se zde podrobně zabývat ztrátami během přepravy, ale minimálně jednou se stalo, že už při nakládání se protrhla síť a legionářské kufry se vysypaly do moře. Tento incident dal okamžitě vzniknout celé řadě fám o záměrně zničených bednách, o tom, jak je čínští dělníci – „*chod'ové*“ hází do moře, aby si ulehčili práci, pomstili se za jakési domnělé příkoří atd.

Pro určité procento legionářů bylo možná osobní tragédií, že jim nikdo nezakazoval na loď naložit tu jejich drahou polovičku – můžeme však předpokládat, že ve Vladivostoku (a nejen tam) zůstala nemalá skupinka vzájemně se neznajících žen, které spojovala jedna věc – nesplněný slib legionáře o tom, že je vezme na svojí „*ródinu, kde země chvátí*“; tedy svérázným legionářským způsobem řečený slib o vlasti, kde má dotýčný spoustu půdy a majetku.⁴⁸⁷

Jak trefně poznamenává Adolf Zeman, jeden den se voják s dívkou seznámil, druhý den „*oblomil její pevnost*“ a třetího dne již přiletěl dotěrný požadavek: „*Davaj věnčatsja...*“; tedy: „vezmi si mne za ženu“.⁴⁸⁸ Tento zkrácený výklad příběhu, jenž by pasoval na nejednoho legionáře, se velmi blíží skutečnosti, ale sarkastický Zeman si neodpustil ještě jednu poznámku spojenou s výletem do historie, která by potěšila

⁴⁸⁷ Pro pořádek však je nutné uvést, že Rusky o svém původu také lhaly. Většinou se stavěly do pozice zoufalých gymnazistek na cestě za rodinou, ale brzy z nich byly luzou ožebračené šlechtičny, dcery vysokých armádních důstojníků, prostě cokoliv, co mohlo vojákovi zaimponovat.

nejen dalšího notorického kritika Rudolfa Vlasáka: „*V starém Řecku bývalo pravidlem, že bojovník vracel se z boje buď se štítem nebo na štítě. Z nás někteří vracejí se dokonce – pod pantoflem.*“⁴⁸⁹

Svatby byly ve vojsku zpočátku na obtíž, ale brzy se začali ženit důstojníci a tak se ženatý voják doprovázený manželkou a mnohdy dětmi stal skoro až prototypem československého legionáře na Rusi. Svatební obřady bývaly uspořádány velmi narychlo; šlo spíše o jejich výsledek než průběh – v klíčových bodech poděl trati se dal svolný pop sehnat velmi rychle, zvláště, když byl ženich ochoten dobře zaplatit.⁴⁹⁰ Vlasák vzpomíná na jedince, kteří když se při samotném svatebním obřadu (při zápisu osobních dat snoubenců) dozvěděli, že jejich vyvolená není dcerou plukovníka nebo hraběnkou jak tvrdila, prostě ji v kostele nechali a odešli.⁴⁹¹

⁴⁸⁸ A. Zeman, *Československá odyssea*, Praha 1920, s. 32.

⁴⁸⁹ Tamtéž, s. 34.

⁴⁹⁰ Mnozí popí se chovali velmi tržně, zatímco u prostých střelců se spokojili s menší finanční částkou (máslem, sýrem, masem atp.), pro důstojníky vždy cena letěla vzhůru – v přímé úměře s jejich hodností a nejlépe bylo když dotyčný „oficjer“ zaplatil dolary, jeny nebo jinou stabilní zahraniční měnou.

Kapitola devátá

Legionáři a Rusko

Legionáři prošli Ruskem od jeho nejzápadnějších hranic až po nejvýchodnější výspu. Stali se nedobrovolnými vojenskými turisty, kteří během několika let poznali ruskou zem možná lépe, než by kdy chtěli. Setkali se jak s životem měst, tak vesnic a ponořili se dokonce do zdánlivě liduprázdných prostor Uralu a Sibíře.

Vojáky zajímalo prakticky vše, což se dobře odráží v jejich denících či pamětech. S nadšením popisovali jak lidská sídla, tak čarokrásnou nebo naopak odpudivou přírodu. V každém deníku se pak vytváří individuální obraz Ruska, jak ho ten či onen legionář vnímal. Deníky nám odhalují dávno zmizelé Rusko carské a stejně tak rozvrácený stát občanské války. Některé postřehy jsou přísně dokumentární, jiné hraničí spíše s básnickým popisem. Všechny však mají svou vypovídací hodnotu.

Krajina lidí – města, vesnice a jejich nádraží

Pro československé legionáře můžeme na Rusi vytvořit jistou síť velkých měst, která pro ně měla zvláštní, někdy až symbolický význam. Zpočátku to byla trojice Moskva, Kyjev a Petrohrad, ale jak se vojáci pohybovali stále více na východ, přicházela města jiná – Samara, Kazaň, Jekatěrinburk, Omsk, velmi důležitý Irkutsk a v neposlední řadě přístavní město Vladivostok.

Bez větších potíží lze vypočítat jisté obecné zákonitosti v tom, čeho si vojáci na městech všímali nejvíce, co je nejvíce zajímalo. V každém městě pro ně bylo zcela zásadní nádraží – v drtivé většině

⁴⁹¹ Viz R. Vlasák, Vojáci republiky II., s. 311 a dále.

uzlový bod československé vojenské přítomnosti. Ruská nádraží v období rozvratu neposkytovala žádný příjemný pohled, spíše naopak. Ale na nádražích se soustředilo vlastně celé Rusko – a ten věčný neklid, pohyb, stovky lidských příběhů – to vše legionáře doslova fascinovalo a nádraží se pro ně stala symbolem nejen jejich cesty, ale také samotného Ruska.⁴⁹²

Nádraží byla různá, od velkých budov velkoměst – dopravních křižovatek (Irkutsk, Omsk, Vladivostok) až po malá zapadlá venkovská nádražíčka. Lišila se prakticky ve všem, od stavebního slohu hlavní budovy až po dostupnost či kvalitu služeb. Zejména u větších nádraží vidíme minimálně jeden společný prvek: množství lidí. V legionářských očích jsou všechna ruská městská nádraží plná lidí; většinou nenarážíme na tichá, prázdná nádraží. Vše se hýbe, v některých momentech s doslova frenetickou energií.

Ruská nádraží se sestávala z mnoha prostorů a zákoutí různé důležitosti. K těm nejdůležitějším místům patřil „*kypjatok*“, velký kotel (nebo kotle), u něhož bylo možno si natočit vroucí vodu na spaření čaje – o tomto zařízení již bylo řeči. Když přijel vlak, okolo kotle bylo vždy plno.

Za druhé to byla čekárna, v níž většinou vládly nedobré hygienické podmínky, ale kde se setkávali lidé různých majetkových poměrů, názorů a destinací. Taková čekárna se velmi rychle mohla proměnit v hučící úl politického mítingu nebo se mohla jen pohupovat v uspávacím rytmu polohlasných konverzací malých skupinek. Čekárny byly většinou přecpány zavazadly, která jejich majitelé využívali jako sedadla. Bylo možno zahlédnout různé rasy, „třídy“; děti, vojáky, prostitutky, domácí zvířata, hádky, radost ze shledání; prostě celé Rusko. Atmosféra v čekárnách byla skutečně velmi hustá, mnohdy tam bylo doslova nedýchatelno – zvláště v zimních měsících vše ještě umocňovala

⁴⁹² „*Stojíme v přeplněném nádraží. Jaký to pocit volnosti po tak dlouhé době. Kolem nás živo: naši bratři, bagáni, báby s pirohama a děvčata...*“ Zápisk ze dne 17. října 1918, Jekatěrinburk; Osobní deník Jana Faláře, s. 69.

vrstva rozbředlého sněhu na špatné podlaze a výpary z provlhlého oblečení. Pokud k tomu všemu připočteme ještě hustý machorkový dým, křik, pláč, smích, pachy jídla a spoustu charakteristických slupek od slunečnicových semínek, tak máme přibližný obraz klasické ruské nádražní čekárny.

Situace na nádražích a v čekárnách se samozřejmě dramaticky zhoršovala v obdobích kritických, při rozpadu front a ústupech, kdy byly vlaky, nádraží a čekárny přetékały více či méně zoufalými běženci a uprchlíky.

Nejen pro legionáře byl důležitý hlavní peron – nástupiště před nádražní budovou, který jim v několika ohledech nahrazoval náměstí. Zatímco jejich pohyblivé domky stály někde na kolejích, vojáci vyráželi korzovat na peron, aby zde „ulovili“ nějakou tu Rusku, aby se předvedli, aby ukázali své „*přeštěknuté*“ uniformy, aby prostě udělali ten nejlepší dojem. Na peronu se také konaly politické mítingy, seřazovali se zde vojáci určení k různým úkolům.

Vojáci žijící ve vagonech a pohybující se Ruskem po železnici poznali nádraží velmi zblízka. Zvláště když byl jejich ešalon zatažen na „*ťupik*“ (slepou kolej), z těplušek okamžitě vyráželi jednotlivci i skupinky, aby prozkoumali, kde to vlastně jsou, jak vypadá nádraží, jak daleko je do města, zda jsou na nádraží nějaké sličné „*báryšny*“ a zda si mohou nákupem od nádražních prodavačů přilepšit k nezřídká jednotvárné vojenské menáži.

Za zaznamenání též stojí jistá vzájemná duševní náklonnost panující mezi „*železnodorožníky*“ (pracovníky drah) a legionáři. Sbližovala je nejen situace a místo, ale také podobné politické cítění a přesvědčení směřující k socialistickým ideám. Tato náklonnost však nebyla dlouhodobá, v poslední fázi pobytu legionářů v Rusku tyto sympatie ochladly a nakonec se změnily v nepřátelství; už jen protože mezi železničáři stále intenzivněji pronikaly bolševické myšlenky a ideály.

O hygienických podmínkách v okolí nádraží jsme již mluvili v předchozí části knihy, kdy jsme ukázali, že širé okolí kolejiště i nádražní budovy nahrazovalo chybějící záchody. Pojem odpadkových košů je neznámý jak písemným, tak ikonografickým pramenům. Snad nejvíce naturalistický obraz ruského nádraží nám předestřel Karel Fibich: „...*Nádraží, kdysi pěkné, nabylo za dnešních poměrů vzhled noclehárny podobající se chlévu s pěkným bufetem, v němž se dostane návštěvníkům místo občerstvení hojnost smradu... Podlahy v čekárnách pokryty jsou vrstvou smetí a odpadků, převyšující v koutech výše jedné stopy. V tomto marastu nevyzpytatelného stáří povaluje se ‚cestující národ‘ se svými umazanými ranci a balíky... Nuda a svinstvo, kam oko dohlédne...*“⁴⁹³

Dobrovolci obvykle vzpomínali na lhostejnost Rusů týkající se „dochvilnosti“ vlaků. Mluvili o tom, že Rusům bylo prakticky jedno, zda něco jede nebo ne. Cesta z jednoho města do druhého mohla být klidně týdenním dobrodružstvím, což však správného Rusa nebo Rusku nikdy nevyvedlo z míry. Když vlak nejel, dotyčný cestovatel se prostě vrátil do čekárny mumlaje si pod vousy nebo do šátku, že někdy prostě něco jet musí. Jelikož osobní doprava byla v troskách; bohatší jedinci se snažili uplatit výpravčí nebo jiné železničáře, aby jim poskytl vagon a ten pak připojili buď k vlaku nákladnímu nebo vojenskému. Korupce byla mnohdy velmi otevřená a současníci ji většinou nebrali jako nic tragického; legionáře však většinou překvapovala její míra a prostoupení celou ruskou společností.

Zcela odlišný obrázek než na Sibiři a v evropském Rusku se vojákům naskytl na Dálném východě, v částech země, která se již Rusku podobala jen málo nebo vůbec. Nádražní budovy evropského ražení jsou často jedinými připomínkami vzdálené Evropy široko daleko, a mnohdy i je nahrazuje stavba ve stylu více či méně orientálním. Líní, lhostejní Rusové byli nahrazeni aktivními, brebentíci Číňany a příslušníky dalších neruských národů – Tatarů, Baškirů, Mongolů a Burjatů. Změnil

⁴⁹³ K. Fibich, *Povstalci III.*, s. 254.

se též sortiment prodejců na nádražích, místo klasických pirohů se objevily speciality orientální (nebo i prozaická pečená kuřata) a vodní melouny – „arbusy“ či jablka byla nahrazena pomeranči a mandarinkami.⁴⁹⁴

Nádraží byla pak ve chvíli příjezdu jakéhokoliv osobního nebo vojenského vlaku podobna klasickým orientálním tržnicím, se vším tím typickým hukotem a hlasitým smlouváním. Vojáci si buď nakupovali u pevných stánků nebo od prodavačů, kteří chodili s koší či tácy od vagonu k vagonu.⁴⁹⁵ Ceny prodávaných pochutin, nápojů a drobností byly většinou poměrně příznivé.⁴⁹⁶

Na velmi specifické potíže vojáci narazili na jednom úseku dráhy v Mandžusku, který prochází okrajem poušti Gobi. „*Máme nyní bídu o vodu. Není ‚kupjatok‘. Kolem dokola není žádný život, pouze písek, slunce a namnoze prázdná opuštěná strážní budka u tratě! Stanice jsou jednoduché, rozjezdy pusté, zarostlé travinou...*“⁴⁹⁷

Nudu na větších nádražích však rozháněly celé skupiny artistů,⁴⁹⁸ pokoutních kouzelníků⁴⁹⁹ a potulných hudebníků,⁵⁰⁰ jejichž činnost se

⁴⁹⁴ „Živým smlouváním koupili jsme ještě jednu bedničku mandarinů od chodů nakupených pod oknem. Z desat ‚lubla‘ (rublů) spustil na 1 a půl ‚lubla‘ (obsah 36 mandarinků!).“ K. Fibich, *Povstalci III.*, s. 102.

⁴⁹⁵ Na transsibiřské magistrále funguje podobný způsob obchodování na nádražích dodnes.

⁴⁹⁶ „Ráno probudil jsem se na čínské půdě! Kolem dokola jiný ruch! Všude samý Číňan, poněvíc s copem a modrými kalhotami. Nohy v ‚opánkách‘. Byli velice dotěrní. Nebýt přísnosti, vlezli by nám až do vozů! Nabízeli ke koupi krásné pečivo, jen co je pravda, avšak zuří zde mezi nimi cholera, máme přísný zákaz s nimi obchodovat. Také nabízeli kuřivo. Stanice jest dosti čistá.“ Zápís ze dne 2. září 1919; *Osobní deník Jana Faláře*, s. 73.

⁴⁹⁷ Zápís ze dne 2. září 1919; tamtéž, s. 73.

⁴⁹⁸ Řady legionářských netypických literárních hrdinů zde rozšiřuje mladý čínský chlapec, kterého uzmul jeden legionář jeho krutému pánovi. Viz povídka Číňánek Li in: R. Medek, *O našich legiích*, s. 156 – 166.

⁴⁹⁹ „Pro obveselení chodí zde Číňan s dvěma dětmi a ukazuje svoje umění: do nosu si strčí hada a ústy pak vytahuje. Do žaludku si strčí meč až po rukojeť, děti se prohýbají až do nemožnosti. Ovšem, že pak vybírá ‚luble‘ (ruble).“ Zápís ze dne 13. června 1918; *Osobní deník Jana Faláře*, s. 67.

⁵⁰⁰ „Odpoledne vyhrával a zpíval nám okolo ešelonu čínský huslar, jehož jsem si i načrtl...“ Zápís ze dne 9. března 1920; J. Charvát, *Cestou ze Sibíře*, s. 39; obrázek a fotografie čínského hudebníka tamtéž.

nacházela někde mezi uměleckou produkcí a nefalšovanou žebrotou.⁵⁰¹ Legionáři měli nezřídka oprávněný strach, že podobné produkce jsou jen zástěrkou pro kapsáře a další zloděje.

Pokud už vojáci prozkoumali nádraží, zhodnotili ho a dověděli se, že se v nejbližší době dál nepojede; vyrazili okamžitě do blízkého města. Vesnice při trati již pro ně nebyly tak zajímavé; snad ještě se pokusit jít tam něco koupit nebo sehnat známost alespoň na volné odpoledne.

Co vojáky nejvíce zajímalo na ruských městech? Kupodivu býváme zavaleni stručnými i podrobnými popisy památek, nejvýznačnějších pamětihodností a staveb města. Legionáři věnovali pozornost zejména památkám náboženského charakteru (chrámům, kostelům a monastýrům – klášterům) a památkám vojenským (na příklad pevnostem).⁵⁰² Zajímavé je, že většinou máme k dispozici popis vnější, málokdy vnitřní. O sibiřských muzeích se bohužel mnoho nedozvíme.⁵⁰³

Legionáři nezapomínali ani na zhodnocení (většinou ostře kritické) infrastruktury sídla – občanské a úřední výstavby. V této souvislosti podrobně srovnávali s jinými ruskými a někdy českými městy. Sibiřská města jim připadala velká, lidnatá, s širokými ulicemi a dostatkem prostoru, ale nedostatečná svým vybavením – legionáři

⁵⁰¹ „Nad mořem čínských hokynářů vznáší se takový pekelný kvákot a rámus, jako by tisíce žab skřehotalo ,na dešť‘. Opět ta pestrá směsice žlutolících Asiatů... Chod'ové trhují, pobíhají, tlačí se davem. Tam zase se hašteří a roztodivnými zvuky ,vyměňují si názory‘: ,Kvá! pchjú! tsú, kiju! čija! jau! tsau, hví!‘ Velký nářtesk a nával do vlaku, pročez ani nevystupujeme a pozorujeme z okna zajímavé divadlo. Na stupátkách zuří přímo bitka. Chod'ové si lehnou na záda, tahají se za copy, leží a prskají. Vtom přiběhl průvodčí vlaku a nemilosrdně bije do davu karabáčem, přímo po hlavách poděšených chod'ů, až mnohému z nosu krev teče. V divém zmatku prchají k jinému vagonu, aby obraz bitvy opakovali.“ K. Fibich, Povstalci IV., s. 105.

⁵⁰² Důvodem je, že církevní a vojenské budovy často patřily k dominantám města.

⁵⁰³ Novinář Pavel Fink nám zanechal velmi cennou vzpomínku na Irkutské zemské muzeum: „...budete litovati zaplaceného vstupného, neboť muzeum neodpovídá zdaleka představám, jaké jste si přinesli z kulturní Evropy. Ani svými rozměry, ani

poukazovali zvláště na chybějící dláždění ulic. V případě trvalejšího a vydatnějšího deště se takováto nedlážděná ulice změnila v bezedné bahniště, kde nebyl problém utopit boty.⁵⁰⁴ Místní sice nechávali vystavět jakési chodníky z prken, ale tyto byly skutečně nedostačující. Pochvalu naopak sklízely městské parky,⁵⁰⁵ kde bylo možno pořádat různé kulturní podniky nebo se jen procházet s děvčaty. Správné město muselo mít minimálně jedno kino, restaurace, čajovny, cukrárny⁵⁰⁶ nebo podobná povyražení.

Zvláštní pozornost vojáci věnovali přítomnosti svých *bratrů* ve zbrani, případně československých úřadů a orgánů. Někteří pisatelé zdůrazňovali také detaily charakteru zeměpisného (poloha, počet obyvatelstva), vojenského (dislokace vojenských jednotek v místě) nebo dokonce historického (dějiny města či okolí).

Náplní návštěv však nebyla jen platonická turistika zaměřená na pamětihodnosti a místa pod československou správou. Mnoho času vojáci věnovali nákupům, zejména v pozdějším období, kdy se blížil odjezd do vlasti.⁵⁰⁷ Díky tomu víme, že lépe zásobené obchody byly japonské nebo čínské, zvláště pak v Mandžusku.⁵⁰⁸

úpravou, ani bohatstvím a rozmanitostí nakupených předmětů.“ P. Fink, *Mezi mohylami*, s. 204.

⁵⁰⁴ Jiná potíž se nacházela v Irkutsku, který byl oddělen od nádraží divokou řekou Angarou, která na podzim 1919 strhla most a cestující se pak museli spoléhat na převoz než řeka zamrzla. Takovéto technické „nedokonalosti“ legionáře překvapovaly.

⁵⁰⁵ Fotografie irkutského Alexandrovského parku viz foto in: P. Fink, *Mezi mohylami*, s. 209.

⁵⁰⁶ „...přece jenom zbývá dosti volného času, který většinou vyplňujeme koupáním a návštěvou parků, cukráren nebo restaurací...“ K. Fibich, *Povstanci III.*, s. 89; mluví se o městu Simbirsk.

⁵⁰⁷ Jan Falář však při své srpnové návštěvě Irkutska velkých nákupů nedělal. Koupil jen „několik podobizen vynikajících mužů od vojska. Jiných pohledů nebylo...“ Tamtéž. O něco lepší to bylo v Charbinu, kde koupil „jednu sérii pohledů..., zápisník... a inkoust“. Pro zajímavost, toto přišlo J. Faláře na 15 kolčakovských rublů (pohlednice) a na 4 staré carské rubly (2 zápisník a 2 inkoust). Viz zápis ze dne 2. září 1919, s. 73.

⁵⁰⁸ „Stojíce dopoledne v stanici Manžuria, chodí hoši houfně na bazar pro nákupy. Zde ve městě mají obchody a krámy plné všeho zboží. Zde jeví se již veliký kontrast od měst sibiřských, kdež v obchodech zelo prázdnotou. Hoši zásobí se vším možným, hlavně tabákem.“ Zápis ze dne 8. března 1920; J. Charvát, *Cestou ze Sibíře*, s. 35.

Mezi nejdůležitější (pro Čechoslováky) sibiřská města patřil bezpochyby Irkutsk. Stručný popis tohoto klíčového města nám zanechal Jan Falář: „*Přes starý dřevěný most šlo se z nádraží přes řeku. Tak čistá voda až do dna! Krásná jest Angara! Hned u ní rozkládá se město Irkutsk. Město jest pěkné, ulice dlážděné, aspoň ty, po kterých jsme šli. Veliký chrám, zdaleka viditelný, dělá dojem. Po ulicích čilý ruch... Okolí Irkutsku je otevřené, vzadu se červenají kasárny. V nich je nyní ubytováno naše vojsko. Jest zde sídlo naší vlády. Z ulic vynikají Bolšaja a Trockaja. Je zde mnoho čínských obchodů. Navštívili jsme redakci ‚Čsl. deníku‘...*“⁵⁰⁹

Irkutsk byl v té době nervovým centrem československé armády na Rusi, mimo mnoha politických orgánů zde bylo umístěno vrchní velitelství „čechovojsk“ generála Jana Syrového, který bydlel v Suchačevské rošči, krásné vile s výhledem na město.⁵¹⁰ V centru města nedaleko velitelství se nalézal Informačně Osvětový Odbor, včetně redakce Československého deníku a tiskárny. Irkutsk byl také domovem kanceláře armádního plnomocníka Bohdana Pavlů. Nalezli bychom zde i Školu pro nezletilé dobrovolce. Armádní intendantstvo a Finanční správa sídlily v bezprostřední blízkosti města – ve stanici Innokentěvské. Právě proto máme Irkutsk poměrně dobře zdokumentován, jak z pohledu vojáků jím projíždějícím (Jan Falář a další), tak z pohledu vojáků déle tam pobývajících (Syrového pobočník Jindřich Skácel a jiní). Novinář Pavel Fink nám odhalil, že Irkutsk měl celkem 28 kostelů,⁵¹¹ ženský klášter, 50 různých škol, zemské muzeum atd.

⁵⁰⁹ Zápis ze dne 28. srpna 1919; Osobní deník Jana Faláře, s. 72. Srov.: „*Irkutsk, vroubený mírnými horami, jest skutečně velmi pěkný, na mne aspoň činí nejlepším dojmem ze všech sibiřských měst, jež jsem poznal...*“ Zápis ze dne 10. ledna 1920; J. Charvát, *Cestou ze Sibíře*, s. 19.

⁵¹⁰ Mezi jednu ze zajímavostí „rošči“, kterou zmiňuje jak Skácel tak Fink, jistě patřila svérázná jednotka strážných, která byla rekrutovaná z českých Němců: „*Tito zarostlí Němci – legionáři jsou dobří a ostří hoši a velice byste jim křivdili, kdybyste podezírali jejich spolehlivost ve službě...*“ P. Fink, *Mezi mohylami*, s. 207.

⁵¹¹ Jeden z kostelů – katedrální „sobor“ na foto in: tamtéž, s. 201.

K městům nejzvláštějším – nejpitoresknějším patřila sídla čínského ražení, se kterými se vojáci setkávali tím více, čím východněji pronikali. Těmi největšími a nejzajímavějšími, které legionáři mohli navštívit, byly Charbin a Cicikar. Obě města zaujala svým orientálním vzhledem a zcela (pro středoevropany) netypickým životním stylem obyvatel.

Asi nejsouvislejší vzpomínku na Charbin nám zanechal vůdce československé delegace z vlasti František Václav Krejčí, kterého město zaujalo stejně tak, jako oslnilo nejednoho legionáře. Evropskou část souměstí poctívá jen samou chválou,⁵¹² sám je její výstavností příjemně překvapen. Zcela jinak, ale stále na nejvyšší míru udiven, shlíží na část asijskou: *„Nejčistší Čína, vtěsnaná do několika těsných ulic, hustě a hlučně kypící... Krámek na krámku, obchodníků všude jako smetí a celý život po celý den nic než neustálé obchodování, vykřikování zboží, smlouvání. Těžko chápete, kde se najde tolik kupujícího obecenstva, aby obživilo tolik prodavačů. Ulice jsou přeplněny lidmi a hučí to v nich jako v úle; do neustálé této vřavy zní výstražné volání tahounů rikš a praskavé výstřely – prskavky to, vypalované na počest blížícího se čínského nového roku. A nad tímto repetěním, nad těmito trhanými a úsečnými zvuky, chrlenými z čínských hrdel způsobem, jehož Evropan nedovede napodobit, nad tímto kramářským ruchem vzlétly do výše jasné, melodické hlasy a táhlým způsobem pronášejí cosi podobného recitativu. Přistoupíte k davu, jenž se tím směrem kupí a vidíte: tři hezcí, silní, mladí chlapíci stojí nad kupami rozložených látek a co zpívají jemnými, svěžími hlasy není zase nic jiného než vykřikování cen.*

... Čína v zimě, Čína nejsevernější, Čína mrznoucí a ohřívající se! V křišťálově jasném a mrazivém vzduchu cítit ozonovou vůni slunce a ostré pachy čínské ulice: čoud z kamínek, na nichž pekou a smaží veřejní

⁵¹² „Nádraží výstavné, před ním prostranství s parkem a široké třídy, hvězdovitě se rozbíhající mezi sady. Ruský kostel, několikapatrové domy, paláce bank, krámy s výklady, auta a izvoščíci – všecko tak nové, evropské a nečínské, všecko roztaženo na

kuchaři své záhadné lahůdky, mdlé sladké vůně z hromad „mandalínů“, malých to čínských pomerančů, a ztuhlé smrady kožešin, šub a juchty. A zůstává-li pro mne vzpomínka na tropické čínské přístavy spojena s obrazem ulic, v nichž hemží se postavami, oděnými v bílé hedvábí, jest naproti tomu barvou této zimní mandžurské Číny černá. V temné kožichy jsou tu zahaleni všichni tito prodavači, od hlavy až k patě černý jest tahač rikši a v černý hábit jest oděn hodnostář či boháč, hovící si na dvoukolovém vozíku a ovšem černá jest i okrouhlá čepička, již má nasazenu na temeni hlavy, podoben tím katolickým hierarchům.“⁵¹³

Využíváme tohoto dlouhého úryvku, abychom zprostředkovali velmi živou vzpomínku, hluboký dojem, který s sebou nesly vjemy čichové, pocitové i obrazové. Vidíme, že charakter měst se zásadně změnil; to lze vypožorovat též z legionářských deníků. Zatímco města „evropská“ si vždy vysloužila jen několik řádků – mnohdy suchopárného stylu – orient je barvitě vypsán se všemi fascinujícími detaily.

Pečliví dobrovolci si nevěšili jen stavitelských skvostů (nebo hanebností),⁵¹⁴ do hloubi jejich zvědavých myslí je zajímala kultura pro ně nezvyklých komunit a etnik. Pod drobnohledem se ocitaly zvláštnosti, odlišnosti, které bývaly mnohdy odsuzovány a jen málokdy vyzdvihovány nebo dokonce chváleny, zásadní bylo srovnávání s vlastním způsobem života, názory atp. A není nepřiznačné, že své nezanedbatelné místo měly v takových úvahách čínské (mongolské, tatarské, burjatské aj.) ženy.⁵¹⁵ Svou reflexi si zasloužily majetkové

nekonečných prostranstvích, jako by chtělo hned při výstupu z nádraží oslniti síří půdorysu, luxem prostoru.“ F. V. Krejčí, U sibiřské armády, s. 49.

⁵¹³ Tamtéž, s. 275. Fotografie Charbinu in: K vítězné svobodě, s. 173.

⁵¹⁴ „Nejdřív mojí pozornost upoutává čínský chrám, velice zajímavý ve svém čistě čínském slohu, zdoben pestrými malbami. Jakýs starý chóda provádí nás místnostmi chrámu, také velmi zajímavými. Uprostřed na místě oltáře stojí čínský bůh Budha, před ním jacísi druzí bohové, z nichž jeden se zbraní jest velmi přísný, všichni ale velmi pestře malovaní. Na stěnách pak miniatury, jež znázorňují většinou vše strašné, všude plno krve. Ten hrozný bůh jest znázorněn na většině jako kat...“ Zápis ze dne 9. března 1920; J. Charvát, Cestou ze Sibíře, s. 36.

⁵¹⁵ „Čínanky, které jdou, podle zvyku mají nohy (chodidla) zmrzačená, že nemohou ani chodit. Bohaté se nechají nosit na nosítkách bohatě zdobených, jak jsme viděli na

poměry, obecně legionáři pečlivě sledovaný ukazatel – chudoba⁵¹⁶ i bohatství.⁵¹⁷ Velkou pozornost přitáhl fenomén, který svým způsobem přežil až do dnešních dob – rikšové; není snad deníku, který by se těchto lidmi tažených vozíků nedotkl aspoň krátkou zmínkou, mnohdy sociálně laděnou.

„Žlutí“ obyvatelé Ruska si získali od legionářů celou řadu různých více či méně hanlivých přezdivek; pro Číňany a Korejce bylo nejobvyklejší prosté „chod’a“, Japonci byli zase „Japuški“ nebo „Japončata“; v pozdější době se jim dostalo také vulgárnějšího označení „makako“.

Ruský Dálný východ máme samozřejmě dokumentován též ikonograficky, kromě množství fotografií s různými náměty nalzáme i deníkové ilustrace a z nich zřejmě nejkompexnější v deníku Josefa Charváta: *Cestou ze Sibíře do vlasti*, kde je mnoho ilustrací věnováno nejen architektonicky zajímavým objektům,⁵¹⁸ ale také podrobným obrazovým studiím obyvatelstva.⁵¹⁹ Josef Charvát byl dokonce v Cicikaru⁵²⁰ natolik zabrán do svého kreslení, že mu ujel vlak a podle jeho láteření se mu to nestalo poprvé.⁵²¹

Čím více se vojáci blížili k multi – národnímu Vladivostoku, tím výš se šplhala úroveň koncentrace neruských národností; přibývaly

jedné stanici. Moderní Číňanky mají nohy normální...“ Zápis ze dne 2. září 1919, Osobní deník Jana Faláře, s. 73.

⁵¹⁶ „Uhelné šachty. Větší stanice. Čínští dělníci pracují zde polonazí s copem otočeným kolem krku. Na blízku orali způsobem zcela primitivním, v pluhu byli zapřaženi lidé...“ Zápis ze dne 2. září 1919, tamtéž, s. 73.

⁵¹⁷ Viz závěr předchozí delší citace F. V. Krejčího v textu.

⁵¹⁸ J. Charvát, *Cestou ze Sibíře*, s. 33, s. 35, s. 37, s. 38, s. 39 atd.

⁵¹⁹ Tamtéž, s. 34, s. 37 atd.

⁵²⁰ „Krámek na krámku, mezi nimi se pletou povozky, pouliční řemeslníci, klidně hledí si své práce, jinde zas na ulici u své plotýnky čínský kuchař klidně smaží svoje ranní pečivo, tam zase se svým stolečkem a sesličkou plete holič neb nosilčik, jenž se prohýbápod tíží svých dvou obrovských košů, v nichž nese celý houf slepic neb jiného nákladu...“ Zápis ze dne 12. března 1920; tamtéž, s. 37.

⁵²¹ Viz tamtéž, s. 37.

početné komunity Korejců⁵²² a bylo snazší narazit na vojáky ve spojeneckých uniformách – Japonce, Brity, Francouze, Italy a samozřejmě Američany.

Vladivostok⁵²³ byl výstupní branou z Ruska, a právě proto mu dobrovolci přikládali takovou důležitost; často se podceňuje jeden z aspektů tohoto města – byl to jediný ruský skutečně velký oceánský přístav, který Čechoslováci navštívili. V době, o níž hovoříme získal Vladivostok na důležitosti, v jeho ulicích se nacházelo množství zastupitelských úřadů rozličných národů, vedla se tam zásadní politická jednání, do země proudila intervenční pomoc ve formě materiálu a vojáků.

Vladivostok viděli naši legionáři jako vězení (na Gornostaji byli internováni „vzbouřenečtí delegáti“); jako scénu krvavých divadel (převratů bolševických i protibolševických); jako šantán s mezinárodní klientelou (zvláště pak čtvrť červených luceren zvanou Karpaty); jako nudnou ubytovnu (těch, co toužebně čekali na lodě, které stále nepřijížděly); jako kakofonii řečí a kaleidoskop různých ras a typů (viz poznámka 33 této kapitoly); jako nemocnici; jako hřbitov, jako svět odlišný od tiché sibiřské tajgy. A nebylo málo těch, kteří plakali, když v tomto místě stanuli naposledy na tolik proklínané a zároveň milované ruské půdě.

Na městě byla rozložena klasická „československá síť“, souřadnice a spojnice pohybu vojáků. Klíčovým bodem bylo samozřejmě velké nádraží, předcházené stanicí Pervaja Rječka, z níž už bylo vidět

⁵²² „Muži i ženy chodí většinou v bílých hrubých plátěných šatech, které ovšem musejí často prát. Peroucí Korejky je viděti u každé větší louže seděti na bobku, mlátíce dřevěnou plácačkou do prádla. Zajímavé je, že matky všude tahají s sebou svá děcka, uvázaná na zádech, které s obdivuhodnou trpělivostí snášejí všechny možné pohyby své nositelky... Co všechno dělají Korejci, nevím, vidím je většinou ne skupinách čumět a kouřit dlouhé čínské dýmky. Národ tento hluboce nenávidí Japonců...“ Zápis ze dne 9. dubna 1920; tamtéž, s. 44.

⁵²³ Vladivostok byl založen roku 1860 jako vrchol ruských velmocenských ambicí na Dálném východě své doby. Od roku 1871 je pak domovem ruské pacifické flotily, svou důležitost však získal až po otevření sibiřské magistrály, jejíž stavba probíhala v letech 1891 – 1904 a byla největší carskou investicí do dopravní sítě vůbec.

moře. Nádraží se postupem času plnilo vlaky s uprchlíky až k nesnesení a stalo se svým způsobem jakýmsi podivným městem.

Nejhonosnějším místem pak byla Světlanská ulice, hlavní „prospekt“ – třída Vladivostoku,⁵²⁴ kde bylo umístěno československé velitelství Dálného východu (velitel generál Stanislav Čeček) a množství úřadů včetně konzulárních zastupitelstev nemála světových mocností. Po městě byla rozprostřena síť různých podniků a podniců, kam vedly cesty legionářů častěji než na velitelství. Slavný byl též vladivostocký bazar – velká tržnice se širokým sortimentem, jejíž návštěva byla kombinací mezi zážitkem kulturním a bojem s nákupní horečkou.⁵²⁵

Jelikož Vladivostok leží na úbočích pozvolna i prudce se svažujících k moři, některé čtvrti jsou umístěny v poměrně ostrých kopcích. Jedna z nich – Karpaty byla proslavenou čtvrtí sexuálních služeb s mezinárodním obsazením a klientelou. Karpaty byly též známým semeništěm pohlavních chorob a místem, kde si spojenci dokázali vyřizovat účty velmi ostrým způsobem.⁵²⁶ Mezi

⁵²⁴ „Světlanská třída, táhnoucí se v délce několika kilometrů nad zálivem, tvoří hlavní tepnu vladivostockého života. V ní jsou všechny úřední a reprezentační budovy, štáby všech spojeneckých vojsk, jejich sídla jsou označena příslušnými vlajkami. Ruch je velmi čilý a velkoměstský, prokvetlý malebnou pestrostí. Tramvaje, auta, povozy lomoží hlučně po dlažbě, nepřetržitý proud lidí všech druhů, povolání a rasových odstínů, promísený stejnokroji spojeneckých vojáků a důstojníků, valí se sem a tam. Rusové, Američané, Japonci, Číňané, Korejci a dokonce Italové a Francouzi, procházejí se kolem nebo naplňují v pestré směsici tramvaje.“ K. Fibich, Povstalci IV., s. 132.

⁵²⁵ „Oklikou vrátili jsme se na veliké vladivostocké tržiště. Nepřehledné moře prodejních stánků, bud a pavilonů s přebohatou zásobou všeho zboží i potravin. Převážná většina obchodníků a prodavačů jsou Japonci a Číňané, Japonky a Korejci. Málokde zahlédne člověk Rusa za pultem. Křik a ruch jak o pouti, tlačeničky a strkanice jako na brněnském „flejšmorku“ ve dny masného trhu. Střídavě naplňují se dýchací orgány různými pachy a vůněmi podle toho, co je vyloženo na přeplněných prodejních pultech a stáncích. Rybinu je cítit skoro všude, neboť rybami je tržiště nejhojněji zaplněno. V tomto artiklu mají jaksi výhradní prodej Číňané a Korejci. Jejich primitivní stánky, do kterých by postačilo mírně kopnout, aby se rozsypaly jako domek z karet, prohýbají se přímo pod tíhou přehojných darů mořské hlubiny i mělčiny.“ Tamtéž, s. 136.

⁵²⁶ „Teď je tu mrtvo jak po vymření, ale nedávno jsem to prošel večer a žasl jsem nad tou návštěvou. Námořníci, civilisté, vojsko všech spojeneckých branží, Číňané, Japonci a zejména Američané. Nejvíce se to hemží v ulicích, kde sídlí Japonky-gejšy. Tam hrají prim Američané, hotoví buržuové mezi vojskem. Dolary něco platí a obyčejný americký voják má větší gáži než náš kapitán. Naši kluci si ovšem moc foukat do kaše nedají a každou chvíli některému z nich namelou. Tu máš vždy nějaký krachec.

zaměstnankyněmi místních podniků se objevovalo ohromné množství Japonek – gejš, z nichž některé se od svých pravidelných zákazníků naučili aspoň pár slov česky.⁵²⁷

Na jednom z úpatí se nachází též „*Hnilý uhel*“ – kasárna, která nejdříve patřila Čechoslovákům, a která později prakticky celá převzali Japonci.

U moře, v zálivu, leží přístaviště samotné zvané Zlatý roh.⁵²⁸ Zde kotvily zaoceánská plavidla promíchaná s válečnými loďmi pod různými vlajkami, což legionáři nenechali bez povšimnutí; imponovaly jim především majestátní křižníky.

Není bez zajímavosti, že československá armáda měla své „loďstvo“, které zahrnovalo menší přístavní plavidla s vlajkovým „Smělčákem“ a dalším parníkem „Naděžným“.⁵²⁹ Posádky těchto lodí byly tvořeny „mariňáky“ nebo-li „*matrosy*“ české národnosti – nejhlásitější z nich byli Pražáci z Podolí.

Nedaleko od pobřeží leží Ruský ostrov, původně sloužící jako pevnost uzavírající vstup do přístavu, kde v opuštěných kasárnách⁵³⁰ bylo vybudováno zázemí nejen pro pohlavně nakažené, ale také pro invalidy čekající na cestu domů a další Čechoslováky. Později tam byla umístěna též naše známá škola pro nezletilé dobrovolce. Zajímavostí týkající se legionářských obyvatel Ruského ostrova bylo, že mimo pravidelných přívozních parníků k dopravě do města využívali služeb

Některý Pepík se svou partou vybílí hospodu, v které se začínou Američané roztahovat a přepřáct dolary. Obyčejně to dopadne tak, že než přivolá ruská milice mezinárodní strážní oddíl, jsou již naši kluci dávno v prachu a strážní nezbude, než odtransportovat domláčeného maroda do špitálu. Večer jsou tu různé ty gejšovny a nevěstince plně osvětleny a u vchodů označeny lampami různých barev. Každý „dům lásky“ má svou barvu a docela pestře to tam vypadá.“ K. Fibich, Povstalci IV., s. 135.

⁵²⁷ „Kopřiva byl nadšen, že tolik českého všude našel. V jednom domečku mu řekla Japonečka: ‚Nehoň se miláčku‘. V druhém ‚Pojd’ se mazlit, pitomo!‘. V jiném uměla počítat ‚do desíti‘, v dalším na něj křičela ‚Kluku, titi vůl‘...“ R. Vlasák, Houpačky na magistrále II., s. 163.

⁵²⁸ Fotografie Vladivostoku viz např. A. Zeman, Československá odyssea, s. 9 a s. 11; Za svobodu III., s. 522; s. 523, s. 527, s. 531 atd; fotografie přímo Zlatého rohu viz K vítězné svobodě, s. 162.

⁵²⁹ Fotografie obou plavidel i posádek in: tamtéž, s. 166.

⁵³⁰ Viz fotografie in: Za svobodu III., s. 526.

podnikavých čínských chodů – mořeplavců a občas dokonce loděk „vlastní konstrukce“.

Blízký styk s jinými rasami a etniky legionáře podněcoval nejen v poměrně vážných popisech, ale podněcoval je též k mnoha humoristickým výlevům, charakteristickým je pak „zatykač“ vydaný v jednom z amatérských časopisů: „*!!Zatykač!! Evakuační soud vydává zatykač na ‚Chod‘u, jenž před nedávnem zneužil znalosti českého jazyka, nařknuv bratra Dra. P. ‚pitomou po bábě‘, načež sběhl s ostrova. Chod‘a je prostřední postavy, má šikmé oči, narozen v Číně a nosí košík s jablky.*“⁵³¹

V zimním období, kdy moře mezi Ruským ostrovem a pevninou zamrzlo, se využívalo nákladních automobilů.⁵³²

Většině legionářů se Vladivostok líbil nejvíce, když se na něj dívali z paluby zaoceánské lodi a on jim pomalu mizel v mlze nebo ještě lépe v dálce. Ale o posledních chvílích na pevnině, balení a odjezdu na jiných místech práce.

Legionáři navštívili i sibiřský a dálně – východní venkov. Vždyť železniční stanice, na kterých stály jejich vlaky, nebyly jen u velkých měst. Vesnice v dosahu od dráhy se vojákům nezdály tak zajímavé, aby jim věnovali větší pozornost. Z drtivé většiny se jednalo o nudná hnízda tvořená hlavní „ulicí“; za pěkného počasí prašnou a za deštivého blátivou. Podél této ulice byly rozstrkány domy se zahradami a

⁵³¹ K. Fibich, Povstalci IV., s. 268. Že legionářům nebylo svaté nic dokládají další úryvek zabývající se Spojenci a hlavně odjezdem do vlasti: „8. 5. 1919. Přibyla první loď pro české robinsony do žlutého moře. Loď tato pojme 120.000 lidí a jest co nejvýhodněji zařízena pro dopravu lidí a dobytka. Pro ohromný ponor nemůže zatím vjetí do přístavu a vyčkává rozvodnění Vladivostockého zálivu. Předává radio čínského křižáku „Fuj-Hnuj-Fuj“. Jelikož je psáno kitajsky a v redakci nikdo ten jazyk neovládá, uveřejníme v příštím čísle. Za tím účelem přijmeme čínsko-českého tlumočníka. Podle nejnovějších informací nemůže nás český flot dopraviti do vlasti. Sestává totiž jen z parníku „Smelčáka“, jemuž jej již přes 42 léta. Kromě toho při poklepání bratrem doktorem M. byl u něho shledán silný šroubový reumatismus.“ Tamtéž.

hospodářskými staveními. Vesnice byla obklopena jednotlivými polnostmi.

Zcela jiné byly vesnice podél magistrály, které obklopovala lesnatá tajga; jejich obyvatelstvo se zabývalo kácením nebo zpracováním dřeva a také lovem (pro maso i kožešiny), ne jen pěstováním zemědělských plodin či chovem dobytka. V bajkalských vesnicích byl hlavním způsobem získávání potravy rybolov.

Vesnice se od sebe lišily stejně jako města.⁵³³ Ty umístěné blíže k železniční trati byly živější a možná „kulturnější“. Vsi hluboko v tajze, daleko od civilizace, žily stejně jako před sto lety.

Na Sibíři a Dálném východě můžeme rozlišit v zásadě čtyři druhy vesnic – vesnice typicky ruské, kozácké, čínské a tatarské či burjatské. Se všemi se vojáci seznámili blíže během různých bojových operací a přesunů. Nejvíce chvály obecně znělo na vesnice kozácké⁵³⁴ – tedy víceméně spojenecké. Mluvílo se o čistotě, spořádanosti a upravenosti. Typicky ruské vesnice tvořené vysídlenci z evropského Ruska příliš mnoho chvály nesklidily, byly více chaotické a též hygienické podmínky mnohde značně pokulhávají. Vesnice tatarské, burjatské a čínské přitahovaly pozornost dobrovolců už jen svým nezvyklým zjevem; vzbuzovaly podobnou zvědavost jako čínské čtvrti a obecně orientální živel.

Během roku 1919 bychom se v tajze podél magistrály setkali s opevněnými „vesnicemi“ bolševiků a povstalců, kdy vísky byly proměněny v improvizované pevnosti bránící se proti napadení Čechoslováky či sibiřskými kolčakovskými vojáky a kozáky.⁵³⁵

⁵³² Viz V. Valenta – Alfa, *Do legie*, s. 132.

⁵³³ Legionáři navštívili i zlatokopecská sídla a „dělnické vesnice“, což byla sídla blízko velkých průmyslových závodů (viz poznámka 45 této kapitoly).

⁵³⁴ „Vesnice byla malá a nocovalo nás až 12 v jedné chatě. Domy stavěné ze dřeva, zámožnější s ladně vystrojeným vyřezáváním na štítu domu, kolem oken a na vrátech. Vstoupili jsme na dvůr, jenž byl dřevem vyložen a čist, pod kůlnou stály moderní hospodářské stroje, stáje taktéž v pořádku a čistotě.“ Ze vzpomínek br. E. Dostála; *Za svobodu III.*, s. 412.

⁵³⁵ „Zajímavo jest všimnouti si defenzivního opatření této povstalecké vesnice [ves Birjusy, zhruba 7 km od Tajšetu, D.V.]. Před vesnicí a řekou táhly se zákopy po obou

Na závěr části o lidských sídlech nutno poznamenat, že legionáři dokázali ocenit nejen městskou zástavbu, ale též velká díla hospodářského charakteru. Jejich pozornost připoutávaly velké mosty, transsibiřská magistrála včetně unikátního řešení trati vinoucí se podél bajkalského jezera skrz Bajkalské pohoří, továrny koncipované jako samostatné celky – jakási tovární města⁵³⁶ a mnoho dalších technických divů vytvořených ruskýma rukama.

Ruská příroda – řeky, hory a tajga

„Cestujem říší ruskou. Krásné krajiny. Stáda koní a dobytka pasou se volně v přírodě. Život jest nespoutaný. Tu a tam vyskytují se písčiny porostlé borovicemi. Chatrče většinou doškové. Při tratích pracují ruští mužici a ženské v dlouhých botách. Báryšny, holky jako květ, některé zrovna krasavice, jsou veselé a smějí se na nás.“⁵³⁷

Rusko je zemí skutečného přírodního bohatství. A tady nemyslíme ani tak zásoby ropy nebo uhlí, spíše krásu jeho přírody, která stála před Čechoslováky mnohem nedotčenější než je teď.

Stejně jako města, mostů a železnice si vojáci všímali přírody a jejích divů, což se odráží i v jejich denících v podobě popisů krásných či naopak bezútěšných přírodních scénérií.

stranách Moskevsko – Irkutského traktu v délce asi 70 kroků. Byly moderní, traversovitě, v hloubce člověka, se střílnami a zvenčí pokryty chvojím. Před nimi prostranstvo vymýceno. V zimě měli prý zákopy z dřevěných srubů obložených sněhem a polévaných vodou, takže byly ledovou hradbou. Hlavní cesta do vsi zahrazena byla polními branami proti jízdě, odvodných dřevěných kanálů napříč cesty jdoucích užívali za léčku na jízdu, automobily a broněviky [zde míněny obrněná vozidla, ne vlaky, D.V.] a kladli do nich nárazné miny...“ Za Svobodu IV., s. 621.

⁵³⁶ Asi nejvíce vidět byly dva závody – Votkinský (loděnice) a Iževský (zbrojařský závod), jejichž dělnictvo dokonce před tlakem bolševiků továrny vyklidilo a spolu s ženami a majetkem přešli do služeb Kolčaka. Továrny vytvořily své vlastní pluky, které bojovaly na frontě mimo jiné pod Gajdovým velením.

⁵³⁷ Zápis ze dne 23. srpna 1917; Osobní deník Jana Faláře, s. 63.

Nejvíce nadšení vzbuzovaly dva ohromné geografické celky – pohoří Ural a celá Sibiř,⁵³⁸ zvláště pak jejich nekonečné lesy plné zvěře. Obojí vojáci poznali velmi důvěrně, neboť v obou oblastech probíhaly těžké boje, kterých se účastnily i československé oddíly. Pralesy,⁵³⁹ mokřady, řeky, říčky, potoky, sklaní útesy, rokle, pahorky, mýtiny a polomy, tudy všude vedly kroky dobrovolců během náročných vojenských obchvatů; tam všude po nich zbyly jednoduché hroby, které už dávno vymazal čas a lidské úsilí.⁵⁴⁰ „*Tak jako včerejší den uplynul unavující jízdou zasněženou krajinou, obydlenou ponejvíce Tatary, tak dnes oči kochají se pohledem na překrásné partie předhoří lesnatého Urálu. Již za Ufou nabývá krajina rázu více hornatého a u Aschabalu jako bychom se ocitli někde v předhoří alpském... Úhledně vystavené domečky, ponejvíce ze dřeva, jehož je tu nadbytek, krčí se v mocné vrstvě sněhové, jakoby se samy ještě chtěly chrániti před zimou.*“⁵⁴¹

⁵³⁸ „*J sme v Sibiři. Ze školních knížek jsme čítávali o trestancích a lidech, kteří se proti zákonům provinili. Za trest byli vypovídaní do Sibiře. O tom snad nikdo z nás netušil, že se sem dostaneme také!!... Tiché jsou veliké sibiřské pláně. Dál a dál jedeme od hranic Evropy, v neznámo.*“ Zápis ze dne 25. dubna 1918 (psáno v Čeljabinsku); Osobní deník Jana Faláře, s. 66.

⁵³⁹ Fotografie podmáčeného sibiřského březového lesa in: Za svobodu III., s. 449.

⁵⁴⁰ „*A pak přišlo nové obtížné, k smrti unavující tažení na Urálu. Kdo viděl Urál na podzim a v zimě, ten pochopí, co znamená bojovati v takových horách. Prošedše bez oddechu celou Sibiří, a byvše bez oddechu znovu vrženi v boje v neschůdných horách a v pralesích, brodíce se bahnem nebo hlubokých sněhem, klesají nakonec i nejlepší lidé. Jsou to tíž lidé, kteří bojovali u Mariinska, u Irkutsku, na Bajkale, na Ussuri, kteří nyní klesají zde; z jejich řad každý den surově vybírá nejlepší bratry a žádný den nedává nových, zatím co protivník se množí a sílí. Takový je zde osud našeho vojáka. A zatím jeho vlast je svobodna, to, po čem tolik toužil a zač bojoval, se splnilo, jeho tam čeká vysněný ráj-; dále se neusuzuje – to je touha, která táhne tak silně domů, domů, domů... Na Sibiři nebylo nikdy tak těžkých ztrát, jako na Urále. Tam, na zastávkách dráhy uprostřed pralesů, kde bojuješ bez mapy a beze znalosti terénu, kde s každé strany hrozí nebezpečí, kde nejsi jist ni z boku, ni ze zadu! Celé dny jsou nervy napjaty jako struna, očekáváš útok s té neb s oné strany, aniž můžeš spolehnouti, že bys mohl míti napravo nebo nalevo spojení se svými. Ti jsou na druhé trati a vede se jim jinak.*“ R. Gajda, Moje paměti, s. 132.

⁵⁴¹ „*Škoda, že hustě sněží, nemůžeme viděti vršků hor, jež jsou stále zahaleny našim zrakům hustou záclonou. Železnice se vine po úpatí kopců, proplétá se hadovitě, takže stále z okna vozu vidíme svého ‚Gavrila‘, an vypouštěje mocné oblaky dýmu, stůj co stůj se snaží ‚vyšlápnouti‘ svahy trati. Po obou stranách železnice na strmých stráních jsou srovnány veliké stohy dříví, které svojí tíhou div se nesvalí do údolí. Železnice vine se tu lučinami, tu probíhá uměle vyhloubenými koryty; mocné stěny skalní můjme*

Krásná Sibiř se vojákům předvedla ve všech polohách, od dobrácké až po divokou – bouřlivou. Zažili tam všechna roční období, všechny výkyvy počasí. Široké obchvaty proti povstaleckým vesnicím v tajze vojákům ukázaly sibiřskou květenu i zvířenu z největšího detailu. „Všude, kamkoliv oko dohlédne, les, s množstvím pasek, pahorky, údolí s jezerem, louky, močály. Les různý: jehličnatý, listnatý, ponejvíce březový. Čarokrásný ve svých tichých hlubinách, zarostlý šípkovými a malinovými keři, rákosem a vysokými kopřivami, že sotva možno prodrati se. Větretem zkácené pně leží jeden přes druhý, jsou prorostlé vysokým mechem a sotva noha na ně stoupne, rozpadávají se v prach...Pestrá květena luční vítá nás všude, zpod jahodových listů dívají se červené jahody, chodce, prodírajícího se lesem, škrábne malinový keř a odkrývá bílé květy...“⁵⁴²

Žádný z vojáků, který v teplých měsících Sibiř navštívil, nemohl zapomenout ještě na jednu typickou věc. Na sibiřské komáry a další otravný hmyz, který dokázal znechutit i ty nejodolnější bratry. V blízkosti mokřadů, bažin a řek s jejich slepými rameny, což jsou ideální lůhniště komárů, se objevovala celá mračna těchto krvežíznivých tvorů, kteří napadali vojáky a zvířata bez ustání celý den a noc. Vojáci se sice snažili hledat nějakou ochranu, žádná však nebyla absolutně účinná.⁵⁴³ Po svém způsobu velmi svérázně označuje britský major John Ward sibiřské komáry za „velké, hnusné okřídlené pavouky, kteří vám

hned na pravé, hned zase na levé straně a někde vlak projíždí vůbec mezi vysokými sráznými stěnami skalními, strmými na malou vzdálenost od kolejí. Z Ufy jedeme poněkud pomaleji a skoro na každé stanici i razjezdu vlak zastavuje.“ Zápisk z 8. dubna 1918; F. Vondráček, Husité, s. 50.

⁵⁴² Ze vzpomínek br. E. Dostála, in: Za svobodu III., s. 460.

⁵⁴³ „Kraj, ve kterém se výpravy děly, byl také močálovitý a zamořený miliony komárů. Kdo poznal sibiřské komáry, dovede si představit, co naši hoši od nich vytrpěli. Vojáci byli jakž takž chráněni speciálními sítkami, ale pro koně ochrany nebylo; ubohá zvířata byla dotěrným hmyzem často do krve rozžrána...“ M. Pleský, Dějiny 4. střeleckého pluku Prokopa Velikého, převzato z: Za svobodu IV., s. 631.

*dokáží sát krev i přes tlustou deku jako kdybyste na sobě neměli vůbec nic...*⁵⁴⁴

Snad nejobvyklejším obrazem československého legionáře na Sibiři je postava zachumlaná do „šuby“ (dlouhého kožichu) s „papachou“ (kožešinovou čepicí) naraženou prakticky až do očí, ve „válenkách“ (zimních botách) a s puškou v rukavicemi chráněných rukách. Tato postava stojí u železniční trati, snad u nějaké strážní budky nebo mostu, vyhlíží do zasněžené krajiny, která má až mírumilovný nádech romantického charakteru. Když opomineme fakt, že mírumilovnost takového obrázku je iluzorní,⁵⁴⁵ musíme si uvědomit, že zima, chlad a sníh tvořilo velkou část každodennosti dobrovolců během dlouhého pobytu na Sibiři. A tato skutečnost se rozhodně odráží v jejich denících.

Zimní krajina byla častým námětem ilustrací, obrázků i fotografií. I jedna z nejslavnějších a nejčastěji publikovaných fotografií obrněného vlaku Orlík je „zimní“; „broněvik“ je zasazen do sněhové pláně.⁵⁴⁶ Mezi další velmi často publikované patří dvojice strážných stojících v Kurganu u vlaku se zásobami.⁵⁴⁷

Většina lidí si při slově Sibiř představí okamžitě krajinu plnou lesů pokrytých sněhem a ledem. Zima tam opravdu začíná poměrně záhy na podzim a poslední sníh roztává až pozdě na jaře. Mráz ovlivňoval nejen „garderobu“ legionářů, leč všechny aspekty jejich života –

⁵⁴⁴ „...big, ugly winter spiders, which will suck your blood through a thick blanket as easily as if you had nothing on.“ J. Ward, *With The Die – Hards*, s. 13.

⁵⁴⁵ „...Kdo prodělal v zimě nepřetržitou hlídkovou službu u železničních mostů, strážních budek a na pustých, svou smutnou osamělostí skličujících staničkách na stepi a v tajze za stálého nebezpečí zákeřného přepadení, kdo několikrát pořádně promrzl na obrněném vlaku, jezdícím na výzvědách nebo provázejícím osobní a nákladní vlaky, ten dovede si učiniti představu o této denervující službě a pocítí úctu před těžkým povoláním vojáka.“ *Za Svobodu IV.*, s. 612.

⁵⁴⁶ Mimo mnohé jiné viz *K vítězné svobodě*, s. 240.

⁵⁴⁷ Např. tamtéž, s. 242.

stravování, válčení,⁵⁴⁸ trávení volného času i hygienu. Právě proto si musíme při čtení lyrických popisů a prohlížení romantických scénérií uvědomit, že na Sibiři klesala teplota hluboko pod dvacet stupňů mrazu – až ke čtyřiceti stupňům; že sníh se vršil do několikametrových závějí, ostrý vítr dul velkou rychlostí a rozsáhlé omrzliny minimálně na nose, prstech a tvářích hrozily i při nejkratším pobytu mimo vyhřátou místnost nebo těplušku. Mrazu a sněhu si vojáci neužili jen na Sibiři; Ural nebyl o nic příjemnější.⁵⁴⁹

Tvrdé povětrnostní podmínky též velmi ztěžovaly dopravu, lokomotivy zamrzaly (někdy je nechali schválně zamrznout nepřátelští železničáři jako diverzi),⁵⁵⁰ kolejiště bylo zavaleno spoustou sněhu, přes trať padaly polámané stromy. Ale ani ty nejkrutější mrazy nedokázaly úplně zastavit bojovou aktivitu obou stran.

Zatímco zamrzaly lokomotivy a umrzala zvířata i lidé, život v těpluškách a ešalonech se rozhodně nezastavil. Zima už vojáky nijak zvlášť nepřekvapovala, byli přece v Rusku (mnohdy i na Sibiři) již několikátým rokem; dobře věděli, co mohou očekávat. A stále doufali, že ten sníh, kterým se brodí na stráž, pro jídlo nebo na rande je jejich poslední, který v Rusku uvidí. Že další zimu už snad budou trávit ve svém, klimaticky mnohem mírnějším středoevropském domově. Někteří viděli padat sníh ještě zimy 1919/1920. A někteří na Sibiři zůstali navždy – v hrobech, které jim ve zmrzlé zemi vykopali kamarádi.

Zřejmě nejzmiňovanější řekou je čarovná Volha. Tento veletok, samotnými Rusy vynášený do nebes, představoval pro legionáře moc, sílu, naději a zklamání. Na Volze skončil onen mohutný sen o znovuzrození Ruska; poté co legionáři opustili břehy této řeky, už jen

⁵⁴⁸ Viz fotografie z kungurské fronty in: tamtéž, s. 202, s. 203, s. 205, s. 206.

⁵⁴⁹ Viz fotografii Uralu v zimě in: tamtéž, s. 191; bojových operací na Urale in: tamtéž, s. 204.

⁵⁵⁰ Viz zamrzlá ukořistěná bolševická lokomotiva in: tamtéž, s. 206.

málo z nich dokázalo znovu uvěřit, že Rusko povstane z popela jako demokratický – čistě slovanský kolos. Legionáři vědomě i nevědomě přejímají ruský pohled na Volhu, smutný, tesklivý, možná přemýšlivý. Další velké řeky jako Angara (viz zmínky o Irkutsku výše v této kapitole) fascinovaly svou silou a mocí, svojí schopností ničit, leč vojáci v nich viděli i cosi jiného, možná až nadpozemského.

Ze všech vodních nádrží, jezírek a jezer se do myslí a deníků nejvíce zapsal bezpochyby Bajkal. Toto velké sladkovodní jezero, které tu a tam bývalo nepříliš logicky nazýváno „slovanským mořem“ bylo dějištěm mnoha pro legie zásadních okamžiků – vynikající z vojenského hlediska bylo obsazení systému železničních tunelů a vysutých galerií (hned dvakrát), jednou dokonce za pomoci obchvatu vedeného přes jezero samotné.⁵⁵¹ Vojáci samozřejmě Bajkal jen neobdivovali, také se v něm vykoupli a ulovili si nějakou rybu. Svou zajímavost neztratil Bajkal ani v zimě; poté, co zamrzl; ohromné ledové masivy, zvláštní krajina, to vše mělo své neopakovatelné kouzlo.⁵⁵²

Legionáři a Rusko – Láska nebo nenávisť?

Mluvit o vztahu legionářů k Rusku je snad nejtěžším tématem, kterého se nám v souvislosti s nimi může dostat. Jistě, někteří legionáři Rusko milovali až za hrob – láskou nezištnou a slepou; jiní ho zase k smrti nenáviděli – nenávisť, kterou může cítit jenom ten, který před tím vášnivě miloval. Ale co většina? Většina se potácela mezi těmito dvěma extrémly, zažívala obě polohy, aby si nakonec vypěstovala extrém třetí – lásku s velkou příměsí nenávisť; nebo je to snad nenávisť s velkou příměsí lásky? Téměř úplně můžeme ze svých úvah vyškrtnout

⁵⁵¹ Ač operace byla obojživelná a provedená na „slovanském moři“, opravdu ji nemůžeme označit za „námořní“, jak k tomu došlo v článku V. Bartůňka, *Anabáze legií* – toto tvrzení je více než zavádějící.

⁵⁵² Viz fotografie in: K vítězné svobodě, s. 243, s. 245.

lhostejnost, neboť každý legionář zaujímal k Rusku nějaký postoj, ať už více či méně vyhraněný.

Československé legie stály na základech naivního rusofilství, zpočátku dokonce snad monarchisticky orientovaného. Slepé nadšení pro Rusko a vše ruské se zrodilo v jistých kruzích již před válkou (marně ho rozbíjel Karel Havlíček Borovský, marně Tomáš G. Masaryk) a s válkou propuklo do květu. Snad nejzřetelnějším symbolem rozchodu s Vídní a přiklonění se k Petrohradu byla vlna náboženských konverzí, která prolétla ještě Českou družinou, kdy se vlažní (až „chladní“) katolíci měnili na zpočátku nadšené, ale rychle vychladnuvší pravoslavné.

Období, kterým se nyní zabýváme, bylo zcela jiné. Rusofilství jako kdyby už od většiny vojáků vyvanulo (nebo v nich nikdy nebylo), nadšených rusofilů už zbylo jen málo. Velení a oficiální kruhy se sice snažily ve svých proklamacích udržet zdání nadšení pro ruskou věc, ale ta byla mezi mužstvem skutečně mrtva. Poslední rány z milosti dostala protismyslným tažením na Kazaň, laxností všech ruských „demokratických“ vlád i kruhů a též stále se zostřujícím vztahem ruské veřejnosti k „cizáckým vojskům čecho-sobák“.⁵⁵³ Velkou tíhu negativní propagandy nesly samozřejmě bolševici, kteří rozšiřovali někdy až neskutečné báje, jimž jistá část obyvatelstva věřila: *„Po porážce své u vsi Salinského bolševici běžíce v panice do Kijaje vyprávěli tamním lidem, že prý všechno pálíme, odvádíme dobytek, jíme děti (!), ženy a dívky znásilňujeme a odvádíme do měst, ba dokonce v Salinském jsme prý všechny mladé dívky znásilnili a pověsili pak živé a nahé hlavou dolů po všech sloupech. Není proto divu, že i v Kijaji prostoduché obyvatelstvo venkovské uvěřilo těmto bajkám a při našem příchodu zastihli jsme ves téměř liduprázdnou.“*⁵⁵⁴

⁵⁵³ Jedná se o slovní hříčku – místo Čechoslovák máme teď „čechosobáku“; sobáka znamená rusky samozřejmě pes.

⁵⁵⁴ Za svobodu IV., s. 640.

Čechoslováci nezůstávali nic dlužni; ruští důstojníci dostali starou starou dobrou přezdívku „Zajíci od Tarnopolu“⁵⁵⁵ a mnoho legionářů odmítalo ruské oficíry zdravít a respektovat, což jim zase vyneslo od těchto obvinění z „bolševismu“.

Z řad vojska se proti Rusům valila celá řada výtek (většinou oprávněných), výčitek, výkřiků, nadávek a kritik. Legionáři, kteří za ta léta pronikli hluboko do života Ruska, najednou poznávali, že jejich nadšení bylo původně namířeno k jakési idealizované chiméře, kterou za celou tu dlouhou dobu nikde nenašli.⁵⁵⁶ Zatímco ještě v letech 1914 – 1916 tu a tam zachytíme zmínky o Rusku jako domovu, od roku 1918 jsou tyto myšlenky výjimečné.

Legionáři si s sebou nesli velké zklamání. Zpočátku se české krajanské hnutí obracelo na carské Rusko jako na velkého, mocnějšího bratra, který dopomůže svému menšímu bratříčkovi k samostatnosti a svobodě. Češi a Slováci lnuli k Rusku jako k nejbližšímu příbuznému. Postupem času se ukázalo, že velký bratr je příliš nemocen na to, aby pomohl sám sobě, natož někomu jinému. Čechoslováci měli teď nové poslání, spasit svého velkého bratra – pomoci mu znovu se postavit na nohy a porazit všechny nepřátele.

Vystoupení proti bolševikům v roce 1918 se posunulo od boje za vlastní přežití k zápasu o demokratickou obnovu Ruska. Vojíci a jejich velitelé doufali, že svým odporem získají čas svým demokratickým ruským spojencům, kteří postaví mohutnou armádu, jež smete německé

⁵⁵⁵ Zvláště veteráni československé brigády (v době, o níž mluvíme již rozprostřeni ve všech plucích, mnohdy i v hodnostech důstojníků) nemohli ruské revoluční armádě a Rusům obecně zapomenout, že po bitvě u Zborova nedokázala využít taktického vítězství v postup strategického rázu (jehož úspěch by však byl značně nejistý). Naopak bolševismem nakažené jednotky se částečně rozpadly a částečně propadly panice a jen um (a pořádná dávka štěstí) čs. důstojníků dovolila brigáda zachránit po velmi těžkém boji právě u Tarnopolu, kdy Čechoslováci bojovali a Rusové utíkali. Situace byla tehdy pro brigádu natolik zlá, že po určitou dobu dokonce běžely po Kyjevě zprávy o jejím totálním zničení šířené mimo jiné též dezertéry z brigády.

⁵⁵⁶ Šokem pro dobrovolně se vzdávší Čechy a Slováky bylo už chování ruských frontových jednotek a později též katastrofální přístup velitelů a strážných v zajateckých táborech. Slovanská idea vzájemnosti, na níž si česká předválečná

zaprodance – bolševiky a následně pak Němce samotné. Právě pozdní jaro a brzké léto 1918 bylo ve znamení obnovení rusofilských nadějí, tentokrát s tou modifikací, že legie stály v centru všeho dění jako jeho motor. Všechna prohlášení té doby byla prodchnuta nadějemi, ideami, docela jakousi radostí nad tím, že vojsko vybědlo z marasmu nicnedělání, že můžou změnit situaci k lepšímu. V těpluškách i důstojnických „*klasňácích*“ se spřádaly plány na obnovení východní protiněmecké fronty, které byly posvěceny dokonce politickým vedením Masarykovým, Benešovým i spojeneckými vojensko – politickými špičkami. Legie měly být tvrdým, přímo žulovým základem, na němž bude postaveno nové Rusko; vztyčenou vlajkou pro všechny „slušné“ Rusy.

Otázkou zůstává na kolik tyto plány byly vlastní legionářské „mase“; můžeme sice tvrdit, že rusofilství skutečně bylo rozšířenou ideou, leč tento mesianismus nikoli. Tento sen se vojáků týkal spíše okrajově a navíc krátkodobě. Žil spíše v kruzích československých důstojníků a politiků. Prostému legionáři – nebo jejich většině – mesianistické choutky přičítat opravdu nelze.

Ale jak už dobře víme, velké sny se nesplnily. Vnitřně vyčerpané Rusko nedokázalo a možná pak ani nechtělo⁵⁵⁷ vzdorovat bolševické moci – brutální síle pro široké Rusko přijatelných myšlenek. Zklamaná přístupem Rusů se proměnila skomírající láska v nenávist. Obě strany – Rusové i Čechoslováci k sobě začali pociťovat silné antipatie. Marně vojáci u Kazaně čekali na posily Sibiřské armády, nepřišla ani kazaňská milice, i když stovky důstojníků se v Kazani bavily pitkami, flámy a

společnost tak hrdě zakládala, vzala rychle za své. Zajatci „byli rychle vystřízlivěni“ ze všech svých ideálů.

⁵⁵⁷ „Demokratické“ kruhy odporu si své příznivce odpuzovaly samy, už jen přichylností k padlému autokratickému režimu, paradoxním anti-demokratismem a obecným nepořádkem, jenž nedovoloval ani hospodářskou konsolidaci území pod jejich vládou, natož postavení velkých vojenských formací a jejich vydržování v poli. Nedá se říci, že by se celé Rusko přidalo k bolševikům; velká část populace prostě jinou alternativu neviděla. Bolševici měli na své straně i jistou lhostejnost obyvatelstva, které už nechtělo bojovat dál.

dokonce dostihy. Marně doufal Radola Gajda v proměnu kolčakovských vojsk v neporazitelné těleso – pod nohy mu padaly klacky prospěchářství, diletantismu a nenávisti vůči němu jako přivandrovalci (a jeho vlastní samolibosti a arogance). Vztekle dobrovolci přihlíželi masakrům, které se děly pod zástěrkou jimi chráněných vlád; nadávali na nekonečně diskuze o ničem v peníze polykajících politických sdruženích; podrážděně rozebírali znovunavrácení carských distinkcí – *pogonů*“ důstojníkům a znovuoobjevování carské hymny. Zpočátku je tohle všechno osobně bolelo, provokovalo, rozčilovalo, ale jak čas postupoval, čím dál tím častěji mávli nad vším tím rukou: „Do bot s tím vším svinstvem!“ A navzájem se utvrzovali, že jejich republika bude úplně jiná, lepší.

Velkou ranou pro československo – kolčakovské vztahy, a vlastně už jen potvrzením konce, byla zbytečná vražda kapitána záložního autoparku Tichého, ke které došlo 16. února 1919 na nádraží v Jekatěrinburku; vrahem byl člen Kolčakovy osobní stráže (srbské národnosti).

A právě při pohřbu československého důstojníka, jenž mimochodem bojoval v řadách srbské divize v Dobrudži, pronesl politický plnomocník Bohdan Pavlů možná neočekávaně ostrou řeč, která jako kdyby shrnovala vše, co si legionáři o Rusech mysleli; všechen ten smutek a zklamání. Vypadá to dokonce, jako kdyby Pavlů nestál nad hrobech pouhého kapitána záložního autoparku, ale nad hrobem celého českého rusofilství: „*Těžké myšlenky nám táhnou hlavou i srdcem, bratří, dnes, když ukládáme do země tuto drahou oběť. Zde kolem jsou mohyly našich bratří bojovníků: mlčky, ale výmluvně svědčí o lásce a věrnosti naší k ruskému národu, o krvi prolité za jeho vzkříšení.*

My jsme zapomněli na to, že bratrský národ, když jsme k němu přešli přes frontu, přijal nás ne podle čistého srdce, ale podle oděvu. My zapomněli všech útrap a příkoří v ruských zajateckých táborech, těch mohyl našich bratří v Zlaté Ordě, v Rockem a v Turkestaně. My

zapomněli, že naši nejlepší lidé byli místo na frontu, jak si to přáli, posíláni na stavbu Murmaňské dráhy, kde hromadně umírali. Věřili jsme stále, že rudá krev prolévaná společně navždy spojí oba slovanské národy.

Ale oběť, kterou dnes odevzdáváme bratrské zemi, ukazuje, že kdosi kopá hlubokou propast mezi námi. Že čísi zlá ruka kopá tuto propast nepřátelství!...

*Chceme věřit, že podobná propast mezi námi a národem ruským více neporoste...*⁵⁵⁸

Tato řeč Bohdana Pavlů je zajímavá už jen tím, jak zklamání proniklo i do oficiálních kruhů a oficiálních prohlášení. I přes jistý radikálnější nádech zůstala tato řeč oproti skutečné náladě ve vojsku velmi umírněnou. Z vyjmenovaných výčitek můžeme cítit nejen smutek, ale také špatně skrývaný vztek. Emoce vyplouvaly napovrch.

Legionářský slang jako výraz rusofilství

Zřejmě nejviditelnějším a nejslyšitelnějším dopadem vlivu Ruska a také rusofilství byl ohromný výskyt ruských slov, zkomolenin nebo rusismů ve svérázné mluvě československých legionářů. Už při prvním letmém prolistování prakticky jakéhokoliv deníku nebo soudobého úředního dokumentu narazíme na celou řadu typických slov, jejichž původ tkví v ruštině a jejichž porozumění nezkušenému čtenáři nebo badateli může činit nemalé problémy.⁵⁵⁹

Proč k tomuto jevu docházelo? Zde se nelze spokojit jen s jednoduchým tvrzením, že mluvu každého jednotlivce ovlivňuje jazykové prostředí, v němž se po delší dobu pohybuje; to je totiž pouhá

⁵⁵⁸ Převzato z: Za svobodu IV., s. 572.

⁵⁵⁹ Rusismů využívají v hojné míře též legionářští romanopisci, činí tak v promluvách svých postav, aby jim dodali autentičnosti.

část skutečnosti. Když se podíváme hlouběji do minulosti legií, do let 1914 – 1918, odhalujeme tři možnosti vysvětlení množství rusismů v legionářském „slangu“.

První částí je samozřejmě uváděné jazykové prostředí. Víme o tom, že vojáci postupem času nedokázali rozlišovat „svou“ češtinu od češtiny obecné a podobně se chovali i k ruštině, kterou mnohdy komolili doslova barbarským způsobem za použití české gramatiky a slovní zásoby variující někde mezi češtinou, slovenštinou a tím, co dotyčný považoval za ruštinu.

Druhou záležitostí je pak nedostatek vlastní slovní zásoby zvláště odborného zaměření. Čechoslováci, kteří vstupovali do ruské armády velmi rádi a dokonce s nadšením přejímali ruštinu jako základ velící řeči a se stejným nadšením ji nedlouho poté začali modifikovat k potřebě velící řeči české – mnoho termínů prostě v češtině nebylo (nebo je oni neznali) a německých slov⁵⁶⁰ se vojákům nechtělo logicky užívat.⁵⁶¹ Proto se sáhlo do příbuzné slovní zásoby ruské a využila se ta. Stejně to bylo u technických výrazů.

Třetím důvodem bylo samozřejmě již proklamované rusofilství. Používáním ruštiny a rusismů dávali vojáci najevo svou příchýlnost k celému kulturnímu světu Rusů. Rudolf Vlasák dokonce mluví o tom, že legionáři „...ctili Rusko“, a proto „...naučili se rusky, nikoliv podle knížek a gramatických pravidel, nýbrž podle toho, jak slyšeli mluvit – ty mužičky na vesnici, dělníky v továrnách, vojáky v kasárnách...“⁵⁶² S Vlasákem možno též souhlasit ohledně „tvrdších jazyků legionářů“,

⁵⁶⁰ Paradoxně mnoho odborných vojenských termínů v ruštině byla však převzata z němčiny.

⁵⁶¹ Používaly se slova jako: „batajlon“ – prapor; „bronírák“ nebo „broněvik“ – obrněný (ozbrojený) vlak nebo automobil; „bříza“ nebo „vintovka“ – ručnice; „dálnobojska“ – dalekonosné dělo; „jefrajtór“ nebo „nižnij čin“ – poddůstojník; „karaul“ – polní stráž; „korpuz“ – armádní sbor“; „krepost“ – pevnost a mnohé další.

⁵⁶² R. Vlasák, Houpačky na magistrále II., s. 51.

kvůli čemuž si ruštinu upravovali a tak vznikl hybrid „čechoslovácká ruština“.⁵⁶³

Svým způsobem toto můžeme označit za jistou módu nebo trend, který nevymizel ani s úpadem rusofilských idejí. Slovníček rusismů československých legionářů uvedený v příloze této práce ilustruje rozpětí výraziva, i když nemůže být považován za úplný.

V tomto slovníčku se odráží též skutečnost, že mluvu vojáků neobohacovala jen ruština, nalezneme zde též slova japonská či srbská a slova z dalších jazyků, s jejichž mluvčími se vojáci setkali.⁵⁶⁴ Toto potvrzuje tezi legionářské přizpůsobivosti nejen v ohledu jazykovém,⁵⁶⁵ ale nijak to nevyvrací naši tezi rusofilství.

Obecně si ve vojsku tento jazykový posun, tyto nemalé změny slovní zásoby, uvědomovali spíše ti vzdělanější než obyčejní vojáci, kteří nad podobnými věcmi nikdy neuvažovali. Dokládá to článek z Československého deníku: *„Naše čeština je jakási ostrá, špičatá, nervósní, rusko – česká. Myslím, že jsme na nejlepší cestě, aby se nám skutečná čeština stala jakýmsi museálním, neživoucím ballastem jako u Čechů – kolonistů amerických nebo ruských. Zdá se mi, že v naší sibiřské češtině se zračí všechno výjimečné utrpení našich ‚mnohozkušených‘ odysseovských duší: je v ní všechna palčivá bolest i zloba proti ‚nevěrným‘ spojencům, doktrinářská suchost, vypěstovaná naším mnohdy chorobným politikařením, je v ní i ‚gruť‘ melancholické ruské krajiny i bezradný stesk, že nemáme, koho bychom bezprostředně, vroucně a cele milovali. Tuto svoji zlobu, bol, neuspokojenou hrdost a sklamaní [!] – to vše jsme vtělili do naší rusko – češtiny. Proto čeština*

⁵⁶³ Tamtéž, s. 52. R. Vlasák na stejném místě uvádí příklad typické „čechoslovácké ruštiny“ v praxi.

⁵⁶⁴ Pobyt na amerických lodích např. obohatil slovní zásobu některých jednotlivců o „*dining – room*“, tedy jídelnu, viz A. Zeman, Bílý kapitán, s. 315.

⁵⁶⁵ Ve slovníčku nalezneme také výrazy, jejichž kořeny zjevně tkví v němčině nebo francouzštině. Tato slova si buď vojáci přivezli s sebou (zejména germanismy, „*kochkisna*“ a „*cuksfíra*“) nebo je převzali oklikou přes ruštinu, to se týká původně francouzských vojenských termínů jako „*ariegarda*“ nebo „*avantgarda*“ (tedy zadní nebo přední voj).

*Krejčího a Hilberta,*⁵⁶⁶ *kteří k nám přišli z teplého ohniska obrozeného českého ducha, zdá se nám tak zvlášť melodickou, sladkou, řekl bych otcovsky laskající a léčivou.*⁵⁶⁷

Jako další příklad sebereflexe pokřivení vlastního „jazyka“ můžeme uvést parodicky laděný článek – povídku Františka Langera „Bedrníkův čaj“, který vyšel poprvé pod šifrou F.S. v Kalendáři Prvního střeleckého pluku Jana Husa na rok 1919 a též v souhrných Langrových spisech.⁵⁶⁸

Spletitost a občasnou nesrozumitelnost slangu dokládá mimo jiné zápis ze 7. října 1916 v deníku 1. roty 1. pluku: „*novým bratřím připadla dosti podivnou hantýrka starších bratří, plná ruských slov a nečeského přízvuku.*“⁵⁶⁹ Svou roli zde jistě hrála i skutečnost, že nově příchozí vojáci pocházeli většinou z řad zajatců, takže ani jejich ruština nebyla příliš dobrá.

Novou slovní zásobu můžeme rozdělit do několika základních skupin, a to z hlediska jejího zasažení ruštinou. První skupinu tvořila slova plně přejatá, která se shodovala s originálem, jako například „*baňa*“ (parní lázeň) nebo „*durák*“ (hlupák). Druhá, největší skupina, zahrnovala výrazy, které měly své kořeny v ruštině, ale ústa legionářova je zkomolila, aby je přiblížila češtině (nebo slovenštině); typický příkladem je slovo „*kousání*“ (zkomolenina ruské kušanje – strava) nebo „*šaloun*“ či „*kšaloun*“ (z též používaného ešalon nebo ešelon). A třetí obsahovala česky vypadající slova, kterým styk s ruštinou přiřknul jiný význam nebo změnil jejich rod – „*front*“ (legionáři používaný v mužském rodě, nikoli ženském).

⁵⁶⁶ Členové československé delegace z vlasti, o níž jsme již mluvili.

⁵⁶⁷ Československý deník ze dne 7. prosince 1919. F. Langer, Legionářské prózy, Železný vlk, Z času legií, Praha 2003, s. 219 – 222.

⁵⁶⁸ F. Langer, Legionářské prózy, Železný vlk, Z času legií, Praha 2003, s. 219 – 222.

⁵⁶⁹ Převzato z: *Za Svobodu I., Česká Družina 1914-1916, Československá brigáda, 1916-1917* (edd. O. Vaněk – V. Holeček – R. Medek), Praha 1925, s. 548.

Slova se dotýkala předmětů každodenního potřeby, tento aspekt byl též využit při studiu všednodennosti legií, a proto je slovníček integrální součástí této práce. Nacházíme označení potravin a nápojů,⁵⁷⁰ vybavení a oblečení,⁵⁷¹ funkcí a povolání,⁵⁷² dopravních prostředků⁵⁷³ nadávky⁵⁷⁴ a vlastně všechno s čím se vojáci v Rusku setkali včetně neopominutelných žen – „báryšen“ či „děvóček“, z nichž se mohly vyklubat múzy, ale také „lehké“.

Velkou část slovníku tvoří skutečné novotvary; „Štěkačka“ je kulomet, „Madlenka“ je lehké rychlopalné dělo vzoru Maclin.

Zásadní rozdíl nalézáme mezi mluvou důstojníků, která je viditelná na příklad v pamětech Radoly Gajdy či v deníku Františka Vondráčka⁵⁷⁵ a mezi mluvou „obyčejných“ legionářů jako byl Jan Falář, František Prudil nebo Josef Slanička. Přesto se tímto způsobem nedokážeme dobrat mluvě těch nejnevzdělanějších, neboť ti si nevedli ani deníky ani nikdy nenapsali žádné paměti (ač Prudilovy vyjadřovací schopnosti jsou velmi svérázného druhu).

Proto se zase vracíme k Rudolfu Vlasákovi, jehož cena neleží v touze zachytit správně a přesně historické události, ale ve schopnosti postihnout atmosféru a který nevynechává ani odposlechnuté hovory,

⁵⁷⁰ „Arbus“ – vodní meloun; „braga“ – domácí pivo; „bulka“ – prakticky jakékoliv bílé pečivo, nejčastěji však houska (zajímavé, že také označení ruských vojáků), „kipjatok“ – vřelá voda na čaj, „pimz“ – chléb; „spirt“ – pálenka; „varenije“ – zavařenina atd.

⁵⁷¹ „Bakláška“ – čutora; „brjuky“ – jezdecké kalhoty zvané rajtky; „gymnasťorka“ – blůza; „chalát“ nebo „šiněl“ – plášť; „krůška“ – hrnek; „odmundírovka“ – stejnokroj; „papácha“ – zimní čepice; „pimy“ nebo „válenky“ – plstěné boty atd.

⁵⁷² „Bufan“ nebo „děňščik“ nebo „potinoha“ – důstojnický sluha (zůstává též označení „pucflek“); „drapec“ nebo „dravec“ – šikovatel; „kašvar“ – kuchař; „izvoščik“ – drožkář; „lavočnik“ – hokynář atd.

⁵⁷³ „Těpluška“; „ešalon“; „gruzovik“ – nákladní automobil; „parovoz“ nebo „kocour“ – lokomotiva; „klasňák“ – vagon osobní dopravy; „povozka“ – vůz atd.

⁵⁷⁴ Již zmiňovaný „durák“; „bagán“ – nelichotivě civilista (blízké českému „buran“), „jevrej“ – žid atd.

⁵⁷⁵ Poměrně sterilním pramenem k tomuto tématu je Československý deník.

jejichž průběh zřetelně připomíná slangový rytmus hovoru spodiny a kriminálních živelů: „*Na zdar švaře!*“ oslovil Dohnal stráž.

,Tě hůl, prezente!“ odpověděl strážný a tázal se: *,Kam se cpeš?*“

,K tobě, saláte! Potřebuju si bacit pyskem. Nedáš skroutit?“

,Kam jsi dal fasunk, balíku⁵⁷⁶? To jsi ho zas nacpal do nějaké Šůrky, vid’?“⁵⁷⁷

Pro nezasvěceného by byl obsah rozhovoru neodhalitelnou hádankou, pro nás však nikoliv; „*bacit pyskem*“ znamená kouřit a „*nedáš skroutit*“ žádost o tabák. „*Šůrka*“ je pak obecné označení jakékoliv ruské ženy či dívky. Dohnal tedy přichází ke strážnému s žádostí o tabák a ten ho obviňuje z toho, že dal vyfasovaný tabák „darem“ nějaké Rusce.

Nepřekvapí nás, že jednou ze součástí legionářského slovníku byly také nadávky. Bohužel se velmi těžko dokládají, v denících se příliš často neobjevují a legionářští spisovatelé je také často opomíjejí. Mezi standardní urážky patřil „*durak*“ nebo slova jinak označují ruské vojáky nebo civilisty: „*bagán*“ nebo třeba „*bulka*“. Zcela specifickou odrůdou ruského „*ruganí*“ (tedy klení nebo rouhání) je klasický větný dovětek „*job tvoju mat’*“, kterou vlastně spousta Rusů nebrala za urážku, ale za standardní součást každé věty. Tento dovětek nezřídka přebírali i legionáři, což opět ukazuje na zasažení jejich mluvy ruismy a ruským způsobem života a možná i myšlení.

Zvláštním aspektem jakéhosi jazykové purismu, který je však spíše purismem národnostním, jsou pokuty za použitá německá slova nebo germanismy. Peníze z pokut byly určeny na československé raněné nebo na jiné dobročinné účely.

⁵⁷⁶ Mimo další až „*pepická*“ oslovení patřilo: „*boule*“, „*křen*“, „*pitoma*“, vidíme, že klasické oslovení „*bratře*“ bylo velmi často nahrazeno jadrnějším.

⁵⁷⁷ R. Vlasák, Houpačky na magistrále, s. 24.

Rusko v ženských postavách legionářských románů

Většina legionářských románů má jednu nebo více vedlejších dějových linií postavených na vztahu toho či onoho legionáře k Rusce a to je jistým pojítkem mezi mnohými knihami prakticky všech autorů. A právě na osobách těchto ruských hrdinek (nebo anti – hrdinek) se nezdá odrazit pisatelův vztah k Rusku (ať už s vědomým záměrem nebo nevědomky).

Ruské ženy – hrdinky hrají v těchto románech stejně mnohoznačnou úlohu jakou hrály i ve skutečném životě legionářů. Nelze nalézt hrdinky vyloženě kladné,⁵⁷⁸ ani záporné. Nejsou úplně podobné, ale přece mají minimálně jeden rys, který je všechny spojuje; jsou druhem žen, které jsme si navykli literárně označovat jako „osudové“. Láska k nim je stejně osudová jako láska k celému širému Rusku.

Nejoblíbenější obětí těchto „osudových“ žen bývají dobrovolci s důstojnickou hodností. Žena doslova vytrhne praporčíka (poručíka apod.) z bratrského kruhu legie a pak dochází k odcizení, ochlazení vztahů mezi důstojníkem a jeho mužstvem. Takovou ženou byla i Zoja Vladimirovna Morgunova⁵⁷⁹ z Koptova románu „Třetí rota na Magistrále“,⁵⁸⁰ která „obloudila a odloudila“ praporčíka Jeřábka, aby se i

⁵⁷⁸ Jednou z mála výjimek jsou hrdinky románové trilogie Oty Kárka, Radola I-III. Zde vlastně ani nevíme, zda tento autor (oslavující Radolu Gajdu téměř jako poloboha) byl vlastně legionářem nebo ne (jméno je dost možná literárním pseudonymem). Jeho knihy jsou plné papírových charakterů (viz právě ženské postavy, např. kněžna Nabokova), zápletky je zoufale primitivní a jednotlivé dějové kotrmelce se opakují s pouze těmi nejmenšími změnami.

⁵⁷⁹ Zoja není jen prototypem „osudových žen“, ale její chování (samozřejmě se jedná o Koptovu literární stylizaci) naznačuje i něco o zmatku v duši ruské buržoazie v období občanské války a ohromných společenských změn, kdy místo carského Ruska se pomalu (a v bolestech) rodilo Rusko sovětské.

⁵⁸⁰ J. Kopta, Třetí rota na Magistrále I., Praha 1931; J. Kopta, Třetí rota na Magistrále II., Praha 1935.

s ním nakonec rozešla a Jeřábek mohl znovu „spočinout v širém náručí legionářského bratrstva“.

V těch ženách je celé Rusko, jsou nestálé, proměnlivé, náladové, nebezpečné.

Ale z řady všech ženských hrdinek doslova vystupuje Dunja (Duňa) z Vlasákova monumentálního (částečně autobiografického) šestisvazkového díla⁵⁸¹. Ta se stává skutečnou Nemesis pro československého dobrovolce Kroupu,⁵⁸² který odmítl její lásku, neboť má doma jinou. Dunja ho pronásleduje na každém kroku a když vidí, že jeho lásku skutečně nezíská, pokouší se ho opakovaně zavraždit – bezúspěšně, protože Kroupu chrání nejen jeho přátelé z legií, ale také jeho láska k dívce daleko ve vlasti. Vlasák ostatně zvláštní ženskou postavu představuje také ve třetím díle své trilogie „Ve víru“. Jedná se o Marju Ivánovnu; dívku, která donutí jednoho z československých dobrovolců – Josefa Maška k sexuálnímu styku (a ne jednou) pod vážně míněnou pohružkou jeho zrady bolševikům; legionář se totiž spolu s ní pohybuje hluboko za nepřátelskými liniemi. Z Vlasákova hlediska je jistě signifikantní, že Rusku si později vezmu za ženu jeden z Maškových spolubojovníků.⁵⁸³

Zajímavé je také příklon velké části hrdinek k ideám socialistickým a bolševickým; to (stejně jako případný příklon k monarchismu u menšiny postav) nakonec Rusky a dobrovolce rozděluje.⁵⁸⁴ Zcela jisté je, že ženské postavy hrají v románech velkou roli. Někdy se stávají katalyzátorem děje, ale jejich rozhodně nejdůležitější „úlohou“ je symbolizovat Rusko.

⁵⁸¹ R. Vlasák, Vojáci císařovi I-II, Praha 1933; R. Vlasák, Vojáci revoluce I-II, Praha 1934; R. Vlasák, Vojáci republiky I-II, Praha 1934.

⁵⁸² Zjevně Vlasákovo alter-ego; je samozřejmé, že Kroupa se postupem času dopracuje k hodnosti důstojníka.

⁵⁸³ R. Vlasák, Ve víru III., Praha 1931.

⁵⁸⁴ Mnohdy se jedná o příklon doslova „na truc“, kdy odmítnutá nebo jinak zhrzená ruská kráska raději přechází do tábora bolševiků, aby se svému Čechoslovákovi pomstila.

Loučení s Ruskem

Když probíráme deníkové záznamy těsně před odjezdem z Ruska,⁵⁸⁵ nenacházíme v nich ani lásku nebo nenávist, ale spíše smutek, zklamání a srdcebol nad tím, co se mohlo povést a nepovedlo; v co věřili a co je zradilo. Poslední zápisy na ruské půdě nebo první poznámky mimo vladivostocký přístav jsou nostalgické, plné vzpomínek na prošlé doby. Vojáci se v nich vyznávají ze svých pocitů k Rusku; většina hran byla již otupena. Tuto kapitolu zakončí poslední Falářům záznam předtím, co opustil Rusko, v těchto několika řádcích se odráží všechno o čem jsme mluvili výše. Záznam můžeme považovat za skoro typický.

„...Nezdá se skoro býti ani možným, že nastala ona skutečná chvíle mého návratu do Vlasti! Na to se téměř již ani nepomýšlelo, neboť situace poslední dobou byla dosti kritická a mívali jsme mnohdy blíže k hrobu než-li k cíli. Leč ze snu stala se skutečnost a jednu noc jsme již spali na lodi!

S Ruskem jsme jakoby srostli, jakoby to byla naše druhá Vlast a – proto se s ním tak těžko loučíme. Mnoho jsme zde sice vytrpěli, ale přes všechno na duši tíží myšlenka, že již nikdy více nespatriíme tyto krajiny a ten život, na který jsme skoro přivykli, život sice tuhý, plný strastí, ale rušný, svobodný a nezapomenutelný!

Pět let prchlo v dál, pět let dlouhých, stále Smrti vstříc! A všechno se přetrpělo! Zítřka nebo pozítří bude s námi japonská loď brázdit vlny oceánů k domovu! Kdo ví, co nás ještě potká na dálné cestě? A co nás čeká doma, kdo bude scházet? Myšlenky se rodí v hlavě člověku jako včely v úle!

⁵⁸⁵ Odvážení zavazadel do přístavu nástup na loď viz fotografie in: Za svobodu IV., s. 820, s. 821, s. 823, s. 827; K vítězné svobodě, s. 249.

Ruská země jest krásná a musíme na ni vzpomínat tím víc, poněvadž zde zanecháváme naše bratry – spolubojovníky, kteří tu spí svůj věčný sen rozházeni od Kyjeva přes Ural až po Vladivostok!

Kdybych ve světě na lecos zapomněl, na Rusko nezapomenu nikdy!...Nechť již jednou nastane mír mezi národy, nechť za vůdce jsou schopní a dobří lidé, kteří dovedou napříště zabrániti zbytečnému krveprolévání!...Na světě jest všechno na čas. Na řadu přijdou i ti všichni tam, kam posílali předtím sta jiných: na věčnost! Brána času uzavře jejich slávu a marná pověst zůstane do budoucna!

Nechť zvítězí a žije demokracie!

*Tolik uvažuji jen jako prostý voják československý v poslední chvíli na půdě Dálného Východu! Sbohem Rusko!*⁵⁸⁶

⁵⁸⁶ Záznam z 20. listopadu 1919; Osobní deník Jana Faláče, s. 75.

Kapitola desátá

Cesta kolem světa

„Co vzpomínek mihá se hlavou z posledních dnů naší cesty a jak rychle zahalilo je všechny zapomnění v neproniknutelnou, úryvkovitou spleť. Jako dávná, dávná již minulost zdálo se mi všechno to, co před několika dny jsem ještě prožíval, co bouřilo všechny mé nervy až k prasknutí. Stálá nejistota a nepokoj, doba šílených útoků na bezbranné vlaky, politické zápletky, místní převraty, okupace Přímoří Japonci, surové pronásledování Korejců, to všechno už náleží minulosti. Přede mnou nekonečná dál a za ní nový život ve vlasti. Přede mnou neznámá řada dní, snad let, a za mnou ještě lká bolest rozloučení s něčím, co mně přirostlo k srdci tak blízko, ach tak blízko.

Ubohá, zmučená Rusi! Kolik snů pohřbili jsme v tvých tajgách a uralských hvozdech, kolik jich rozvál vítr po stepích. Vracíme se domů plni zklamání a bolestných vzpomínek na utrpení a neporozumění, ale i plni krás a vznešenosti tvé přírody... Leckomu z nás zabuší jednou prudčeji srdce při vzpomínkách na tebe...“⁵⁸⁷

15. ledna 1919 odrazila od ruských břehů zaoceánská loď Roma⁵⁸⁸ plující pod italskou vlajkou.⁵⁸⁹ Měla na palubě (mimo jiného) i více než sto Čechoslováků vracejících se po dlouhých letech do vlasti. Zatím se stále jednalo pouze o „invalidy“, tedy vojáky dále neschopné služby

⁵⁸⁷ A. Zeman, Bílý kapitán, s. 313.

⁵⁸⁸ Velitelem tohoto transportu byl náš starý známý major František Vondráček.

⁵⁸⁹ V průběhu evakuace bylo využito lodí plujících pod vlajkami mnoha států: Itálie, Japonska, Velké Británie, Spojených států amerických, Francie a Portugalska. 24. srpna 1920 zvedla kotvy i původně japonská loď Taikai Maru patřící Československu (později známá pod jménem „Legie“), na palubě vezla především důležitý náklad mědi a bavlny, Čechoslováků jen necelých sto.

v poli či zázemí. Podobných transportů vyrazilo mezi 15. lednem a 9. prosincem 1919 celkem dvanáct;⁵⁹⁰ jednalo se o nepřilíš početné transporty složené z vojáků s vážně poškozeným zdravím⁵⁹¹ či vojáky starší.⁵⁹²

9. prosince 1919 započala konečně nová epocha evakuace Čechoslováků z Ruska; vyplula japonská loď Yonan Maru, která vezla na 1.400 mužů. Jako první měli Rusko opustit ti, jejichž prapor vlál nad ruskou zemí nejdéle – 1. střelecký pluk. Doprava poté probíhala podle pořadí pluků, první pluk odplul tedy nejdříve⁵⁹³ a pluk „nejmladší“ - dvanáctý,⁵⁹⁴ ten vyrazil k domovu až 21. července 1920. Poslední transport na palubě přivítal parník Heffron 2. září 1920, tedy necelé dva roky po skončení první světové války a vzniku samostatného československého státu.⁵⁹⁵

Z Vladivostoku se vydalo lodí do Československa celkem 72.644 osob, z toho 3.004 členů důstojnického sboru, 53.455 poddůstojníků a prostých vojáků, 4.914 invalidů, 1.726 žen a 717 dětí.

Lodě nepluly stejnými trasami, nebudeme se zde však zabývat jednotlivými odchylkami, pouze načrtne dvě základní cesty, po nichž se dobrovolci vraceli do vlasti.

⁵⁹⁰ Zcela stranou ponechávám cesty jednotlivců či malých skupinek, např. přes USA, kam byli vysíláni důstojníci propagovat nejen myšlenku Československa, ale též shánět peněžní i materiální podporu pro legie na Rusi, jedné takové cesty se zúčastnil i později známý politik Zdeněk Fierlinger.

⁵⁹¹ Válka za sebou zanechala velké množství mrzáků a invalidů, kteří nebyli schopni další služby; odsunováni byli též vojáci trpící závažnými chorobami, nám známý Jan Falář z 6. pluku byl odsunut do vlasti kvůli těžkým záchvatům revmatického onemocnění. Evakuováni byli i duševně nemocní apod.

⁵⁹² Za hranici „stáří“ se považoval věk 40 až 42 let. Velikost jednotlivých transportů kolísala mezi několika desítkami mužů až po zhruba 1000 vojáků.

⁵⁹³ Druhá část pluku cestovala na lodi Traz-Os-Montes, která vyplula o pouhých 9 dnů později.

⁵⁹⁴ 12. střelecký pluk M.R. Štefánika.

⁵⁹⁵ Stranou ponecháváme transporty provedené již v r. 1917 (resp. 1918), kdy odplulo necelých 2.500 legionářů a dobrovolníků do Francie, aby zde rozšířili řady zahraničního vojska na západní frontě. Viz Vácha, D., Kde domov můj?, s. 138 – 158.

První trasa vedla podél asijského pobřeží, Čínským mořem, Indickým oceánem se zastávkami na příklad v Šanghaji, Singapuru, Kolombu, Džibuti a Port Saidu.⁵⁹⁶ Lodě tedy obepluly indický subkontinent a Suezským průplavem⁵⁹⁷ se dostaly do Středozemního moře, kde se jejich konečnou stal většinou Terst.⁵⁹⁸ Tento itinerář s sebou nesl příchut' velkého dobrodružství v tropech a množství deníků je zaplněno jeho poměrně detailním popisem.

Druhá trasa možná nebyla až tak „atraktivní“ z hlediska poznání tropického podnebí, i když zahrnovala slunnou Havaj, ale nesla s sebou možnost se seznámit se severoamerickým kontinentem. Transporty buď zastavily v nějakém přístavu západního pobřeží (kanadský Vancouver nebo kalifornské San Diego) a vojáci pak přešli vlakem na východ, kde už na ně čekala další loď do Evropy; případně se lodě protáhly Panamským průplavem⁵⁹⁹ a k žádnému „překládání“ nedošlo.⁶⁰⁰

Z vřelých vzpomínek na domov, z touhy opustit Rusko, z nenávisti k tomu, co dříve milovali, z netrpělivosti, z nervozity, z toho všeho by se dalo vyčíst, jak moc chtěli legionáři už už v plné parádě pochodovat po vytouženém Staroměstském náměstí, jak moc chtěli být doma. Proto bychom se mohli domnívat, že evakuační rozkaz byl přivítán s hurónským řevem a nezřízeným veselím; že legionáři po několika měsících splínu zase sami sobě dokázali, že se nezapomněli radovat.

⁵⁹⁶ Žádný z transportů nestavěl ve všech zmíněných městech, alespoň však ve dvou z nich ano.

⁵⁹⁷ Viz fotografie in: Za svobodu IV., s. 251.

⁵⁹⁸ Dalšími cílovými přístavy obou tras byla Neapol, Brest, Marseille, Cuxhaven nebo dokonce Gruž (transport Himalaya).

⁵⁹⁹ Viz fotografie in: K vítězné svobodě, s. 252.

⁶⁰⁰ Právě touto trasou – přes Honolulu a Panamu – se vydal i poslední transport legií, loď Heffron, která vyplula z Vladivostoku 2. 9. 1920, aby dorazila do Terstu 11. 11. 1920, tedy na den přesně dva roky po ukončení 1. světové války.

Nebylo tomu tak. Mezi vojáky se spíše rozhostilo další ticho, jednotlivci se pohroužili do mlčení a přemýšlení. Tolik vzývaný moment byl konečně tady, ale už nevypadal tak atraktivně. Proč? Odpovědi jsou v zásadě dvě.

Za prvé, legionáři postupem času ztráceli důvěru ve své nadřízené; a tato nedůvěra byla posilována i chováním jednotlivých důstojníků a velení celkově. Proto bylo každé oznámení o vyplutí dalšího transportu přijímáno s pochopitelným odstupem a skepsí – vojáci nestáli o další zklamání. Stávalo se totiž, že předem oznámené vyplutí lodi bylo na poslední chvíli odloženo a vojáci si prostě nedali vysvětlit, že se nejednalo o úmysl velitelského sboru.

Za druhé – a tento důvod je důležitější – legionáři si uvědomovali, že opouští zemi, kterou si zamilovali, nebo k ní alespoň získali hluboký citový vztah (vždyť i nenávisť je cit). Končilo zvláštní několikaleté období jejich života a pomalu se začínal rodit život poválečný – mírový, jemuž odvykli, a kterého se dost možná i báli.

Místo bezuzdné radosti nastoupil spíše strach, smutek, obavy z budoucnosti,⁶⁰¹ možná také očekávání (nejisté – snad radostné, snad smutné, snad od obojího trochu) a také stesk po Rusku.⁶⁰² Moment odplutí, chvíle, kdy se ruské pobřeží pomalu ztrácelo z dohledu, ta chvíle je velmi patrná téměř ve všech legionářských pamětech a denících.⁶⁰³ Někdy cítíme velkou míru literární stylizace deníkových záznamů, ale zcela jistě lze pod tímto nánosem objevit pravdu, která je jen zakrytá legionářům skoro vlastním patosem. „*Jako před každým velkým*

⁶⁰¹ „Hezké jitro. Den vyhlášení naší Samostatnosti...U nás je prý válka s Poláky o Těšín! Tedy se máme na co těšit!“ Zápis ze dne 28. října 1919; Osobní deník Jana Faláře, s. 74.

⁶⁰² „Odpoledne nastoupili jsme v řady na cestu do – přístavu! ... Šli jsme konečně k cíli, po kterém jsme tolik toužili! Ale hluku mnoho nebylo, nálada byla ponurá, neboť myšlenky po tak dlouhé době nemohly se smířit se skutečností, že přišla chvíle, kdy budeme opouštět Rusko...“ Zápis ze dne 19. listopadu 1919; *tamtéž*, s. 75.

⁶⁰³ Tento myšlenkový a citový stav nelze beze zbytku aplikovat na všechny legionáře, jisti si můžeme (do určité míry) být jen těmi, kteří nám zanechali vzpomínku či zápis v deníku. Přesto je velmi pravděpodobné, že v tomto bodě se myšlení a city většiny legionářů shodovaly.

*podnikem, krokem životním, cítíme i zde celou vážnost této doby, a jsme jaksi nezvykle rozrušeni v těchto posledních hodinách našeho pobytu v ruské zemi. Jak líto nám, že Tě opustíme v tom těžkém tvém stavu, šírá tak krásná a tak zmučená Rossije... Co tužeb a snů, co důvěry i lásky vychovali jsme ve svých srdcích k Tobě, a co zklamání a úzkosti od tebe jsme prožili... My těžce nesem, že opouštíme Tě v tomto stavu, že nemůžeš se radovat s námi. Však nepřestanem pracovat na společném nám díle, snad' tam ve vlasti budem moci teprv řádně působit k dalšímu štěstí a rozkvětu tak milé a druhé naší vlasti – Rossije!*⁶⁰⁴

Tento vskutku ruský smutek a stesk po Rusku se však záhy po vyplutí ztrácel pod nánosem nových, mnohdy pro suchozemskou „krysu“ šokujících zážitků, nikdy však nevymizel úplně – kus Ruska si s sebou legionáři nosili celý život.

Zajistit lodní tonáž pro 72.644 osob, jejich osobní zavazadla a množství dalšího materiálu nebylo nic jednoduchého. Uspokojivý výsledek byl podložen složitými politickými jednáními v Paříži a také aktivitou legionářských autorit a finančníků na Sibiři. Finanční zajištění ohromného projektu pocházelo z jisté části z vlastních operací legionářských finančních institucí (nákup a prodej nerostných surovin i hotových výrobků), jinak z půjček spojeneckých států, za které ručila mladá Československá republika.

Vojáci bývali před nastoupením poučení o trase plavby⁶⁰⁵ a o různých úskalích delšího pobytu na palubě zaoceánské lodi. Evakuační komise se snažila minimalizovat potíže, které během cesty mohly nastat (že se to vždy ne úplně podařilo uvidíme ještě dále); byla proto vydána celá řada rozkazů, které můžeme nazvat evakuačními.

⁶⁰⁴ Zápis ze dne 21. dubna 1920; J. Charvát, Cestou ze Sibíře, s. 47.

⁶⁰⁵ „Dnes nám byla předčítána instrukce od doktora Rašeho kudy povede naše cesta kolem světa! Bude dlouhá 20 000 kilometrů! Pojede se přes tropy. Zastávky budou

Jednu z nejobsáhlejších instrukcí sestavil lékař a přednosta Evakuačního úřadu československého vojska na Rusi dr. Rudolf Raše,⁶⁰⁶ zabýval se v ní nejen plavbou samotnou, ale i tím, co bylo nutno vykonat ještě před naloděním.

Před vstupem na loď si měl každý legionář rozmyslet, co všechno s sebou poveze.⁶⁰⁷ Díky omezení velikosti a váhy zavazadel čekalo mnoho legionářů těžké rozhodování, co v Rusku nechat a co vzít s sebou. Mnohé předměty neměly žádnou hodnotu vyčíslitelnou penězi, ale představovaly vzpomínky. Každý „bráška“ chtěl něco přivést těm, kteří na něj snad čekají v daleké vlasti. Po zabalení kufru⁶⁰⁸ musel každý voják projít zdravotní prohlídkou⁶⁰⁹ a bylo mu doporučeno, aby si s sebou do příručního „tlumoku“ sbalil zejména hygienické potřeby.⁶¹⁰

Raše se věnuje i samotnému pobytu na palubě lodi; důrazně připomíná důležitost každodenní pečlivé hygieny a všeobecné disciplíny. Vojáci zde vlastně stáli pod dvojím velením, za prvé pod velením svých vlastních důstojníků a za druhé kapitána lodi, který je nejvyšší instancí během celé plavby. Bylo nutno udržovat čistotu svěřených prostor, šetřit s pitnou vodou, předcházet mořské nemoci (dietou), nepožívat alkohol a také se doporučovalo trávit čas „*příjemným, veselým i poučným rozhovorem*“ k utužení morálky. Rudolf Raše nezapomínal ani na

v *Šanghaji, Nan-kingu, v Hong-kongu, Adenu, Port Saidu a Terstu.*“ Zápís ze dne 30. října 1919; Osobní deník Jana Faláče, s. 74.

⁶⁰⁶ R. Raše, Na cestu domů mořem.

⁶⁰⁷ Existovalo zde omezení velikosti zavazadel – standardní byl bytelný kufr (bednička) doplněný nějakým menším „příručním“ zavazadlem. Samozřejmě, že mnozí vojáci se snažili s sebou na palubu „propašovat“ víc, někdy se jim to podařilo, většinou však ne.

⁶⁰⁸ Viz strana 186 této práce.

⁶⁰⁹ „*Asi dva dny před naloděním každý musí být prohlédnut lékařsky. Potom se oholí, dá se ostříhat, vykoupe se nebo řádně celý omyje, oblékne čisté prádlo*“ R. Raše, Na cestu, s. 2; Raše navíc zdůrazňuje nebezpečí vypuknutí nákazy v uzavřených prostorách lodního transportu, které by mimo jiné vedlo ke karanténě a zpomalení (zastavení) plavby.

⁶¹⁰ „*Mýdlo, kartáček na zuby, břitvu, hřeben..*“ Tamtéž, Na cestu, s. 3.

návštěvy přístavů, apeloval na legionáře, aby činili nejen sobě, ale i své vlasti čest svým oblékáním a chováním.⁶¹¹

A když byly splněny všechny náležitosti, všechny „figurky“ zabaleny, informace dány; dobrovolci konečně vyrazili do přístavu, aby se nalodili.⁶¹²

„Zatím loď již se rozjíždí, hudba našeho pluku⁶¹³ hraje již svižné pochody a my se ještě zdravíme s družinou gen. Syrového na parníku ‚Strelok‘, jenž nás kus vyprovází. Odtud nás i fotografují na film, načež zůstávají vzadu. Naše loď⁶¹⁴ jede již plnou parou, prorážejíc mocnou proudí vodu, která v mocných vlnách kol lodě se tříští. Míjíme ještě maják a pak již zvolna mizí nám pevnina z očí a vyjíždíme na širé moře.“⁶¹⁵

Reakce legionářů na moře a cestu po něm byly různorodé, ale celkem vzato se v mnoha bodech shodovaly. Vojáci fascinovaně přihlíželi nádherným scenériím⁶¹⁶ občas vytrhováni ze zadumání záchvaty mořské nemoci; většinou zažili i nějakou tu bouři a obavy před možným ztroskotáním, ale dříve nebo později je nekonečná mořská dálava začala nudit. I když pravdou je, že legionářský novinář Pavel Fink

⁶¹¹ Raše neopomínají ani morálku těch, kteří nebyli ještě zařazeni do transportu a čekají ve Vladivostoku na tu svoji správnou loď: „Z přístavu pošle lístky svým bratrům, kteří zůstali ještě za ním. Budou z toho mít radost.“ Tamtéž, s. 5.

⁶¹² „Přistáváme k lodi. Čekáme ještě téměř dvě hodiny v zimě a mlze na barže, než nás přihnuli Američané na loď [prezident Grant, D.V.] pod své pohostinství. Část našeho vojska již jest naloděna a právě večeří v jídelnách v podpalubí. Musíme tedy čekat, až jídelny se vyprázdní, abychom mohli projítí... Zaujímáme svá místa, někdo provisorně, někdo definitivně a s hladovými žaludky, neboť na nás na lodi s večeří se nepočítalo, uléháme poprvé k spánku na širém moři v ohromném, nehybném železném kolosu, jímž mořské vlny ani nepohnou.“ A. Zeman, Československá odyssea, Praha 1920, s. 25.

⁶¹³ 5. pluku Pražský T.G. Masaryka.

⁶¹⁴ Zaoceánská loď Amerika plující pod vlajkou USA.

⁶¹⁵ Zápis ze dne 23. dubna 1920, J. Charvát, Cestou ze Sibíře, s. 51.

⁶¹⁶ „Delfíni si nedají ani v noci pokoje a vytrvale pronásledují loď, tancující v divokém reji kolem přídě. Jejich těla světélkují zeleným svitem a při vymršťování se z vody a dopadech do ní vyšlehují světelné fontány. Jako světelná stopa vystřelené rakety ztrácí se delfín v hlubině, prudkým švihem se opět obrátí vzhůru, aby se znovu rozběhl k dalšímu skoku.“ K. Fibich, Povstalci V., Vladivostok – ČSR, Praha 1938. s. 23.

plavbu s nudou nespojuje – ba právě naopak: „*Ne, poutník si nemohl naříkat na nudu a omrzlost! Přestalo-li vnímavé srdce zaměstnávat moře, odhalující všechno bohatství svých pokladnic, ukázala se opět země, překonávající nejmělejší představy o biblickém ráji.*

Jakmile se zakotvilo, lidé na palubách pocítili, že jsou opravdu v říši světla. Z osvěžující vzdušné koupele ocitl ses náhle v skleníkovém dusnu, naplněném těžkými vůněmi. Zatímco lodní sirény hučely, uvědomoval sis, že slunce kromě úsměvů rozdává také polibky smrti...“⁶¹⁷

Cesta po oceánech byla pro drtivou většinu dobrovolců absolutní premiérou, všechno pro ně bylo nové. Není možné si představovat, že šlo o rekreační cestu nebo výlet; problémů se našlo dost a dost. Velkou potíží byla právě aklimatizace; mořská nemoc zkomplikovala návrat do vlasti skoro každému,⁶¹⁸ u slabších jedinců vypukla hned po odražení od pevné země, někteří vydrželi až do prvních větších vln či bouře⁶¹⁹ a jen šťastným výjimkám se mořská nemoc vyhnula úplně.⁶²⁰

⁶¹⁷ P. Fink, *Voják sedmé velmoci*, s. 233.

⁶¹⁸ „*Odpoledne kolébání lodě dosáhlo vrcholu, zpěněné vlny vysoko šlehaly po jejích bocích, tu opět tvořice hluboké doliny. A my v tomto nezvyklém okolí šátali se jak zpítí, já cítil, jak mi půda pod nohama kamsi uniká, hlava se točila a žaludek též počal znepokojoovat. Musel jsem se přidružit ke tlupě obléhající zábradlí a záchodky, v nichž bylo nabito. Poněkud si ulehčiv, odešel jsem na lože, kde jsem konečně zasnul.*“ Zázpis ze dne 25. dubna 1920; J. Charvát, *Cestou ze Sibíře*, s. 52.

⁶¹⁹ „*Bouře se částečně utišila. Časně ráno vytaženy všechny vlajky a po 8. hodině loď vyjela z přístavu. Mezi ostrůvky zachvácená byla dozvuky včerejšího cyklonu a stala se hříčkou obrovských vln, jež jí zmítaly všemi směry. Následky houpání byly ihned patrné. Zábradlí byla všude obsazena bratry se slabšími žaludky. Co chvíli vynesena zád' na obrovský hřeben vlny a šrouby zaječely naslepo ve vzduchu, a zase klesla zád' do bezedné propasti. Chůze nebyla možná. Na přídi i bocích špláchala voda i na palubu. Námořníci, nečekající při výjezdu z přístavu takového překvapení, nyní horečně pracovali, vše přivazovali... Nepříjemné houpání (jemuž jsem i tentokrát vzdoroval) trvalo plně 4 hodiny. Po obědě se vítr utišil a houpání, ač nezmizelo, se značně zmírnilo. Ale života je po celý den málo. Když z opatrnosti ležít od rána na kavalci a málo jí. Nejvíce zkouší hoši, kteří celý den jedí a mají žaludky stále plné a proto trpí nejvíce a zvrací bez ustání. Večer přišel Fukumori ještě se 2 námořníky. Poseděli u nás do půlnoci. K půlnoci bouře větrná nabývá síly.*“ Zázpis ze dne 30. prosince 1919; *Osobní deník Jana Čížkovského*, s. 71.

⁶²⁰ „*Také jsem zjistil, že ze ševců dosud žádný mořskou nemoc nedostal, jsme tedy přece jen pevní.*“ Zázpis ze dne 1. srpna 1920; *Osobní deník Jarolíma Fialy*, in: *Českoslovenští legionáři, Rodáci a občané okresu Jindřichův Hradec*, (ed. J. Psíková), *Jindřichův Hradec 2001*, s. 28. *Pisatel deníku působil jako švec nejen doma před válkou, ale i v zajetí a v legiích.*

Jak vojáci na palubách lodí bydleli? Rozhodně ne příliš pohodlně, transportní plavidla nebyla žádnými komfortními koráby, spíše naopak. Zdá se, že v mnoha případech byli vojáci ubytováni v pro ně nevhodných prostorách.⁶²¹ Někdy se zdálo být nepohodlí ale až neúměrné, zejména pokud transport byl sestaven z invalidů. Velitel jednoho z prvních takových transportů⁶²² major František Vondráček, který měl na starosti nejen legionáře staršího data narození, ale i skutečné mrzáky, podal výmluvné svědectví o nevyhovujících podmínkách již při nástupu na loď. „*Popisovati, jak jsme se zařizovali, nebo psáti o tom, jak bratři, umístění pod palubou, žili v prvních dnech jízdy na lodi, znamenalo by vypisovati všechny scény, jež naprosto nebyly pro mne jako velitele příjemné. Na mne a na mého pomocníka, který celý den se ani nezastavil, svalovali hned ti, hned zase jiní vinu. Na lodi ovšem nemůžeme náležitě umístiti všech bratrů, aby měli úplné pohodlí. Poněvadž lékaři už s počátku chybili, že neprohlédli náležitě všech bratrů, leželi první dny na postelích, jež byly na lodi k dispozici, celkem zdraví bratři, a invalidé s protézami musili namnoze ležeti ve věšalkách,⁶²³ do nichž jen s velikou námahou se vyškrábali.*“⁶²⁴

Ubytování v podpalubí lodí bylo vesměs hromadné – velké množství vojáků v jednom často špatně větratelném prostoru. Jednotlivá lůžka (ať už pryčny nebo houpací sítě) bývala umístěna nad sebou, někdy ve více patrech.⁶²⁵ Hygienické podmínky nebyly též ideální, zvláště toalety byly neustále obsazené vojáky trpícími mořskou nemocí.

⁶²¹ Nejedná se o to, že by byli převáženi v neadaptovaných nákladních lodích, ale spíše o to, že nebyli na tento způsob dopravy zvyklí. I zcela povrchní průzkum podmínek při přepravě např. amerických jednotek na Západní frontu v průběhu r. 1918 nás přesvědčí, že dobrovolci necestovali v o mnoho horších podmínkách.

⁶²² Velitel transportu invalidů a přestárlých legionářů (449 osob), který vyrazil dne 14. února 1919 na loď Madras. Tento transport je mimo jiné zajímavý též tím, že měl zastávku v Japonsku, i když poté mířil cestou okolo Indie.

⁶²³ Houpacích sítích – hamakách.

⁶²⁴ F. Vondráček, Husité, s. 132.

⁶²⁵ Viz fotografie s palandami; J. Charvát, Cestou ze Sibíře, s. 50.

Historie zná dokonce příklady legionářských „námořních rebelií“, kdy vojáci odmítali spát v horkém a prakticky nevětratelném podpalubí a přestěhovali se na vrchní paluby, z nichž je musela sehnat teprve kapitánova hrozba použití síly. Někdy vedení lodi nevidělo v tomto problému a dovolilo legionářům spát na palubě.⁶²⁶ Stejně jako vedro mohla potrápiti i zima (mnohé transporty vyplouvaly v zimě), neboť na lodích často chybělo funkční topení. „V nákladní lodi⁶²⁷ není zařízeno parní topení a že jsou boky omrzlé ledem, je uvnitř zima k nesnesení. Běžíme proto raději zase znovu na palubu a pobíháme tu s místa na místo, abychom se trochu zahřáli.“⁶²⁸ Podle deníků se navíc zdá, že klaustrofobické prostředí nepůsobilo dobře na psychiku, změť úzkých průlezů a chodeb vojáky deprimovala.

Na druhou stranu Adolf Zeman dává do poměru své ubytování v těpluše a na lodi, aby z tohoto krátkého souboje vyšla vítězně loď, v tomto případě americké plavidlo Prezident Grant. Musíme připustit, že Zemanova chvála je spíše ojedinělým úkazem než pravidlem: „*Srostli jsme již s tím nepořádkem, s těmi tvrdými prkny těplušek, s jich čadivým dýmem, sazemi, zkaženým vzduchem, výparý, nedostatkem vody, drkotáním a tmou, vedrem i zimou.*

A zde je vše jako v ráji. Čisté prostěradlo pode mnou a ne špinavá promaštěná palatka, čistá přikrývka nade mnou a ne začernalá přikrývka vojenská, od níž černalo prádlo jako v komíně, vedle mne umývadlo s čistou vodou a ne rozletovaný čajník, z něhož jsme si jeden druhému lili vodu na ruce...“⁶²⁹ Tato chvála je způsobená také tím, že byla mířena na

⁶²⁶ „Pro vedra jsme chodili skorem nazí, jen v trenýrkách, spali jsme skorem všichni na palubě, poněvadž v kajutě nemohl vydržet pro dusno. Kolikrát nám noční počasí udělalo alarm a mokří honem jsme sypali do kajut.“ Legionářská odyssea, s. 67.

⁶²⁷ Jedná se o transport na japonské lodi Shunko-Marū („Jarní paprsek“), která vyplula z Vladivostoku na Štědrý den 1919. Na palubě se nacházeli invalidé, nemocní a škola nezletilých dobrovolců, v níž jako učitel působil autor této vzpomínky Václava Valenta-Alfa. Loď plula „indickou cestou“ se zastávkami v Karatsu, Šanghaji, Singapuru, Džibuti a Suez, aby dorazila po 50 dnech do Terstu.

⁶²⁸ V. Valenta-Alfa, Do legie, s. 135.

⁶²⁹ A. Zeman, Československá odyssea, s. 31.

kajuty osobní dopravy určené pro důstojníky, ne na obyčejné prostory mužstva.

Trochu odlišná, transport od transportu, byla situace ohledně žen. Obecně se však dodržovalo pravidlo, že manželky a děti obyčejných dobrovolců byly odděleny – minimálně v noci – od svých drahých poloviček. S manželkami důstojníků to bylo ale jinak; důstojníci byli umisťováni do osobních kajut, nikoli do společných ložnic. Každý ženatý důstojník mohl svou ženu ubytovat ve své kajutě, když důstojníci nižších hodností se pak museli přesunout z kajut do společné noclehárny s mužstvem. Do těchto velkých podpalubních prostor ženy přístup neměly. Mimochodem, legionáři těmto provdaným Ruskám přičkli přezdívkou, jak už bylo jejich zvykem – „*čechodámy*“.

Důležitá rada dr. Rudolfa Rašeho o hygieně na palubě byla vesměs dodržována – ať už z vlastního popudu legionářů nebo díky dohledu důstojnického sboru či velení lodi. Očistu těl našich cestovatelů nám dokládá nejen fotografický materiál,⁶³⁰ ale i četné vzpomínky písemného charakteru.⁶³¹ Vojáci si stejně tak museli prát, neboť mimo jiné, vycházky do navštěvovaných přístavů byly povolovány jen těm, jejichž uniforma byla čistá a zcela v pořádku.⁶³²

Obecně řečeno, lodní ubytování vojákům příliš nevyhovovalo, ale nebylo z nejhorších,⁶³³ kritický postoj ke všemu je spíše způsoben obecnou „negativistickou“ náladou, která ve vojsku panovala již od podzimu 1918 a nabírala na obrátkách s každou další potíží.⁶³⁴

⁶³⁰ Např. fotografie č. 71 – 73 v publikaci *Návrat československých legií kolem světa*, Praha 1921.

⁶³¹ „*Mytí jest velmi špatné, mýdlo se nechytá slané mořské vody a dá to hodně práce, nežli se člověk trochu umeje.*“ Zápís ze dne 24. dubna 1920; J. Charvát, *Cestou ze Sibíře*, s. 51.

⁶³² Viz fotografie in: *Za svobodu IV.*, s. 844.

⁶³³ Pokud se podíváme do hlubší minulosti, dobrovolci jistě prošli horšími „štacemi“.

⁶³⁴ „*Naše rota [9. rota 4. pluku, D.V.] byla umístěna právě ve špici lodi. Tam byly zbity pryčny pluku nad sebou. Já dostal lůžko při zemi. Za jedno to bylo dobrý, že jsem nemusel lézt nahoru, ale jinak zase na mě padalo kde jaký svinstvo.*“ *Legionářská odysea*, s. 66.

Cesta po moři „indickou cestou“ trvala v průměru 45 až 60 dní. Je jisté, že moře a jeho krásy brzo omrzely, bylo tedy nutno vyplnit volný čas legionářů. Již dr. Raše ve svém zmiňovaném spisku hovořil o potírání nudy.⁶³⁵ Nudě se předcházelo prací, na příklad úklidem: „Zábavou naší na lodi každý ráno umívat [!], drhnout schody, podlahu v kajutách, po kterých se vystupovalo nahoru, dále celou palubu splachovat, no všech [-no] muselo být čistý.“⁶³⁶ Nezapomínalo se ani na bezpečnost: „Těž konalo se cvičení na lodi na palubě, utvořily se takové skupiny, čty, několik mužů dohromady, měly jednoho velitele. Kdyby snad náhodou se loď potápěla, všichni na svá místa a toho četaře na slovo každý musí poslouchat.“⁶³⁷ Ale přesto se vždy nepodařilo nudu vždy zaplašit.⁶³⁸

Pokračovalo se v sérii různých přednášek, velmi často s aktuálními tématy – trasa lodi, zajímavosti na cestě atd. Dále se přednášelo prakticky o čemkoliv – o zdraví, české nebo světové historii, fyzice, chemii, zeměpisu, finančnictví⁶³⁹ či zdravotvědě.

⁶³⁵ „Z lodi se nemůže celé dny i neděle jít pryč, proto začíná nuda. Proti ní je nejlepším lékařem práce, zaměstnání, zábava.“ R. Raše, Na cestu, s. 6.

⁶³⁶ Legionářská odyssea, s. 67.

⁶³⁷ Tamtéž, s. 68. Na druhou stranu Adolf Zeman vzpomíná na to, že na palubě Prezidenta Granta brali všichni přítomní pasažéři popluchy velmi lehkovážně a odmítali se cvičení účastnit; A. Zeman, Československá odyssea, s. 160.

⁶³⁸ „Popisovati jednotvárný život na lodi není právě vděčné. Denně plyne život každého z nás stejně; většina bratrů zvolila si za nejužitečnější práci několikrát denně se najísti, kromě toho nedělají zhora ničeho. Hovějí si buď na palubě v proutěných lenoškách a vypravují věci, jež už všichni známe, buď se scházejí v lodní hospodě, kde Angličané popíjejí brandy nebo whisky a naši si kazí žaludky špatným pivem nebo si je proplachují limonádou. Jiní, a těch je méně, věnují část dne trochu užitečnější práci – buď fotografují, nebo čtou, a na prstech jedné ruky bys spočítal ty, kteří se učí z knih.“ F. Vondráček, Husité, s. 154. Srov.: „Práce na lodi bylo ovšem spousta. Udržovati čistotu v ložnicích, v jídelnách a kuchyních, práce na kuchyni, spousta strážní služby atd., to vše unavovalo a rozčilovalo vojáky, z nichž někteří představovali si lodní transport jinak. Byly případy, kdy bratři si stěžovali, že mají vlastně jeti jako passažéři a zatím, že musí po sobě čistiti atd...“ A. Zeman, Československá odyssea, s. 128.

⁶³⁹ „Večer přednášky: na přídi ing. Němec – o radiu, na zádi kapitán Matějka – o penězích.“ Zápis ze dne 7. ledna 1920; Osobní deník Jana Čížkovského, s. 72.

„*Přijíždíme do Čušimské úžiny, vysvětluje bratr Trčka, který má připraveny informace o cestě a hned nám poslouží malou přednáškou: U Čušimi rozzuřila se v roce 1904 [ve skutečnosti se bitva odehrála 27. 5. 1905, nikoli 1904, D.V.] námořní bitva, která se končila vítězstvím japonského válečného námořnictva nad ruským. Ruské válečné loďstvo utrpělo bolestnou porážku a ztratilo několik křižníků, mezi nimi admirálskou loď, nynější křižník Mikasa,⁶⁴⁰ kotvící ve Vladivostoku.“⁶⁴¹*

Mezi další oblíbené činnosti patřilo i pořádání kabaretních představení sestávajících se opět z hudebních a parodizujících výstupů. Josef Charvát vzpomíná na kinopředstavení na lodi, bohužel se již nedozvídáme, co že se to promítalo;⁶⁴² ale víme, že představení začínala nejdříve o deváté hodině večerní a často je pořádali členové organizace Y.M.C.A.,⁶⁴³ Adolf Zeman zmiňuje jmenovitě činorodého a svým způsobem oblíbeného Mr. Clarka, který k této organizaci též patřil.⁶⁴⁴

Také na hudbu, ať už instrumentální⁶⁴⁵ nebo vokální⁶⁴⁶ se nezapomínalo ani na palubách lodí. Svě místo si vydobyla i moderní

⁶⁴⁰ Zde se však br. Trčka opět vyloženě spletl, bitevní loď Mikasa se sice bitvy u Cušimy účastnila, ale jako japonská vlajková loď (v ruském loďstvu nikdy nesloužila). Na palubě bitevní lodi Mikasa bylo v jednu hodinu ráno 6. února 1904 přečteno císařovo poselství o válce s carským Ruskem. Bitevní loď (japonsky senkon) Mikasa byla zařazena do služby 1902, vyřazena roku 1923, ale ponechána jako památka. Potopila se 12.9. 1905 v Sasebu po vnitřní explozi, následně byla vyzdvížena, v roce 1907 ji opravili a přezbrojili, od roku 1921 působí jako pobřežní bitevní loď, 16. 9. 1921 těžce poškozena u ostrova Askold, kde také ztroskotala. Znovu ji opravili, ale r. 1923 byla vyřazena z činné služby a odzbrojena. Technické údaje: výtlak 15 140 tun; rychlost 18 uzlů; původní výzbroj: 4 děla ráže 305mm, 14x152mm, 20x76mm, 12x47mm a 4 torpédomety ráže 457 mm. Viz J. Hrbek, Velká válka na moři, 5. díl – rok 1918, Praha 2002.

⁶⁴¹ K. Fibich, Povstalci V., s. 10.

⁶⁴² „*Ted' večer i biograf zavedli na palubě, bylo tam však tak nabito, že jsem se nemohl dostat již nikam, odkud by bylo možno vidět, pročez nasytiv se díváním do vln, odcházím na lože.*“ Zápis ze dne 27. dubna 1920; J. Charvát, Cestou ze Sibíře, s. 53.

⁶⁴³ Členy této křesťanské organizace máme doloženy pouze na palubách lodí plujících pod vlajkou Spojených států.

⁶⁴⁴ Viz A. Zeman, Československá odysea, s. 71.

⁶⁴⁵ „*Dopoledne hrávají i hudby obou jedoucích pluků, čtvrtého i pátého, jež se obden střídají, naše pátá hraje nesporně lépe.*“ Zápis ze dne 27. dubna 1920; J. Charvát, Cestou ze Sibíře, s. 53.

⁶⁴⁶ „... jinak se pěstoval zpěv, hudba...“ Legionářská odysea, s. 67; srov.: „*Bratři utvořili vedením br. Bílého výborný pěvecký sbor, jenž pilně cvičí a s nimiž důstojně konkuruje někdy večer pěvecký kroužek ‚Kráva‘ na naší palubě...*“ A. Zeman, Československá odysea, s. 143.

technologie – tady gramofony.⁶⁴⁷ Hudba vyprovázela vojáky z Ruska, snažila se jim zpříjemnit cestu; fungovala jako nástroj propagandy a mnohým zahrála i poslední rozloučení – při pohřbu, kterých na cestě z Vladivostoku nebylo málo. Na hudebních produkcích se samozřejmě podílela také tělesa profesionální včetně plukovních hudeb.

Jinak se vojáci byli nuceni zabavit jak nejlépe mohli – čtením,⁶⁴⁸ psaním deníků,⁶⁴⁹ opalováním,⁶⁵⁰ různými hrami (včetně deskových a karetních),⁶⁵¹ fotografováním, učením cizích jazyků,⁶⁵² kreslením⁶⁵³ a samozřejmě diskutováním o všem možném. Adolf Zeman vzpomíná na klasickou pouťovou hru házení kroužků na kolík, hranou s hazardním podtextem na palubě lodi Prezident Grant.⁶⁵⁴ Vojáky mohla rozptylovat přítomnost různých zvířat na palubě,⁶⁵⁵ což nám opět dokládá

⁶⁴⁷ „V kuřárně, v níž jediné je možno psát, zní od rána protivný gramofon a stokrát denně řve z něho jakýsi Talian arii Radama z ‚Aidy‘ a jakási Miss arii z ‚Mignon‘. K vůli změně občas zahudlaří jakýsi orchestr zamerikanizovaný ‚Twoo – step‘ na motivy nesmrtelné Griegovy suity ‚Peer Gynt‘. Také takový příklad americké kultury. Takové umělecké barbarství jest možné jen v Americe...“ A. Zeman, Československá odysea, s. 137.

⁶⁴⁸ „... ponejvíce se četlo, protože jsme měli i svou knihovnu...“ Legionářská odysea, s. 67. Viz též druhá část poznámky č. 64 této kapitoly.

⁶⁴⁹ Některé deníky jsou spíše umělecky zaměřené - viz Josef Charvát, jiné zase striktně faktograficky orientované – viz Jan Hejl.

⁶⁵⁰ „Za časného rána vedro. Většina z nás chodí jen v plavkách. Mnozí z bratří, kteří se nerozumně dali opalovati, zakoušejí silné bolesti. Vyvěšeny zprávy z anglických novin singapurských: bolševici všude postupují, Kolčak úplně zničen a jako vojenská autorita nemá dnes již významu.“ Zápis ze dne 16. ledna 1920; Osobní deník Jana Čížkovského, s. 74. Viz fotografie in: A. Zeman, Československá odysea, s. 125.

⁶⁵¹ „...Dne 1.8. moře tiché, plavba stává se nudnou. Každý zabývá ten čas, jak se dá. Chodil jsem po palubě a zjistil jsem, že karty se hrály na 75 místech, na 4 místech šach, 8 dům a několik čtenářů. Mnozí sedí nečinně a kouří a debatují. Člověk ten den tak pomalu proválí na podlaze, poněvadž nějaká sedadla nemáme jako v první a druhé třídě.“ Zápis ze dne 1. srpna 1920; Osobní deník Jarolíma Fialy, s. 27; srov.: „Jindy opět podnikány šachové turnaje...“ A. Zeman, Československá odysea, s. 143.

⁶⁵² „Na nejvyšší palubě A – decku, kde umístěna byla nemocnice a kde vzduch jest nejčerstvější, schází se kolem Mr. Clarka náš anglický kroužek ke konverzaci. Mr. Clark vykládá nám o Hongkongu, Angličanech ...“ Tamtéž, s. 82.

⁶⁵³ Josef Charvát nám ve svém deníku zanechal unikátní ikonografické svědectví o cestě legionářů kolem světa; zachytil nejen loď, ale hlavně místa, která cestou spatřil včetně tzv. „typů“ – zde jde o jakési portréty obyvatelstva exotických krajů; J. Charvát, Cestou ze Sibíře do vlasti.

⁶⁵⁴ Viz A. Zeman, Československá odysea, s. 143.

⁶⁵⁵ Což obecně nebylo povoleno, ale výjimky se našly, zejména ohledně medvědů (často vezených jako dar TGM) nebo plukovních, praporečních či rotných maskotů.

ikonografický materiál⁶⁵⁶ i vzpomínky dobrovolců. Zcela originální záznam ohledně psů nacházíme v deníku samorostlého vojáka Jaroslava Prudila; ten píše o tom, že většinu svých psů před nástupem na loď snědli (on píše svým charakteristickým způsobem „*zpapali*“), jen jednoho se jim zželelo a nechali ho naživu; jenže tento skočil do moře za lodí a plaval tak dlouho dokud se neutopil.⁶⁵⁷

Václav Valenta-Alfa⁶⁵⁸ vzpomíná na to, že jeho nezletilí svěřenci dostali v Singapuru darem tři malé cvičené opičky, kterým dokonce lodní krejčí ušil miniaturní uniformy.⁶⁵⁹ V přístavech si vojáci mohli koupit také rozličné exotické ptactvo nebo čínské palácové psíky.

Pokračovalo se v tradici vydávání amatérských časopisů, jejichž jména naznačují místo vydání: „Na vodě“,⁶⁶⁰ „Kolem světa“, „Naše Márinka“,⁶⁶¹ „Lodní voj“ a mnohé jiné. Legionáři též pilně zapisovali do svých deníků.

Je samozřejmé, že vojáky musela poměrně neměnná situace na lodi, začít nudit. Jakmile okoukali plavidlo, rozhlédli se po moři, prohlédli si „mořské příšery“ – nastoupila nuda. K nudě přispívalo také počasí, poté, co se loď dostala do tropických oblastí, vedro nedovolovalo žádnou náročnější aktivitu.

Asi nejzajímavějším a rozhodně nejméně vítaným přerušením plavby byla návštěva pevniny – přístavu, kde lodí nabíraly vodu, potraviny a

⁶⁵⁶ Např. fotografie č. 70, in: Návrat československých legií kolem světa.

⁶⁵⁷ Legionářská odyssea, s. 66.

⁶⁵⁸ V. Valenta-Alfa, Do legie.

⁶⁵⁹ Všechna tři zvířátka bohužel uhynula kvůli nezvyklému podnebí a jeho změnám během cesty.

⁶⁶⁰ „*Neschází ani lodní časopis „Na vodě“, často opravdu s vodnatým obsahem.*“ A. Zeman, Československá odyssea, s. 173.

⁶⁶¹ „Naše Márinka“ byla vydávána vojáky na lodi Liverpool Maru, název časopisu vycházel právě z druhé části jména lodi.

palivo – uhlí. Pro legionáře se tím otevírala lákavá šance vystoupit na pevnou zemi.⁶⁶²

Ať už cesta samotná byla sebenapínavější a sebezajímavější, z dochovaných záznamů doslova vystupují přístavní města jako Singapur, Šanghaj a Colombo, která zanechala na dobrovolcích (těm, kterým se poštěstilo dostat propustku na pevnou zem) hluboký dojem. Po ruských velkoměstech Kyjevě, Moskvě, Petrohradě, Irkutsku, Omsku a Vladivostoku se před legionáři objevovala velkoměsta zcela jiného ražení, mimo těch zmíněných ještě Džibuti, Port Said, Terst, Honolulu, Vancouver a mnohá.

Již příplutí do těchto přístavů bylo samo o sobě zážitkem, ve Vladivostoku sice v té době kotvily desítky korábů všech typů a vlajek, ale proti etablovaným rejdám singapurským byl stále jen chudičkým příbuzným.⁶⁶³ Když se před užaslými dobrovolci objevily lesy komínů, stěžňů, jeřábů a stovky lodí, přitáhlo to pozornost i těch nejlhostejnějších. Z jejich vzpomínek na nás dýchne duch nyní již neexistujících koloniálních panství. *„O 8. hodině zakotvili jsme před přístavem Singapurem, čekající lodivoda, který by nás nebezpečnými mělčinami provedl do rejdy. Panorama Singapuru v záři sotva vyšlého slunce je úchvatné... Město samo je anglickou námořní pevností, o čemž svědčí hrozivě trčící jícny obrovských děl na všech stranách... Jakmile loď zakotvila, již objevily se malé lodičky domorodých Malajců, kteří obratně vrhají se do vody za stříbrným penízem, který okamžitě vynášejí na povrch (loví jej, pokud nedopadne ke dnu). Prodavači mušlí (nádherných exemplářů), různých druhů ovoce přímo ze svých loděk nabízejí své zboží... Hned bylo na molu živo. Přibíhali prodavači ovoce,*

⁶⁶² „Asi ze čtyř barží, po dvou s každé strany těsně přimknutých k naší lodi, vykládali Japonci uhlí. Za půl hodiny po našem příjezdu do přístavu byli již v práci. Uhlí nahrabávali do malých ošatek, které pak řetězem Japonců byly podávány na loď, kde se uhlí vysypalo. Pracovali velice rychle. Japončiči působili dojem pilných mravenců.“ F. Vondráček, s. 133.

⁶⁶³ Navíc těžkou nevýhodou Vladivostoku bylo, že ležel poměrně vysoko na severu, což způsobovalo velké problémy se zamrznutím přístavního prostoru v zimních měsících.

dopisnic, galanterního zboží, potápěči s mušlemi...“⁶⁶⁴ Každá loď se okamžitě stala terčem soustředěného nájezdu kupců, kejklířů a žebráků, kteří doufali ve snadný výdělek.⁶⁶⁵

Vojáci byli sice zvyklí na ruch velkoměst i exotiku; většina z nich navštívila Charbin,⁶⁶⁶ „trojjediné“ město, jehož jedna část byla „nejčistší Čínou v Rusku“; málokdo z nich ale navštívil pravé tropické městské mraveniště jihovýchodní Asie.

Pokud přístavní úřady a vlastní velení dovolily vojákům vycházky do města, nebylo mnoho těch, kteří by zůstali na palubě. Procházka po pevné zemi lákala prakticky všechny, od obyčejných vojáků až po velitele, kteří navíc bývali zváni na různé recepce,⁶⁶⁷ seznamovali se s místní honorací a objevovali se na stránkách rozličných regionálních novin. Ale opatrné přístavní orgány někdy udělaly všem vojákům čáru přes rozpočet, neboť dovolily vycházky jen malému počtu cestovatelů (důstojníci měli samozřejmě přednostní právo), nebo snad nikomu - důvodem k tomuto postupu byla špatná informovanost a obavy z bolševické nůkazy.⁶⁶⁸ Někdy bylo jednotlivcům povolení k opuštění lodi odebráno kvůli jejich prohrěškům proti předpisům vojska nebo

⁶⁶⁴ Zázpis ze dne 12. ledna 1920; Osobní deník Jana Čížkovského, s. 73. Obrazem viz fotografie in: K vítězné svobodě, s. 251.

⁶⁶⁵ Často se stávalo, že se legionáři slitovali a věnovali žebrajícím nějaké to jídlo nebo svršky, které mohli oželeť.

⁶⁶⁶ Město Charbin bylo vlastně souměstím se třemi částmi – Starým Charbinem, Novým Charbinem a Charbinem Čínským – zvaným Fuďaďan.

⁶⁶⁷ „Vedro je přímo nesnesitelné, přes 40 stupňů Celsia. I v hustém stínu mohutných stromů se potíme jak uřícení koni. Zase velmi přátelské a srdečné uvítání francouzskou a anglickou honorací, zdravení, provolávání slávy a radosti plný kotel. Dlouhé stoly s čistými ubrusy, krásné dámičky a dívky štíhlých postav i roztomilých tváříček, pyramidy nakrájených salámů, pečiva, ovoce a nápoje – zkrátka přírodní památka, jakých se vyskytne ve vojenském životě jen velice málo. Máme v Šanghaji opravdu „kliku“ na takové věci. Tato hostina je pořádána na rozloučenou a navštívena četnými zdejšími hodnostáři „sojuznického civilu“. Po přivítacích řečech dán rozchod ke stolům. Po projevech zástupců úřadů zahrála naše hudba hymny přítomných národností. Vydáním občerstvením zahájen banket v překrásné hale přírody. Hostitelé a dámičky vmísili se mezi nás a desítky čiperných děvčat se pustily do rušného nabízení a přisluhování.“ K. Fibich, Povstalci V., s. 60. Odehrálo se v Šanghaji.

⁶⁶⁸ Některé z transportů byly naladěny dosti nalevo, bylo jednoduché toto naladění zaměnit „strašákem bolševictví“.

regulím lodi, jako příklad takového provinění můžeme uvést nekázeň, neplnění povinností, opilství atp.

Ale když už vycházky povoleny byly, vojáci je využili do poslední minuty. „*Vycházka do města dovolena všem bez rozdílu. A již přístavní ulice i všechny ostatní přiléhající hemží se Čechoslováky, kteří vše zvědavě prohlížejí.*“⁶⁶⁹ Všichni moc dobře věděli, že do těchto končin by se už nemuseli v budoucnosti podívat. Podle záznamů v denících můžeme říci, že vojáky na přístavech zaujaly stejné věci, které hodnotili již na městech ruských.

Na prvním místě byla opět architektura, pozornost na sebe přitáhly význačné památky (na příklad výstavné buddhistické chrámy), kompozice ulic. Legionáři se neméně pečlivě všímali obyvatelstva,⁶⁷⁰ zvláštní místo si schovávali pro ohodnocení jejich sociální situace a postavení.⁶⁷¹ Zkoumání životních a sociálních podmínek v různých kontextech se objevuje po celou dobu pobytu v Rusku i po dobu cesty domů.

Vojáci navštěvovali restaurační zařízení⁶⁷² a hodnotili. Dostalo se také na další záliby než jen na jídlo – Josef Charvát v Hongkongu navštívil místní vyhlášenou botanickou zahradu, vojáci prolezli i interiéry chrámů, muzea a jiné význačné budovy.

⁶⁶⁹ Zápís ze dne 12. ledna 1920 (Singapur); Osobní deník Jana Čížkovského, s. 73.

⁶⁷⁰ „*Žen, ku podivu, pramálo na ulicích. Evropané zde žijící svou barvou pleti pramálo již se liší od domorodců. Domorodci jsou téměř všichni krásně bronzoví a většinou krasavci. Postav jsou slabých, ale normálních tvarů a pěkně stavěných těl. Libují si v ozdobných cetkách: náramky na ruku i nohou, náušnice, často kroužky v nosu, náhrdelníky aj. Pestré jsou jejich hedvábné turbany a látka kol pasu. Kromě čínské čtvrti čistota vzorná jak na ulicích, tak i v obchodech.*“ Zápís ze dne 12. ledna 1920 (Singapur); Osobní deník J. Čížkovského, s. 74.

⁶⁷¹ „*Stál jsem na palubě s pozoroval zajímavé čínské čluny, jež rejdivy vytrvale okolo naší lodě. Pod okny kuchyně byl nával malých člunů, jichž majitelé rvali se o zbytky jídel. Jsou ubozí tito lidé, jimž stačí tak málo a kteří celý svůj život prožijí na těchto člunkách, již jako děcko na bedrách matky uvázané, a snad do hrobu, jimž mu i moře zajisté jest.*“ Zápís ze dne 3. května 1920 (Hongkong); J. Charvát, Cestou ze Sibíře, s. 56.

⁶⁷² „*Mně se celé jízdy vrátili bratři opilí z města pouze dva. Děžurný důstojník ihned poskytl jim první pomoci, a velikomyslně zavedl zpité invalidy na můj rozkaz do ‚separée‘ bez oken, kde zůstali až do druhého dne. Zatím se už bratři vzpomatovali a*

Ke zkoumání „sociologickému“ až národopisnému můžeme přiřadit i zápisky o neobvyklých pohřebních rituálech, kterých byli legionáři svědkem.⁶⁷³

Všechny výše řečené skutečnosti potvrzuje dochovaný ikonografický materiál, který se soustředil právě na uvedené prvky přístavů a měst; některé obrazové studie jsou velmi podrobné a při výzkumu skutečného obrazu města můžeme vycházet i s legionáři dovezených pohlednic.⁶⁷⁴

Ohromnou pozornost poutali (v Šanghaji, Hongkongu a Singapuru) rikšové, jejichž neveselé živobytí vedlo sociálně „soucitné“ legionáře k úvahám o skutečné asijské bídě.⁶⁷⁵ Vojáci s chudinou soucítili o to víc, že si ani oni sami díky špatnému kursu rublu a obecně nízkému služnému nemohli dovolit utrácet, i když trhy a obchody nabízely celé hromady exotických lákadel.⁶⁷⁶

Československé legie byly vždy předbíhány svou vlastní pověstí, ať už jakkoli deformovanou; bylo tomu tak i na cestě do vlasti. Zatímco některé pozdější transporty narážely na ne zcela nepodloženou fámu o jejich „zbolševizování“, ty dřívější se těšily plné pozornosti místních jako hrdinské jednotky slavných Čechoslováků. Místní politické pro ně

vylezli z ‚díry‘ jen trochu ‚pomačkání‘ po včerejší opici.“ F. Vondráček, Husité, s. 151.

⁶⁷³ „Dlouhý průvod, vpředu jehož nesli hoši a děvčata čínské různé instrumenty a okrasy velice pestré, většinou z květin a papíru. Za těmito spousta nosičů, kteří nesli čínské emblémy církevní, rovněž velice pestré, za těmito hudci, kteří pronikavě pištěli, bubeníci a cymbalisté, hudba, která snad i toho mrtvého má ještě vzkřísiti. Potom následovali buddhističtí mniši v bílých řízách..., za těmito nesena byla již rakev, obrovská truhla v pestré látce potažená... Nakonec pak truchlící žena, i více žen celých zakuláných v bílé látce... Celkem průvod velice pestrý a zajímavý...“ Zápis ze dne 3. května 1920 (Hongkong); J. Charvát, Cestou ze Sibíře, s. 55.

⁶⁷⁴ Např. Singapur fotografie č. 96-98; 155 – 158; in: Návrat československých legií kolem světa.

⁶⁷⁵ „...kibitky (rikša) tahané Japonci, kteří domorodým boháčům i Angličanům usedlým zde za mizerný žold (od 10 do 50 centimů) konají nejsprostší otrockou službu s nevídanou lehkostí a vytrvalostí.“ Zápis ze dne 12. ledna 1920 (Singapur); Osobní deník J. Čížkovského, s. 74.

⁶⁷⁶ „My sibiřští chlapci‘ jsme byli na tom vůbec špatně s tím prožluklým žoldem. Jak známo, byl nám plat počítán ve francích a vyplácen v sibiřských rublech. Co to stálo vždy mutací a počítání, násobení a dělení, než jsme dostali tu hromádku papírů, za niž

pořádaly večírky a občerstvení. Jako poděkování ze strany legionářů pak sloužily pěvecké⁶⁷⁷ či instrumentální koncerty.⁶⁷⁸ Čechoslováky nereprezentovali jen hudebníci, zviditelnit se snažili i sportovci – především fotbalisté, kterým se dařilo porážet i dobře zavedené domácí týmy.⁶⁷⁹ A tím vším vlastně pokračovala osvětová „kampaň“, která má své kořeny již před vznikem České družiny a která se stala nekonečným příběhem ruských legií po celou dobu jejich existence.

„Střídáme se s hudbou při vystupování na podiu. Po každém čísle následují neutuchající ovace. Ovšem, že při takovém ‚pomazání‘ hrdýlek se to píše. První část pořadu vyplněna vážnými skladbami. ‚Slavičí zpěv hadra proti našim hláskům,‘ libuje si Čechura a Honza basuje po pátém pivě jako pravé chrámové varhany.

Po zavládnutí veselejší nálady zásluhou vzorně překotné obsluhy zpíváme veselé sborky a nakonec ‚unisono‘ naše zamilované vojenské písně u stolu. Majitel pivovaru, jenž se dostavil s francouzskými hosty, je u vytržení a stále jen nás obíhá a baví.“⁶⁸⁰ Můžeme dodat, že všichni pěvci se důkladně „namázli“ a poztráceli při zpáteční cestě na loď své úplně nové tropické klobouky, které jim pomohli z moře vylovit Číňané až následujícího dne.

Adolf Zeman, náš pečlivý zpravodaj, nám zanechal zprávu o velké československé slavnosti v Colombu, které se účastnila též americká posádka z „legionářské“ lodi Prezident Grant. Slavnost zaměřili její

se celkem nedalo nic koupit, ví jen milý Bůh a náš pokladník...“ A. Zeman, Československá odyssea, s. 112.

⁶⁷⁷ *„Společnosti [generálního konzula USA v Singapuru, D.V.] vždy se líbil náš zpěv a zejména naše národní hymna, jímž jsme každý večer ukončili.“ F. Vondráček, s. 146.*

⁶⁷⁸ *„Půvabné Japonečky přivezly kytice krásných květů na okrasu ubikací. Odměnou za jejich milou pozornost pořádá se koncert. S nimi přijelo několik Japonců prohlednouti si náš transport. Návštěva je unesena hudebními i pěveckými výkony a kapitán Katov (velitel transportu, který vyplul na lodi Liverpool Maru 8. července 1919) září spokojeností jak úplněk.“ K. Fibich, Povstalci V., s. 17. Odehrálo se v japonském přístavu Karatsu.*

⁶⁷⁹ *„Tohoto dne, prvního května byl i zápas našeho [5. pluku, D.V.] i 4. pluku s fotbalovými družstvy zdejšího města, Angličanů a Číňanů. Angličané dostali náter od čtvrtých a Číňané přes jich vysokou školu v zápase a dlouholetý prim opět od našich pátých, ten den končil vesele.“ Zápis ze dne 3. května 1920 (Hongkong); J. Charvát, Cestou ze Sibíře, s. 56.*

pořadatelé velmi sportovně; začínala „exhibičním“ basebalovým zápasem mezi mužstvy složenými výhradně z amerických námořníků, následovaly závody lehkootletické – hod oštěpem, koulí a diskem, běh (na 100 yardů), skoky do výšky a do dálky. Vrcholem sportovního dne byl zápas mezi anglickými fotbalisty a jedenáctkou z 6. československého pluku, který vyhráli Angličané, i když Adolf Zeman si postěžoval, že rozhodčí pískal v český neprospěch a ještě uvádí, že zápas uzavřela „obvyklá vřava, známá i z našich hřišť“. Po kopané nastoupili sokolové a vše ukončil nepříliš dlouhý „koncert“ legionářského pěveckého sboru. Pochvala putovala také k hudbě 6. pluku (pod vedením br. Viléma Wachsmanna – Voskovce), údajně koncertovala skoro celý den.⁶⁸¹

Blízký styk s místním obyvatelstvem byl zejména obchodního ražení; loď byla již nedlouho po svém příplutí obklopena ohromným množstvím podnikavců a žebráků na člunech a loďkách;⁶⁸² podobně barvitým zážitkem byla návštěva bazarů a obchodů.⁶⁸³ Českoslovenští legionáři za sebou sice nezanechali tak hlubokou stopu jako v Rusku, ale přece jenom krátkodobě se do srdcí a myslí několika lidí zapsali. „*K našemu udivení Malajci, černošské děti v Djibouti i obchodníci v Port-Saidu věděli, že jsme ‚Čekoslovak‘, a kromě číslovek naučili se i několika českým slovům.*“⁶⁸⁴

⁶⁸⁰ K. Fibich, Povstalci V., s. 50; večírek v místním pivovaře – Šanghaj.

⁶⁸¹ A. Zeman, Československá odyssea, s. 195 – 196.

⁶⁸² „*Ráno je na palubě jako rušno jako na trhu. Střed lodi proměnil se v japonský bazar [přístav Karatsu, Japonsko, D.V.], prodavači vystěhovali sem své putovní krámečky a košíky s ovocem, limonádami... Bratrstvo se mísí mezi ne, smlouvá, čachruje a handrkuje se o ceny zboží. Největší zájem máme o ovoce, které je velmi levné, ale jinak požadují tito žlutí kšeftaři hříšné obnosy za docela malicherné tretky...*“ K. Fibich, Povstalci V., s. 13.

⁶⁸³ „*Před každým obchodem stojí agenti, kteří lákají kolemjdoucí do krámu. – Vejdeš do krámu, a hned tě stíhají přerůznými nabídkami. V obchodě kde prodávají zlaté věci, ebenové drobnosti, látky a jiné věci, dostaneš také cigara a tabák, ač není to vůbec žádný veliký obchodní dům. A vydírají člověka, dokud u něho cítí peníze; přitom prodávají tak mizerné zboží, že jistě bude ošizen, kdo se ve zboží nevyzná.*“ F. Vondráček, Husité, s. 152; Kolombo.

⁶⁸⁴ F. Langer (ed.), Pamětní kniha 1. střeleckého pluku Jana Husi, Praha 1920, s. 80.

Po osvěžení toužící legionáři nemohli neokusit moře, při každé příležitosti ze sebe sházeli oblečení a skákali do vln moří a oceánů. Koupání a plavání nejen osvěžilo, ale také dovolovalo protáhnout svaly, které byly pobytem na lodi zanedbány. O tom, že koupání nemuselo být zrovna bezpečnou výplní volného času, ještě něco uslyšíme v závěru této kapitoly.

Leč každá návštěva jednou končí a lodě s legionáři znovu vypluly na širé moře. Dobrovolci se sesedli do vymezených prostor, povídali si, přemýšleli, zase si četli, hráli karty nebo cokoliv jiného a v srdcích jim stále klíčila nevykořenitelná vzpomínka na vzdalující se Rus. Snadno odhalíme tento úzký vztah, když si probereme zmínky o novinových zprávách, které dobrovolce zajímaly nejvíce – ty z již svobodné vlasti a ty z trpícího Ruska.

Možná jim hlavami zase probíhal zběsilý film posledních několika let. Umírající, zranění, vítězství, porážka, láska i nenávisť. Zatímco nad vlny vyskakovali hraví delfíni, jim možná zase mrzly nosy na strážích; oči neviděly pláň mořskou, ale širou step; klid narušovaný jen skřípáním lodí možná někde v pozadí skrýval tušené bufání lokomotiv; vzdálené dunění je bouře nebo dělostřelba?

Z jejich vzpomínek je cítit nostalgie a strach z věcí budoucích; cestovatelé se vrací domů.

Je neoddiskutovatelným faktem, že jedním ze stěžejních témat prakticky každého legionářského deníku byla strava; její kvalita, kvantita, úprava – to všechno se odráží na řádcích deníků lépe a viditelněji než politické přesvědčení, nadšení a slavné události „velkého světa“.

A právě cesta kolem světa přinesla legionářům možnost ochutnat kuchyně jiných národů než dosud. Stejně tak jim umožnila vyzkoušet menáž podávanou na lodních palubách.

Většinou byla strava evakuovaných v rukou lodních kuchařů (Britů, Američanů, Japonců atp.). Podle toho jídlo také vypadalo, českoslovenští vojáci si těžko zvykali na něco odlišného; zdá se totiž, že co se týče stravy, byl voják legií tím nejméně přizpůsobivým tvorem na světě.

Určitá spokojenost byla se stravou při transportech anglických, francouzských i japonských, ale problém nastával u Američanů – malá nepřátelství mezi prostými členy těchto dvou spojeneckých armád (Čechoslováky a Američany), která panovala již ve Vladivostoku, se přenesla i na moře.⁶⁸⁵ Nejvíce kritiky skutečně sklidili kuchaři a zásobovači američtí, jejichž výtvary někdy dováděli legionáře k absolutnímu zoufalství. Adolf Zeman v souvislosti s lodní stravou ironizoval následnou poznámkou o „*dábelském plánu správy lodní vyvolati uměle mořskou nemoc*“ zkaženým masem a mizernou stravou.⁶⁸⁶

Dalším z legionářů, kteří nebyli Američany nadšeni byl bezpochyby Josef Charvát, který s pečlivým zaujetím vypočítával všechny ústrky, kterých se dostalo jemu i jeho spolubojovníkům na palubě americké lodi Amerika.⁶⁸⁷ Největším prohřeškem se samozřejmě staly potíže se stravováním. „*Jsem vůbec fyzicky velmi slab, otrávený žaludek, zvrácené poměry, v nichž dopaluje hnusná politika správy lodě. Ó, Američané! I špatnou kvalitu lodních zásob vykroutili. Prý jest vše čisté a svěží, jen kuchaři jsou špinaví a mužstvo je dobytek, nevytírá si jídelní přístroje, má špinavé ruce atd.*“⁶⁸⁸

Zkažených žaludků bylo nemálo, ale po dlouhých letech „válečné stravy“ těžko soudit, zda důvodem byla mořská nemoc, již stávající

⁶⁸⁵ Američtí vojáci ve Vladivostoku legionáře popuzovali již jen svým klasickým „americkým“ chováním, ale také tím, že dostávali mnohonásobně vyšší žold. Tyto konflikty neměly slovní vyústění (jednotlivé strany neznaly jazyk oponenta), ale občas docházelo k bitkám – třeba o prostitutku, kterou Američan přeplatil, aby šla s ním místo s nějakým Čechoslovákem.

⁶⁸⁶ A. Zeman, *Československá odyssea*, s. 163.

⁶⁸⁷ Vyplula z Vladivostoku 23. dubna 1920.

⁶⁸⁸ Zápis ze dne 5. června 1920, J. Charvát, *Cestou ze Sibíře*, s. 69.

poškození žaludků, neobvyklá „dieta“ nebo diletantství lodních kuchařů, případně zásobovačů a skladníků.⁶⁸⁹ Čechoslováci Američanům vyčítají také jejich zálibu v konzervovaném jídle (zejména v armádě) a obecně známý způsob servírování jakéhokoliv denního jídla na kovovém tácu, jenž je rozdělen do několika přihrádek, ve kterých se nachází vždy jiný pokrm (ovoce, zelenina, maso, příloha, kompot) v poměrně mizivém množství.

Znovu musíme připomenout, že na lodi vše ještě ztěžovalo všudypřítomné houpání, které zahánělo chuť k jídlu více než úspěšně⁶⁹⁰ a pokud už se člověk najedl, jídlo mu v žaludku dlouho nezůstalo.⁶⁹¹

Při návštěvách přístavů vojáci ochutnali mnoho exotických specialit a byli svědky zcela jiných stravovacích návyků. Nejbliže jejich chutím byla bezpochyby kuchyně kanadská.

„Menáž byla velmi dobrá... snídaně se skládala z bílé kávy a bílého chleba, v 9 hodin k přesnídávce dostali 2 muži libru másla a veku pšeničného chleba, v poledne maso, a sice tak veliká porce, že i velký jedlík mohl mít dost, k tomu knedlík, příkrm a polévka, po obědě černá káva. Odpoledne ve 4 hodiny svačina, guláš nebo vždy něco masitého, večer čaj.“⁶⁹²

⁶⁸⁹ „Již druhý den brázdila loď, naplněná Čechoslováky, hladinu indického oceánu. Nálada byla všelijaká, poněvadž Američani začali si hrát na toho sedláka, jenž chtěl svého osla odnaučit jíst. K snídani byl ‚bylinkový jemný čaj‘ a ty masné suchary.“ R. Vlasák, Houpačky na magistrále II., s. 374.

⁶⁹⁰ „První příznaky ‚houpání‘ se již objevují. Slabší žaludky již ‚krmí rybky‘, což Japoncům působí pěknou radost. Každý z postižených se zatátými zuby a vytřeštěnými očima pospíchá k zábradlí. Nemocných přibývá po obědě.... Bohužel, že Boží hod jsme strávili jen při čaji ráno a hovězím mase a polévce večer; strava jistě málo sváteční.“ Zápis ze dne 25. prosince 1919, z druhého den plavby; Osobní deník Jana Čížkovského, s. 70.

⁶⁹¹ „Za Messinskou úžinou se moře divoce rozbouřilo a my po prvé za plavby poznali na sobě, co dokáže. Zábradlí paluby byla neustále obsazena; bratři svorně svěřovali těžké břímě svých žaludků rozbouřenému moři. Kuchaři se aspoň odpočinuli, neboť nikdo z nás si na jídlo ani nevzpomněl. Byli jsme velmi rádi, když se konečně zjevily v dáli vysoké břehy ostrova Capri, za nímž již byl konečný cíl naší plavby – Neapol.“ F. Vondráček, Husité, s. 156.

⁶⁹² Vzpomínky Josefa Chuchla, s. 83.

Poklidně plynoucí život na palubách lodí byl občas přerván tragédií. Není snad jediného transportu, v jehož průběhu by byli dobrovolci ušetřeni úmrtí nebo alespoň zranění jednoho ze svých. Námořní pohřeb se teď stal součástí jejich myšlenkového světa. Smrt nezůstala v Rusku, nalodila se s nimi.

Jak již bylo řečeno, mnohé transporty přepravovaly invalidy, vážně nemocné nebo ne zcela vyléčené raněné a vysilující cestování spojené s nezvyklým podnebím si okamžitě začínalo vybírat svou trpkou daň: „... v srdcích každého z nás bylo cosi svírajícího. Bylť totiž na půl pátou hodinu určen pohřeb zemřelého našeho bratra 9. pluku, Libora Minksa, který den předtím zemřel tuberkulosou. Žádal jsem anglické velení v Singapuru, aby přijali mrtvolu zemřelého bratra na pevninu, leč bylo to odmítnuto, a nezbylo než smířiti se s tím, že svého bratra pohřbíme do moře. Mrtvola zemřelého uložena byla v márnici na zádi lodi a pokryta prapory, americkým, anglickým a naším.

O půl páté hodině odpoledne shromáždili jsme se všichni na zádi lodi. Tam na desce ležela mrtvola zemřelého bratra zašitá v pytli a pokrytá květinami a prapory. U mrtvoly shromáždili se všichni bratři důstojníci, sestry americké a anglické, lékaři američtí a angličtí, a pokud bylo místo ostatní naši bratři. Pohřební obřad začal se zpěvem první sloky národní naší hymny. Potom nad mrtvolou promluvil jsem jako velitel transportu krátkou řeč, jíž jsem se loučil se zemřelým bratrem. Zazněla druhá sloka hymny. Všichni stojí ‚v pozoru‘. Lodní šroub už přestal pracovati, už snímají prapory s mrtvolou. Anglický trubač troubí poslední pohřební zvuky. Za chvíli už tělo bratra razilo si dráhu ke dnu mořskému.“⁶⁹³

Smutný obřad námořního pohřbu nebyl neobvyklým obrázkem plavby do vlasti; není snad deníku, který by o podobné události nemluvil. Průběh takového typického pohřbu nám přibližuje nejen major František

⁶⁹³ F. Vondráček, Husité, s. 148.

Vondráček výše, ale také množství jiných deníkových záznamů⁶⁹⁴ a pohřeb máme zdokumentován samozřejmě i obrazem.⁶⁹⁵

Došlo dokonce k několika sebevraždám; do vlasti se vraceli i vojáci, jimž válka poničila více mysl než tělo, a u některých se prodělaná psychická újma projevila těžkou duševní chorobou.⁶⁹⁶ Duševní nemoci vojáků se odráží i beletristických dílech legionářů, na příklad literární postava kapitána Skály (z Medkovy pentalogie), který páchá sebevraždu skokem z lodě opouštějící Vladivostok. Voják se snaží doplatit zpátky na břeh a utone. Rudolf Medek možná chtěl naznačit, že s odjezdem z Ruska v legionářích cosi zemřelo.

Nechyběly ani nešťastné náhody, ke kterým docházelo při neodborné manipulací se zbraní. Karel Fibich uvádí vojáka zraněného výstřelem z revolveru (systému browning), který jen ztěží unikl smrti.⁶⁹⁷ Při bouřích docházelo k posunům nepřipoutaných předmětů, které mohly lámat kosti⁶⁹⁸ či zabíjet. Vojáci mohli být svědkem záchranné operace,

⁶⁹⁴ „... Všecky nás překvapila zpráva o náhlé smrti bratra Josefa Bílka (3. evakuační rota, 2. pluk). Zemřel na zápal mozkových blan o 1/2 8. hodině ráno na okolodku... Byl jsem požádán, abych se sborem nacvičil nějaký příležitostný sbor. Spěšně jsem napsal známý, hojně zpívaný, „Anděl lásky“. Bratři oblékli zemřelého do vojenské uniformy a pak teprve námořníci zašili jej, zatíživše náležitě železy, do silného nepromokavého plátka. Na povrch plátka přišili červenobílou vlajku a malý dřevěný křížek s kyticí květin. O 4. hodině odpolední připraven byl na prostředku lodi při zábradlí padací mostek. Čestná rota 2. pluku, deputace jednotlivých skupin posádky, štáby japonský i náš a zpěvácký kroužek zaujaly místa kol můstku. O 1/2 5. v září zapadajícího slunce, přineseno tělo zemřelého a položeno na můstek za zvuků sboru „Anděl lásky“. Nad mrtvolou upevněny křížem národní vlajky japonská a československá, na stožáru vztyčena vlajka republiky (všecky s černým florem). Pak promluvil za transport podplukovník Svátek a za celé československé vojsko předseda sjezdu bratr Řepka. Za zvuků národní hymny „Kde domov můj“ spuštěn padací most a mrtvola, jsouc zatížena, klesla do vln a ihned padala ke dnu. Po smutném aktu lodní píšťala as 15 vteřin hučela – poslední pozdrav hrdinovi. Věčná paměť. Se smutnými pocity opouštěli jsme místo pohřbu, námi dosud nevidaného a tak nečekaného.“ Zápis ze dne 3. února 1920 (loď Schunko-Maru), Osobní deník J. Čížkovského, s. 75.

⁶⁹⁵ Viz fotografie in: *Návrat československých legií kolem světa do vlasti*, s. 165, s. 167; A. Zeman, *Československá odyssea*, s. 171; K vítězné svobodě, s. 250.

⁶⁹⁶ „Dnes v noci se jeden choromyslný dostal z psychiatrického oddělení a skočil do moře. Mezi vojáky začal hned nato kolovat vtíp: prý to nebyl žádný blázen, ale jediný rozumný člověk. Blázní jsme prý my, co jedeme domů.“ B. Opletal, *Anabáze hanáckého medika 1914-1920*, Praha-Litomyšl 1998., s. 128.

⁶⁹⁷ K. Fibich, *Povstalci V.*, s. 99.

⁶⁹⁸ „Námořníci, nečekajíce při výjezdu z přístavu takového překvapení (silnou bouři, D.V.), nyní horečně pracovali, vše přivazovali. Na přídi lodi, v místnosti pro bratry,

když se námořníci snažili zachránit život legionáře, který spadl, nebo v návalu nervové choroby skočil, do moře.⁶⁹⁹

I obyčejné koupání v moři v přístavu mohlo vyústit v tragédii. V Singapuru byl 5. prosince 1919 jeden z vojáků roztrhán žraloky, jak dosvědčuje zápis v deníku dobrovolce Karla Novotného⁷⁰⁰ z 6. Hanáckého pluku.⁷⁰¹ Tuto skutečnost dokládá i jiný pramen, deník MUDr. Bohuslava Boučka;⁷⁰² lékaře, který se shodou okolností plavil na stejné lodi jako legionář Karel Novotný; na lodi Italy-Maru,⁷⁰³ jež vyplula z Vladivostoku 22. listopadu 1919 a do Terstu dorazila 6. ledna 1920.

Mezi další události vytrhující dobrovolce z rutiny dlouhé plavby jistě patřily technické poruchy lodí; nebylo jich mnoho a nebyly ani příliš zásadní; snad až na dvě - Mount Vernonu⁷⁰⁴ se v Karibském moři poškodil šroub, takže loď se odploužila do amerického přístavu Norfolk,

sesula se hromada pytlů, na nichž uloženy byly litinové váhy ku rozvažování cukru. Jeden z bratří 1. Pluku (obhájce sjezdu v Irkutsku) byl zasažen váhou a utrpěl přeražení nohy na třech místech. Na okolodku byla mu poskytnu prvá pomoc – zajisté nečekal něco podobného při vstupu na loď, jež ho měla po 5 letech dovézti do vlasti.“ Zápis ze dne 30. prosince 1919 (loď Schunko-Maru); Osobní deník J. Čížkovského, s. 71.

⁶⁹⁹ Viz fotografie in: A. Zeman, Československá odyssea, s. 165.

⁷⁰⁰ Karel Novotný podle zachovalé členské legitimace (č. 2217, číslo v jednotě 763, číslo legionářského potvrzení o službě 23 526) vydané 10. 7. 1919 v Omsku sloužil v 6. Hanáckém pluku v hospodářské rotě, tedy to byl jeden z tzv. „ulejváků“; v hantýrce dobrovolníků člen nebojového stavu jednotek (např. ševci, saniteráci - ošetřovatelé, lékaři a důstojničtí sluhové - denščíci). Karel Novotný (nar. 10. října 1882) nastoupil dobrovolně službu v 6. pluku Hanáckém 14. září 1917; po válce se stal zaměstnancem pohraniční finanční stráže.

⁷⁰¹ „5. XII. v 10 hodin večer jsme přijeli do Singapuru [!, D.V.] tam jeden bratr zemřel roztrhán žraloky...“ dále nečitelné; Osobní deník Karla Novotného, archiv autora.

⁷⁰² „Jeden z našich hochů zde [v Singapuru, D.V.] přišel o život svou lehkomyšlností. Koupal se při zakotvené lodi, bylo to asi hodinu před odjezdem, a nehledě na to, že byl místními lidmi a japonskými důstojníky upozorňován na nebezpečí, odplaval daleko od lodi. Najednou bylo pozorovat, že vykřikl a zmizel pod vodu. Hned zase se vynořil a kolem voda zrudla. Zmizel podruhé, a opět se vynořil. To už připlavali okolní nakladači, prodavači a rybáři, ale vytáhli už jen zakrvácené tělo. Žralok mu vytrhl všechny měkké součásti na zadní ploše stehna a v podkolenní. Vykrvácel. Já jsem se právě vracel z města, kde jsem měl objednány medikamenty, a potkali jsme už na loďce odvážené mrtvé tělo. Mladý člověk, a tak nešťastně sešel při návratu ke své staré matce.“ B. Bouček, Prosím, s. 194.

⁷⁰³ Tato loď vezla i Jana Faláře, též vojáka 6. Hanáckého pluku.

⁷⁰⁴ Mont Vernon vyplula 13. dubna 1920, její trasa vedla přes Tichý oceán a Panamský průplav, velitelem transportu major Čejka.

kde legionáři přes dva měsíce čekali na jiný transport. A americký Heffron⁷⁰⁵ při své první plavbě s legionáři⁷⁰⁶ najel nedaleko Japonska na mělčinu a strávil dva měsíce v docích v Kóbe, než mohl pokračovat do Evropy.

Po shlédnutí divů moře i pevniny⁷⁰⁷ se konečně vojáci vylodili na evropské půdě. Těch pár stovek kilometrů, které je dělily od vlasti samotné se zdálo už být skokem. V hlavách jim ještě zněly a nikdy nepřestaly znít táhlé, smutné ruské písně; nikdy nezapomněli na léta prožitá v té širé zemi, a i když vzpomínali s láskou, s odporem nebo kombinací obou pocitů, Rusko jim z hlav nikdy nevymizelo.

Někteří vojáci strávili v Rusku šest dlouhých let, šest „nejlepších let“; velká část jich měla před odjezdem z Ruska pod třicet roků – Rusko jim možná sebralo příliš mnoho. Ponesou si ho s sebou celý život a své legionářské zkušenosti též. Znovu je čekaly vlaky⁷⁰⁸ a pak už jen vytoužená vlast.

„V noci jeli jsme zasněženými kraji severního Štýrska a jižní částí horních Rakous. Ponurá zimní nálada. Od Svatého Valentina stále víc a více pociťujeme blízkost domoviny, od které jsme byli tolik let odloučení... v 5.20 hod. přešli hranice vytoužené a svobodné republiky Československé. Kámen spadl nám s prsou. V 5.30 stáli jsme již na půdě rodné ve stanici Horní Dvořiště. – Heršlák Český... Po pěti letech na rodné půdě! Je sice svobodna, ale potřebuje práce všech synů a dcer československých, aby stala se vpravdě demokratickou, spravedlivou ku

⁷⁰⁵ Vyjel z Vladivostoku 13. srpna 1919 s 877 osobami (většinou invalidy) na palubě.

⁷⁰⁶ Heffron totiž absolvoval plavby dvě, s invalidy a pak ještě 2. září 1920, což byl poslední transport legionářů do vlasti.

⁷⁰⁷ Transporty mířící do Kanady (např. Prezident Grant) si užily cestování vlakem napříč severoamerickým kontinentem.

⁷⁰⁸ „Byli jsme v Terstu. Vojáci, kterým se na lodi nechtělo ani provádět protipožární pohotovost, teď s chutí vykládali vojenský materiál i své osobní bedničky, aby vše naložili do přistavených vlaků.“ M. Němec, *Návraty ke svobodě*, s. 137.

všem – jak hlásá tatíček Masaryk – republikou Československou. Nazdar!“⁷⁰⁹

Prchavý okamžik štěstí brzy odletěl a zbyl mírový život se všemi radostmi a problémy.⁷¹⁰ Před vojáky, pro něž válka skončila teprve před několika týdny stála společnost, který žila mírový život, a kterou se teprve museli naučit pochopit a ona je.

Skončila jejich Anabáze návratem do mladého Československa?

⁷⁰⁹ Zázpis ze dne 16. února 1920; Osobní deník J. Čížkovského, s. 78; srov: „Konečně 21. dubna 1920 ve čtyři hodiny ráno jsme na stanici Horní Dvořiště. Nadešla chvíle, na kterou jsme dlouhá léta čekali, a které se dočkat nebylo dopřáno řadě našich bratří. Jakmile strojvůdce zastavil vlak v polích, ihned vše vystupuje z vlaku, plukovní hudba hraje hymnu, a všichni as pohnutím a radostí již stojíme na rodné půdě. Někteří z nás se objímají, jiní pláčí a v pokleku líbají zem. Jsme doma!“ M. Němec, *Návraty ke svobodě*, s. 137.

⁷¹⁰ „... první hořkost, kterou mi připravil neznámý dobrodinec na pražském nádraží, oloupiv mě o zavazadlo. Než mi u pokladny potvrdili dovolenku, bylo v pekle čínské hedvábí a singapúrské koření, ceylonský čaj a egyptský tabák. Tak vítala vlast... A tak se končila *Odysea vojáka Sedmé velmoci*...“ P. Fink, *Voják sedmé velmoci*, s. 244.

Závěr

Osudy více než 50.000 legionářů se ve svobodném Československu rozešly stejně jako vojáci samotní. Vojáky ruských legií najdeme od jednoho politického pólu k druhému; byli mezi nimi jak radikálové levicoví, tak umírnění reprezentanti pomyslného „politického středu“ a samozřejmě též radikálové pravicoví. Stejně tak nacházíme legionáře napříč stupnicí sociální – od doslovných vraků na dně společnosti až po úspěšné podnikatele a politiky.

Mnoho legionářů (nejen těch ruských, ale také francouzských a italských) se později zapojilo též do odboje proti nacismu, někteří doma – jiní odešli zase bojovat za hranice. I mezi kolaboranty bychom našli muže, kteří nosívali červenobílou „*lentočku*“ na čepici.

Stejně rozdělená byla legionářská „obec“ po tragickém únoru 1948. To vše výše řečené výmluvně popisuje československé legie jako těleso značně diferencované a nejednotné, kterým vždy – již od svého vzniku – byly!

Snad proto není „tvar“ předkládané práce zcela kompaktní, neboť je do jisté míry nucen respektovat popisovanou skutečnost. Rozmanitost pramenů nedovoluje (naštěstí) vyřešit žádnou otázku jednoznačným a vyčerpávajícím způsobem. Proto drtivou většinu závěrů v této práci rozhodně nemůžeme považovat za zcela obecně platné nebo dokonce nevyvratitelné.

Historik moderní doby má přesně opačný problém než historik dob starších a nejstarších. Zatímco pro historiky starších dob je nejdůležitější prací interpretace počtem, rozsahem a kvalitou limitovaných pramenů, pro moderního historika je mnohem důležitější podmínkou úspěšného splnění předsevzatého cíle nejen řečená interpretace, ale též pečlivý výběr z ohromného množství pramenů,

neboť chybný krok může znamenat zásadní uklouznutí v celkové konstrukci.

V této práci jsem se pokusil zaplnit ohromnou mezeru v historii československého zahraničního odboje za I. světové války. Nikdo se zatím soustavně nezabýval otázkou všedního života legionářů v kontextu celé armády na Rusi, proto svým způsobem též chybí i metodologická východiska. Vycházel jsem tedy spíše z metodologických postupů aplikovaných na dějiny každodennosti ve středověku a ranném novověku a mnohdy jsem se pohyboval na metodicky nepřilíš zmapovaném území. Práce by zcela jistě potřebovala doplnit celou řadou dílčích studií jdoucích více do hloubky, které by mé teze a výsledky buď podepřely, pozměnily nebo zcela zavrhly.

Jak již bylo řečeno v úvodu, dalším mým krokem by mělo být vyplnění dalších mezer. Další částí uvažované trilogie⁷¹¹ (případně tetralogie⁷¹²) by byla kniha zabývající se každodenností legionářů (a zajatců) na Rusi v období 1914 – 1918.

⁷¹¹ První díl – období 1914 – 1918 (pracovní název „Bratrstvo“), druhý díl – období 1918 – 1920 (předkládaná kniha „Ostrov v bouři“) a třetí díl – období 1919 – 2004 (pracovní název „Veteráni republiky“).

Stručný chronologický přehled

Rok 1918

14. ledna – v Kyjevě začíná vycházet Československý deník
24. ledna – Ukrajinská Centrální rada (Kyjev) vyhláší IV. universál a tím plnou nezávislost Ukrajiny na Rusku
7. února – československý armádní sbor v Rusku je prohlášen ústy T.G. Masaryka za autonomní část čs. armády ve Francii
20. února – započata evakuace čs. jednotek z Ukrajiny
25. února – první boje zadního voje Čechoslováků s německým předvojem u Korostyševa (Ukrajina)
1. března – čs. jednotky procházejí Kyjevem
3. března – v Brestu Litevském podepsán mír mezi centrálními mocnostmi a Ruskem
7. března – T.G. Masaryk se loučí s legiemi a nastupuje cestu přes Sibiř, Vladivostok (sem dorazil 1. dubna) a Tichý oceán do Spojených států amerických
8. – 13. března – boje s německou přesilou u Bachamače
19. března – 5. pluk se soustřeďuje v Penze, kde má být částečně odzbrojen
26. března – tzv. Stalinova smlouva o povolení průjezdu legií Sibiří jako skupiny „svobodných občanů, beroucích s sebou určité množství zbraní k sebeobraně“
30. března – z legií je rozkazem č. 37 propuštěno celkem 16 vysokých důstojníků ruské národnosti, včetně velitele 2. divize

⁷¹² Případně bude mezi „Ostrovky v bouři“ a „Veterány republiky“ vložena podrobnější práce o návratu legionářů do vlasti (pracovní název „Kolem světa domů“).

generálmajora Podgajeckého a osmi plukovních velitelů; na jejich místa nastupují Češi nebo jiní ruští důstojníci

- 5. dubna – ve Vladivostoku vysazen první kontingent japonských vojáků
- 27. dubna – v Penze zahájeny předporady delegátů 1. divize
- 29. dubna – T.G. Masaryk dorazil do Vancouveru

- 9. května – T.G. Masaryk je ve Washingtonu, D.C.
- 14. května – tzv. čeljabinský incident, při němž byl vážně zraněn dobrovolc Fr. Ducháček a následně lynčován údajný viník
- 17. května – bolševici zadržují legionáře, kteří měli osvětlit pozadí případu, dobrovolci berou útokem Čeljabinsk, své muže osvobozují a získávají množství zbraní
- 18. května – po dlouhých jednáních a intervencích část zbraní sovětu vrácena
- 20. května – zahájen I. sjezd československého vojska na Rusi; zvolen Prozatímní výbor, který soustřeďuje moc do svých rukou a je ochoten prosadit cestu I. divize přes Vladivostok třeba silou – „cesta vlastním pořádkem“
- 21. května – v Moskvě zatčeni představitelé OČSNR Prokop Maxa a Bohumil Čermák
- 23. května – vyráží první vlaky 6. pluku „vlastním pořádkem“ z Čeljabinska
- 25. května – tzv. Trockého telegram, který je faktickým vyhlášením války mezi sověty a legionáři⁷¹³

⁷¹³ „Všechny sověty na železniční linii jsou povinny pod hrozbou těžké odpovědnosti odzbrojiti Čechoslováky. Každý Čechoslovák, který bude dopaden se zbraní na železné trati, budiž na místě zastřelen. Každý ešelon, v kterém se ukáže třeba jen jeden ozbrojený, budiž vyhozen z vozů a zavřen do tábora zajatců. Místní vojenské komisariáty mají povinnost ihned vyplniti tento rozkaz. Každé prodlení bude se považovati za nečestnou zradu a přinese viníkům nelítostný trest. Současně jsou posílány do týlu československých ešelonů nadějně síly, kterým je přikázáno dáti povstalcům za vyučenou. S čestnými Čechoslováky, kteří odevzdají zbraň a podřídí se sovětské vládě, bude jednáno jako s bratry. Jim bude poskytnuta všemožná podpora. Všem železničářům se oznamuje, že ani jeden vagon Čechoslováků nesmí se

- kapitán Eduard Kadlec obsazuje Mariinsk na západní Sibiři
- Čechoslováci (6. pluk) jsou napadeni nedaleko Marianovky nedaleko Omska

noc z 25. na 26. května – Radola Gajda obsazuje Novo – Nikolajevsk

26. května – přepadení Čechoslováků v Irkutsku

27. května – Čechoslováci přepadeni nedaleko Zlatoustu, jsou nuceni opustit své vlaky i s raněnými a zachraňují se pochodem přes Ural

29. května – rozzuření dobrovolci obsazují Penzu, kde dochází k násilnickým výstřelkům vůči dopadeným komunistům české národnosti. Jsou již sestaveny skupiny legií složené z navzájem izolovaných jednotek, mnohdy značně promísených⁷¹⁴

30. května – legie obsazují strategicky důležitý Alexandrovský most přes řeku Volhu

4. června – bitva u Lipjag

7. června – dobyt Omsk

26. června – bitva u Buzuluku

29. června – Vladivostok obsazen legionáři

7. července – Čeckův rozkaz o vybudování protiněmecké fronty v Rusku

11. července – Irkutsk obsazen legionáři

15. července – předporady v Čeljabinsku o vytvoření Všeruské vlády

16. července – v Jekatěrinburku byl zavražděn bývalý car Mikuláš II. s rodinou

pohybovatí na východ. Kdo ustoupí před násilím a bude pomáhat Čechoslovákům při jejich cestě na východ, bude nelítostně potrestán. Tento příkaz přečtete všem Čechoslovákům a jejich ešelonům a oznamte jej všem železničním zaměstnancům na místech, kde jsou Čechoslováci. Každý vojenský komisař je povinen vyplnění rozkazu hlásiti. Lidový komisař vojenských věcí L. Trockij.“ Telegram č. 1847-R ze dne 25. května 1918; převzato z: Za svobodu III., s. 186.

23. července – zahájení I. sjezdu československého vojska v Omsku –
navazuje na jednání započaté v Čeljabinsku, odkud se do
Omsku přesunul
29. července – příjezd prvního transportu francouzského vojska do
Vladivostoku
2. srpna – příjezd prvního transportu anglického vojska do Vladivostoku
6. srpna – dobytá Kazaň
12. srpna – příjezd japonských oddílů do Vladivostoku
19. srpna – příjezd amerických oddílů do Vladivostoku
28. srpna – Jan Syrový jmenován generálem a velitelem
československého armádního sboru na Rusi
31. srpna – na stanici Olovjanné v Zabajkalí dochází ke spojení
vladivostocké a východosibiřské skupiny, legie jsou tím již
spojeny úplně
1. září – generál Jan Syrový se stává velitelem všech ozbrojených sil na
obsazeném území Ruska
2. září – generály jsou jmenováni Stanislav Čeček a Radola Gajda
10. září – legionáři ustupují od Kazaně
12. září – legionáři ustupují od Simbirska na Volze
24. září – v Ufě vzniká Zatímní všeruská vláda
2. října – legionáři ustupují od Syzraně
8. října – legionáři ustupují od Samary
- noc z 25. na 26. října – sebevražda plukovníka Švece v jeho železničním
vagoně na stanici Aksakovo
18. listopadu – v Omsku svržena Zatímní všeruská vláda; nastupuje
admirál Alexandr Kolčak s titulem Vrchního vladaře

⁷¹⁴ Stručné dějiny jednotlivých skupin legií viz příslušná příloha této práce.

18. listopadu – do Vladivostoku připlouvá generál Rastislav Štefánik spolu s francouzským generálem Mauricem Janinem
21. listopadu – usnesení OČSNR proti převratu v Omsku
29. listopadu – T.G. Masaryk přijel ze Spojených států do Velké Británie
8. prosince – Štefánik v Jekatěrinburku, sídlo OČSNR
14. prosince – Štefánik ruší OČSNR
15. prosince – podle Československého deníku přestávají být legionáři revolucionáři, ale stávají se vojáky republiky
16. prosince – Masaryk v Padově u italských legionářů
18. prosince – Štefánik v Omsku
21. prosince – Masaryk vjíždí do Prahy
22. prosince – Kolčakovův režim si krvavě v Omsku vyřizuje účty se socialisty
25. prosince – Kolčakova armáda obsazuje Perm
26. prosince – Radola Gajda jmenován vrchním velitelem sibiřské armády

Rok 1919

8. ledna – na místo OČSNR je vytvořen Zvláštní sbor
15. ledna – velení uralské fronty přejímají od Čechoslováků Rusové
15. ledna – generál Janin přejímá velení nad čs. legiemi
15. ledna – z Vladivostoku vyráží do vlasti delegace OČSNR (kapitánové David a Janík) společně s transportem invalidů na lodi Roma (Itálie)
16. ledna – Štefánik podepisuje neblaze proslulý rozkaz č. 588, který bude však uveřejněn o více než měsíc později

17. ledna – Bohdan Pavlů nastupuje do nově zřízeného úřadu plnomocníka československé republiky pro Rusko a předsedy Zvláštního sboru
20. ledna – Štefánik odjíždí z Omska do Vladivostoku a následně do Evropy
22. ledna – Štefánikův rozkaz o mobilizaci všech občanů Československé republiky na území Ruska, Číny a Japonska
27. ledna – příchod legií na magistrálu
10. února – konec náboru dobrovolníků do čs. vojska antedatovaný k 1. lednu 1919
14. února – odjezd transportu invalidů na lodi Madras⁷¹⁵ (Anglie)
28. února – uveřejněn Štefánikův rozkaz č. 588 doplněný Syrového prováděcím nařízením rozkazu č. 17
10. března – čs. posádka v Jekatěrinburku se v rozporu s rozkazy vojenského velení i politického vedení rozhoduje svolat II. sjezd československého vojska na Rusi
24. března – první schůze předběžných porad Mimořádného sjezdu československého vojska, které mají připravit II. řádný sjezd, se konají v Jekatěrinburku
8. dubna – B. Pavlů se zúčastnil zasedání Mimořádného sjezdu
11. dubna – generál Syrový zakazuje v souladu s rozkazem č. 588 veškeré schůze, petice, resoluce a poselstva
14. dubna – odjezd transportu na lodi Sheridan (USA)
16. dubna – rozpačitý konec porad Mimořádného sjezdu
- celý měsíc květen – aktivní operace proti povstalcům v okolí magistrály

⁷¹⁵ Transportu velel náš dobrý známý František Vondráček.

4. května – první českoslovenství ministr vojenství, generál francouzské armády, držitel francouzské Čestné Legie a mnoha dalších spojeneckých vyznamenání Milan Rastislav Štefánik umírá při leteckém neštěstí u Vajnor na slovenském území při návratu do vlasti
20. května – v Tomsku se sjíždějí delegáti II. sjezdu vojska
27. května – odjezd delegátů II. sjezdu vojska z Tomska
1. června – delegáti II. sjezdu na stanici Zima
9. června – delegáti II. sjezdu pod ochranou 1. pluku v Irkutsku
10. června – generál Syrový vykazuje delegáty zpod ochrany I. pluku
11. června – posádka z nedaleké Innokentěvské vyrazí pomoci delegátům do Irkutsku a tam je zahájen sjezd
13. června – vojáci „věrní“ sjezdu obsazují redakci Československého deníku
14. června – likvidace sjezdu i „povstání“ za pomoc 1. pluku a starodružiníků
15. června – internace delegátů
15. června – odplouvá transport na lodi Nanking (Japonsko)
21. června – z Marseille vyjíždí poselstvo z vlasti vedené F.V. Krejčím
21. června – Janin nařizuje odzbrojení „povstalců“ a jejich internaci v Irkutsku na Zvězdočce
24. června – odplouvá transport na lodi Archer (USA)
28. června – vychází nařízení umožňující nábor československých občanů německé či maďarské národnosti do vojska
7. července – admirál Kolčak propouští po ostré hádce ze služeb sibiřské armády generála Gajdu
9. července – odjezd transportu na lodi Liverpool Maru (Japonsko)
14. července – Rudá armáda obsadila Jekatěrinburk
17. července – delegáti odvezeni z Irkutsku do Vladivostoku

18. – 25. července – intenzivní jednání na nejvyšší úrovni o možnostech čs. legií v Rusku, závěrem je potvrzení evakuace jednotek přes Vladivostok; je zamítnut plán o proražení k Archangelsku, který je držen Angličany i plán o proražení ke generálu Děnikinovi na jih Ruska

29. července – delegáti internováni na Gornostaji ve Vladivostoku

4. srpna – odjezd transportu na lodi Meinam (Francie)

5. srpna – poselstvo z vlasti přijíždí do Japonska, kde je posláno skupinkou novinářů a krajanů ze Spojených států

12. srpna – poselstvo konečně přijíždí do Vladivostoku

13. srpna – odjezd transportu na lodi Heffron (USA)

14. srpna – poselstvo jedná s delegáty na Gornostaji

2. září – oznámení učiněné generálem Rozanovem o vyškrtnutí Radoly Gajdy z ruské armády a zbavení hodnosti generál – poručíka, kterou do té doby disponoval; Gajda sám toto rozhodnutí nerespektuje a za vyškrtnutého či zbaveného hodnosti se v žádném případě nepovažuje

3. srpna – ve Vladivostoku zřízen Evakuační úřad československého vojska na Rusi (vedoucí dr. R. Raše)

10. září – v francouzském Saint-Germain podepsána mírová smlouva mezi Dohodou a Rakouskem-Uherskem

21. září – setkání poselstva s generálem Janinem v Krasnojarsku, jednání o neodkladném odchodu legií z Ruska

28. září – po dlouhých jednání zejména mezi generály Janinem, Syrovým a politickým plnomocníkem Pavlů je vydán rozkaz o odchodu legií z magistrály. Pavlů však není o správnosti tohoto nařízení vůbec přesvědčen

3. října – odplouvá transport na lodi Karači-Maru (Japonsko)

5. října – nyní již bývalý předseda československé vlády Karel Kramář odjíždí do Ruska k Děnikinovým armádám na jihu; den před odjezdem prohlašuje v Praze své přání, aby legie se vrátily ne jako evakuované přes Vladivostok, ale jako vítězné přes Moskvu
20. října až konec měsíce – admirál Kolčak a jeho vláda se snaží za každou cenu získat Čechoslováky pro další boje; 29. října dokonce nabízí vydržování legií z peněz ruské vlády a hovoří a vyplácení ve zlatě
27. října – odplouvá transport na lodi Capetown Maru (Japonsko)
5. listopadu – generál Janin ustupuje spolu s vojáky 6. Hanáckého pluku z Omska, před jehož branami stojí Rudá armáda
12. listopadu – Bohdan Pavlů je ministerskou radou Československé republiky odvolán z funkce politického plnomocníka
15. listopadu – pád Omsku
15. listopadu – založena Banka československých legií na Rusi
16. listopadu – generál Syrový rozkazem předává plnou moc nad tratí východně od Krasnojarska do rukou Čechoslováků a zdůrazňuje prioritu čs. vlaků, kdy legionáři mohou zastavit vlaky ruské jen proto, aby ty československé mohly projet
17. listopadu – generál Syrový, nařizuje v případě povstání proti kolčakovské vládě neutralitu jemu podřízených vojsk. Výjimkou k porušení neutrality je povstání bolševicky orientované nebo ničení trati atd., což by mohlo zbrzdit pohyb legií na východ. Z memoranda – rozkazu zcela jasně vyplývá, že zájmy legií jsou nad zájmy kohokoliv jiného.
17. – 18. listopadu – tragicky neúspěšné Gajdovo povstání ve Vladivostoku, které bylo zmařeno též díky intervenci japonských ozbrojených sil ve městě; Gajda a jeho štáb zatčeni

19. listopadu – Kolčak v Irkutsku
21. listopadu – Gajda podepisuje prohlášení, na jehož základě slibuje, že opustí Rusko a bez povolení vlády se do něj nevrátí, svědky k tomuto „reverzu“ jsou generál Čeček a podplukovník Klecanda
22. listopadu – odplouvá transport na lodi Italy Maru (Japonsko)
23. listopadu – Dr. Václav Girska se stává nástupcem Bohdana Pavlů na postu politického plnomocníka; náčelníkem Vojskové správy se stává místo Rudolfa Medka dosavadní vůdce poselstva František Václav Krejčí
25. listopadu – odplouvá transport na lodi Scotland Maru (Japonsko)
9. prosince – 1. československý pluk odplouvá z Vladivostoku do vlasti na lodi Yonan Maru (Japonsko)
18. prosince – transport na lodi Tras – os – Montes (Anglie)
21. prosince – generál Kappel vyzývá generála Syrového na souboj, neboť díky Syrového rozkazu ze dne 16. 11. 1919 byl zadržen Kolčakův vlak
23. prosince – Kolčak nařizuje vojskům atamana Semjonova a generála Chorvata zastavit legie ustupující na východ
24. prosince – začíná povstání v Irkutsku – zpočátku ne jasně bolševické
24. prosince – odplouvá transport na lodi Schunko Maru (Japonsko)

Rok 1920

4. ledna – Irkutsk po nedlouhých bojích obsazen povstalcí a je utvořena vláda Politického středu
9. ledna – střetnutí čs. legií se Semjonovovými jednotkami v oblasti Michalevo – Mysová

- 10. ledna – vzbouření polských jednotek a jejich kapitulace Rudé armádě
- 10. ledna – odplouvá transport na lodi Hwah - Yih
- 12. ledna – Japonci zprostředkovávají příměří mezi svým chráněncem Semenovem a Čechoslováky
- 15. ledna – Kolčak byl se svým ministerským předsedou Pepeljajevem předán čs. legiemi vládě Politického středu v Irkutsku
- 25. ledna – vláda Politického středu vzdává moci ve prospěch sovětů
- 26. ledna – generál Kappel umírá na stanici Utaj

- 2. února – slavnostní příjezd vojáků 1. pluku do Prahy
- 7. února – po jednání, která se s přestávkami táhla od polovina ledna, je na stanici Kujtun uzavřeno příměří mezi legiemi a sovětskými vojsky
- 7. února – bývalý Vrchní vlnař admirál Kolčak a jeho ministerský předseda Pepeljajev jsou popraveni v Irkutsku
- 13. února – odplouvá transport na lodi Nižnij Novgorod

- 1. března – podle úmluvy ze 7. února předávají legie sovětům ruský zlatý poklad a opouštějí nadobro Irkutsk
- 12. března – loď Sheridan (USA) odváží již druhý transport legionářů
- 12. března – vyplouvá také transport na lodi Madawaska (USA)

- 5. dubna – Japonci obsazují Vladivostok
- 13. dubna – konflikt mezi Čechoslováky a Japonci v Chajlaru; předmětem sporu čs. obrněný vlak „Orlík“
- 13. dubna – vyplouvá transport na lodi Mount Vernon (USA)
- 15. dubna – vyplouvá transport na lodi Titan (Anglie)
- 23. dubna – vyplouvá transport na lodi America (USA)
- 27. dubna – generál Syrový se svým štábem opouští Vladivostok s transportem na lodi President Grant (USA)

19. května – vyplouvá transport na lodi Crook (USA)
20. května – vyplouvá transport na lodi Keemon (Anglie)
23. května – vyplouvá transport na lodi Ixiom (Anglie)
24. května – vyplouvá transport na lodi Sherman (USA)
6. června – vyplouvá transport na lodi M.S. Dollar (USA)
8. června – vyplouvá transport na lodi Protesilaus (Anglie)
1. července – vyplouvá transport na lodi Edellyn (USA)
7. července – vyplouvá transport na lodi Teucer (Anglie)
20. července – vyplouvá transport na lodi Thomas (USA)
21. července – vyplouvá transport na lodi Logan (USA)
3. srpna – vyplouvá transport na lodi Himalaya (Anglie)
7. srpna – vyplouvá transport na lodi Huntsend (Anglie)
24. srpna – vyplouvá transport opět na lodi President Grant (USA)
24. srpna – vyplouvá československá loď Legie, která veze nerostné suroviny a jen minimum Čechoslováků
2. září – vyplouvá poslední transport na lodi Heffron (USA)
11. listopadu – poslední transport na lodi Heffron dorazil do Terstu

Slovníček legionářského slangu

A

- Ambar – skladiště, bouda
- Arba – nákladní vůz se dvěma koly
- Arbus - vodní meloun
- Ariegarda - zadní voj, z fr.
- Arigato - děkuji, z jap.
- Artělščík - hospodář, zásobovač roty
- Assignovka - poukázka na příjem ze skladů
- Austrijáci - hanlivý název pro všechny obyvatele Rakousko-Uherské monarchie
- Avantgard - předvoj, z fr.

B

- Bagán - civilista
- Bakláška - čutora
- Baňa - koupelna, sauna, lázně
- Batajlon – prapor
- Bátuška - kněz, otec
- Braga - domácí pivo
- Brataní se - bratření se, Rusové s Němci
- Bratr – oslovení mezi legionáři
- Bratranec – pejorativní oslovení mezi legionáři, paralela k oslovení „bratr“
- Bronírák - obrněný vlak
- Brjuky – rajtky, kalhoty
- Bříza - ruská puška
- Bufan - důstojnický sluha
- Buksir - remorkér, tažný parník
- Bukvár – slabikář
- Bulka – houska z bílého pečiva nebo přezdívka ruských vojáků
- Bumagy - dokumenty
- Buntovčící - povstalci
- Buran - bouře, víchř

C

- Cep - střelecký řetěz, formace, rojnice
- Cerkev - kostel
- Cifrplát - hodinky
- Cuksfíra – četař

Č

- Časovky - hodinky

Časovoj - hlídka
Část – oddíl, jednotka
Čechodámy – manželky legionářů, většinou ruské národnosti
Čechovojska – československá vojska na Rusi
Čemodán - cestovní kufřík, také dělostřelecký granát
Černá práce - neodborná práce zajatců
Černorabočí – nekvalifikovaní dělníci

D

Dálnobojka - dalekonosné dělo
Dělat nohy - dělat problémy, šikanovat, „seřvat“
Dělosklad – dělostřelecký sklad
Děňščík - důstojnický sluha
Desatár - desátník
Děžurnyj důstojník - z fr. *de jour*, důstojník denní služby
Děžurnyj general – náčelník štábu
Děžurstvo - služba
Dining room – jídelna, z angličtiny
Dňovka - jednodenní odpočinek
Dokladná zápiska - memorandum, Přehled vývoje hnutí
Donesení - hlášení
Drapec, nebo také dravec - šikovatel
Durák - hlupák

E

Evrej - popř. jevrej, žid

F

Feldwacha - polní stráž
Fonar - svítilna
Forma - stejnokroj, uniforma
Fufajky - zimní kabátce
Fujtajfl - tajfun
Funt - ruská váhová míra, cca 40 dkg
Furažka - letní čepice

G

Gavrilo - průvodčí, popř. strojevůdce
Gazeta - časopis
Geler -odražená střela
Gorodok - městečko, vojennyj gorodok: velká kasárna sestávající se z budov nebo zemlanek
Gorodovoj – policista
Gruzovik, popř. Gruzovík - nákladní automobil
Guláňje - lidová slavnost
Guláškanón - polní kuchyně

Gymnastorka - vojenská blůza

H

Harmatko - dělo

Heřmaňci - Němci

Hopák - ukrajinský národní tanec

Houpačky - hanlivý název pro Čsl. Deník, později vznikl humoristický časopis stejného jména

Houpat - klamat

Ch

Chalát – plášť

Charča - strava

I

i.d.ml.of. - důstojnický zástupce

I.O.O. – Informačně Osvětový odbor

Izvoščík – drožkář

J

Jagdkompanie - útočná jednotka, rozvědka

Japuški - Japonci

Jazyk - zajatec chycený pro výslech, pro zjištění důležitých informací

Jefrajtór – poddůstojník

Jehňata - těžké granáty

Jelito – pozorovatelský balón

Jevrej – žid

Jiskráci – původně příslušníci jízdního pluku Jana Jiskry z Brandýsa, později příslušníci jakéhokoliv jízdního oddílu

Juriš, na juriš– bodák, na bodák (srbsky)

K

Kabaček – špeluňka, hospoda

Kaban - divočák

Kaptenármus - hospodář, zásobovač roty, též kaptinarius

Karandaš - tužka

Karaul - polní stráž

Kaševar - kuchař

Katalaška – vězení

Kinotyjátr - kino

Kipjatok - vřelá voda na čaj

Klasňák (též klasný vagon) - osobní vagon

Klencák - žertovně velký pravoslavný kříž, pokřižování se před svatou ikonou

Kochkisna - várnice na jídlo

Komanda – oddíl, jednotka

Komitét - výbor
Koničeva - dobrý den, z jap.
Konná hlídka - jízdní hlídka
Kontora - kancelář
Korpus – armádní sbor
Kousání – strava, příp. také obličej
Krásná armáda – rudá armáda
Krepost' - pevnost
Kruška – hrnek
Kšaloun – viz ešalon
Kufr - dělostřelecký granát
Kulometná lenta - kulometný pás
Kuritelná bumážka - cigaretové papírky
Kurtka – krátká blůza
Kypjatok - horká, svařená voda
Kytajci - Číňani

L

Latrina – též fáma
Lávka - prodejna
Lávočka - krámk
Lávočník - drobný kupec, hokynář
Ledokol - ledoborec
Lentočka - bíločervená stužka na čepici, odznak dobrovolců
Letučí otrjady – létající oddíly
Losungy - hesla, např. politická apod.
Lošadí maso – koňské maso
Lujska – kulomet Lewis

M

Machorka – tabák
Makako – pejorativní označení Japonce
Matairašaj - nashledanou
Mělnice - mlýn
Měšočníci - tlumokáři, samozásobitelé, měštlí lidé vozící si zásoby jídla z venkova
Momci – chlapi, vojáci (srbsky)
Musumé - slečna, jap.
Můza – dívka
Myší zoubky - rýže

N

Nabljud'ák - pozorovací balon
Nabljudat - pozorovat
Nablud'ák - vojenský ranec, batoh
Nabludatěl - pozorovatel (např. dělostřelecký)

Načalstvo - důstojníci, vyšší vrstva, velení apod.
Ňafy - peníze
Nahajka - také nagajka, bič
Nary - pryčny
Nastoupit – zaútočit
Nářez - rozkaz
Nestrojová rota - oddíl mimo vlastní korpus bojový, v podstatě oddělení
vozatajské
Nestrojová služba – služba mimo bojové oddíly, správní jednotky apod.
Netrogej - neotravuj
Nižní čin - řadový voják, nižší šarže

O

Obmotky – onuce, ovinovačky
Obmundírovka – stejnokroj
Oboz - trén
Obožňák – vozatajec
Očered' - pořadí, popř. zástup
Odkázat – odepřít poslušnost
Odpusk - dovolená
Okolodek - obvaziště
Opásno - nebezpečno
Osmotr - přehlídka

P

Pajok - denní dávka jídla a jiných potřebných věcí
Palatka - stan
Papácha - zimní čepice
Parovoz – lokomotiva
Pasulja – fazole, ze srb.
Pavouk - ranec, batoh
Pimy - plstěné boty
Pimz - chléb
Pitatělnyje punkty - občerstvovací stanice zřizované občany pro vojáky
pokračující na frontu
Pizdulka - lodička-čepice
Píšča - polévka
Plečo - ruský povel "na rámě zbraň"
Plenní - zajatci
Plevajs - tužka
Ploščad' – náměstí
Podoždí - počkej
Podsolnucha – slunečnicové semínko
Pogony, též pohony - nárameníky, na nichž se nosí odznaky hodnosti
Pojezd – vlak, případně vagon
Polkovoděc – velitel pluku

Popolnenie - doplnění mužstva v jednotce
Poruky - záruky
Posilčik - posel
Poslat v zemelný komitét – popraviti
Post - polní stráž
Potinoha – důstojnický sluha, pucflek
Prazdnovat - slavit
Prevoz - přístav
Pristav - policejní úředník
Progulka – procházka
Prověrka – ranní rozkaz
Přeštěknutí – úprava, zvláště uniformy
Pšeno – jáhly
Pud - ruská váhová míra, cca 16 kg
Pugét - noha
Pulemet - kulomet

R

Ratník, záložní vojín
Rekognoscirovka - průzkum
Rjumka - likérová sklenička, též označení husitského kalichu na výložkách čs. vojáků
Rubaška - vojenská, nejen, blůza

S

Sajka – houska, bulka, bílé pečivo, z čínštiny
Sakura - pivo, jap.
Sapogy - vojenské vysoké boty
Saraj - kolna
Sboný punkt - shromaždiště
Sekret - stanoviště tajné stráže
Simošky – slunečnicová semínka
Siroteček – příslušník 4. pluku
Slabosilná komanda - jednotka rekonvalescentů
Sluchy – pověsti, fámy
Smirno – povel „pozor!“
Smotr - přehlídka
Snarjad - náboj
Sobor – chrám
Sobraní - zábava
Sojuzníci - spojenci
Sotky - ruční granáty
Sotňa - eskadrona, většinou jízdy
Sotrudnik - společník
Sovnarkom - sovětská vláda
Spičky – zápalky

Spirit - vodka, pálenka
Stakan - sklenice, ale také vybuchlá šrapnelová dutina
Stavka - generální štáb
Stojanka - staniční vojenská posádka
Stroj - šik, vojenský útvar; též také výcvik
Stvol - hlaveň pušky
Sudar - pán
Svjaz - spojka

Š

Šaloun - viz. ešalon
Šarovary – kalhoty
Šáška - šavle
Šiněl - vojenský plášť
Škatulka - vagon
Šlupa – malá loďka
Šose - pevně stavěná, široká silnice
Šosa – automatická puška fr. Výrovy značky Chauchat
Šošista - střelec z automatické pušky (lehkého kulometu) značky
Chauchat
Šporna - ostruha
Šrapák - šrapnel
Štakor - štáb korpusu
Štěkačka - kulomet
Štykový útok - útok na bodáky

T

TECHOD – technické oddělení
Těleg - vozík
Těpluška - železniční vagón určený pro přepravu vojska
Trebovanie – žádanka
Trevoga - poplach
Turci - označení poraženců a austrofilů mezi čs. zajatci v Rusku
Ťurma - věznice

U

Uběžiště - ochranná chodba v zákopovém systému, spojovací okop
Úborka - úklid, rayony
Účastek, úsek dráhy určený k ochraně
Udostověření - průkaz totožnosti
Udrat – utéci, dezertovat, uprchnout
Ulejšváci - hanlivý název pro hospodáře roty
Untěr - poddůstojník
Uzbuna – poplach (srbsky)

V

Varenije - zavařenina

Vedeta - hlídka

Versta - ruská míra, 1066,78m

Věstový - posel

Ve stroji, služba – branná služba

Vintovka - puška, ručnice

Viržinka - skládací nosítka

Vodokačky - staniční vodojemy na napájení kotlů lokomotiv

Vor – zloděj

Výť ažky - vysoké boty

Vzít ťagu - utéct

Vzvod - četa

Vzvodný - četař

Z

Zadač, popř. zadača - úkol

Zaňatí - termín pro vojenské cvičení i učení

Zapasný batalion - záložní oddíl (v tomto případě prapor)

Zástava - polní stráž

Zaščitnyj cvět - maskovací barva, např. u oblečení

Záštítník - ochránce

Zemlák - oslovení Rusů mezi muži pocházejícími ze stejné gubernie

Zemlanka – obydlí částečně zapuštěné pod úroveň okolního terénu

Zubrovka - vodka aromatizovaná sibiřskou travinou

Ž

Žalování – plat

Živá voda – vodka

Žižkovo práce – příslušník 3. pluku

(vzít) Žulík(a) - ústup, ustoupit, utéci

„Štefánikův“ reorganizační rozkaz číslo 588

Sepsán dne 16. ledna 1919, publikován však až 28. února 1919.

Vyhlášením a uznáním samostatné Československé republiky byl dosážen cíl našeho revolučního snažení: nezávislost a sjednocení československého národa.

Za těchto okolností mohlo by se další trvání jakýchkoliv revolučních orgánů v československém vojsku na Rusi vykládati jako příznak rozporu v mladém naší republice. V plném pochopení této situace likvidovaly dosavadní vůdčí orgán našeho hnutí Československá národní rada a její odbočky svoji činnost, a tudíž i Sněm československé revoluce, připravovaný OČSNR na Rusi, nebude vládou Československé republiky svolán. Instituce plnomocníků OČSNR a také plukovní a rotní zastupitelstva v dnešní době stávají se zbytečnými.

Vláda Československé republiky je odpovědná jedině národnímu sněmu jakožto projevu vůle všeho národa, a nemůže ani schváliti, ani dopustiti oslabení státní autority, sice by tím utrpěla suverenita národa.

Pokud se týče ústavních práv občanů, kteří jsou v řadách československého vojska na Rusi, byla učiněna opatření, aby jejich právo spolurozhodovati při tvoření ústavy nebylo promlčeno. Kontrolu nad hospodářským a vojenským životem našeho vojska bude vykonávati vojenský inspektorát jakož i vrchní kontrola při ministerstvu vojenství, která pro revisi hospodářství všech částí bude vysílati zvláštní revisní komise. O osvětové činnosti v částech bude vydáno zvláštní nařízení.

Všechny tyto dočasné orgány podléhají konečné kontrole československé vlády, po případě parlamentu Československé republiky. Dosavadní činnost těch, kteří stojí v čele československé vlády, bude zárukou toho, že bude prominuto vše, co by mohlo poškoditi důstojnost našeho národa a zájmy našeho státu. Pevně doufám, že všichni lidé dobré vůle v našem vojsku – a poznal jsem, že je jich mnoho – pochopí

význam situace skutečně vážné a budou ze všech sil podporovati československou vládu a její výkonné orgány v jejich těžké a odpovědné činnosti.

Generál M.R. Štefánik
ministr vojenství⁷¹⁶

⁷¹⁶ Převzato z: J. Kratochvíl, Cesta revoluce, s. 246.

Rozkaz č. 17 ze dne 28. února 1919

Rozkaz doplňující reorganizační rozkaz č. 588

Narižením ministra vojenství ze dne 16. ledna t.r. číslo 588 pozbývají platnosti tyto řády a resoluce I. Sjezdu československého vojska: „Vedoucí orgány československého revolučního hnutí na Rusi“ (přijato I. sjezdem československého vojska ve schůzi, konané dne 26. července 1918), „Řád pro zastupitelstva, jejich pomocné orgány a plnomocníky v československém vojsku“ (přijato sjezdem (sněmem) dne 27. července 1918), „Pravidla pro volbu plukovních zastupitelstev a pomocných orgánů“ (přijato sjezdem (sněmem) dne 28. července 1918).

Disciplinární řád, statut polního soudu, ustanovení k úpravě vnitřní organisace československého vojska a pravidla o zaopatření invalidů československého vojska zůstávají nadále v platnosti.

V důsledku toho rozkazují:

I. Během čtrnácti dnů od vyhlášení tohoto rozkazu v částech ukončí plukovní zastupitelstva i rotné sbory důvěrnické své záležitosti i odevzdají svůj archiv a razítka do plukovní kanceláře plukovního archivu.

V těžce lhuť podají plukovní zastupitelstva i důvěrnické sbory tamtéž finanční uzávěrku i seznamy svého jmění.

II. Se jměním zastupitelstev i důvěrnických sborů budiž naloženo takto:

a) fondy pro invalidy, raněné a nemocné budtež skrze velitele pluku odevzdány finanční správě a připočteny k stejným fondům československého vojska;

b) fondy určené pro osvětové účely i inventář sloužící jim (knihovny, hudební nástroje, materiál notový, sportovní náradí apod.) odevzdají se plukovnímu osvětovému kroužku, který však je povinen, věci sloužící určitým rotám (oddílům), pokud nesvědčí vážné důvody proti

tomu, ponechati i nadále téže části, jestliže je ona opatřila z vlastních peněz;

c) ostatní jmění roty, spravované důvěrnickými sbory, zůstává i nadále jměním roty a budiž ho použito s vyloučením sum, určených rotou k jiným účelům (osvětové, humánní apod.) ve prospěch roty. Jmění spravuje pod dohledem roty rotný skladník a zásobovatel;

d) ostatní jmění plukovních zastupitelstev může být buď úplně nebo z části věnováno:

1. účelům humánním (fondu pro raněné, nemocné, invalidy atd.) nebo

2. účelům osvětovým, nebo

3. rozděleno fondům podle počtu lidí, zapsaných v jednotlivých rotách a odděleních.

Návrh, jak se jměním naložiti, činí plukovní zastupitelstvo, rozhoduje vojenská správa po slyšení velitele pluku.

Neučiní-li plukovní zastupitelstvo v likvidační lhůtě (čtrnáctidenní) příslušného návrhu, rozhoduje vojenská správa, vyslechnuvši pouze velitele části.

III. Podniky jsoucí ve správě nebo majetku plukovních zastupitelstvech nebo rotných důvěrníků, pokud slouží osvětovým účelům, přejímají osvětové kroužky; pokud slouží účelům jiným (jako na příklad plukovní prodejny apod.), přejímá velitelství pluku nebo se likvidují, není-li jich třeba. Za podniky, převzaté plukovním velitelstvím, vyplatí likvidační správa sumy, rovnající se jejich ceně inventárně zjištění. S těmito sumami, stejně i s výtěžky likvidace těchto podniků, budiž naloženo podle ustavení, uvedených sub d).

Velitel československého vojska na Rusi

Generál Syrový⁷¹⁷

⁷¹⁷ Převzato z: J. Kratochvíl, Cesta revoluce, s. 249.

1. Penzenská skupina

Tak se nazývalo bojové seskupení, které zahrnovalo všechny československé esalony západně od řeky Volhy. Skupina byla nezápadněji položena a právě díky překážce v podobě Volhy se zdála být nejvíce ohroženou; ozbrojena byla zpočátku jen zčásti. Tvořily ji části 1. střeleckého pluku, 4. střeleckého pluku, 1. záložního pluku a několik baterií 1. dělostřelecké brigády Jana Žižky. Po dobytí Penzy⁷¹⁸ skupina při postupu na východ zvítězila mimo jiné v bojích o Alexandrovský most,⁷¹⁹ Lipjag,⁷²⁰ Bezenčuku,⁷²¹ u Syzraně⁷²² a Buzuluku⁷²³ (když obzvláště poslední dvě bitvy byly tvrdé, náročné a velmi krvavé). Skupina též obsadila Ufu⁷²⁴ a Samaru.⁷²⁵ 6. července 1918 se spojila s jednotkami západní čeljabinsko - sibiřské skupiny, čímž byla ukončena její izolace.

2. Čeljabinská skupina

Zahrnovala všechny esalony a jednotky od Zlatoustu po Omsk a byla ještě dále rozčleněna na podskupiny ve Zlatoustu, Čeljabinsku, Kurganu, Petropavlovsku, Isik-Kulu a Omsku. Tvořily ji jednotky 2. střeleckého pluku, 3. střeleckého pluku, části 6. střeleckého pluku, štábu 1. střeleckého pluku, štábu a týlu sboru. Po spojení se Sibiřskou skupinou 9. června 1918 ovládla magistrálu od Čeljabinska po Mariinsk.

⁷¹⁸ 29. května. Téhož dne vydává Švec v Penze prohlášení, že Čechoslováci nemají v plánu dělat v Rusku převrat, ale že jim jde pouze o odjezd na západní frontu, nikoliv o zasahování do vnitřních záležitostí ruských.

⁷¹⁹ Tento strategicky důležitý most přes Volhu byl obsazen 30. května. Ve stejný den jedná T.G. Masaryk ve Slovenské lize v Pittsburgu, USA.

⁷²⁰ 4. června. Bohdan Pavlů též vypovídá neutralitu Čechoslováků vůči bolševikům.

⁷²¹ 5. června. V bitvě u Lipjag byl velmi těžce raněn do obou nohou oblíbený velitel 4. pluku poručík Gajer, který na následky zranění zemřel po velkém utrpení 7. června, v den, kdy jednotky plukovníka Wojciechovského obsazují strategické město Omsk na západní Sibiři.

⁷²² 10. června.

⁷²³ 26. června.

⁷²⁴ 4. července.

Od 10. června 1918 se čeljabinsko – sibiřská skupina rozdělila na západní, severozápadní a východní skupinu, z nichž každá měla svůj specifický úkol.

2. Sibiřská skupina

Vznikla 1. června 1918 spojením Mariinské (Eduard Kadlec) a Novonikolajevské podskupiny (Radola Gajda), vytvořených v květnu 1918. Tvořily ji část 7. střeleckého pluku, část 6. střeleckého pluku, 2. záložního pluku a 2. dělostřelecké brigády. Pod velením Radoly Gajdy vedla skupina útoky podél magistrály západním i východním směrem. Byly obsazeny mnohé důležité železniční stanice, na příklad Mariinsk,⁷²⁶ Nižnij-Udinsk,⁷²⁷ Novonikolajevsk.⁷²⁸

4. Vladivostocká skupina

Vznikla 29. června 1918 z velitelství II. střelecké divize, podléhaly jí 5. střelecký pluk, 8. střelecký pluk, část 7. střeleckého pluku a část 2. záložního pluku, tyl a služby II. střelecké divize. Skupině velel ruský generál Michail Konstantovič Diterichs. Tato skupina byla v bojích nejdéle neutrální, do střetnutí vstoupila až 29. června (!) obsazením Vladivostoku. Při postupu na západ vstříc československým jednotkám na Sibíři svedla boje o Nikolsk-Ussurijský,⁷²⁹ Spasskoje⁷³⁰ a

⁷²⁵ 8. července.

⁷²⁶ Nejtěžší boje u této stanice probíhaly 1. června, kdy nakonec došlo ke spojení menších skupin Kadlecovy a Gajdovy.

⁷²⁷ V noci z 27. na 28. května.

⁷²⁸ V noci z 25. na 26. května. Po dobytí města se konstituuje Zatímní sibiřská vláda; podle Kratochvíla (Cesta revoluce), jemuž byl Gajda trnem v oku, údajně zcela pod Gajdovým vlivem.

⁷²⁹ Město obsazeno po dvou dnech tvrdých bojů 5. července.

⁷³⁰ 16. července, ve stejný den, kdy byla vyvražděna rodina posledního ruského cara.

Kaul,⁷³¹ dne 1. září 1918 se spojila s východní čeljabinsko – sibiřskou skupinou. Z části vladivostocké skupiny a některých jednotek bylo vytvořeno v září 1918 velitelství Dálného východu v souvislosti s odchodem Čechoslováků na povolžskou a uralskou frontu. Jeho úkolem bylo zabezpečení týlu jednotek.

⁷³¹ 29. srpna, ve stejný den přijel do Vladivostoku první nevelký transport francouzského koloniálního vojska.

Seznam použitých zkratek

aj. – a jiné

angl. – anglický, z angličtiny

apod. – a podobně

atd. – a tak dále

atp. – a tak podobně

b.d. – bez datace, nedatováno

br. – bratr

c. a k. – císařský a královský

č. – číslo

Čechovojska – československá vojska

čs. – československý

D.V. – Dalibor Vácha, poznámka autora

ed. – editor

edd. – editoři

fr. – francouzský

hod. – hodin

IOO – Informačně Osvětový Odbor, „stovka“

kap. – kapitán

mjr. – major

např. – například

nar. – narozen

ND – Národní divadlo

npor. – nadporučík

OČSNR – Odbočka Československé Národní Rady na Rusi

plk. – plukovník

por. - poručík

pozn. – poznámka

pplk. – podplukovník

prap. - praporčík

příp. – případně

r. – roku

red. – redaktor

resp. – respektive

s. – strana

srov. – srovnej

TECHOD – technické oddělení

tzn. – to znamená

tzv. – tak zvaný

Y.M.C.A.– Young Men's Christian Association

Prameny – Deníky a paměti

ADÁMEK, J., *Trochu vzpomínek z I. světové války a ze zajetí z let 1914 – 1920* (ed. J. Galandauer), in: *Historie a Vojenství* 4, 2002, s. 913 – 934.

BENEŠ, E., *Světová válka a naše revoluce, Vzpomínky a úvahy z bojů za svobodu národa I – III.*, Praha 1935.

BOUČEK, B., *Prosím, aby zápisník byl odevzdán mé ženě jako pozůstalost*, Praha 1998.

Další prameny

Rozkazy 5. střeleckého pluku, VÚA-VHA.

Rozkazy 8. československého střeleckého pluku Slezského – Historie 8. střeleckého pluku Slezského, VÚA-VHA.

BYSTROV, V., *Osud generála, Komentář k některým dokumentům o životě a tragickém konci Sergeje Vojcechovského*, Praha 2007.

Literatura

ALACHVERDOV, G.G. – KUZMIN, N.F. a kol., *Stručné dějiny občanské války v SSSR*, Praha 1962.

Album bývalých příslušníků a zakladatelů 6. střeleckého Hanáckého pluku, Olomouc 1938.

AMBROSE, S.E., *Bratrstvo neohrožených, Rota 506. pluku 101. vzdušné výsadkové divize z Normandie až do Hitlerova Orlího hnízda*, Brno 2002.

AMBROSE, S.E., *Vítězové, Od pláže Utah přes bitvu v Ardenách až k Hitlerovu Orlímu hnízdu*, Brno 2006.

APPLEBYOVÁ, J. – HUNTOVÁ, L. – JACOBOVÁ, M., *Jak říkat pravdu o dějinách, Historie, věda, historie jako věda a Spojené státy americké*, Brno 2002.

Armáda a národ (edd. J. Malypetr – F. Soukup – J. Kapras), Praha 1938.

- Armáda, společnost a první světová válka* (ed. J. Petráš), Jihočeské muzeum, České Budějovice 2002.
- BARTLOVÁ, M. (ed.), *Pop History*, Praha 2003.
- BARTŮNĚK, V., *Anabáze legií*, in: *National Geographic Česká republika* 6, 2004, s. 14 – 25.
- BEAUMONT, A., *Hrdinské činy československých legií*, Praha 1919.
- BENEŠ, V., *Masarykovo dílo v Americe*, Praha 1925.
- BERÁNEK, J., *Zvířata ve válce 1914 – 1918*, in: *Historie a Vojenství* 3, 2007, s. 116 – 117.
- BERÁNEK, J., *Války a zvířata v Manchesteru*, in: *Historie a Vojenství* 3, 2007, s. 118 – 119.
- BERÁNEK, Jaroslav, *Muzeum Velké války*, in: *Historie a Vojenství* 1, 2008, s. 131.
- BERÁNEK, Jaroslav, *Váleční umělci na Střední východu*, in: *Historie a Vojenství* 1, 2008, s. 138-141.
- BERÁNEK, Jaroslav, *Rozmanitost války. Man – Culture – War. The Exhibition in the Flanders Fields Museum*, in: *Historie a Vojenství* 2, 2008, s. 114-117.
- BERZJOKIN, A.V., *USA, Aktivní organizátor a účastník vojenské intervence proti Sovětskému Rusku*, Praha 1953.
- BĚLINA, P., *Slavné porážky, hanebná vítězství, O vztahu novodobého českého národa k válečné minulosti*, in: *Dějiny a Současnost* 11, 2005, s. 40 – 43.
- BIX, H. P., *Hirohito and the Making of Modern Japan*, New York 2001.
- BÍLEK, Jiří, „*Armáda jde s lidem*“. *K úloze československé armády ve dnech února 1948*, *Historie a Vojenství* 1, 2008, s. 59-74.
- BLÁHA, S., *Co dal Masaryk armádě a brannosti národa*, Praha 1990.
- BLANDFORD, E., *Obě strany invaze*, Praha 2005.
- BLOK, A., *Poslední dny carské vlády*, Praha 1923.

- BLOK, A., *Dvanáct*, Praha 1977.
- BOROVAN, V., *Historie československého vojenského letectva 1914 – 1945*, Praha 1998.
- BORSKÝ, L., *Znovunabytí samostatnosti*, Praha 1928.
- BORSKÝ, L., *Z civilního generálního štábu*, Praha 1924.
- BROFT, M. – DANGL, V. a kol., *Vojenské dějiny Československa, II. díl, 1526 -1918*, Praha 1986.
- BROKLOVÁ, E., *Prezident Republiky československé, Instituce a osobnost T. G. Masaryka*, Praha 2001.
- BROŽ, I., *Masarykův vyzvědač*, Praha 2004.
- BŘACH, R., *Pátrání po originálech, Shořely ve Štefánikově letadle originály čs. – francouzských vojenských smluv?*, in: *Přísně tajné!* 1, 2005, s. 39 – 47.
- BŘACH, B., *Úvahy představitelů francouzské vojenské mise z let 1919 – 1925 o úloze Československa v různých variantách konfliktu*, in: *Historie a Vojenství* 2, 2003, s. 284 – 312.
- BRUSILOV, A.A., *Vzpomínky na světovou válku a vlastní životopis*, Praha 1929.
- BUBNOV, A. – POKROVSKIJ, M. – THOMAS, J., *Dějiny občanské války v Rusku 1917 – 1921*, Praha nedatováno.
- BURKE, P., *Variety kulturních dějin*, Brno 2006.
- CECHMAJTR, Arnošt, *Sestra Věra. Dobrovolník 10. roty*, Brno nedatováno.
- CENDARARS, B., *Uříznutá ruka*, Praha 2000.
- CONNAUGHTON, R., *Vycházející slunce a skolený medvěd, rusko – japonská válka 1904 – 1905*, Praha 2004.
- CROZIER, Brian, *Vzestup a pád sovětské říše*, Praha 2004.
- ČAPEK, K., *Hovory s TGM*, Praha 1969.

ČECH, Zdeněk, *Potlučený lev aneb Od monarchie k republice*, Řitka 2006.

ČECHUROVÁ, J., *Karel Kramář – vůdce české pravice?, Nedostatečná vůle k moci prvního československého premiéra*, in: *Dějiny a Současnost* 11, 2007, s. 37 – 40.

ČEJKA, Z., *Československé Nieuporty*, Historické sešity 1, Praha 1998.

ČERVINKA, V., *Naši na Sibiři, Kapitoly vlastní i cizí*, Praha 1920.

ČERMÁK, P., *Cestou ke svobodě*, Brno nedatováno.

ČERVINKA, J., *Trp, kozáče, budeš atamanem*, Praha 1929.

ČERVINKA, J., *Cestou našeho odboje*, Praha nedatováno.

Česká společnost a první světová válka (ed. J. Petráš), Jihočeské muzeum, České Budějovice 1998.

Československá legie ve Francii, První sborník francouzských legionářů k desátému výročí samostatnosti Českoslov. republiky, Praha 1928.

Československé legie a první světová válka (ed. J. Petráš), Jihočeské muzeum, České Budějovice 2001.

Československé legie v Rusku, Sborník příspěvků z kolokvia 9.5. 2001 v Praze (ed. V. Veber), Praha 2003.

Českoslovenští legionáři, Rodáci a občané okresu České Budějovice (ed. M. Ctiborová), České Budějovice 2000.

Českoslovenští legionáři, Rodáci a občané okresu Prachatice (ed. J. Krejčová), Prachatice 2000.

Českoslovenští legionáři, Rodáci a občané okresu Pelhřimov (ed. Z. Martínek), Pelhřimov 2000.

Českoslovenští legionáři, Rodáci a občané okresu Strakonice (ed. J. Olejník), Strakonice 2000.

Českoslovenští legionáři, Rodáci a občané okresu Jindřichův Hradec, (ed. J. Psíková), Jindřichův Hradec 2001.

ČORNEJ, Petr, *Lipanské ozvěny*, Praha 1995.

- Čs. legionáři okresu Rychnov nad Kněžnou 1914 – 1921 (ed. J. Juza), Rychnov na Kněžnou 1998.
- DAVIES, N., *Boj o Varšavu, Povstání Poláků proti nacistům 1944*, Praha 2005.
- DAVIES, N., *Bílý orel, Rudá Hvězda, Polsko – sovětská válka 1919 – 1920 a „Zázrak nad Vislou“*, Praha 2006.
- DAVIES, Norman – MOORHOUSE, Roger, *Mikrokosmos. Portrét jednoho středoevropského velkoměsta*, Praha 2006.
- Deník plukovníka Švece* (ed. J. Kudela), Praha 1923.
- Deník Zdeňka Rejmana* (ed. K. Pichlík), in: *Historie a Vojenství* 3, 2000, s. 658 – 686.
- DĚDKOVÁ, L., *Prameny k hospodářské a finanční politice ruských legií*, in: *Historie a vojenství* 3, 1970.
- DOLEŽAL, J., *80 let T.G. Masaryka*, Praha 1929.
- DOTSENKO, P., *The Struggle for a Democracy in Siberia 1917-1920, Eyewitness Account of a Contemporary*, Stanford, California, USA 1983.
- DOUBEK, Vratislav, *Česká politika a Rusko (1848 – 1914)*, Praha 2004.
- DRTINA, Prokop, *Československo můj osud. Kniha života českého demokrata 20. století. Kniha první. Přes Mnichov do emigrace*, Praha 1991.
- DUBÁNEK, M., *Pevnost Vladivostok a československé legie v Rusku*, in: *Historie a Vojenství* 2, 2007, s. 64 – 75.
- DUFKA, J., *Přál jsem si mít křídla, Vzpomínky hluckého legionáře z let 1919-1920*, Velehrad 2002.
- DÝMA, J., *Anabase, Úvahy a besídky uveřejněné v Rusku 1918 – 1919*, Praha 1922.
- ELIÁŠ, A. – PASÁK, T. – MOŽNÁ-MEISNEROVÁ, F., *V boji a zajetí, Příběh legionáře a důstojníka Aloise Eliáše*, Praha 1999.

Everyday Life In Early Soviet Russia, Taking the Revolution Inside (edd. Ch. KIAER – E. NAIMAN), Bloomington, USA 2006.

FERGUSSON, N., *Nešťastná válka*, Praha 2004.

FIBICH, K., *Povstalci I., Stopami ke Zborovu*, Praha 1938.

FIBICH, K., *Povstalci II., Mogila*, Praha 1938.

FIBICH, K., *Povstalci III., Povolžská fronta*, Praha 1938.

FIBICH, K., *Povstalci IV., Bajkal – Vladivostok*, Praha 1938.

FIBICH, K., *Povstalci V., Vladivostok – ČSR*, Praha 1938.

FIC., V. M., *Československé legie v Rusku a boj za vznik Československa 1914 – 1918, I. díl, Vznik československých legií v Rusku 1914 – 1918, Ruská otázka a boj za svobodný stát*, Praha 2006.

FIC., V. M., *Československé legie v Rusku a boj za vznik Československa 1914 – 1918, II. díl, Bolševici a československé legie, Počátek jejich ozbrojeného konfliktu, Březen – květen 1918*, Brno 2007.

FIDLER, J., *Generálové legionáři*, Brno 1999.

FIDLER, J., *Unifikace československé branné moci*, in: *Vojenské rozhledy* 4, 1999.

FIDLER, J., *Význam francouzské vojenské mise pro výstavbu československé branné moci*, in: *Vojenské rozhledy* 2, 1999.

FIDLER, J., *Zborov 1917*, Brno 2003.

FIDLER, J., *Velitelé vyšších velitelství čs. branné moci v letech 1918 – 1939*, in: *Historie a Vojenství* 4, 1999, s. 848 – 872.

FIGES, O., *Lidská tragédie, Ruská revoluce 1891-1924*, Praha 2000.

FIGES, Orlando, *Natašín tanec. Kulturní historie Ruska*, Praha-Plzeň 2004.

FILÍPEK, Š., *Horší než gestapo, Životní osudy novináře Karla Horkého*, *Dějiny a Současnost* 5, 2007, s. 17 – 20.

FINK, P., *Voják sedmé velmoci*, Brno 1945.

- FINK, Pavel, *Bílý admirál: Profil kolčakovštiny, Poznámky a dokumenty, Ze zápisníku válečného korrespondenta*, Praha 1921.
- FINK, P., *Mezi mohylami, Knihy „Bílý admirál“ díl druhý, Glossy a materiály, Ze zápisníku válečného korespondenta*, Praha 1922.
- FINK, P., *Válčící národ*, Praha 1925.
- FIRSOV, J., *Hektografické materiály a korespondence v propagandě patriotického hnutí českých a slovenských zajatců v Rusku*, in: *Historie a Vojenství* 1, 2003, s. 23 – 36.
- FIRSOF, E. F., *Rukopisnyje žurnaly na rodnom jazyke češskich dobrovolcev v Rosii v 1916-1917 gg, ili Čechia – zemja obětovanája*, in: *Pervaja Mirovaja vojna v literaturach i kulture zapadnych i južnych slavjan* (ed T. H. Vydagova a kol.), s. 221 – 236.
- FIŠERA, J., *Válečné hroby ve Francii*, Praha 2003.
- FITZPATRICK, S., *The Russian Revolution*, New York, USA 2001.
- FLEISCHMANN, V., *Paměti lékaře, 1910 – 1920*, Praha 2002.
- Fragment osobního deníku Karla Novotného a trosky pozůstalosti*, archiv autora
- Fragmenty pozůstalosti kapitána ruských legií Jaroslava Čecha*, archiv autora.
- FOUCAULT, Michel, *Dějiny sexuality III, Péče o sebe*, Praha 2003.
- FRANCEK, J., *Zločin a trest v českých dějinách*, Praha 1999.
- FRYŠČOK, M.A., *Legionáři, car a rudá vlajka*, Brno 1998.
- FUČÍK, J., *Soča (Isonzo) 1917*, Praha – Litomyšl 1999.
- FUČÍK, J., *Piava 1918*, Praha 2001.
- FUČÍK, J., *Osmadvacátníci, Spor o českého vojáka I. světové války*, Praha 2006.
- FUČÍK, J., *Boje Britů s rakousko – uherskou armádou v r. 1918*, in: *Historie a Vojenství* 3, 2000, s. 507 – 554.

- FUČÍK, J., *K posledním bojům a rozpadu rakousko – uherské armády v říjnu 1918*, in: *Historie a Vojenství* 1, 1999, s. 26 – 51.
- FUČÍK, J., *Na Piavě zvečera, Aneb jak jsme nikdy nebojovali*, in: *Dějiny a Současnost* 12, 2006, s. 40 – 43.
- GAJDA, R., *Moje paměti*, Praha 1920.
- GALANDAUER, J., *Bitva u Zborova*, Praha 2002.
- GALANDAUER, J., *T.G. Masaryk a vznik ČSR*, *Slovo k historii* 14, Praha 1988.
- GALANDAUER, J., *O samostatný československý stát 1914-1918*, Praha 1992.
- GALANDAUER, J., *Hrob Neznámého vojína v proměnách času*, in: *Historie a Vojenství* 2, 1999, s. 251 – 273.
- GALANDAUER, J., *Cesty učeného dobrodruha Aloise Musila*, in: *Dějiny a Současnost* 4, 2003, s. 2 – 5.
- GALANDAUER, Jan, *Povstaňte až bude třeba! Mýtus bitvy u Zborova*, in: *Dějiny a Současnost* 1, 2008, s. 14-16.
- GEBHART, J. – KUKLÍK, J., *Druhá republika 1938 – 1939, Svár demokracie a totality v politickém, společenském a kulturním životě*, Praha – Litomyšl 2004.
- GEBHART, J. – ŠEDIVÝ, I. (edd.), *Česká společnost za velkých válek 20. století, Pokus o komparaci*, Praha 2003.
- GLENNY, M., *Balkán 1804-1999, Nacionalismus, válka a velmoci*, Praha 2003.
- GREGOROVIČ, M., *Kapitoly o českém fašismu*, Praha 1995.
- GREGOROVIČ, M., *První československý odboj, Čs. legie 1914-1920*, Praha 1992.
- HAFFNER, S., *Německá revoluce 1918 – 1919*, Brno 1998.
- HÁJKOVÁ, D., *Role propagandy ve válečných aktivitách T.G. Masaryka od vypuknutí války do ledna 1917*, in: *Historie a Vojenství* 1, 2000, s. 14 – 37.

- HÁJKOVÁ, D., *Masarykův exil, Svědectví dopisů*, in: *Historie a Vojenství* 1, 2003, s. 74 – 86.
- Haličská fronta roku 1914 v dopisech z pozůstalosti Jana Heidlera* (ed. J. Bouček), in: *Historie a Vojenství* 2, 2003, s. 337 – 343.
- HANÁKOVÁ, P., *Jakou má pohled historii? Dějiny umění, vizuální studia a vizuální obrat*, in: *Dějiny a Současnost* 6, 2007, s. 30 – 32.
- Jiří HANUŠ – Radomír VLČEK (edd.), *Interpretace ruské revoluce 1917*, Brno 2008.
- HANZLÍK, F., *Legie v Rusku, v Itálii a ve Francii 1914-1918 na cestě k samostatné Československé republice*, in: *Demokratické principy vzniku Československa, Sborník referátů z vědecko-osvětové konference k 80. výročí vzniku ČSR*, Brno 1998, s. 23 – 38.
- HART, L., *Historie první světové války*, Brno 2001.
- HAŠEK, J., *Osudy dobrého vojáka Švejka*, Praha 1983.
- HAŠEK, J., *Povídky z Ruska*, Praha 1925.
- HAŠEK, J., *Velitelem města Bugulmy: z tajemství mého pobytu v Rusku*, Praha 1966.
- HAŠEK, J., *Povídky II*, Praha 1988.
- HAUNER, M., *Masaryk v Rusku a v Americe, Kolem dvou dopisů Seton – Watsonovi*, in: *Historie a Vojenství* 2, 2003, s. 344 – 353.
- HAVEL, Petr, - HODÍK, Milan, *Stravování jako součást zaopatření vojáků c. (a) k. armády do roku 1918*, in: *Historie a Vojenství* 4, 2002, s. 860 – 883.
- HAVEL, Petr, *Sloužit až do roztrhání těla, Doba vojákova „ležení“ od konce třicetileté války dodnes*, in: *Dějiny a Současnost* 12, 2006, s. 30 – 32.
- HAVEL, Petr – HODÍK, Milan – LANDA, Pavel, *Vojenská kuchařka totiž Kuchařská kniha c. a k. vojska se 178 recepty, mnoha vyobrazeními a odbočkami až do současnosti*, Praha 2004.

HAVRÁNEK, J., *Rodina jako stále pevná základna společnosti za 1. a 2. světové války*, in: *Historie a Vojenství* 1, 2003, s. 71 – 73.

HEŘTOVÁ, Y., *Zákopová válka*, Praha 1983.

HLAVÁČKOVÁ, Ludmila – SVOBODNÝ, Petr, *Dějiny pražských lékařských fakult 1348-1990*, Praha 1993.

HODÍK, M., *Pohodlí jen pro vyvolené, C. (a) k. vojsko na vozech*, in: *Dějiny a Současnost* 12, 2006, s. 37 – 39.

HONZÍK, M., *Legionáři*, Praha 1990.

HONZÍKOVÍ, M. a H., *1914 – 1918, Léta zklázy a naděje*, Praha 1984.

HORSEFALL, J. – CAVE, N., *Cambrai 1917, „Pravý hák“ Hindenburgova linie*, Brno 2002.

HOŘEC, J., *První kroky svobody, Podkarpatská Rus 1918-1921*, Praha 1999.

HOTMAR, J., *Zrození svobody 1914 – 1918*, Brno 2005.

HOURA, R., *Hudba České družiny* (ed. B. Pešek), in: *Historie a Vojenství* 3, 1999, s. 619 – 630.

HRABICOVI, P. a Z., *Zapomenutý generál Karel Klapálek*, Praha 2006.

HRBEK, J., *Velká válka na moři, 1. díl – rok 1914*, Praha 2001.

HRBEK, J., *Velká válka na moři, 2. díl – rok 1915*, Praha 2001.

HRBEK, J., *Velká válka na moři, 3. díl – rok 1916*, Praha 2001.

HRBEK, J., *Velká válka na moři, 4. díl – rok 1917*, Praha 2002.

HRBEK, J., *Velká válka na moři, 5. díl – rok 1918*, Praha 2002.

HRDLIČKA, Aleš, *Bohemia a Čechové*, in: *National Geographic Česko* 9, 2007, s. 4-20.

Husitská tradice a československé legie 1914-1920, Českoslovenští legionáři rodáci okresu Tábor (ed. P. Brátka), Tábor 1999.

CHÁB, V., *Bachmač*, Praha 1948.

- CHARVÁT, J., *Cestou ze Sibíře do vlasti* (ed. L. Císařovská), Praha 2001.
- CHURCHILL, W.S., *Světová krize 1911 – 1918, Kniha I. 1911 – 1914*, Praha 1932.
- CHURCHILL, W.S., *Světová krize 1911 – 1918, Kniha II. 1915*, Praha 1932.
- CHURCHILL, W.S., *Světová krize 1911 – 1918, Kniha III. 1916 – 1918*, Praha 1932.
- JÄCKEL, E., *Německé století, Historická bilance*, Praha 2004.
- JAKL, T. – POLČÁK, Z., *Výstava Rudolf Medek – voják*, in: *Historie a Vojenství* 2, 2007, s. 110 – 111.
- JAKL, T. – POLČÁK, Z., *Zborov – výstava k 90. výročí bitvy*, in: *Historie a Vojenství* 3, 2007, s. 100 – 102.
- JAKL, Tomáš, *Pocta hrdinům obou světových válek v Buzuluku*, in: *Historie a Vojenství* 4, 2007, s. 116.
- JAKL, Tomáš, *K názvům pluků čs. legií v Rusku*, in: *Historie a Vojenství* 2, 2008, s. 151.
- JANIN, M., *Moje účast na československém boji za svobodu*, nedatováno.
- JANKA, O., *Generál Stanovský, Letec a gentleman*, Praha 1997.
- JAWORSKI, R., *Mezi politikou a trivialitou, Sudetoněmecké grenzlandromány, 1918 – 1938*, in: *Dějiny a Současnost* 1, 2004, s. 27 – 31.
- JIROUŠEK, B., *Jaroslav Goll, Role historika v české společnosti*, České Budějovice 2006.
- KALETA, Petr – MARTÍNEK, František – NOVOSAD, Lukáš, *Národnostní otázka v Polsku a Československu v meziválečném období: Sborník z mezinárodní vědecké konference*, Praha 2005.
- KÁPAR, J., *Cestou kamenitou*, Cleveland, Ohio, USA 1919.
- KAPLICKÝ, V., *Gornostaj*, Praha 1982.

- KÁREK, O., *Radola I., Zborov*, Praha 1927.
- KÁREK, O., *Radola II., Dobyvatel Sibiře*, Praha 1927.
- KÁREK, O., *Radola III., Ataman Radola*, Praha 1927.
- KÁRNÍK, Z., *České země v éře První republiky (1918-1938), Díl První, Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918-1929)*, Praha 2000.
- KÁRNÍK, Z., *České země v éře první republiky (1918 – 1938), Díl Druhý, Československo a české země v krizi a v ohrožení (1930 – 1935)*, Praha 2002.
- KÁRNÍK, Z., *České země v éře první republiky (1918 – 1938), Díl Třetí, O přežití a o život (1936 – 1938)*, Praha 2003.
- KÁRNÍK, Z., *Osobní korespondence jako vícestupňová politická instruktáž (Poznámky k dopisům Edvarda Beneše bratru Vojtovi do USA za Velké války)*, in: *Historie a Vojenství* 1, 2003, s. 44 – 49.
- KEEGAN, J., *První světová válka*, Praha-Plzeň 2003.
- KHVOSTOV, M., *The Russian Civil War II., White Armies*, New York, USA, 2005.
- KISCH, E.E., *Vojákem pražského sboru*, Praha 1965.
- KLEVANSKIJ, A. C., *Českoslovenští internacionalisté a legionářský sbor v Rusku*, Praha 1973.
- KLÍMA, J., *Pod německou vlajkou, Příběh jedné koloniální říše*, Praha 2005.
- KLIMEK, A., *Velké dějiny země Koruny české, sv. XIII., 1918-1929*, Praha 2000.
- KLIMEK, A., *Jak se dělal mír roku 1919, Československo na konferenci ve Versailles, Slovo k Historii 19*, Praha 1989.
- KLIMEK, A. – HOFMAN, P., *Vítěz, který prohrál, Generál Radola Gajda*, Praha – Litomyšl 1995.
- KLIMEK, A., *Vítejte v první republice*, Praha 2003.

KLIMENT, CH. K. – NAKLÁDAL, B., *Slovenská armáda 1939 – 1945*, Praha 2006.

KLIMENT, J., *Zápisky legionářovy, Ze života a bojů na Rusi ve světové válce v letech 1914 – 1919*, Středokluky 2005.

Knih a národ 1939-1945 (ed. V. Poláček), Praha-Litomyšl 2004.

K novověkým sociálním dějinám českých zemí I., Čechy mezi tradicí a modernizací 1566 – 1848 (edd. Z. Kárník – J. Štaif), Praha 1999.

K novověkým sociálním dějinám českých zemí IV., Zvraty a převraty 1939 – 1992 (edd. Z. Kárník – J. Měchýř), Praha 2001.

K novověkým sociálním dějinám českých zemí VI., Sociální dějiny dnes (edd. J. Čechurová – J. Štaif), Praha 2002.

KOCOUREK, K.A.M., *Aktivní nebo pasivní revoluce doma? Vzpomínky Viktora Dyka, Josefa Svatopluka Machara a Aloise Rašína z vězení během Velké války (1914 – 1918)*, in: *Historie a Vojenství* 1, 2003, s. 106 – 125.

KOKOŠKA, Stanislav, *Praha v květnu 1945. Historie jednoho povstání*, Praha 2005.

kol. autorů, *Vojenský zeměpisný ústav, Historie, tradice a odkaz*, Praha 2004.

kol. autorů, *Dějiny vojenského umění, Vojenské umění v období imperialismu*, Praha 1955.

kol. autorů, *Šumava, příroda, historie, život*, Praha 2004.

kol. autorů, *Tam a zpátky, 15 próz o první světové válce*, Praha 1964.

KOLDINSKÁ, Marie – ŠEDIVÝ, Ivan, *Válka a armáda v českých dějinách. Sociohistorické črty*, Praha 2008.

KOPTA, J., *Třetí rota*, Praha 1947.

KOPTA, J., *Třetí rota na Magistrále I.*, Praha 1931.

KOPTA, J., *Třetí rota na Magistrále II.*, Praha 1935.

KOPTA, J., *Třetí rota doma I.*, Praha 1935.

- KOPTA, J., *Třetí rota doma II.*, Praha 1935.
- KOPTA, Josef, *Cestou k osvobození, cestou z Irkutska na východ* 1919.
- KOŘALKA, J., *Mitteleuropa Friedricha Neumanna jako plán německé hegemonie v Evropě za první světové války*, *Dějiny a Současnost* 1, 20033, s. 12 – 16.
- KOSINA, J., *Velikáni našich dějin, Obrazy životopisné a kulturní*, Praha 1933.
- KOUDELKA, J., *Sociální demokracie v československé revoluci*, Plzeň 1920.
- KOURA, P., *Podplukovník Josef Balabán, Život a smrt velitele legendární odbojové skupiny „Tři králové“*, Praha 2003.
- KOVÁČ, D., *Dějiny Slovenska*, Praha 2002.
- KOVTUN, J., *Masarykův triumf*, Praha 1991.
- KOVTUN, J., *Republika v nebezpečném světě, Éra prezidenta Masaryka 1918 – 1935*, Praha 2005.
- KRATOCHVÍL, J., *Cesta revoluce*, Praha 1928.
- KRÁL, V., *Intervenční válka československé buržoazie proti Maďarské sovětské republice v roce 1919*, Praha 1954.
- KRAMÁŘ, K., *Paměti*, nedatováno.
- KRAMÁŘ, K., *Jak jsme začínali...*, *Vzpomínky Karla Kramáře na počátky v české politice*, in: *Dějiny a Současnost* 11, 2007, s. 41 – 43.
- KRBCOVÁ, I., *František Kupka a Otto Gutfreund v letech 1914 – 1918*, *Historie a Vojenství* 1, 2007, s. 116 – 118.
- KRBCOVÁ, I., *Nové přírůstky, Urna z pozůstalosti divizního generála Václava Kopala*, in: *Historie a Vojenství* 2, 2007, s. 122.
- KREČMER, J., *Obrácení policejního komisaře Oliče*, in: *Přísně tajné!* 1, 2005, s. 30 – 38.
- KREJČÍ, F.V., *U sibiřské armády*, Praha 1922.

- KRETŠÍ, J., *Vznik a vývoj československé legie v Itálii*, Praha 1928.
- Kronika Československé legie ve Francii, Kniha první, Rota Nazdar 1914-1916* (ed. J. Boháč), Praha 1938.
- Kronika obce Javorník*, archiv autora.
- KRUČININ, Alexandr, *Zborov v Jekatěrinburgu*, in: *Historie a Vojenství* 1, 2008, s. 131.
- KŘEN, J., *Dvě století střední Evropy*, Praha 2005.
- KŘÍŽEK, J., *Penza, Slavná bojová tradice Čs. rudoarmějců*, Praha 1955.
- KŘÍŽEK, J., *Dvacátý transport čs. legií*, Praha nedatováno.
- KUBÍK, L., *Těšínský konflikt, Dramatické okamžiky česko-polských vztahů*, Olomouc 2001.
- KUBÍN, Z., *Osudy čtyř veteránů, Životní příběhy příslušníků československých zahraničních jednotek*, Praha 2004.
- KUČERA, Martin, *Múzy v ozvěně zbraní: K válečnému prožitku kulturních tvůrců v českých zemích*, in: *Moderní dějiny* 8, 2000, s. 7 – 52.
- KUDELA, I., *O slavné bitvě u Zborova*, in: *Vojenské rozhledy* 1, 2005.
- KUDELA, I., *Aksakovská tragedie, Smrt plk. Josefa Švece*, in: *Vojenské rozhledy* 3, 2003.
- KUDELA, I., *PhDr. Josef Kudela (1886 – 1942) a první československý odboj*, in: *Historie a Vojenství* 1, 2003, s. 156 – 173.
- KUDELA, J., *Generál St. Čeček, Velitel povolžské fronty*, Brno 1930.
- KUDELA, J., *S naším vojskem na Rusi I., V době příprav*, Brno 1922.
- KUDELA, J., *S naším vojskem na Rusi II., Na druhou frontu*, Brno 1923.
- KUDELA, J., *Přehled vývoje čsl. revolučního hnutí na Rusi, Do odchodu čsl. armádního sboru z Ukrajiny*, Praha 1923.
- KUDELA, J., *Československý odboj doma*, Praha 1928.

- KUDELA, J., *Bohumil Čermák, Předseda čsl. revoluční organizace v Rusku*, Praha 1930.
- KUDLÁČ, A.K.K., *Příběh(y) volné myšlenky*, Praha 2005.
- KUHN, T.S., *Struktura vědeckých revolucí*, Praha 1997.
- Kultura jako téma a problém dějepisců* (edd. T. Borovanský – J. Hanuš – M. Řepa), Brno 2006.
- KUTÍLKOVÁ, D., *K problematice stejnokrojů československé jednotky v Rusku v letech 1914 – 1917*, in: *Historie a Vojenství* 4, 2001, s. 796 – 815.
- KUTÍLKOVÁ, D., *K problematice stejnokrojů příslušníků československé jednotky v Rusku v roce 1918*, in: *Historie a Vojenství* 4, 2002, s. 884 – 912.
- KUTÍLKOVÁ, D., *K problematice stejnokrojů Československého vojska na Rusi 1919 – 1920*, in: *Historie a Vojenství* 2, 2003, s. 397 – 420.
- KVAČEK, R., *První světová válka a česká otázka*, Praha 2003.
- KVASNIČKA, J., *Československé légie v Rusku 1917 – 1920*, Bratislava 1963.
- K vítězné svobodě, 1914 – 1918 – 1928*, Praha 1928.
- LANGER, F., *Železný vlk, Příběhy z naší anabase*, Praha 1933.
- LANGER, F., *Ráno*, Praha 2000.
- LANGER, F., *Vítězové*, Praha 2000.
- LANGER, F., *Jízdní hlídka*, Praha 2000.
- LANGER, F., *Pes 2. roty*, Praha 1923.
- LANGER, F., *Legionářské prózy, Železný vlk, Z časů legií*, Praha 2003.
- LASOVSKÁ, F., *Sokolstvo za války a převratu, Příspěvek k dějinám odboje*, Praha 1928.
- LÁŠEK, P. – VANĚK, J., *Obrněná drezína Tatra T18*, Praha 2003.

- LAWRENCE, T.E., *Sedm sloupů moudrosti, Historie jednoho triumfu*, Praha 1998.
- LE CHENE, E., *Mlčenliví hrdinové, Hrdinství a oddanost zvířat ve válce*, Praha 2005.
- LENDEROVÁ, M. – JIRÁNEK, T. – DOUŠOVÁ, H., *Dějiny každodennosti „dlouhého“ 19. století, 1. díl: Dějiny hmotné kultury*, Pardubice 2001.
- LENDEROVÁ, M., *Chytila patrola aneb prostituce za Rakouska i republiky*, Praha 2002.
- LENDEROVÁ, Milena – RÝDL, Karel, *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*, Praha 2006.
- Legionáři ze Sobotecka* (ed. F. Staška), Sobotka 1998.
- Legionářská odysea, Deník Františka Prudila z ruské fronty* (ed. Oldřich Jurman), Praha 1990.
- Legionářský almanach 1923*, Praha 1923.
- LISÁ, M. – KRÁL, K., *Československé vojenské lékárenství 1918 – 1928*, in: *Historie a Vojenství* 4, 2001, s. 816 – 831.
- Listy Aloise Rašína z vězení manželce a dětem* (ed. J. Čechurová), in: *Historie a Vojenství* 1, 2003, s. 87 – 93.
- MACMILLANOVÁ, M., *Mírotvůrci, Pařížská konference 1919*, Praha 2004.
- MACHAČOVÁ, J. – MATĚJČEK, J., *Sociální pozice národnostních menšin v českých zemích 1918 – 1938*, Opava 1999.
- MACHO, Peter, *Fenomén husitství v životopisných textoch o Štefánikovi v medzivojnovom období*, Drda, Miloš – Vybíral, Zdeněk (edd.), *Husitský Tábor Supplementum* 3, Tábor 2007, s. 169 – 179.
- MACHO, Peter, *Bohatýr i mučedník. Mýtus Milana Rastislava Štefánika*, in: *Dějiny a Současnost* 7, 2008, s. 14-16.
- MAREK, J., *Hraničářská kalvárie, Příběhy posledních obránců Masarykovy republiky na severu Čech a Podkarpatské Rusi v letech 1938 – 1939*, Cheb 2004.

- MAREK, J., *Knihovna na křižníku Sankt Georg*, in: *Přísně tajné!* 6, 2000, s. 59 – 80.
- MAREK, J., *Příběhy starých battledressů, Zapomenuté příběhy o statečnosti*, Cheb 2001.
- MAREK, J., *Háchovi Melody Boys, Kronika českého vládního vojska v Itálii 1944 – 1945*, Cheb 2003.
- MAREK, J., *Piráti svobody, Čeští námořníci v letech 1918 – 1921*, Cheb 2002.
- MAREK, J., *Žraloci císaře pána, Čeští námořníci na rakouských ponorkách 1914-1918*, Cheb 2001.
- MAREK, Jindřich, *Geneze velitelství „Alex“ a jeho vliv na události v květnu 1945*, in: *Historie a Vojenství* 4, 2007, s. 70-88.
- MARŠÁLEK, Z., *Pan prezident jede na manévry, T.G. Masaryk na závěrečných cvičeních branné moci v roce 1922*, in: *Dějiny a Současnost* 12, 2006, s. 33 – 36.
- MASARYK, T.G., *Světová revoluce*, Praha 1925.
- MASARYK, T.G., *Nesnáze demokracie, O bolševictví*, Praha 1990.
- MASARYK, T.G., *Palackého idea národa českého*, Praha 1947.
- MÁŠOVÁ, Hana, *Bojovník s demokracií – lékař a úředník Ladislav Prokop Procházka*, in: Karel ČERNÝ – Petr SVOBODNÝ (edd.), *Historia Medicina Kultura. Sborník k dějinám medicíny*, Praha 2006, s. 189-204.
- MATĚJČEK, J., *Formování sociální skupiny horníků uhlí v českých zemích (1800 – 1914)*, Opava 1990.
- MATLOFF, M., *Dějiny americké armády*, Praha 1999.
- MATUŠŮ, J. a kol., *Vitajte na Hovězí, Sborník vyprávění z časů dávných i nedávných*, Hovězí 2004.
- MEDEK, J., *Třetí batalion*, Praha nedatováno.
- MEDEK, R., *Ohnivý drak*, Praha 1935.
- MEDEK, R., *Veliké dni*, Praha 1935.

- MEDEK, R., *Ostrov v bouři*, Praha 1936.
- MEDEK, R., *Mohutný sen*, Praha 1930.
- MEDEK, R., *Anabase*, Praha 1931.
- MEDEK, R., *O našich legiích, dětech a zvířátkách v Sibiři*, Praha 1933.
- MEDEK, R., *Plukovník Švec*, Praha 1930.
- MEDEK, R., *Fud'a'an*, in: *Cesta*, Týdeník pro literaturu, život a umění, čísla 1 a 2, ročník IV., 1922.
- MEDEK, R., *Pout do Československa, Válečné paměti a vzpomínky z let 1914-1920 I., V mundůru Rakouska-Uherska*, Praha nedatováno.
- MEDEK, R., *Pout do Československa, Válečné paměti a vzpomínky z let 1914-1920 II., Matka Slavie a matuška Rossija*, Praha nedatováno.
- MEDEK, R., *Pout do Československa, Válečné paměti a vzpomínky z let 1914-1920 III., Stará brigáda*, Praha nedatováno.
- MEDEK, R., *Pout do Československa, Válečné a paměti a vzpomínky z let 1914-1920 IV., V zajetí ruské revoluce*, Praha nedatováno.
- MEDEK, R. – HOLEČEK, V., *Bitva u Zborova a československý odboj*, Praha 1923.
- MEDEK, R., *Legionářství ve vlasti*, Praha 1924.
- MEDEK, R., *Blaník, Úvahy, poznámky, sny, výzvy a dokumenty o československém revolučním vojsku 1916-1920*, Praha 1921.
- MEDEK, Rudolf, *Lví srdce. Básně 1914 – 1918*, Irkutsk 1919.
- MELTON, C. W., *Between War and Peace, Woodrow Wilson and the Siberian Expeditionary Force in Siberia, 1918 – 1921*, Macon, USA, 2001.
- MENGER, J., *Jaroslav Hašek, Vězeň číslo 294217*, Praha 1934.
- MERRIDALEOVÁ, Catherine, *Ivanova válka: Rudá armáda 1939-45*, Praha-Plzeň 2007.

- MICIŇSKA, M., *Flying University, The Women's Struggle For The Higher Education In Russian Poland (Late 19th Century)*, in: *Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku po 20. století v zasetí historiografie* (edd. K. Čadková – M. Lenderová – J. Stráníková), s. 313 – 322, Pardubice 2006.
- MICHL, Jan, *Legionářské organizace v Československu (1920-1938)*, in: *Historie a Vojenství* 4, 2007, s. 4-23.
- MINAŘÍK, P., *Plk.pěch. Antonín Kostrhún – vlastenec nebo zrádce?*, in: *Historie a Vojenství* 3, 2007, s. 76 – 86.
- MOMMSEN, Hans – KOVÁČ, Dušan – MALÍŘ, Jiří – MARKOVÁ, Michaela, *První světová válka a vztahy mezi Čechy, Slováky a Němci*, Brno 2000.
- MOUDRÝ, Petr, *Restaurování legionářských štítů*, in: *Historie a Vojenství* 4, 2007, s. 108-109.
- MYŠKOVÁ, E., *Rumburská vzpoura*, Ústí nad Labem 1978.
- NÁLEVKA, V., *Koncert velmocí, Mezinárodní vztahy v letech 1871 – 1914*, Praha 2006.
- Na pozvání Masarykova ústavu 3* (edd. I. Šedivý – J. Hájek), Praha 2007.
- Naše vojsko a československý důstojník v projevech T.G. Masaryka* (ed. J. Dvorský), Praha 1991.
- Národní divadlo a jeho předchůdci, Slovník umělců divadel Vlasteneckého, Stavovského, Prozatímního a Národního* (ed. V. Procházka), Praha 1988.
- Náš odboj, Tourné výstavy „Památníku odboje“ 1920*, Praha 1920.
- Návrat československých legií kolem světa*, Praha 1921.
- NEDOROST, L., *Češi v 1. světové válce, 1. díl, Mým národům*, Praha 2006.
- NEDOROST, L., *Češi v 1. světové válce, 2. díl, Na frontách Velké války*, Praha 2006.
- NEDOROST, L., *Češi v 1. světové válce, 3. díl, Do hořkého konce*, Praha 2007.

- NEJEDLÝ, O., *Malířovy dojmy z francouzského bojiště*, Praha 1921.
- NEMASTA, Josef, *Básně*, Charbin 1920.
- NĚMEC, M., *Návraty ke svobodě*, Praha 1994.
- NĚMEČEK, J., *Mašínové*, Praha 1998.
- NĚMEČEK, Zdeněk, *Legionářské novely*, Praha 1920.
- NOLTE, Ernst, *Fašismus ve své epoše*, Praha 1999.
- NOVÁK, J., *Bitva o Jadran, C. a k. válečné námořnictvo za I. světové války*, Brno 1998.
- Od Sarajeva k Velké válce I-II* (ed. J., Galandauer), Praha 1995.
- Od Zborova k Bachmači, Památník o budování československého vojska pod vedením T.G. Masaryka* (edd J. Kopta – F. Langer – R. Medek), Praha 1938.
- OHLER, N., *Válka a mír ve středověku*, Jinočany 2004.
- OPLETAL, B., *Anabáze hanáckého medika 1914-1920*, Praha – Litomyšl 1998.
- Osobní deník Jana Hejla*, in: *Českoslovenští legionáři, Rodáci a občané okresu Prachatice* (ed. J. Krejčová), Prachatice 2000.
- Osobní deník Jana Faláře*, in: *Českoslovenští legionáři, Rodáci a občané okresu Prachatice* (ed. J. Krejčová), Prachatice 2000.
- Osobní deník Jana Čížkovského*, in: *Českoslovenští legionáři, Rodáci a občané okresu České Budějovice* (ed. M. Ctiborová), České Budějovice 2000.
- Osobní deník Bohumila Vestfála*, in: *Českoslovenští legionáři, Rodáci a občané okresu České Budějovice* (ed. M. Ctiborová), České Budějovice 2000.
- Osobní deník Jarolíma Fialy*, in: *Českoslovenští legionáři, Rodáci a občané okresu Jindřichův Hradec*, (ed. J. Psíková), Jindřichův Hradec 2001.
- Osobnosti a první světová válka* (ed. J. Petráš), Jihočeské muzeum, České Budějovice 2000.

Osudy legionářů z Brandýsa nad Orlicí a jeho okolí (ed. B. Jendeková), Ústí nad Orlicí 2001.

Památník IV. manifestačního sjezdu čs. obce legionářské konaného v Praze ve dnech 5. a 6. července 1947 pod záštitou a za účasti dr. Edvarda Beneše, prezidenta Republiky Československé, Praha 1947.

PACNER, K., *Československo ve zvláštních službách, Pohledy do historie československých výzvědných služeb 1914 – 1989, Díl I. 1914 – 1939*, Praha 2002.

Paměti Dr. Aloise Rašína (ed. L. Rašín), Praha 1994.

Pamětní kniha 1. střeleckého pluku Jana Husi (ed. F. Langer), Praha 1920.

PAPOUŠEK, J., *Masaryk a naše revoluční hnutí v Rusku*, Praha 1925.

PASÁK, T., *Český fašismus (1922-1945) a kolaborace (1939-1945)*, Praha 1999.

PASÁKOVÁ, Jana, *Chlebíčková aféra. Odbojový čin ministerského předsedy Aloise Eliáše?*, *Historie a Vojenství* 1, 2008, s. 75-85.

PASTERNAK, B., *Doktor Živago*, Praha 1990.

PATOČKA, J., *Kacířské eseje o filosofii dějin*, Praha 2002.

PATOČKA, J., *Tři studie o Masarykovi*, Praha 1991.

PAZDERA, D., *Korespondence jako jeden z pramenů pro výzkum každodennosti českých vojáků rakousko – uherské armády ve Velké válce*, in: *Historie a Vojenství* 1, 2003, s. 37 – 43.

PAZDERA, David, *Češi v první světové válce (Pokus o vymezení válečného prožitku českých vojáků rakousko-uherské armády od mobilizace a nástupu k jednotce po příchod na frontu*, diplomová práce, České Budějovice 1997.

Pazdírům hudební slovník naučný, Brno, 1937.

PEJČOCH, I., *Český svaz válečníků*, *Historie a Vojenství* 1, 2007, s. 16 – 28.

- PEKAŘ, J., *Na cestě k samostatnosti*, Praha 1993.
- PERNES, J., *Život plný nepřátel, Život a smrt Františka Ferdinanda d'Este*, Praha 1994.
- PERNES, Jiří, *Pod Habsburským orlem. České země a Rakousko-Uhersko na přelomu 19. a 20. století*, Praha 2001.
- PERNES, J., *František Josef I., Nikdy nekorunovaný český král*, Praha 2005.
- PEROUTKA, F., *Budování státu I., 1918 – 1919*, Praha 1991.
- PEROUTKA, F., *Budování státu II., 1919*, Praha 1991.
- PEROUTKA, F., *Budování státu III., 1920*, Praha 1991.
- PEROUTKA, F., *Budování státu IV., 1921 – 1923*, Praha 1991.
- PETIŠKOVÁ, T., *Rané dílo malíře Josefa Šímy*, in: *Historie a Vojenství* 2, 2007, s. 118 – 121.
- PICHLÍK, K. – KLÍPA, B. – ZABLOUDILOVÁ, J., *Českoslovenští legionáři (1914-1920)*, Praha 1996.
- PICHLÍK, K., *Bez legend*, Praha 1991.
- PICHLÍK, K. – VÁVRA, V. – KRÍŽEK, J., *Červenobílá a rudá*, Praha 1967.
- PICHLÍK, K., *Zápas o československý program za první světové války*, in: *Demokratické principy vzniku Československa, Sborník referátů z vědecko-osvětové konference k 80. výročí vzniku ČSR*, Brno 1998, s. 39 - 45.
- PIPES, R., *Dějiny ruské revoluce*, Praha 1998.
- PÍSECKÝ, F., *Světlem za svobodu, Osudy československého legionáře*, Praha 1920.
- PLESKÝ, M., *Bratr generál, Památce Stanislava Čečka*, Praha 1931.
- PLESKÝ, Metoděj, *Velezrádci I: V šedých mundurech*, Praha 1938.
- PLESKÝ, Metoděj, *Velezrádci II: Na rozvědkách*, Praha 1938.

- PLESKÝ, Metoděj, *Velezrádci III: U Zborova*, Praha 1938.
- PLESKÝ, Metoděj, *Velezrádci IV: Na řece Volze*, Praha 1938.
- PLESKÝ, Metoděj, *Velezrádci V: Na Sibiři*, Praha 1938.
- PODHORSKÝ, J., *Pohledy na českou minulost, život v Pošumaví a v rodném kraji Volyňském*, Volyně 1998.
- POKORNÁ, Magdaléna (ed.), *Semináře výzkumného centra pro dějiny vědy z let 2000 – 2001: Bádají ženy jinak?, Velká válka a věda, Co je kulturní historie, Historik v měnícím se světě*, Praha 2002.
- POKORNÝ, Jiří – RAK, Jiří, *Patroni, svátky a výročí. Slavnosti českého národa*, in: *Dějiny a Současnost* 8, 2008, s. 30-33.
- POLÁK, S., *Tomáš Garrigue Masaryk*, Praha 1990.
- Příběh českého spojaře na italské frontě v roce 1916* (ed. I. Krbcová), in: *Historie a Vojenství* 2, 2002, s. 418 – 451.
- RADA, Jan, *Pan Brouček na Sibiři a jiné satiry*, Praha 1928.
- RAJLICH, J., *Francouzské stopa kapitána Vašátka (I. část)*, in: *Historie a Vojenství* 2, 2007, s. 85 – 101.
- RAK, J., *Bývali Čechové, České historické mýty a stereotypy*, Praha 1994.
- RAK, Jiří, *Tam kde pivovary strmí: Pivo a češství před první světovou válkou*, in: *Dějiny a Současnost* 6, 2002, s. 17 – 21.
- RAK, Jiří, *Paradoxy zrodu moderních husitských tradic*, in: DRDA, Miloš – VYBÍRAL, Zdeněk (edd.), *Husitský Tábor Supplementum* 3, s. 727-742.
- RANDÁK, Jan, *Symbolické osmičky. Role českých osmiček a jejich demokratický příběh*, in: *Dějiny a Současnost* 8, 2008, s. 14-17.
- RAŠE, R., *Na cestu domů, Několik rad a pokynů evakuovaným*, Irkutsk 1919.
- Regiony a první světová válka* (ed. J. Petráš), Jihočeské muzeum, České Budějovice 1999.

- REICHEL, P., *Svůdný klam Třetí říše, Fascinující a násilná tvář fašismu*, Praha 2004.
- RICHTER, František, *Pod prapory legií. Z táborů zajateckých do Sibiře a kolem světa*, Praha 1920.
- RICHTER, K., *Hoši od Zborova*, in: *Přísně tajné!* 6, 2000, s. 36 – 58.
- RICHTER, František, *Pod prapory legií. Z táborů zajateckých do Sibiře a kolem světa*, Praha 1920.
- RINGDAL, Nils Johan, *Nejtěžší povolání světa. Kapitoly z dějin prostituce*, Brno 2000.
- ROBL, R., *Praporečník Karel Bezdíček*, Brno 1935.
- Rok 1915 v dopisech Václava Chaloupeckého* (ed. J. Bouček), in: *Historie a Vojenství* 1, 2003, s. 49 – 58.
- ROSŮLEK, J.V., *První*, Praha 1927.
- ROSŮLEK, J.V., *Noha, plukovník zeleného kádru*, Praha 1928.
- ROSŮLEK, J.V., *Věrnost*, Praha 1928.
- ROSŮLEK, J.V., *Veteráni republiky*, Praha 1930.
- ROSŮLEK, J.V., *Krví a železem I-II*, Praha 1930.
- ROSŮLEK, J.V., *Nová země*, Praha 1930.
- ROSŮLEK, J.V., *Černožlutý mumraj*, Praha 1934.
- ROSŮLEK, J.V., *Černožlutý mumraj II.*, Praha 1934.
- ROZHOŇ, Vladimír, *Čeští cestovatelé a obraz zámoří v české společnosti*, Praha 2005.
- RYPL, Václav, *Války rub a líc. Ze vzpomínek ruského legionáře*, Praha 1929.
- SAIDL, J., *Českoslovenští železničáři v sibiřské Anabasi*, Praha 1924.
- SAK, R., *Anabáze, Drama československých legionářů v Rusku (1914-1920)*, Jinočany 1996.

- SAK, Robert, „Mohutný sen“ Bohdana Pavlů, in: Týž, *Co čte a nač myslí historik*, s. 175-221.
- SAK, Robert, *Salon dvou století. Anna Lauermannová-Mikschová a její hosté*, Praha-Litomyšl 2003.
- SAK, Robert, *Český rusofil v zemi svého snu (1914-1918)*, in: Ná-Prů-Pozor na Rus, Tanvald 1996, s. 132-141.
- SAVICKÝ, I., *Osudová setkání, Češi v Rusku a Rusové v Čechách 1914-1938*, Praha 1999.
- SEIBT, Ferdinand, *Ta stará ošklivá melodie. Několik ohlédnutí za německou historií 1900-1945*, Praha 2002.
- SCHEINOST, V., *Výprava po čínské hranici, Carl Gustaf Emil Mannerheim ve službách ruského impéria*, in: *Dějiny a Současnost* 4, 2003, s. 16 – 18.
- SCHREIER, P. – ŠKRABÁNEK, M., *Železnice ke svobodě a k domovu*, in: *ČD pro Vás* 1, 2004, s. 38 – 39.
- Se Západočechy na sočské frontě I. světové války, Katalog výstavy*, Praha 2006.
- SKÁCEL, J., *S generálem Syrovým v Sibiři*, Praha 1923.
- SLANIČKA, J., *Ze slavných dob České Družiny, Vzpomínky starodružiníka*, Praha 1929.
- SMÍŠEK, F., *PhDr. František Vlastimil Šteidler, Osudy legionářského historika*, diplomová práce, České Budějovice 2003.
- SOBIGOU, A., *Tomáš Garrigue Masaryk*, Praha – Litomyšl 2004.
- SOUŠEK, V., *Z Olomouce na perské hranice, Vzpomínky ze světové války*, Brno 1930.
- SPERLING, B., *Český důstojník na frontách monarchie, Válečný deník Bohumila Sperlinga* (ed. L. Hobst), Brno 2003.
- STEHLÍK, E., *Srdce armády, Generální štáb 1919 – 2004*, Praha 2004.
- STEHLÍK, E., *Generálmajor Karel Lukas (16.2. 1897 – 19.5. 1949)*, in: *Historie a Vojenství* 4, 2001, s. 883 – 922.

STEHLÍK, E., *Pro vlast i církev žil a zemřel (Generál duchovní služby Msgre Metoděj Kubáň)*, in: *Historie a Vojenství* 1, 2007, s. 78 – 96.

STIBRAL, J., *Anabaze*, Třebíč 2006.

STEVENSON, D., 1914 – 1918, *The History of the First World War*, London, Great Britain 2005.

STRAKA, Karel, *Francie a Československo 1914-1918*, in: *Historie a Vojenství* 2, 2008, s. 97-98.

Studie k sociálním dějinám 19. století 4 (edd. J. Machačová – J. Matějček), Opava 1994.

Studie k sociálním dějinám 19. století 5 (edd. J. Machačová – J. Matějček), Opava, Praha, Kutná Hora 1995.

Studie k sociálním dějinám 19. století 6 (edd. J. Machačová – J. Matějček), Opava, Praha, Kutná Hora 1996.

Studie k sociálním dějinám 19. století 7 (edd. J. Machačová – J. Matějček), Opava, Praha, Kutná Hora 1997.

Studie k sociálním dějinám 8, Konference K metodologii sociální historiografie Praha, 20. a 21. 9. 2001 (edd. J. Machačová – J. Matějček), Opava 2001.

Studie k sociálním dějinám 10, Konference Střední vrstvy v českých zemích od 18. století do současnosti Praha Jinonice 11. – 12. 9. 2002 (edd. J. Machačová – J. Matějček), Opava 2002.

SUCHÁNEK, Drahomír, *Boj českých lékařů o zachování svého stavovského charakteru (Ústřední jednota československých lékařů a Revoluční odborové hnutí 1945-1948)*, in: Karel ČERNÝ – Petr SVOBODNÝ (edd.), *Historia Medicina Kultura. Sborník k dějinám medicíny*, Praha 2006, s. 243-264.

SVOBODA, Karel, *S vichřicí do dvou světadílů: Dokumentární historie ruského legionáře*, Praha 2006.

SVOBODA, V., *Soudnictví v čsl. vojsku na Rusi*, Praha 1924.

SVOBODA, Ludvík, *Cestami života II*, Praha 1992.

- SVOBODNÝ, Petr – HAVRÁNEK, Jan, *Profesionalizace akademických povolání v českých zemích v 19. a první polovině 20. století*, Praha 1996.
- SVOBODNÝ, Petr, *Proč jsem se rozhodl/a pro lékařské povolání? „Soukromé“ rozhodnutí ve prospěch „veřejnosti“ ve světle pamětí*, in: Karel ČERNÝ – Petr SVOBODNÝ (edd.), *Historia Medicina Kultura. Sborník k dějinám medicíny*, Praha 2006, s. 265-289.
- ŠAK, J., *Krásy vojenského řemesla*, in: *Historie a Vojenství* 1, 2007, s. 108 – 111.
- ŠÁMAL, P., *Pro dobro českého čtenáře, Cenzurní praktiky v literární kultuře padesátých let 20. století*, in: *Dějiny a Současnost* 6, 2007, s. 24 – 27.
- ŠEDIVÝ, I., *Češi, české země a Velká válka*, Praha 2001.
- ŠEDIVÝ, I., *Rakousko – uherská propaganda 1914 – 1918*, in: *Historie a Vojenství* 1, 2000, s. 38 – 55.
- ŠEDIVÝ, I., *T.G. Masaryk a Edvard Beneš: osobnosti a práce mezi řádkami dopisů*, in: *Historie a Vojenství* 1, 2003, s. 9 – 16.
- ŠEDIVÝ, I., *Legionářská republika, K systému legionářského zákonodárství a sociální péče v meziválečné ČSR*, in: *Historie a Vojenství* 1, 2002, s. 158 – 184.
- ŠEDIVÝ, Ivan, *T.G. Masaryk: zrozen k mýtu*, in: *Lidové noviny*, 6. ledna 2007, s. V. přílohy Orientace.
- ŠEVČÍK-GLOS, B. – GLOS, G.E., *Czechoslovak Troops in Russia and Siberia during the First World War*, New York, USA, 2001.
- ŠIMŮNEK, Michal, *Vladimír Bergauer a česká eugenika*, in: Karel ČERNÝ – Petr SVOBODNÝ (edd.), *Historia Medicina Kultura. Sborník k dějinám medicíny*, Praha 2006, s. 205-242.
- ŠMÍD, J.M., *I. dělostřelecká brigáda „Jana Žižky“ na Ukrajině*, Praha 1937.
- ŠOLLE, Z., *T.G. Masaryk a Edvard Beneš ve vzájemné korespondenci z doby první světové války a pařížské mírové konference r. 1919*, in: *Historie a Vojenství* 1, 2003, s. 17 – 22.

- ŠOUREK, O., *Rudolf Karel*, Praha 1946.
- ŠRÁMEK, P. a kol., *Když zemřít, tak čestně, Československá armáda v září 1938*, Brno 1998.
- ŠRÁMEK, P., *Generál Karel Husárek*, in: Fortsborník 7, 2000, s. 25-50.
- ŠRÁMEK, P., *Plukovník Bohumil Borecký*, in: Fortsborník 4/5, 1998, s. 54-59.
- ŠTAIF, J., *Obezřetná elita, Česká společnost mezi tradicí a revolucí 1830 – 1851*, Praha 2005.
- ŠTEIDLER, F., *Naše vystoupení v Rusku v r. 1918*, Praha 1923.
- ŠTEIDLER, F., *Československé hnutí na Rusi, Informační přehled*, Praha 1921.
- ŠTURSA, J., *Československá obec legionářská, Co je a co chce*, Praha 1999.
- ŠUSTA, S., *Svědkové vzdálené přítomnosti*, Praha 1987.
- ŠUSTA, S., *Ešalon smrti*, Praha 1974.
- ŠVANKMAJER, M. a kol., *Dějiny Ruska*, Praha 1995.
- ŠVEJDA, G., *Paměti*, rukopis, archiv autora.
- ŠVESTKA, V., *Major Jaroslav Evald – Osudy příslušníka hraničářského praporu 1 „Česká Družina“*, in: Fortsborník 6, 1999, s. 86-89.
- ŠVORC, Peter, *Zakletá zem. Podkarpatská Rus 1918-1946*, Praha 2007.
- ŠVYHNOS, L., *Třemi legiemi*, Brno 1935.
- TAUDYOVÁ, H., *Válečná milostná korespondence Jaroslava Havlíčka*, in: Historie a Vojenství 1, 2003, s. 94 – 105.
- TEJKALOVÁ, J., *Haličská fronta očima českých vojáků rakousko-uherské armády*, in: Historie a Vojenství 2, 2001, s. 332 – 370.
- TĚŠÍNSKÁ, Emilie, *Návštěva Marie Curieové v Československu v roce 1925*, in: Karel ČERNÝ – Petr SVOBODNÝ (edd.), *Historia*

Medicina Kultura. Sborník k dějinám medicíny, Praha 2006, s. 163-188.

TOLSTOJ, A.N., *Křížová cesta I.*, Sestry, Praha 1977.

TOLSTOJ, A.N., *Křížová cesta II.*, Rok osmnáctý, Praha 1977.

TOLSTOJ, A.N., *Křížová cesta III.*, Ponuré ráno, Praha 1977.

TOMAN-TOMÁNEK, J.V., *Deník legionáře, Šlehy a postřehy 1985*, New York-Praha 1985.

TOMÁŠEK, D., *Nevyhlášená válka, Boje o Slovensko 1918 – 1920*, Praha 2005.

TŘÍSKA, J.F., *Zapomenutá fronta, Vojákův deník a úvahy jeho syna*, Praha 2001.

TUCHMANNOVÁ, B.W., *Srpnové výstřely*, Praha 2000.

TUCKER, R. C., *Stalin jako revolucionář, 1879-1929*, Praha 2003.

VACULÍK, J., *Příspěvek ruských Čechů ke vzniku ČSR*, in: Demokratické principy vzniku Československa, Sborník referátů z vědecko-osvětové konference k 80. výročí vzniku ČSR, Brno 1998, s. 57 – 68.

VACULÍK, J., *Češi v cizině – emigrace a návrat do vlasti*, Brno 2002.

VACULÍK, J., *Dějiny volyňských Čechů I., Léta 1868 - 1914*, Praha 1997.

VACULÍK, J., *Dějiny volyňských Čechů II., Léta 1914 – 1945*, Praha 1998.

VALIŠ, Z., *Generál šéf intendanstva v.v. Josef Pešek*, in: Vojenské rozhledy 4, 1999.

VALIŠ, Z., *Brigádní generál Raymund Mrázek*, in: Vojenské rozhledy 4, 2000.

VALIŠ, Z., *Divizní generál ing. František Nosál*, in: Vojenské rozhledy 1, 2001.

VALIŠ, Z., *Divizní generál František Slunečko*, in: Vojenské rozhledy 2, 2001.

- VALIŠ, Z., *Armádní generál Eduard Kadlec*, in: *Vojenské rozhledy* 3, 2001.
- VALIŠ, Z., *Brigádní generál Karel Václav Petřík*, in: *Vojenské rozhledy* 1, 2002.
- VALIŠ Z., *Divizní generál Matěj Němec*, in: *Vojenské rozhledy* 2, 2002.
- VALIŠ, Z., *Brigádní generál Václav Vlček*, in: *Vojenské rozhledy* 3, 2002.
- VALIŠ, Zdeněk, *Ze sovětských gulagů do československé armády*, in: *Historie a Vojenství* 1, 2008, s. 43-58.
- VALENTA – ALFA, V., *Do legie, Povídky o našich na Sibíři*, Praha 1924.
- VALENTA – ALFA, Václav, *Sibiřské jedovatosti*, Praha 1925.
- VANĚK, K., *Osudy dobrého vojáka Švejka v ruském zajetí a v revoluci*, Praha 2004.
- VANĚK, K., „Charašó, pán, da?!“, *Zápisky všelijaké vojáka 1914 – 1919*, Praha 1924.
- VÁCHA, Dalibor, *Střípky ze života ruských legií*, in: *ČAR* 17, 2003.
- VÁCHA, Dalibor, *Kde domov můj?, Každodennost čs. legionáře na Rusi 1914 – 1920*, diplomová práce, České Budějovice 2004.
- VÁCHA, Dalibor, *Toulky po ruských městech, Zastavení první – Vladivostok*, in: *ČAR* 18, 2005, s. 33 – 40.
- VÁCHA, D., *S legiemi kolem světa, Evakuace ruských legií po moři z Vladivostoku do vlasti*, in: *Jihočeský sborník historický* 75, 2006, s. 151 – 162.
- VÁCHA, Dalibor, *Válečné zkušenosti jihočeských legionářů. Několik stručných črt*, in: *Výběr, Časopis pro historii a vlastivědu Jižních Čech* 4, 2007, s. 353-361.
- VÁCHA, Dalibor, *Problematika, struktura a mechanismus zásobování československých legionářů v Rusku 1918-1920*, in: *Slovanský přehled* 2, 2008, s. 189-208.

- VÁCHAL, J., *Malíř na frontě, Soča a Itálie 1917-18*, Praha 1996.
- VEITER, F., *Na vzbouřených vlnách*, Praha 1928.
- VELEK, L., *Svatba pana Kramáře, Společenské konvence a diplomacie na přelomu 19. a 20. století*, in: *Dějiny a Současnost* 11, 2007, s. 32 – 36.
- VINEN, Richard, *Evropa dvacátého století*, Praha 2007.
- VLASÁK, R., *Houpačky na Magistrále I.*, Praha 1927.
- VLASÁK, R., *Houpačky na Magistrále II.*, Praha 1929.
- VLASÁK, R., *Vojáci Císařovi I.*, Praha 1933.
- VLASÁK, R., *Vojáci Císařovi II.*, Praha 1933.
- VLASÁK, R., *Vojáci Revoluce I.*, Praha 1934.
- VLASÁK, R., *Vojáci Revoluce II.*, Praha 1934.
- VLASÁK, R., *Vojáci Republiky I.*, Praha 1934.
- VLASÁK, R., *Vojáci Republiky II.*, Praha 1934.
- VLASÁK, R., *Židáček Leo, Příběh legionáře – Žida*, Praha 1933.
- VLASÁK, R., *Bratři*, Praha 1937.
- VLASÁK, R., *Bratři II.*, Praha 1937.
- VLASÁK, R., *Ve víru*, Praha 1931.
- VLASÁK, R., *Ve víru II.*, Praha 1931.
- VLASÁK, R., *Ve víru III.*, Praha 1931.
- VLASÁK, Rudolf, *Veselá anabase brášky číslo X*, Praha 1927.
- VLASÁK, Rudolf, *Jiskrák. Román jednoho z mnohých*, Praha 1930.
- VLASÁK, Rudolf, *Stíny velké doby. Román z legií*, Praha 1930.
- VLASÁK, Rudolf, *Zrádce?? Román ze života legionářského*, Praha 1929.

- VLNAS, Vít, „*Vůdce národního národa*“. *Karel Kramář očima Vratislava Nechleby a V. H. Brunnera*, in: *Dějiny a Současnost* 1, 2008, s. 12.
- VOGELTANZ, J. – POLÁK, M., *Československé legie 1914 – 1918, Československá armáda 1918-1939, Uniformy – symbolika – výstroj – výzbroj*, Praha – Litomyšl 1998.
- VONDRÁČEK, F., *Husité dvacátého století, Deník ruského legionáře* (edd. Kučera, F., Tschorn, R., Wolf, R.), Praha 1922.
- VONDRÁŠEK, V. – CHRASTIL, S. – NĚMEC, P., *Příprava vyšších velitelů a štábních důstojníků v čs. armádě v letech 1918 – 1993*, Brno 1999.
- VOSTATEK, Miroslav, *Známky čs. vojska na Rusi*, in: *Merkur* 6, 2002, **nemám stránkování.**
- VOSTATEK, Miroslav, *Známky čs. vojska na Rusi (2)*, in: *Merkur* 1, 2003, s. 12-13.
- VOSTATEK, Miroslav, *Známky čs. vojska na Rusi (3)*, in: *Merkur* 2, 2003, s. 12-13.
- VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla, *Jak se žilo za časů Františka Josefa I.*, Praha 1996.
- VYDRA, J., *Životní příběh generála Jindřicha Teisingera*, *Historie a Vojenství* 1, 2007, s. 70 – 77.
- VYDRA, Z., *Žena v předrevolučním Rusku očima anglosaské historiografie*, in: *Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do 20. století v zasetí historiografie* (edd. J. Čadková – M. Lenderová – J. Stráníková), s. 179 – 196, Pardubice 2006.
- VYKOUPIIL, L., *Vznik samostatného Československa*, in: *Demokratické principy vzniku Československa*, *Sborník referátů z vědecko-osvětové konference k 80. výročí vzniku ČSR*, Brno 1998, s. 11-22.
- Vzpomínky Františka Macouna*, in: *Legionáři ze Sobotecka* (ed. F. Staška), Sobotka 1998, s. 26 – 45.

Vzpomínky Josefa Chuchla, in: *Českoslovenští legionáři, Rodáci a občané okresu České Budějovice* (ed. M. Ctiborová), České Budějovice 2000.

Vznik ČSR 1918 a Podkarpatská Rus, Sborník z mezinárodní konference v Praze (ed. M. Balcar), Praha 1999.

WARD, J., *With Die – Hards In Siberia*, nedatováno.

WARNER, P., *První světová válka*, Ostrava 1997.

WETTE, W., *Wehrmacht, Obrazy nepřítele, vyhlazovací válka a legendy*, Praha 2006.

WILLETT, R.L., *Russian Sideshow, America's Undeclared War 1918 – 1920*, Dulles, USA 2003.

WILMONT, H.P., *První světová válka*, Praha 2005.

WINGFIELDOVÁ, N.M., „Zdržet se pohlavního styku neboli“, *Usměrnování prostituce za Rakousko-Uherska a první republiky*, in: *Dějiny a Současnost* 3, 2007, s. 22 – 25.

ZAHÁLKA, J., *Rudolf Holeka, kronika prvního vojenského letce národnosti české*, Praha 1997.

Zapomenuté hlasy, korespondence, deníkové záznamy a kresby z první světové války (edd. M. Kulichová – M. Jankovič), Hradec Králové 1986.

Zborov, Památník k třicátému výročí bitvy u Zborova 2. července 1917 (red. V. Holeček – J. Kopta – F. Langer a kol.), Praha 1947.

Zborov 1917 – 1997 (edd. J. Galandauer – P. Hofman – I. Šedivý), Praha 1997.

ZABLOUDILOVÁ, J., *Vojenská spořitelna čs. vojska v Rusku*, in: *Historie a Vojenství* 1, 1999, s. 98 – 120.

ZABLOUDILOVÁ, J., *Příspěvek k tematice propagandy v čs. vojsku v Rusku v letech 1914 – 1920*, in: *Historie a Vojenství* 1, 2000, s. 56 – 66.

ZABLOUDILOVÁ, J. – BRÁDLEROVÁ, D., *Banka československých legií 1919 – 1925*, in: *Historie a Vojenství* 2, 2000, s. 345 – 378.

Za Svobodu I., Česká Družina 1914-1916, Československá brigáda, 1916-1917 (edd. O. Vaněk – V. Holeček – R. Medek), Praha 1925.

Za Svobodu II., Pod vedením prof. T.G. Masaryka, Československý armádní sbor, 1917-1918 (edd. O. Vaněk – V. Holeček – R. Medek), Praha 1926.

Za Svobodu III., Anabase, 1918-1920 (edd. O. Vaněk – V. Holeček – R. Medek), Praha 1926.

Za Svobodu IV., Od Volhy na Urál, Magistrála, Návrat do vlasti 1918 – 1920 (edd. O. Vaněk – V. Holeček – R. Medek), Praha 1929.

ZEMAN, A., *Plukovník Švec*, Praha nedatováno.

ZEMAN, A., *Piráti svobody*, Praha 1935.

ZEMAN, A., *Veliká hra*, Praha 1936.

ZEMAN, A., *Československá odyssea, Dojmy čsl. novináře-dobrovolce z cesty na lodi ‚Prezident Grant‘ z Vladivostoku do vlasti, Tichý oceán, květen – červen 1920*, Praha 1920.

ZEMAN, A., *Osvoboditelé*, Praha 1931.

ZEMAN, Adolf, *Sirotci*, Praha 1935.

ZEMAN, A., *Proklatci*, Praha 1933.

ZEMAN, A., *Bílý kapitán*, Praha 1932.

ZEMAN, A., *Zborov, Román hrdinských srdcí*, Praha 1936.

ZEMAN, A. a kol. (edd.), *Cestami odboje. Jak žily a kudy táhly československé legie. Díl I. Sešity 1-13. Z rakouských pout k svobodě*, Praha 1926.

ZEMAN, Z., *Válečné dopisy*, in: *Historie a vojenství* 1, 2003, s. 4 – 8.

ZILYNSKYJ, B., *Jinou zemi nemáme, Evakuace Krymu generálem Petrem Wranglem*, in: *Dějiny a současnost* 8, 2005, s. 41 – 43.

ZITA, Bohuslav, *Husitské tradice za druhé světové války*, in: Drda, Miloš – Vybíral, Zdeněk (edd.), *Husitský Tábor Supplementum* 3, Tábor 2007, s. 743-754.

ZMRHAL, Karel, *Armáda ducha druhé míle. Příspěvek k historii československého revolučního boje*, Praha nedatováno.

ZUBEREC, V., *Milan Rastislav Štefánik, Léta hvězdná a válečná*, Slovo k Historii 23, Praha 1990.

ZUDOVÁ – LEŠKOVÁ, Z., *Plukovník Josef Tlach*, in: *Vojenské rozhledy* 3, 1999.

Periodika

Čechoslovan

Čechoslovák

Československý Deník 1918 - 1920

Československý Voják 1918 – 1919

Slovenské Hlasy

Naše Revoluce

